

DROGI SŁÓW NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Prace Sławistyczne

131

Komitet Redakcyjny

HANNA POPOWSKA-TABORSKA (przewodnicząca)
JERZY DUMA, JACEK KOLBUSZEWSKI,
VIOLETTA KOSESKA-TOSZEWA, JANUSZ SIATKOWSKI,
LUCJAN SUCHANEK

INSTYTUT SŁAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

MARIOLA JAKUBOWICZ

DROGI SŁÓW NA PRZESTRZENI WIEKÓW

ZARYS SŁOWNIKA MOTYWACJI SEMANTYCZNYCH
NA MATERIALE PRZYMIOTNIKÓW SŁOWIAŃSKICH
ODZIEDZICZONYCH Z PRASŁOWIAŃSZCZYZNY

SŁAWISTYCZNY
OŚRODEK
WYDAWNICZY

Warszawa 2010

<http://rcin.org.pl>

Recenzje wydawnicze
ALEKSANDRA JANOWSKA i JADWIGA WANIAKOWA

Projekt okładki
MAREK PIJET

Redakcja
JOANNA POMORSKA

Skład i łamanie
JERZY PIEŃKOWSKI

© Copyright by Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy
Printed in Poland

ISBN 978-83-89191-98-4

Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy (SOW)
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Pałac Staszica, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
tel./fax 22 827 17 41, tel. 22 657 28 49
sow-ispan@wp.pl, www.ispan.waw.pl

<http://rcin.org.pl>

Pamięci Ewy Havlovej

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
-------------	----

CZĘŚĆ PIERWSZA ZAGADNIENIA TEORETYCZNE

Rozdział pierwszy	
ZNACZENIE I JEGO ZMIANY	15
1. Znaczenie. Uwagi terminologiczne	15
2. Zmiany znaczeń a polisemia. Diachronia <i>versus</i> synchronia	17
3. Metody badań zmian znaczeń	23
4. Motywacja semantyczna	29
Rozdział drugi	
REKONSTRUKCJA ZNACZENIA PRASŁOWIAŃSKIEGO ..	35
1. Z zagadnień ogólnych języka prasłowiańskiego	35
2. Rekonstrukcja znaczeń języków niepoświadczonych. Zagadnienia teoretyczne	37
3. Rekonstrukcja znaczenia prasłowiańskiego w praktyce leksykograficznej	41
4. Kolejne etapy rekonstrukcji	48

Rozdział trzeci	
ZAGADNIENIA PRZYMIOTNIKA PRASŁOWIAŃSKIEGO	59
1. Powstanie kategorii przymiotnika	59
2. Produktywne adjektywne typy słowotwórcze	62
3. Podział przymiotników według pochodzenia	64
Rozdział czwarty	
PARALELE ROZWOJU SEMANTYCZNEGO	71
1. Dotychczasowe badania i postulaty	71
2. Proponowane formy słownika	77
3. Sposoby analizy materiału	78
4. Wybór metody	82
5. Jednostkowe problemy w badaniu zmian semantycznych	84

CZĘŚĆ DRUGA

ANALIZA MATERIAŁU

Rozdział piąty	
MATERIAŁ BADAWCZY I SPOSÓB JEGO ANALIZY	91
1. Baza materiałowa	91
2. Zawartość badanego pola semantycznego	96
3. Budowa haseł i układ materiału w obrębie hasła	98
Rozdział szósty	
GRUPY POJĘCIOWE	103
1A. Dobry	103
1B. Zły	113
2A. Miły	126
2B. Nieprzyjemny	132

3A. Ładny	139
3B. Brzydki	148
4A. Wysoki	156
4B. Niski	162
5A. Gruby	164
5B. Chudy	172
6A. Silny	178
6B. Słaby	193
7A. Zdrowy	203
7B. Chory	207
8A. Młody	212
8B. Stary	215
9A. Szybki	219
9B. Powolny	226
10A. Gwałtowny	228
10B. Spokojny	238
11A. Wesoły	242
11B. Smutny	247
12A. Srogi	252
12B. Łagodny	257
13A. Śmiały	262
13B. Strachliwy	269
14A. Dumny	273
14B. Pokorny	278
15A. Pilny	280
15B. Leniwy	287
16A. Mądry	290
16B. Głupi	294

Rozdział siódmy	
SŁOWNIK ZMIAN SEMANTYCZNYCH	299
1. Słownik onomazjologiczny w układzie według znaczeń otrzymanych	301
2. Słownik onomazjologiczny w układzie według znaczeń wyjściowych	322
Podsumowanie	337
1. Stopień pewności rekonstrukcji semantycznej	337
2. Udział grup tematycznych w przebadanej leksyce	341
3. Przyczyny zmian znaczeń badanych przymiotników	343
4. Perspektywy badawcze	348
Indeks wyrazów prasłowiańskich	355
Skróty	361
Spis literatury	362

Wstęp

Zasadniczym celem niniejszej pracy jest przedstawienie modelu słownika motywacji semantycznych, co ma być odpowiedzią na od dawna zgłaszany postulat stworzenia słownika paraleli motywacyjnych. Należy od razu zastrzec – odpowiedzią bardzo częściową, obejmującą jedynie drobną część słownictwa. Odpowiedź bardziej kompletna zdecydowanie przekracza ramy jednej pracy. Do realizacji tego zadania wybrałam przymiotniki z pola leksykalno-semantycznego „charakteryzujący człowieka”, którego zawartość jest wystarczająco bogata, by pozwolić na zbudowanie zaplanowanego modelu. Przedstawiony cel wymaga uprzedniego zrealizowania kilku celów przygotowawczych, bez których zaplanowana praca nie byłaby możliwa. Do tych przygotowawczych celów zaliczam wykrycie związków motywacyjnych zachodzących między znaczeniami badanych przymiotników. Nie jest jednak moim zadaniem skoncentrowanie się na wynikach uzyskanych dla poszczególnych grup pojęciowych z badanego pola, a tylko ułożenie ich w formie schematu. Rozwinięte opisowe podsumowanie wyników, skądinąd bardzo interesujące, może być przedmiotem innych prac. Dla wyczerpującego potraktowania tematu jest wskazane, by były to prace dotyczące pól o mniejszej pojemności pojęciowej, na przykład tylko pola cech fizycznych.

Przeanalizowanie rozwoju semantycznego poszczególnych leksemów wymaga rekonstrukcji ich wyjściowego znaczenia. Dlatego istotną częścią moich badań jest odtwarzanie znaczeń, które mogą być przypisane zrekonstruowanym formom prasłowiańskim. Ze względu na brak opracowań, które odnosiłyby się do tego zadania badawczego, w części teoretycznej pracy zamieściłam rozdział „Rekonstrukcja znaczeń języków niepoświadczonych. Zagadnienia teoretyczne”. Przedstawiam w nim metodę rekonstrukcji znaczenia dla języka niepoświadczonego, odtwarzanego na podstawie języków, które go kontynuują. W teoretycznej części rozprawy omawiam również problemy związane ze znaczeniem, jego zmianami, a także aktualny stan prac nad paralelami rozwoju semantycznego.

W materiałowej części pracy są analizowane leksemy przymiotnikowe należące do wybranych pól pojęciowo-leksykalnych. Zawierają się one w bardzo szerokim hiperpolu „określający człowieka”. Są w nim leksemy dotyczące cech fizycznych i psychicznych. W zdecydowanej większości użycie badanych przymiotników nie ogranicza się wyłącznie do nazywania cech ludzkich. Nawet w słownictwie jednego języka na płaszczyźnie synchronicznej dominują leksemy wielofunkcyjne. Tym bardziej odnosi się to do ujęcia diachronicznego, w którym dla kontyuantów wyrazów prasłowiańskich można przedstawić jakby wachlarz znaczeń rozwijający się od czasów prasłowiańskich do współczesnych. W podobny sposób realizowane są niekiedy opracowania monograficzne, ograniczające się do pojedynczej grupy pojęciowej. W moim zamierzeniu wybór tak obszernego pola był konieczny, aby stworzyć model słownika zmian znaczeniowych. Podsumowaniem materiałowej części pracy jest dwuczęściowy słownik onomazjologiczny, w którym rozwój semantyczny omówionych w pracy leksemów jest przedstawiony na dwa sposoby. W pierwszym ujęciu jest to schemat wychodzący od znaczeń otrzymanych, w drugim – od znaczeń wyjściowych. Tak przedstawiona praca realizuje pełen model wymagany dla słownika rozwoju semantycznego, którym jest zestawienie zmian w układzie semazjologicznym (tę funkcję pełni obszerna materiałowa część pracy, w zestawieniu z indeksem alfabetycznym), i podwójny schemat onomazjologiczny, o czym była mowa wyżej.

W końcowej części publikacji zostały omówione istotne spostrzeżenia poczynione w trakcie pracy i zasygnalizowane dalsze możliwości badań na podstawie uzyskanych wyników.

CZĘŚĆ PIERWSZA

ZAGADNIENIA TEORETYCZNE

Rozdział pierwszy

ZNACZENIE I JEGO ZMIANY

1. Znaczenie. Uwagi terminologiczne

Jądem mojej pracy są zmiany semantyczne, inaczej zmiany znaczeń. Dlatego zanim przejdę do omawiania tej kwestii, zatrzymam się nad wyjaśnieniem, co rozumiem przez znaczenie, mając w pamięci zdanie Włodzimierza Zwiegincewa, według którego „punktem wyjściowym każdej pracy semazjologicznej powinno być określenie znaczenia wyrazu (znaczenie leksykalne)” (Zwiegincew 1962: 171).

Jak językoznawcy definiują znaczenie? Śmiało można powiedzieć, że na to pytanie nie udzielono jeszcze odpowiedzi. Przytoczmy opinię Johna Lyonsa: „Nikt dotychczas nie przedstawił nawet zarysu zadowalającej i kompletnej teorii znaczenia”¹. Pierwszy rozdział *Wprowadzenia do semantyki językoznawczej* poświęciła zagadnieniu definicji znaczenia Renata Grzegorzycykowa, dając przegląd koncepcji znaczenia zarówno filozoficznych (w ich ramach również psychologicznych), jak i językoznawczych². Rozważania nad rozumieniem znaczenia w pracach językoznawczych są, jak zauważa autorka, znacznie mniej rozbudowane i stanowią najczęściej pewne odbicie ujęć filozoficznych (Grzegorzycykowa 1995: 20). Wynika to z samej specyfiki obu nauk, z jednej strony z refleksji filozoficznej, dla której ważne jest

¹ John Lyons, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 1975, s. 444.

² Renata Grzegorzycykowa, *Wprowadzenie do semantyki porównawczej*, Warszawa 1995, s. 9–25.

znaczenie jako takie, z drugiej strony – z niejako zadaniowego podejścia do problemu znaczenia przez językoznawców. Toteż rozważania językoznawcze nad znaczeniem zmierzają przede wszystkim do uściślenia tego terminu w celu zachowania jasności i precyzji rozważań semantycznych. Różne kierunki językoznawcze różnie sytuują znaczenie, co znajduje odzwierciedlenie w powstaniu tak wielu teorii semantycznych (por. Grzegorzczkova 1995: 64–89). Większość współczesnych teorii semantycznych znajduje zastosowanie jedynie w synchronicznym opisie języka, dlatego pozostają one poza kręgiem zainteresowania niniejszej pracy. Do tych, które mogą posłużyć do badań, gdzie zestawia się różne płaszczyzny czasowe języka, powrócę dalej przy omawianiu sposobu przedstawiania zmian semantycznych.

Obok terminu „znaczenie” niejednokrotnie używa się terminu „pojęcie”. Rozróżnienie między tymi terminami nie jest konsekwentnie przeprowadzone w pracach językoznawczych. Nie należy do rzadkości traktowanie ich jako równoznacznych. „Znaczenie jako pojęcie, bez dalszego określania jego istoty, występuje w większości prac z zakresu strukturalnej semantyki językoznawczej, żeby wymienić klasyczne już dziś prace Ullmana, Kronassera i in.” (Grzegorzczkova 1995: 21). W klasycznym „trójkącie semiotycznym” (Ogdena i Richardsa³) znaczenie jest utożsamione z pojęciem, co znajduje odbicie w przekładach polskich (Grzegorzczkova 1995: 12; Lyons 1976: 445; Elżbieta Tabakowska, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Warszawa 2001, s. 49).

Używanie terminu „pojęcie” zamiast terminu „znaczenie” jest charakterystyczną cechą prac kognitywistów. Zgodnie z ogólną koncepcją kognitywizmu, pojęcia mają funkcję kategoryzacyjną i są podstawą podziału wyobrażeń o świecie użytkowników danego języka (por. Taylor⁴ 2002: 50; Tabakowska 2001: 33–34). Podział całości pola leksykalnego na pojęcia nie jest taki sam dla ogółu ludzkości, ale zmienia się w zależności od języka. Wyraża się to w stopniu szczegółowości pól pojęciowych z danej dziedziny. Za takim albo innym podziałem każdorazowo stoją warunki życia decydujące o wadze dla danej społeczności poszczególnych desygnatów i związanych z nimi pojęć.

W mojej pracy używam obu terminów, przy czym termin „pojęcie” stosuję w sytuacjach bardziej abstrakcyjnych, a więc gdy na przykład mam

³ Charles Kay Ogden, Ivor Armstrong Richards, *The Meaning of Meaning*, London 1923.

⁴ John R. Taylor, *Gramatyka kognitywna*, Warszawa 2007.

na myśli „znaczenie” odnoszące się do grupy synonimów. W konsekwencji przyjęcia, że „znaczenie” jest treściową częścią leksemu, używam tego terminu, gdy odnoszę się do konkretnych wyrazów.

Podobne rozwiązanie, a mianowicie zastąpienie terminu „znaczenie” terminem „pole pojęciowe”, pojawiło się już w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku w pracy poświęconej polisemii⁵. Według cytowanej pracy „pole pojęciowe nie ma tak wyraźnych granic jak znaczenie słownikowe i przejścia pomiędzy dwoma lub więcej polami pojęciowymi są bardziej płynne niż pomiędzy odpowiednimi znaczeniami”⁶. W odróżnieniu od autora uważam jednak, że różnica między „polem pojęciowym” a „znaczeniem” polega nie tylko na stopniu precyzji obu terminów, ale także na pojemności treściowej, gdyż określenie „pole pojęciowe” może być zastosowane do treści znacznie obszerniejszej niż treść jednego leksemu.

Wspomnę jeszcze, że określenie „leksem” jest w moich analizach stosowane także do semantyki hipotetycznej, bo rekonstruowanej. Obejmuje ono w takich wypadkach całość semantyki związanej z daną formą słownikową, a więc oznacza jednostkę leksykalną, wymiennie z określeniami „wyraz” i „słowo”, jak przyjęło się już *varietatis causa* w pracach językoznawczych.

2. Zmiany znaczeń a polisemia.

Diachronia *versus* synchronia

Przy badaniu zarówno motywacji semantycznej, jak i rozwoju semantycznego spotykamy się z tym samym problemem, to jest wzajemnym stosunkiem zestawianych znaczeń. Określenia „wzajemny stosunek zestawianych znaczeń do siebie” – zamiast równie odpowiedniego w tym kontekście „zmiana znaczenia” – użyłam dlatego, że chcę zwrócić uwagę także na dwa zjawiska występujące na płaszczyźnie synchronicznej: współwystępowania znaczeń i wieloznaczności (polisemii). Różnicę między nimi przedstawiam w kolejnych akapitach. Wieloznaczność przełożona na diachronię pozwala weryfikować zasadność łączenia ze sobą różnych znaczeń

⁵ Arne Rudskoger, *Fair, Foul, Nice, Proper. A Study in Polysemy*, Stockholm 1952.

⁶ Za: Jurij D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, wyd. 2, Wrocław 2000, s. 172.

tego samego kontynuantu. Bierze się to stąd, że polisemia jest odbiciem efektów zmian semantycznych oglądanych synchronicznie. Obrazowo można by ją określić jako „zastygłą zmianę semantyczną”. Tendencje językoznawców do abstrahowania w badaniach synchronicznych od diachronii nie zmieniają faktu, że każde znaczenie musiało skądś się wziąć, mieć jakiś początek. Dlatego schematy stosowane na przykład przy klasyfikacji typów polisemii nie różnią się od schematów używanych przy omawianiu zmian semantycznych i są albo na nich wzorowane, albo mogą stać się dla nich wzorami (por. Apresjan 2000: 174, który wykorzystuje schematy polisemii radialnej, łańcuchowej i radialno-łańcuchowej, wyodrębnione po raz pierwszy na materiale diachronicznym w pracy Arsène’a Darmestetera z 1887 roku). Powyższe uwagi nie są oczywiście niczym odkrywczym. Stephen Ullmann w części pracy poświęconej teoretycznej analizie zmian znaczeniowych napisał: „Polysemy is the pivot of semantic analysis. Couched in synchronistic terms, it means that *one word can have more than one sense*. Translated into diachronistic terminology, it implies that a word may retain its previous sense or senses and at the same time acquire one or several new ones” (Ullmann 1957: 117)⁷. Zjawisko polisemii ma bogatą literaturę, z której przedstawię tu tylko to, co dotyczy interesujących mnie aspektów.

2.1. Polisemia a homonimia

Ważnym problemem, z którym boryka się leksykografia, jest rozgraniczenie zjawisk polisemii i homonimii⁸. Nawet porównując różne słowniki tego samego języka, można zauważyć, że arbitralne rozwiązanie tego problemu nie jest możliwe, ponieważ ostateczne rozstrzygnięcie zależy od wyuczucia językowego autora hasła. Proponowane czasem oparcie się na etymologię i traktowanie wyrazów, które są kontynuantami tej samej formy jako

⁷ „Polisemia jest osią analizy semantycznej. Wyrażona w terminach właściwych synchronii, znaczy, że jeden wyraz może mieć więcej niż jedno znaczenie. Przełożona na terminologię diachroniczną, sygnalizuje, że wyraz może zatrzymać swoje poprzednie znaczenie lub znaczenia i jednocześnie uzyskać jedno lub kilka nowych” – przekład M. Jakubowicz. Wszystkie cytaty obcojęzyczne w niniejszej pracy, o ile nie zaznaczono inaczej, zostały przetłumaczone przez autorkę.

⁸ Wyczerpująco potraktowała temat homonimii Małgorzata Majewska w pracy *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa 2002.

wieloznacznych, a tych, które pochodzą z różnych źródeł, jako homonimów, nie znajduje uznania u zwolenników ścisłego rozgraniczenia synchronii od diachronii (np. John Lyons, *Semantyka 2*, Warszawa 1989, s. 166–184; Апре-
sjan 2000: 175–177). Zresztą kryterium etymologiczne jest zawodne również z tego powodu, że etymolodzy nie zawsze potrafią udzielić odpowiedzi na pytanie o pochodzenie wyrazu, do czego powracam w dalszej części tekstu. Autorzy współczesnych opracowań przyznają, że nie udało się jeszcze uzgodnić jednolitego kryterium rozdziału polisemii od homonimii. Jedynie niekwestionowane⁹ wypadki homonimii to te, które powstały w wyniku przypadkowej zbieżności fonetyki i zapisu¹⁰ dwóch leksemów pochodzących z różnych źródeł etymologicznych, np. pol. *bal* ‘zabawa taneczna’ z fr. *bal* ‘ts.’ wobec *bal* ‘kłoc drewna’ z niem. *Balken* ‘belka’ albo pol. *klon* ‘gatunek drzewa; Acer’ z psł. **klenb* i *klon* w genetyce, internacjonalizm, którego źródłem jest grec. *κλών* ‘gałąź’. Wątpliwości wzbudzają przypadki wyrazów równobrzmiących, które ostatecznie można sprowadzić do jednego etymonu, jednak do języka dostały się różną drogą, np. pol. *ikona* ‘obraz religijny w Kościele wschodnim’ zapożyczone z ros. *ико́на* ‘ts.’ i *ikona* ‘rysunkowe przedstawienie na ekranie komputera’ z ang. *icon*. Źródłem obu wyrazów jest grec. *εἰκών*. Z mojego punktu widzenia te przypadki polisemii czy też homonimii, które ostatecznie można sprowadzić do jednego źródła, są przydatne na równi ze znaczeniami polisemicznymi powstałymi na gruncie danego języka, ponieważ umożliwiają śledzenie zmian znaczeniowych.

O ile w praktyce leksykograficznej konieczność zdecydowania, czy w danym wypadku mamy do czynienia z leksemem polisemicznym, czy już z dwoma odrębnymi leksemami, pojawia się sporadycznie, to w badaniach nad zmianami semantycznymi decyzja ta jest immanentną częścią każdej analizy. Danuta Buttler (1978: 210–213) wyróżnia różne typy polisemii, z których jedne, nieutrudniające komunikacji językowej, utrzymują się w języku przez dłuższy czas, natomiast inne, zakłócające komunikację, są eliminowane z języka. Ten ostatni typ może być powodem powstania w spokrewnionych językach tak zwanych „fałszywych przyjaciół tłumacza”. Dzieje się tak, gdy spośród zbyt szerokiego zakresu znaczeń, początkowo

⁹ Choć John Lyons (1989: 168) pisze o rzekomym dostrzeganiu związku przez niektórych mówiących językiem angielskim między homonimami *ear* ‘kłos’ i *ear* ‘ucho’, to konstatuje, że sama taka intuicja, niepotwierdzona konsekwencjami w postaci użycia wyrazów, nie może być przez lingwistów brana pod uwagę.

¹⁰ Mowa o homonimii właściwej, poza nią wyróżnia się homofonię i homografię.

jednolitego dla pokrewnych języków, używane jest tylko jedno, a pozostałe przestają funkcjonować. Buttler podaje jako przykład staropolski polisemiczny wyraz *niedziela*, który oznaczał zarówno ‘okres siedmiu dni’, jak i ‘ostatni dzień tego okresu’ (Buttler 1978: 213). W języku rosyjskim wyraz *неделя* zachował pierwsze z wymienionych znaczeń. W języku polskim zachowało się znaczenie ‘dzień tygodnia przeznaczony na odpoczynek’, genetycznie pierwotne, na co wskazuje struktura wyrazu. Języki słowiańskie, ze względu na swoją szczególną, widoczną i współcześnie bliskość formalną, mają szczególnie dobre warunki do tworzenia par ekwiwalentów brzmieniowych albo ortograficznych o odmiennych znaczeniach. Są one przedmiotem szczegółowych opracowań, których zadaniem jest przede wszystkim uczulenie osób uczących się danego języka obcego na takie pułapki leksykalne¹¹.

2.2. Typy zróżnicowania treści wyrazów

Ze względu na pole semantyczne analizowane w mojej pracy zwrócę tu uwagę na różne sytuacje, w których ten sam wyraz może określać zarówno ludzi, jak i inne denotaty. W niektórych wypadkach jest to spowodowane nie polisemią, ale wieloreferencjalnością danego leksemu. Dotyczy to zwłaszcza przymiotników wyrażających pojęcia parametryczne (leksemy o znaczeniach ‘wysoki’, ‘niski’ mają ten sam zakres treściowy niezależnie od tego, czy określają ludzi, czy budynki lub drzewa) i oceniające pod względem estetycznym. Często jednak zróżnicowanie referentów pociąga za sobą zmianę treści znaczeniowej. Pojęcie ‘siły; mocy’ i ‘słabości’ ma inny sens w odniesieniu do istot żywych, inny w odniesieniu do przedmiotów, a jeszcze inny, gdy mowa o żywiolach. Każda z par pojęć (a nieraz i każdy z jej członów) omawianych w pracy ma właściwe sobie tendencje związane z zakresem znaczeniowym, jednak rozważania na ten temat wykraczają poza granice rozważań o polisemii, gdyż ich przedmiotem nie są leksemy, lecz całe pojęcia, a może nawet pola pojęciowe.

¹¹ Przykłady takich opracowań to: M. Szalek, J. Nečas, *Polsko-czeska homonimia*, Poznań 1993; M. Karpaczewa, Ch. Symeonowa, E. Tokarz, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*, Katowice 1994; E. Tokarz, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*, Katowice 1998; idem, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich*, Katowice 1999; D. Šipka, *Słownik serbsko-polskich homonimów i paronimów*, Poznań 1999.

Powszechnym przypadkiem jest polisemia określana jako typ metonimiczny¹², która polega na możliwości bardziej i mniej regularnego przechodzenia cech z jednych obiektów na drugie, na zasadzie określania tym samym wyrazem zarówno posiadacza cechy, jak i jej przejawów (np. *dumny człowiek* → *dumna mina*, *głupi człowiek* → *głupia odpowiedź*). Ten typ polisemii najczęściej dotyczy przymiotników, które nazywają cechy psychiczne, a zatem człowiek jest ich referentem podstawowym. W mojej pracy ta polisemia zajmuje marginalne miejsce, ponieważ interesuje mnie odwrotny kierunek zmiany referenta, a mianowicie przechodzenie nazw cech z obiektów nieożywionych na ludzi. Zmiany w strukturze znaczeniowej wyrazu w wypadku polisemii typu metonimicznego zachodzą poza interesującym mnie polem semantycznym.

Podłożem rozszerzenia nazwy z przedmiotów na ludzi jest najczęściej metafora (por. np. Gortan-Premk 1997: 139). Może do tego dojść w polisemii, a więc przy zachowaniu obu znaczeń: podstawowego i metaforycznego, a także w zmianie semantycznej. O zmianie semantycznej mówimy wtedy, gdy pierwotne znaczenie zanika, ustępując miejsca nowszemu. Spośród wymienionych wyżej typów polisemii takiej sytuacji możemy się spodziewać raczej przy polisemii pochodzenia metaforycznego niż metonimicznego. Przyczyną jest zapewne większe zróżnicowanie znaczeń w wypadku tej pierwszej.

2.3. Ciągi znaczeniowe

Podłożem polisemii, co uwydatnia się przy badaniu rozwoju całych pól pojęciowych w dłuższej przestrzeni czasowej, jest najczęściej zjawisko implikowania znaczeń. Polega ono na tym, że pewne znaczenia regularnie wywołują inne, bliskie sobie, nie tracąc przy tym pozycji znaczenia podstawowego. Leksemy przymiotnikowe są szczególnie podatne na tego typu rozszerzenia znaczeń, co jest skutkiem współwystępowania pewnych cech

¹² Takie określenie stosowane jest w pracy poświęconej polisemii przez Darinkę Gortan-Premk (*Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd 1997, s. 74), podobnie u Eugeniusza Grodzińskiego (*Postacie wieloznaczności wyrazów*, „Poradnik Językowy” 1970, z. 3, s. 157–164). Ten sam typ polisemii Renata Grzegorzczkova (1995: 46–47) określa jako wariację tekstową. Z kolei Jurij Apresjan traktuje ją jako jeden z typów regularnej wieloznaczności przymiotników, nie definiuje jednak tego typu, umieszczając go w podrozdziale *Inne typy znaczeń* (Apresjan 2000: 203).

na poziomie desygnatów. Relacje istniejące w naturze wtórnie przenoszą się na znaczenia wyrazów. Najbardziej widoczne są one w rozwoju leksemów odnoszących się do cech fizycznych. Są to relacje typu: jeżeli obiekt (przede wszystkim żyjący: ‘człowiek’, ‘zwierzę’, ‘drzewo’) ma cechę ‘gruby’, to może być prawdopodobnie określony jako ‘silny’. Jeżeli jest ‘gruby’ i ‘silny’, to można o nim powiedzieć, że jest ‘duży’. Jeżeli obiekt ma cechę ‘silny’, może zapewne być określony jako ‘zdrowy’. Te cechy występują w różnych konfiguracjach, ale na tyle często, że można powiedzieć, iż ‘bycie dużym’ implikuje ‘siłę’, podobnie jak ‘bycie grubym’, a to z kolei implikuje ‘zdrowie’. Te relacje cech odzwierciedlają się w rozwoju znaczeń, zwłaszcza jeśli bierzemy pod uwagę większą strefę czasu i „przestrzeni”, a mianowicie rozwój od hipotetycznego języka prasłowiańskiego do poszczególnych języków słowiańskich. Jednocześnie każde z czterech wymienionych znaczeń ma własną wyraźną charakterystykę. ‘Duży’, ‘gruby’, ‘silny’ i ‘zdrowy’ nie są znaczeniami bliskoznacznymi.

Rozwój tego typu może mieć charakter zarówno łańcuchowy, jak i radialny, jeśli skorzystamy z systematyzacji topologicznej wprowadzonej przez Arsène’a Darmestetera (Darmesteter 1887, za: Apresjan 2000: 174). Systematyzacja topologiczna, nawet stosowana w synchronii, ma charakter aitiologiczny, to znaczy określa pochodzenie jednego znaczenia od drugiego, obojętne, czy w aspekcie czasowym, czy przyczynowym. Przejście rozwoju typu łańcuchowego w rozwój o charakterze radialnym dokonuje się najczęściej wtedy, gdy któreś ze znaczeń zostaje (z powodu zmiany referenta) użyte przenośnie, po czym przechodzi dalszą ewolucję w sposób typowy dla danego ciągu znaczeń.

Na implikowanie znaczeń i konsekwencje tego zjawiska w postaci zmian semantycznych zwróciła uwagę na przykład Krystyna Kleszczowa, pisząc o polisemii: „Nie wszystkie (...) rodzące się znaczenia są przewidziane potencją języka. Niektóre mają charakter konsekwencji (wnioskowania, implikacji), co da się zawrzeć w formule: ‘jeżeli obiekt ma cechę *x*, to zapewne ma również cechę *y*’. Część z nich ma charakter ogólnoludzki, są więc przewidywalne, np.: ‘jeżeli ktoś jest *dziecinny*, to zapewne jest *naiwny*’; ‘jeżeli ktoś jest *cierpliw*, to zapewne jest *opanowany*’. (...) Polisemie-konsekwencje są często podłożem przekształceń semantycznych – wystarczy, aby jeden z członów uległ zapomnieniu, por.: ‘jeżeli ktoś jest *protegowany*, to zapewne jest człowiekiem mało wartościowym’ (taką implikację potwierdza rozwój znaczenia leksemu *kreatura* (Buttler 1978: 146))” (Kleszczowa 2001: 93–94).

Ciąg znaczeniowy wytworzony wskutek implikacji można by określić jako „pojęcie potencjalnie polisemiczne”. Dotyczy ono nie jednego leksemu, ale pojęcia wyrażanego przez bliskoznaczne wyrazy polisemiczne, z których jedne mogą obejmować wszystkie warianty znaczeniowe, inne tylko niektóre. „Pojęcia potencjalnie polisemiczne” systematycznie ujawniają się w diachronii pod postacią kontynuantów jednego wyrazu prasłowiańskiego.

Przyczyny implikowania znaczeń przymiotnikowych można najlepiej objaśnić na gruncie nauki o cechach definicyjnych i konotacyjnych leksemów. Wyrazy z pola semantycznego ‘silny’ mogą zawierać cechy konotacyjne ‘duży’, ‘zdrowy’ i ‘gruby’. Im bardziej rozszerzymy diachronicznie zakres znaczeń takiego wyrazu, tym bardziej kompletny będzie zestaw cech konotacyjnych. Można powiedzieć, że cechy konotacyjne są uśpionymi znaczeniami, które mogą pojawić się na którymś etapie rozwoju wyrazu. Gdyby nie było nadużyciem stosowanie określenia „konotacja” do znaczeń rekonstruowanych, można by stwierdzić, że znaczenia powstałe przy kontynuatach danej formy prasłowiańskiej są w zdecydowanej większości cechami konotacyjnymi znaczenia leksemu prasłowiańskiego.

3. Metody badań zmian znaczeń

3.1. Podejście do badań semantycznych. Semazjologia i onomazjologia

Historię badań semantycznych przedstawia Józef Wierchowski w pracy *Semantyka językoznawcza* (Warszawa 1980). Semantyka jest niezmiernie zróżnicowanym działem językoznawstwa. W prezentowanej pracy interesuje mnie tylko ta jej część, która odnosi się do badania zmian znaczeń. Jak wiadomo, ten typ badań przeważał na początku lingwistycznych badań naukowych, obojętne, czy będziemy przez to rozumieć zainteresowania językowe kultury klasycznej, czy *stricte* naukowe badania, które rozpoczęły się w ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku. Badania zmian semantycznych, co wynika już ze znaczenia terminu „zmiana”, plasują się wśród badań diachronicznych, choć, jak zaznaczyłam w poprzednim punkcie, ich specyfika nie odbiega od badań nad polisemią. Po dłuższym czasie, w którym badania diachroniczne były odsunięte na margines prac językoznawców, można

obecnie zauważyć ponowny wzrost zainteresowań tymi badaniami, związane głównie z nurtem kognitywnym w językoznawstwie.

Działy językoznawstwa poświęcone zmianom znaczenia są określane jako onomazjologia i semazjologia. Termin „onomazjologia” został utworzony przez Ernsta Tappoletta w 1895 roku na oznaczenie leksykologii porównawczej (już w 1902 roku odniesiony przez Adolfa Zaunera do zmian znaczeniowych) i dotyczy badań nad stosunkiem pojęcia do mogących je wyrazić leksemów. Natomiast termin „semazjologia” został po raz pierwszy użyty w 1839 roku przez Christiana Karla Reisiga (EJO 482). W opracowaniach z XIX wieku i do lat sześćdziesiątych wieku XX określenie to odnosiło się do nauki o znaczeniu (np. Rozwadowski 1903, *Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów*; Kronasser 1952, *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*; Zwiegincew 1962, *Semazjologia*). Pod koniec XIX wieku obok terminu „semazjologia” pojawia się termin „semantyka”, najpierw w nauce francuskiej (twórcą nazwy jest Michel Bréal), później także w angielskiej. Początkowo niem. *Semasiologie* i fr. *semantique* miały ten sam zakres znaczeń i odnosiły się do nauki o znaczeniu w ogóle. Obecnie dla tej dziedziny językoznawstwa stosowany jest wyłącznie termin „semantyka”, obejmujący zresztą bardzo różne sposoby podejścia do nauki o znaczeniu. Termin „semazjologia” natomiast nie wyszedł z użytku (wbrew EJO 482; EWJP 299), ale zmienił zastosowanie i jest używany głównie jako przeciwstawny „onomazjologii”.

W badaniach onomazjologicznych wychodzi się od denotatu czy też jego językowego odpowiednika, a więc pojęcia, i dąży się do odnalezienia jednostek językowych, które mogą owo pojęcie wyrazić. W badaniach semazjologicznych punktem wyjścia jest jednostka wyrazowa, a badania koncentrują się na odnalezieniu desygnatów, do których może się ona odnosić. Badania semazjologiczne mogą być przeprowadzane zarówno na poziomie diachronicznym (i wtedy zróżnicowanie treści semantycznej jest interpretowane jako zmiany semantyczne), jak i synchronicznym, gdy mówimy o polisemii. Gwoli ścisłości należy dodać, że dopiero kognitywizm ze swym postulatem nieoddzielania synchronii od diachronii przywrócił badaniom semazjologiczno-onomazjologicznym należną im rangę (por. Tabakowska 2001: 45–71). Badania onomazjologiczne, jako związane z pojęciem, nie muszą ograniczać się do jednego języka i otwierają drogę ku badaniom porównawczym. Badania semazjologiczne w zasadzie ograniczają się do jednego języka. Nie jest to jednak ich koniecznym warunkiem.

W przedstawianej pracy wybieram perspektywę semazjologiczną, wychodząc od prasłowiańskich jednostek leksykalnych, łączących ze sobą całą Słowiańszczyznę. Prekursorką takich badań jest Svetlana M. Tolstaja, która w swych pracach etnolingwistycznych wychodzi od wyników badań etymologicznych (Tolstaja 2008a).

3.2. Sposoby opisu zmian semantycznych

Choć badania nad rozwojem znaczeń (onomazjologiczne i semazjologiczne) mają długą historię, dziedziny te nie doczekały się do tej pory jednolitego sposobu opisu ani jednolitej terminologii.

3.2.1. Tradycyjne metody opisu

Wciąż znajduje zastosowanie klasyfikacja logiczna zmian znaczeniowych, wywodząca się z prac Hermana Paula (Paul 1880), a rozwinięta przez Arsène'a Darmestetera (Darmesteter 1887) i Michela Bréala (Bréal 1897), której korzenie tkwią w tradycjach retoryki starożytnej i średniowiecznej (metafora i metonimia). Klasyfikacja ta za punkt wyjścia przyjmuje zakres znaczeniowy wyrazu. Stosownie do zmian w treści wyrazu wyróżnia się trzy typy zmian znaczeniowych, to jest rozszerzenie, zawężenie i przesunięcie zakresu znaczeniowego. Do metafory i metonimii nawiązuje także klasyfikacja Stephena Ullmanna, który zjawisku regularności w rozwoju semantycznym i możliwościom jej poszukiwania poświęcił znaczną część swojej pracy (Ullmann 1957).

Obok klasyfikacji logicznej istotną rolę odgrywają podziały oparte na psychologii. Koncepcja klasyfikacji psychologicznej wywodzi się od Karla Jaberga, który przedstawił ją na łamach periodyku „Zeitschrift für Romanische Philologie” w cyklu trzech artykułów (Jaberg 1901: 561–601; 1903: 25–71; 1905: 57–71). Niemal w tym samym czasie Wilhelm Wundt, lekarz fizjolog z przygotowaniem psychologicznym, opublikował pracę zatytułowaną *Völkerpsychologie. Die Sprache*, w której zajął się semazjologią (Wundt 1900). Jego dzieło spotkało się z ostrą krytyką ze strony Jana Rozwadowskiego, który w obszernej recenzji wytknął mu niedociągnięcia lingwistyczne (Rozwadowski 1903), zrozumiałe zresztą z uwagi na profesję Wundta. Mimo wszelkich zastrzeżeń wprowadzone przez obu autorów terminy „pejoratywizacja” i „melioratywizacja” weszły na stałe do prac semantycznych.

Wymienione wyżej tradycyjne metody opisu zmian semantycznych najpełniej przedstawiła Danuta Buttler we wstępie do pracy *Zmiany semantyczne w języku polskim* (Buttler 1978: 13–18). W jej książce można znaleźć nazwiska także innych prekursorów nauki o zmianach znaczeniowych. Dwadzieścia lat później ponownie zajął się tym tematem Grzegorz Kleparski (Kleparski 2000: 77–91). Jego opis nie odbiega specjalnie od opisu poprzedniczki, a zasługą jest przypomnienie tych zagadnień na łamach „Biuletynu PTJ”, czasopisma o stosunkowo szerokim zasięgu.

W mojej pracy posługuję się terminologią logiczną z uwzględnieniem przekształceń o charakterze psychologicznym, spowodowanych zmianą wartości znaczeniowej wyrazu, ponieważ mimo jej oczywistych niedostatków, o których pisze zarówno Buttler, jak i Kleparski, uważam, że jest ona najbardziej odpowiednia dla podjętego tematu. Moim celem nie jest zresztą opisywanie **sposobu** zachodzenia zmian semantycznych, interesuje mnie efekt tych zmian, czyli nowe otrzymane znaczenia i regularność, z jaką z jednych znaczeń powstają inne.

3.2.2. Składnikowa analiza znaczenia

W ostatnim dwudziestoleciu XX wieku zastosowanie w badaniach nad zmianami znaczeń znalazła semantyka składnikowa wywodząca się ze strukturalizmu.

Składnikowa analiza znaczenia, przez rozłożenie treści wyrazu na elementy, pozwala na obrazowe przedstawienie różnic między znaczeniami. Mogą to być różnice między znaczeniami wyrazów z jednego pola semantycznego, ale także między różnymi znaczeniami jednego wyrazu bądź na płaszczyźnie synchronicznej (w wypadku polisemii), bądź diachronicznej w wypadku zmiany znaczenia wyrazu. Teoretycznie problem zastosowania semantyki składnikowej w przedstawieniu zmian znaczeniowych opisuje Ryszard Tokarski (Tokarski 1981: 91–105; 1983: 179–188; 1987). Zdaniem autora „zmiana znaczenia zachodzi jako konsekwencja: a) ujęcia semów, b) dodania semów, c) wymiany semów, tj. ujęcia i równoczesnego dodania, i d) zmiany ich hierarchii. Ujęcie semów wiąże się z procesem uogólniania znaczeń. Dodanie semów to zwężenie znaczenia lub jego przesunięcie na tle metonimicznym. Wymiana semów właściwa jest przede wszystkim zmianom metaforycznym, w których podobieństwo opiera się na semach systemowych, natomiast zmiana hierarchii wiąże się z przesunięciem danego semu z kategorii wirtualnych do systemowych (rzadziej w kierunku odwrotnym)” (Tokarski

1981: 103–104). Zwolennikiem wykorzystania semantyki składnikowej w badaniach rozwoju znaczeniowego jest również Vincent Blánar (Blánar 1984). Zaletą semantyki składnikowej jest przedstawienie analizy znaczenia w sposób jasny i elegancki. Minusem jest ograniczenie jej pola badawczego. Sprawdza się ona bardzo dobrze w pewnych polach pojęciowych, tam gdzie semy różnicujące znaczenia można przedstawić za pomocą prostych pojęć. Problemy powstają, gdy elementy różnicujące znaczenia muszą być przedstawione w sposób opisowy. Oczywiście nie uniemożliwia to zastosowania metody, traci ona jednak walor wyrazistości, który pozwalał jej dominować nad opisem tradycyjnym¹³. Przykładem pracy, gdzie zmiany znaczeń przedstawiono za pomocą semantyki składnikowej, jest książka Grzegorza Kleparskiego, który analizuje zmiany znaczeniowe w historii języka angielskiego. Autor zastosował metodę analizy składnikowej do przebadania ewaluatywnych zmian znaczeniowych, jakie zaszły w polu zawierającym rzeczownikowe określenia człowieka od staroangielskiego do czasów współczesnych (Kleparski 1990). Z prac na materiale języków słowiańskich można wymienić książkę Ewy Masłowskiej ukazującą ewaluatywne zmiany metaforyczne przezwiskowych nazw ludzi (Masłowska 1988). W odróżnieniu od Kleparskiego, który przedstawia w swej pracy propozycję zastosowania metody strukturalnej w badaniach diachronicznych, Masłowska stosuje tę metodę, nie przykładając wagi do czasowego aspektu. W swej pracy podkreśla przede wszystkim opozycję język literacki *versus* dialekt, a nie perspektywę diachroniczną.

3.2.3. Metody przejęte z kognitywizmu

W próbach przedstawiania zmian znaczeń za pomocą metod zaczerpniętych z kognitywizmu widoczne są głównie przejęte z tego kierunku innowacje terminologiczne. Przykłady zastosowania terminologii kognitywistycznej można znaleźć w artykułach Waldemara Skrzypczaka (Skrzypczak 1995), a przede wszystkim w pracach Grzegorza Kleparskiego,

¹³ Przemysław Łozowski (1999: 27) uważa, że poważne ograniczenie czy wręcz zaniechanie badań nad diachronicznymi zmianami językowymi metodami zaproponowanymi przez strukturalizm dowodzi „nieudanych prób dowartościowania diachronii w obrębie samego strukturalizmu”, a zatem, jak rozumiem, nieadekwatności tych metod w badaniach diachronicznych. Trudno jednak zgodzić się z tym zdaniem w odniesieniu do badań zmian semantycznych metodą analizy składnikowej. Ograniczoność zastosowania tej metody wynika z faktu, iż nadaje się ona do analizy tylko tych pól semantycznych, których składniki są wyraźnie zróżnicowane. Stosuje się to w równym stopniu tak do diachronii, jak i synchronii.

w tym w książce *Theory and Practice of Historical Semantics: The Case of Middle English and Early Modern English Synonyms of Girl/Young Woman* (Kleparski 1997). Obok tradycyjnych terminów, takich jak „specjalizacja”, „generalizacja”, „metafora”, wprowadzane są terminy: „substytucja onomazjologiczna”, „skaning”, „ścieżka onomazjologiczna”, „domeny”, „baza”, „profilowanie” (por. Kleparski, Malicka-Kleparska 1994: 223–224). Z kolei w pracy Patrycji Pałka (*Rozwój i zmiany semantyczne leksemów godny, grzeczny i przystojny w perspektywie kognitywnej*) perspektywa kognitywna jest widoczna przede wszystkim w próbie odszukania w zmianach semantycznych sposobu postrzegania świata (Pałka 2004: 174–183). Interesującą propozycję opracowania danych etymologicznych za pomocą aparatu kognitywistycznego przytacza Aleksandra Niewiara w artykule relacjonującym tekst Gabora Györiego¹⁴. Praca tego autora ma na celu przedstawienie zmiany językowej jako zjawiska panchronicznego, którego kolejne etapy mogą być uchwycone i opisane¹⁵.

Największą zaletą, jakiej można się doszukać w stosowaniu kognitywizmu do prac nad zmianami semantycznymi, jest jego elastyczność, polegająca na nadążaniu za rzeczywistością językową. Niestety, terminologia stosowana przez badaczy o tym profilu daleka jest od prostoty, jaką charakteryzują się prace przeznaczone dla szerszego grona czytelników, np. Tabakowska 2001, Lakoff & Johnson¹⁶. W tej chwili, wraz z wyspecjalizowaną i wciąż doskonałą metodologią, kognitywiści tworzą własną terminologię, z którą przedstawiciele innych kierunków językoznawczych niekoniecznie muszą się zapoznawać. W efekcie w zetknięciu z innymi kierunkami o równie wyspecjalizowanej terminologii dochodzi do sytuacji „wieży Babel”, gdy dwie gałęzie językoznawstwa operują wręcz innymi

¹⁴ Gabor Györi, *Historical Aspects of Categorization*, [w:] *Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*, Berlin–New York 1996.

¹⁵ „Możliwe jest zatem ciągle tworzenie się nowych konceptualizacji, jak w wypadku analizowanego przez Györi słowa *glass* ‘naczynie zrobione ze szkła, używane do picia’. (...) Zmiana znaczenia i ustalenie się nowej kategorii przebiega według kolejnych kroków konceptualizacyjnych. Nowy obiekt – bursztyn. Z listy jego atrybutów wybiera się jedną cechę: to, że błyszczący, połyskuje. Kategoria ustalona. Nowy obiekt – szkło (materiał). Na zasadzie analogii wskazuje się, że jest podobny do bursztynu, gdyż jest prześwitujący, połyskujący i może być użyty jako biżuteria. Pierwotnie metaforyczne użycie wyrażenia językowego **glaza*- z czasem staje się literalne. Kategoria ustalona. I wreszcie pojęcie – szklanka. Z listy atrybutów wybiera się cechę odnoszącą się do materiału, z którego jest zrobiona, czyli do szkła” (Niewiara 2003: 121).

¹⁶ George Lakoff, Mark Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988.

językami. Dlatego, choć doceniam takie próby, jak np. Grzegorza Kleparskiego (1997), zmierzające do zainteresowania kognitywistów problematyką zmian semantycznych, trudno byłoby uzasadnić zastosowanie aparatu kognitywnego w pracy przeznaczonej dla innego adresata.

4. Motywacja semantyczna

4.1. Termin

Termin „motywacja” pochodzi ze słowotwórstwa, gdzie odnosi się do zależności między podstawą derywacyjną a derywatem. Pojęcia „motywacja słowotwórcza” i „motywacja semantyczna” łączy to, że są podstawą dla fundowanego wyrazu. Według *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO) motywacja równa się fundacji. Terminu „motywacja semantyczna” leksykon ten nie uwzględnia. Motywacja w sensie semantycznym różni się od motywacji słowotwórczej tym, że nacisk kładzie na semantyczną zależność derywatu od jego podstawy.

Znajdujący się w tytule mojej pracy i często w niej używany termin „motywacja semantyczna” przejęłam z prac uczonych rosyjskich i czeskich. W polskiej literaturze językoznawczej określenie „motywacja semantyczna” występuje rzadko i jest stosowane głównie w onomastyce, gdzie motywacja semantyczna nazwy odnosi się do jej wartości realnoznaczeniowej, uwarunkowanej genezą albo położeniem terenowym, geograficznym itd. Rzadziej pojawia się we frazeologii, gdzie dotyczy realiów związanych z powstaniem danego frazeologizmu.

Termin „motywacja semantyczna”¹⁷ został rozpowszechniony przede wszystkim przez zajmujących się etymologią lingwistów rosyjskich¹⁸. Żanna Żanowna Varbot definiuje motywację jako najbliższe znaczenie poprzez

¹⁷ We współczesnych pracach rosyjskich termin motywacji semantycznej jest już na tyle zadomowiony, że używa się również w tym rozumieniu samego określenia „motywacja”, np. *первичная мотивация / типы первичной мотивации* w pracach Ż. Ż. Varbot (1997: 35–36).

¹⁸ Nie biorę pod uwagę sformułowanego dla celów badań synchronicznych objaśnienia Jurija Apresjana, według którego motywacja semantyczna oznacza pochodność (Apresjan 2000: 164 i in.), gdyż jest ona zbyt ogólna.

dzające interesujące nas znaczenie i będące jego źródłem. „Мотивация – ближайший семантический предшественник этого [badanego – M. J.] значения” (Varbot 1997: 35). Więcej **uwagi terminom „мотивация”, „мотивировка”, „мотивированность”** poświęca Svetlana M. Tolstaja, która przytacza definicję ze słownika terminów lingwistycznych autorstwa Olgi S. Achmanovej: **„Мотивированный – Такой, в котором данное содержание поддается более или менее непосредственному соотношению с соответствующим выражением; имеющий открытую семантическую структуру; поддающийся разложению на лексические морфемы”**¹⁹ (Olga S. Achmanova 1966: 244–245, *Словарь лингвистических терминов*, Москва 1966).

W odróżnieniu od polskich słowników tego typu jest więc w definicji uwzględniona semantyczna strona motywacji, choć nie została wydzielona w oddzielnym hasle. Spośród dalszych definicji przedstawionych przez Svetlanę M. Tolstą najbliższe mojej pracy jest ujęcie onomazjologiczne, zgodnie z którym pojęcie motywacji jest traktowane przede wszystkim w związku z zagadnieniem konwencjonalności i niekonwencjonalności jednostek językowych oraz z problemem formy wewnętrznej słowa. Autorka słusznie zauważa, że pojęcie motywacji często pokrywa się z pojęciem sposobu nominacji (Tolstaja 2008: 188–190).

Wśród językoznawców czeskich i słowackich przeważa łączne traktowanie motywacji słotwórczej i semantycznej. Takie stanowisko zajmuje Miloš Dokulil, co wynika z jego definicji: „Przez motywację wyrazu w ujęciu genetycznym rozumiemy relację pomiędzy znaczeniem wyrazu a cechą, która była uważana za podstawę nazwania przedmiotu lub zjawiska, czyli była tzw. motywem pierwotnym, przy czym taka relacja znaczeniowa posiada swoją korelację w płaszczyźnie formy językowej – wyraz motywowany opiera się na wyrazie oznaczającym właśnie tę cechę wyjściową, zarówno ze względu na znaczenie, jak i na formę. Tak rozumiana motywacja wyjaśnia, dlaczego dany przedmiot (lub zjawisko) został nazwany w taki sposób, dlaczego otrzymał swoją określoną nazwę” (Dokulil 1979: 149). Juraj Furdík, broniąc tezy o powszechnej motywacji znaków językowych, przytacza ogólną definicję motywacji sformułowaną przez Juraja Dolníka (1990: 149): „Motywacja słowa to pośredni albo bezpośredni stosunek kauzalny między

¹⁹ „Motywowany – taki, którego treść jest mniej lub bardziej bezpośrednio związana z **odnośnym wyrażeniem**; mający jawną strukturę semantyczną; który może być rozłożony na morfemy leksykalne”.

jego składnikiem formalnym (materialnym, fonicznym) i znaczeniowym (idealnym), uwarunkowany stosunkiem słowa do korelacyjnych paradygmatycznie słów danego języka” (Furdík 2000: 59).

W pracach polskich semantyków omawiany termin pojawia się sporadycznie. Operuje nim w jednym z artykułów Ryszard Tokarski, który uwzględnia istnienie w języku dwóch typów motywacji między znaczeniem wyjściowym a znaczeniem pochodnym leksemu: motywację semantyczną i, hiperonimiczną względem niej, motywację semantyczno-kulturową²⁰. Tę pierwszą definiuje następująco: „Motywacja semantyczna zachodzi wtedy, gdy znaczenie pochodne rozbudowuje się wokół jednego z komponentów semantycznych znaczenia wyjściowego” (Tokarski 1999: 67). Warunkiem znalezienia motywacji semantycznej jest według niego wskazanie węzła semantycznego, czyli wspólnego elementu znaczeniowego.

Terminu „motywacja semantyczna” – obok „motywacja nominacyjna”, „podstawa motywacyjna” i „typy nominacyjne” – używa również Janusz Siatkowski (Siatkowski 1989: 34–49). Autor ten dla procesu nadawania nazwy stosuje termin „motywacja nominacyjna”, rezerwując termin „motywacja semantyczna” dla elementu semantycznego, który łączy znaczenie wyjściowe z otrzymanym. Za nazwami „motywacja semantyczna” i „motywacja nominacyjna” kryje się to samo zjawisko, lecz jeden z terminów kładzie akcent na akt nazywania, drugi na jego rezultat.

Dla potrzeb niniejszej pracy konieczne jest określenie nie tylko motywacji semantycznej, ale i znaczenia motywującego. Za znaczenie motywujące uważam znaczenie, które ma wspólne elementy (w ujęciu Tokarskiego 1999: 67 – „węzeł semantyczny”) z następującym chronologicznie po nim znaczeniem badanym i przez to jest czynnikiem sprawczym powstania nowego znaczenia²¹.

²⁰ Drugi typ motywacji wyróżniany przez autora nie odnosi się do rzeczywistości pozajęzykowej, jak można by się spodziewać z nazwy „motywacja semantyczno-kulturowa”, ale określa sytuację, kiedy cała grupa leksykalno-semantyczna paralelnie rozwija znaczenia wtórne (zob. też niżej).

²¹ Oczywiście dla powstania nowego znaczenia konieczne są też inne warunki. Przede wszystkim w świadomości użytkowników języka owe cechy wspólne muszą stać się na tyle istotne, że usuwają pozostałe elementy znaczenia na dalszy plan i stają się cechami dominującymi, które mogą „obrosnąć” innymi, nowymi cechami (wtedy dochodzi do przesunięcia znaczenia) albo mogą dominować bez przyjęcia nowych cech (zwężenie znaczenia). W przypadkach poszerzenia znaczenia do nowego znaczenia wchodzi całe znaczenie motywujące, które w świadomości mówiących jest na tyle rozmyte, że otwiera się na przyjęcie nowych elementów znaczeniowych.

Owe wspólne elementy są często cechami konotacyjnymi znaczenia poprzedzającego, które w nowym znaczeniu stają się cechami definicyjnymi.

W szerszym ujęciu można mówić o **bezpośrednim i pośrednim znaczeniu motywującym**. Jeśli brakuje tego uściślenia, mowa jest zawsze o znaczeniu motywującym bezpośrednim. Przez **motywację semantyczną** rozumiem: a) proces nominacyjny powodujący powstanie nowego znaczenia, b) w zgodzie z praktyką badaczy rosyjskich i czeskich znaczenie motywujące (*per analogiam* można też mówić o motywacji bezpośredniej i pośredniej)²². To drugie użycie terminu jest spowodowane chęcią ekonomicznej wywodu, dokładniej – uniknięcia powtarzania terminu „znaczenie motywujące”. Ze względu na konteksty towarzyszące terminowi „motywacja semantyczna” nie należy obawiać się jego zaciemnienia.

4.2. Paralelne znaczenia motywujące

Dla jednostek będących obiektem moich badań (czyli występujących seryjnie znaczeń motywujących, które stanowią o regularności motywacji) brak ogólnie uznanej nazwy. Stosunkowo powszechny jest termin „typy motywacji semantycznej” („типы семантической мотивации”), który przyjął się w badaniach badaczy rosyjskich i czeskich, a więc tam, gdzie powstaje największa liczba prac onomazjologicznych. Inne terminy to: „semantyczne modele derywacyjne” („semantische Ableitungsmodelle”) (Schuster-Šewc 1975: 13), „semantyczne paralelizmy” (Popowska-Taborska 1989: 24), „derywaty onomazjologiczne (asocjacyjne)” (Brzozowska 2000: 143), „modele onomazjologiczne” („ономасиологични модели”) (Dejkova 2000: 235–246)²³. Daremnie próbowałam też znaleźć wspólny termin w opracowaniach do map leksykalnych w atlasach dialektologicznych. Ich autorzy również nie wypracowali jednolitego terminu, stosując metody opisowe, np. Dalibor Brozović pisze o nazwach utworzonych od rdzenia ze znaczeniem: „(...) названия образованные от корня со значением (...)”

²² W pracach z tej dziedziny można spotkać też terminy równoznaczne: **motywacja bliższa = bezpośrednia** i **motywacja dalsza = pośrednia**.

²³ „Под ономасиологичен модел (ОМ) тук ще се разбира тип на номинация по определен ономасиологичен признак, един от множеството признаци, присъщи на назования предмет” – „Przez model onomazjologiczny rozumie się tutaj typ nominacji według określonej cechy onomazjologicznej, jednej z wielu cech, które ma nazywany obiekt” (Dejkova 2000: 235).

albo **nazwach z semantycznymi konotacjami**: „(...) названия с семантическими конотациями (...)” (Brozović 1988: 11).

Wszyscy wymienieni wyżej autorzy podkreślają seryjność efektów zapoczątkowanych przez owe, różnie nazywane, znaczenia motywujące. W zależności od swoich zainteresowań widzą też sens wykorzystania tego faktu w badaniach etymologicznych czy też badaniach nad językowym obrazem świata. Warto przytoczyć w tym miejscu definicję Ryszarda Tokarskiego odnoszącą się do wspomnianej już wcześniej motywacji semantyczno-kulturowej: „Przez motywację semantyczno-kulturową rozumiem zatem predyspozycje nie poszczególnych jednostek leksykalnych, lecz całych semantycznie spójnych grup wyrazowych do podobnego rozwoju semantycznego i do zbliżonych treściowo wartościowań. Sądzę także, że regularności tego rodzaju dają się uzasadnić kulturowo, tzn. można poprzez ich obserwację dotrzeć do kulturowo warunkowanych wartościowań w języku, do jednego z aspektów obrazu świata utrwalonego w polszczyźnie” (Tokarski 1999: 68). Postulatом i badaniom nad uporządkowaniem znaczeń motywujących poświęcam czwarty rozdział pracy: „Paralele rozwoju semantycznego”.

Rozdział drugi

REKONSTRUKCJA ZNACZENIA PRASŁOWIAŃSKIEGO

1. Z zagadnień ogólnych języka prasłowiańskiego

Wiele pytań może dotyczyć samego zagadnienia języka prasłowiańskiego, jego statusu, stopnia jednolitości, podziałów dialektycznych, okresu, w którym mógł istnieć, i zajmowanego terytorium. Wszystkimi tymi zagadnieniami interesowali się Tadeusz Lehr-Spławiński (1946), Franciszek Sławski (1968; przedruk 1989: 33–39), Oleg Nikolaevič Trubačev (2002) i inni. Przedmiotową bibliografię pozycji poświęconych tym problemom zawiera wprowadzenie do etymologii zespołu lingwistów czeskich (Večerka 2006: 270–271 – prace związane z etnogenezą Słowian i 261–262 – prace o miejscu języka prasłowiańskiego w rodzinie indoeuropejskiej), por. też bibliografię w podręcznikowym wprowadzeniu do slawistyki historycznej (Moszyński 2006: 376–388).

Co rozumiemy przez język prasłowiański? Czy uważamy go za abstrakcyjny byt, zbiór leksemów i zasad gramatycznych, które dały początek poszczególnym językom słowiańskim, albo za określony system odpowiedników, analogicznie do określania języka praindoeuropejskiego przez Antoine’a Meilleta²⁴, czy za konkretny język, który rozwijał się w określonym czasie i miejscu, i podobnie jak wszystkie znane języki, dzielił się na mniejsze, silniej związane ze sobą jednostki? Wydaje się, że zdecydowanie

²⁴ „Określony system odpowiedników między językami historycznie zaświadczonymi” (Meillet 1958: 52).

przeważa to drugie podejście. Świadczą o tym polemiki dotyczące okresu istnienia i zasięgu terytorialnego prasłowiańszczyzny, problemu szeroko dyskutowanego i dotychczas niemającego rozwiązania. Dla tych zagadnień istnieje bogata literatura, do której odsyłam (Kazimierz Moszyński 1957; Stieber 1961: 9–13; Birnbaum 1975: 1–83, 220–235; Birnbaum 1998: 21–27; Sławski 1980: 23–28 (przedruk 1989: 52–57); Popowska-Taborska 1991; Trubačev 2002; Mańczak 1981; 2001: 29–38; 2004; Gołąb 2004: 169–209; Leszek Moszyński 2006: 199–206). W obrębie samego języka o rekonstrukcji dla niego statusu realnego bytu świadczy wyróżnianie w nim dialektów – na ten temat pisali np. Ljubov' Viktorovna Kurkina (Kurkina 1992; 2002: 153) i Leszek Moszyński (1980: 195–200; 1998: 81–85) – a nawet próby wyróżnienia stylu artystycznego (Sierociuk 2001: 127–137).

Z traktowaniem języka rekonstruowanego jako sztucznego konstruktum mamy do czynienia w wypadku poprzednika prasłowiańszczyzny – języka praindoeuropejskiego. Świadczy o tym rekonstrukcja dlań wyrazów w formie pierwiastków²⁵ albo rekonstrukcja głosek o niejasnym statusie fonetycznym, jak praindoeuropejskie laryngalne. O tym podejściu do rekonstrukcji Zbigniew Gołąb, podkreślając, że sam przyjmuje zdecydowanie realistyczne podejście do zagadnienia prajęzyka, pisze następująco: „(...) stwierdzenie, że zrekonstruowane formy przybliżają rzeczywistość prehistoryczną należy rozumieć w ten sposób, że w czasach prehistorycznych istniał język, w tym wypadku prajęzyk (należący do jakiejś językowej rodziny), którego formy można przedstawić poprzez postaci zrekonstruowane. Przedstawienia te mają jednak charakter abstrakcyjny i myślowy. Rekonstruujemy bowiem jedynie najistotniejsze, relewantne cechy, które odegrały jakąś rolę w późniejszym rozwoju poszczególnych języków danej rodziny. Oznacza to, że rekonstrukcja konkretnej językowej substancji, tj. fonicznej, brzmieniowej substancji, jest niemożliwa i nieistotna. Na przykład nie wiemy, jaka była fonetyczna realizacja pie. dźwięcznych spółgłosek aspirowanych (...), ale mamy na uwadze ich dźwięczność, ponieważ cecha ta jest istotna z punktu widzenia rozwoju wielu języków indoeuropejskich (...)” (Gołąb 2004: 30–31).

W praktyce uczeni zajmujący się rekonstrukcją niepoświadczonych języków poruszają się między jednym a drugim podejściem, rzadko wy-

²⁵ Co prawda, przyczyną zbudowania leksykonu praindoeuropejskiego na podstawie pierwiastków był zapewne słownik staroindyjski, w którym w ten właśnie sposób zapisywane były czasowniki.

rażnie je precyzując²⁶. Wiesław Boryś komentuje ten problem dość ostrożnie: „W epoce prasłowiańskiej rozwój językowy przebiegał, wydaje się, jednolicie na całym terenie do pewnego okresu. Jest jednak prawdopodobne, że przekonanie o jednolitości rozwoju językowego przez długi okres epoki prasłowiańskiej wynika z naszej niewiedzy, z zatarcia wcześniejszych różnic dialektycznych przez późniejsze zmiany językowe. Istnienie nieznanych nam pradawnych różnic terytorialnych w prasłowiańszczyźnie jest prawdopodobne, skoro nie jest znany żaden żywy język na kuli ziemskiej, który nie wykazywałby jakiegoś zróżnicowania terytorialnego, dialektycznego” (Boryś 1998b: 29). Genadź Cychun w artykule poświęconym arealnemu podziałowi prasłowiańszczyzny podkreśla, że o arealnej strukturze języka prasłowiańskiego można mówić tylko w tym wypadku, jeśli prasłowiańszczyznę rozpatruje się jako realną mowę, obejmującą określone terytorium, a nie jako sztuczną konstrukcję – bezładny zbiór rekonstruowanych form, bez własnej charakterystyki czasowej i przestrzennej (Cychun 1998: 74)²⁷. Wybór modelu rekonstrukcji ma wpływ także na sposób rekonstrukcji znaczenia, o czym więcej piszę w rozdziale poświęconym temu tematowi.

2. Rekonstrukcja znaczeń języków niepoświadczonych. Zagadnienia teoretyczne

Literatura dotycząca teoretycznych zagadnień rekonstrukcji języków niepoświadczonych nie należy do bogatych. Z omówieniem podstawowych problemów z nią związanych można się spotkać w kompendiach wiedzy diachronicznej (Moszyński 2006: 195–199), w artykułach wstępnych do prac etymologicznych (np. Shevelov 1964: 3–5), a najczęściej w publikacjach na międzynarodowe zjazdy slawistów (np. Sławski 1958: 99–107 (przedruk 1989: 17–24); 1968: 35–41 (przedruk 1989: 33–39); Birnbaum 1973: 33–58; Trubačev 1988: 197–222). W opracowaniach tych więcej uwagi poświęca się zasadom rekonstrukcji strony formalnej niż znaczeniowej po-

²⁶ W odniesieniu do języka praindoeuropejskiego więcej informacji na temat zmian podejścia do traktowania go jako całości można znaleźć w artykułach Francisco Adradosa (Adrados 1992; 2007).

²⁷ „Зразумела, што пра арэальную структуру праславянскай мовы можна гаварыць толькі ў тым выпадку, калі праславяншчына разглядаецца як рэальная мова са сваёй тэрыторыяй, а не як штучны канструкт – «звалка» рэканструяваных слоў і формаў без уласных прасторавых і часавых характарыстык”.

szczególnych jednostek języka²⁸. Nawet w podręcznikowej, liczącej ponad 250 stron, pozycji *K pramenum slov. Uvedení do etymologie* (Večerka 2006, rozszerzone wydanie wcześniejszego *Úvod do etymologie*, Erhart, Večerka 1981), opracowanej przez zespół etymologów z Brna, rozwój semantyczny został omówiony na zaledwie dwudziestu stronach, z czego połowę poświęcono zjawisku *tabu*. Szkoda, bo kompetencja i długoletnie doświadczenie w pracach nad kształtowaniem się znaczeń i motywacją semantyczną autorów podręcznika pozwalało spodziewać się, że temat rozwoju semantycznego zostanie wreszcie należycie potraktowany. Inna nowsza praca *Rekonstruowanie języków niepoświadczonych* Georga Holzera temat ten niemal ignoruje, poświęcając mu dosłownie jeden paragraf: „Co się tyczy znaczeń prąęzykowych nośników znaczeń, to musiały one mieć takie znaczenia, że znaczenia odpowiednich nośników znaczeń składowych języków częściowych mogły się z niej rozwinąć. Ta w zasadzie precyzyjna informacja staje się mglista tylko na podstawie czasami występujących trudności w odróżnianiu możliwej przemiany znaczenia od niemożliwej” (Holzer 2001: 134). Informacja, po rozszyfrowaniu języka autora, czy może raczej tłumacza²⁹, jest nie tyle precyzyjna, ile jest klasycznym truizmem, a „występujące cza-

²⁸ Dołączam niniejszym do głosów etymologów, o których Svetlana Mihajlovna Tolstaja nie bez pewnej uszczypliwości napisała: „**Не будет преувеличением сказать, что сечения на несовершенство методов и приемов семантической реконструкции как в теоретическом, так и в практическом отношении стали лейтмотивом современных трудов по этимологии**” – „**Nie będzie przesadą stwierdzenie, że oskarżanie się na niedoskonałość metod i sposobów rekonstrukcji semantycznej zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i w praktycznym stało się wiodącym motywem współczesnych prac etymologicznych**” (Tolstaja 2008: 175).

²⁹ Por. nieco tylko obszerniejszy tekst oryginalny: „So wie die Rekonstruktion nichts über den Lautwandel aussagt, der zwischen der Ursprache und den einzelsprachlichen Teilsprachen gewirkt hat (...) sagt sich auch nichts über einen etwaigen Bedeutungswandel der betreffenden Bedeutungsträger aus. Analog zur lautlichen Seite ist aber auch über die Bedeutungen der ursprachlichen Bedeutungsträger Information gegeben: Die ursprachlichen Bedeutungsträger müssen solche Bedeutungen gehabt haben, daß sich die Bedeutungen der entsprechenden einzelsprachlichen Bedeutungsträger aus ihnen entwickelt haben können (vgl. 4.1.1., 5.2.4.). Diese an sich präzise Information ist nur aufgrund der manchmal auftretenden Schwierigkeit, möglichen Bedeutungswandel von unmöglichen zu unterscheiden, vage. Solange jedoch die Bedeutungen nicht rekonstruiert, sondern bloß die Bedeutungsträger im Rekonstrukt semantisch etikettiert werden sollen, sind diese Schwierigkeiten irrelevant vgl. 5.2.4. Und die bei der Aufstellung der etymologischen Gleichungen zu berücksichtigenden semantischen Fragen berühren die Rekonstruktion als axiomatisches System sozusagen nur von außen (s. 5.8.6.)”.

sem trudności” są podstawowym problemem, nad którym łamią sobie głowy etymolodzy poświęcający semantycznej stronie rekonstrukcji więcej uwagi niż autor cytowanego dzieła.

Więcej zainteresowania badaniami semantycznymi w związku z rekonstrukcją języka widać w niektórych dawniejszych artykułach rozrzuconych po czasopismach i pracach zbiorowych. Szczególnie ważny jest artykuł Émile’a Benveniste’a *Problèmes sémantiques de la reconstruction* (Benveniste 1966: 289–307), w którym jego autor zwraca uwagę na wciąż aktualne problemy, z jakimi zmagają się etymolodzy. Pisze: „(...) co się tyczy znaczenia, można się kierować jedynie pewnym prawdopodobieństwem, opartym na «zdrowym rozsądku», na osobistej ocenie badacza, na paralelach, które można przytoczyć. Problemem na wszystkich poziomach analizy, w ramach jednego języka albo na różnych etapach rekonstrukcji porównawczej, zawsze jest stwierdzenie, czy i jak dwa morfemy formalnie identyczne albo porównywalne mogą być zidentyfikowane na podstawie swych znaczeń”³⁰. Uwagę semantycznej stronie rekonstrukcji poświęcił Oleg Nikolaevič Trubačev (1980: 3–14) w artykule *Реконструкция слов и их значений*. W artykule, będącym po części krytyką ostrej supremacji synchronii nad diachronią, charakterystycznej dla początku lat osiemdziesiątych, autor polemizuje również z powszechnie przyjętym oddawaniem pierwszeństwa rekonstrukcji formalnej. Jako znamienne przytacza opinię Osvalda Szemerényi’ego, który za jedną z zasad obowiązujących etymologa uważa konieczność weryfikacji etymologii z punktu widzenia fonologicznego, jeżeli budzi ona wątpliwości semantyczne: „Если этимон вызывает предположение о **необычном семантическом развитии, исследователь должен заново проверить этимологию с фонологической точки зрения**” (Szemerényi 1967: 12)³¹. Trubačev kładzie nacisk na nieadekwat-

³⁰ „(...) en matière de sens, on n’a pour guide qu’une certaine vraisemblance, fondée sur le «bon sens», sur l’appréciation personnelle du linguiste, sur les parallèles qu’il peut citer. Le problème est toujours, à tous les niveaux de l’analyse, à l’intérieur d’une même langue ou aux différentes étapes d’une reconstruction comparative, de déterminer si et comment deux morphèmes formellement identiques ou comparables peuvent être identifiés par leur sens” (Benveniste 1954: 251).

³¹ Por. „If an etymon involves the assumption of an unusual semantic development, the researcher should re-examine the phonological aspect of the derivation. Often the result will be the discovery of an entirely different, evident, solution” – „Jeżeli etymon wymaga przyjęcia niezwykłego rozwoju semantycznego, badacz powinien zweryfikować aspekt fonologiczny etymologii. Często efektem będzie odkrycie całkiem innego, oczywistego rozwiązania” (Szemerényi 1962: 175–112). Podobną opinię wyraża Ljubov’ V. Kurkina, zwracając

ność analizy semowej dla badania zmian semantycznych, z czym trudno się zgodzić, ponieważ wydzielenie składników znaczeniowych, ukazanie, które z nich zostały uwypuklone, a które zeszyły na plan dalszy lub zostały wyeliminowane, umożliwi wyraźne przedstawienie procesu zmiany znaczeniowej. Problemem nie jest więc nieadekwatność tej metody, ale zbyttnia jej szczegółowość, co ogranicza możliwości jej zastosowania do pól semantycznych zawierających niewielką liczbę leksemów.

Zagadnieniem rekonstrukcji semantycznej zajmowała się w swych artykułach także Valentina Antonovna Merkulova (1988: 4–5; 1989a: 140–152; 1989b: 226–228). Pracę pod wiele obiecującym tytułem: *Семантична реконструкция: методологични аспекти* przedstawiła bułgarska badaczka Živka Koleva-Zlateva (Koleva-Zlateva 1998). Autorka tej dość obszernej pracy (112 stron) nie proponuje jednak własnych rozwiązań, a jedynie relacjonuje wcześniejsze stanowiska wobec problemu rekonstrukcji znaczeń. Mankamentem jest to, że autorka oparła się wyłącznie na pracach teoretycznych. Opisuje ona szeroko poglądy dotyczące problemu rekonstrukcji znaczenia przedstawione w dawnych i nowszych pracach. Sporo miejsca poświęca klasykom semazjologii i semantyki (np. Pisaniemu, Zwiegincewowi i Isačence). Uwzględnia również wyniki badań dyscyplin pokrewnych (socjolingwistyka, psycholingwistyka, badania nad językiem dzieci, lingwistyka kognitywna). Nie rekompensuje to jednak braku odniesienia się do badań materiałowych, bez których niemożliwe jest mówienie o teorii.

Z drugiej strony należy zauważyć, że chociaż semantyczna strona rekonstrukcji nigdy nie powinna być ignorowana, nie może stawać się przyczyną zbyt swobodnego podejścia do rekonstrukcji formy. Ten błąd zdarza się nawet uznanym etymologom. Przykładem są prace Václava Machka,

przy tym uwagę na niebezpieczeństwo nieuzasadnionego zrównywania wyrazów na podstawie odpowiedniości ich form i pozornej bliskości znaczeń: „Как показывает приведенный материал, не совпадают пути семантического развития соотносимых балт. и ю.-слав. слов, сближаются семантически неродные слова в их производных значениях, мотивированных разными семантическими признаками. Если этимология, удовлетворительно объясняя форму, вступает в противоречие с семантикой слов, то это может служить сигналом ошибочности этимологии” – „Jak pokazuje cytowany materiał, drogi rozwoju semantycznego odpowiednich słów bałtyckich i południowosłowiańskich nie pokrywają się; słowa niespokrewnione zbliżają się do siebie w swych wtórnych znaczeniach motywowanych odmiennymi cechami semantycznymi. Jeśli etymologia, zadowalająco objaśniając formę, pozostaje w sprzeczności z semantyką wyrazów, może to być sygnałem nieprawidłowości etymologii” (Kurkina 1994: 35).

w jego dwóch kolejno wydanych słownikach etymologicznych języka czeskiego i słowackiego (Machek i Machek²) można spotkać ogromną liczbę przekształceń formalnych (najczęściej pojawia się metateza), które mają służyć powiązaniu wyrazów słowiańskich z wyrazami o zbliżonych znaczeniach z innych języków indoeuropejskich.

3. Rekonstrukcja znaczenia prasłowiańskiego w praktyce leksykograficznej

Praktyczne podejście leksykografów zajmujących się rekonstrukcją wyrazów z niezaświadczonych języków jest zróżnicowane. Do tej pory nie ma jednej szkoły określającej zasady rekonstrukcji znaczeń pierwotnych w słownikach etymologicznych. Krótki akapit poświęca temu zagadnieniu Franciszek Sławski w przedmowie do *Słownika prasłowiańskiego*: „Staramy się odtworzyć podstawowe znaczenie ogólne, oczyszczając je od znaczeń nieistotnych, związanych z kontekstem. Chodzi nam o rekonstrukcję rozwoju znaczenia pierwotnego. Opieramy się przede wszystkim na realnie zaświadczonych danych słowiańskich. Uwzględniamy również znaczenia wynikające ze struktury słowotwórczej wyrazu” (SP 1, 7). W najdawniejszych leksykonach autorstwa Franza Miklosicha (1886) i Ericha Berneker (1908–1913) nie poświęcano uwagi znaczeniu wyrazu, były to słowniki zestawiające słownictwo przede wszystkim pod względem formalnym. Nawet w wypadkach, kiedy semantyka decydowała o przydzieleniu kontynuantów do oddzielnych rodzin wyrazowych, mających odrębne źródła praindoeuropejskie, autorzy nie objaśniali, co skłoniło ich do decyzji o rozdzieleniu kontynuantów. Jako przykład może posłużyć potraktowanie psł. **jarǫ*, tradycyjnie uważanego za dwa psł. leksemy homonimiczne: **jarǫ* 1. i **jarǫ* 2. Miklosich rozdzielił kontynuanty między dwa leksemy źródłowe bez słowa komentarza odnośnie do ich znaczeń (Miklosich 100). Berneker poprzestał na uwadze o możliwości wtórnego wymieszania kontynuantów w językach słowiańskich: „Dabei ist natürlich nich ausgeschlossen, daß sich die einst verschiedenen Sippen **ěro*- und **jaro*- späterhin im Slav. gekreuzt haben können”³² (Berneker 447).

³² „Nie jest przy tym oczywiście wykluczone, że w prasłowiańskim skrzyżowały się dwa – niegdyś odrębne – rdzenie: **ěro*- i **jaro*-”.

Z czasem zaczęto zauważać wagę strony semantycznej. Charakterystyczne są słowa Maksa Vasmera w zakończeniu słownika etymologicznego języka rosyjskiego: „Hätte ich die Arbeit von neuem zu beginnen, dann würde ich den Lehnübersetzungen und der semasiologischen Seite größere Beachtung schenken” (Vasmer 3, 507)³³.

Najbardziej jednolita jest praktyka autorów słowników etymologicznych związanych z krakowskim *Słownikiem prasłowiańskim*, który przyjmuje jako zasadę rekonstrukcję pierwotnej semantyki badanego leksemu; zawarte w nim hasła są więc zawsze opatrzone znaczeniem. Franciszek Sławski w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* i Wiesław Borys w obu swych dziełach: *Słowniku etymologicznym języka polskiego* i *Słowniku etymologicznym kaszubszczyzny*, którego jest współautorem, konsekwentnie zamieszczają przypuszczalne znaczenie prasłowiańskie. Tę samą dbałość o wiarygodną rekonstrukcję znaczenia widać we wszystkich artykułach Wiesława Borysia (zob. Boryś 2007) i Marii Wojtyły-Świerzowskiej (np. Wojtyła-Świerzowska 1991: 209–220; 1992), następców Franciszka Sławskiego na stanowisku redaktora *Słownika prasłowiańskiego*.

Różnie pod tym względem postępują autorzy z innych ośrodków. *Этимологический словарь славянских языков* (ESSJ) z zasady nie rekonstruuje znaczeń prasłowiańskich ani w nagłówku przy zrekonstruowanej formie wyrazu prasłowiańskiego, ani w objaśnieniu etymologicznym wyrazu³⁴. Nie sposób jednak zarzucić etymologom z ośrodka moskiewskiego lekceważenia semantycznej strony etymologii. Wręcz przeciwnie, właśnie ich artykuły zawierają rozwiniętą i pogłębioną analizę rozwoju semantycznego (por. w „Spisie literatury”: Kurkina, Merkulova, Petleva, Trubačev, Varbot). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* Ricka Derksena zamieszcza zrekonstruowane znaczenia przy wszystkich opracowanych hasłach prasłowiańskich. *Slovenski etimološki slovar*, którego autorem jest Marko Snoj, podaje zwykle znaczenie zrekonstruowanego leksemu prasłowiańskiego wtedy, kiedy nie pokrywa się ono ze znaczeniem wyrazu słoweńskiego, w odróżnieniu od słownika pod takim samym tytułem pod redakcją Franca Bezłaja, który podaje tylko zrekonstruowaną formę. Analo-

³³ „Gdybym rozpoczynał pracę od nowa, więcej uwagi poświęciłbym kalkom przekładowym i płaszczyźnie semantycznej”.

³⁴ Nie dotyczy to wyrazów, którym autorzy ESSJ poświęcili obszerne studia semantyczne, niekiedy wzbogacone istotnymi danymi etnograficznymi, np. **kostra* (11: 159–160), **koŕtja* (12: 71–74), **krželb* (12: 81–82), **krivъjъ*. Studia tego typu, nieobecne w dziesięciu pierwszych tomach słownika, począwszy od tomu jedenastego stają się coraz częstsze.

gicznie do Snoja postępuje autor słownika etymologicznego języka czeskiego Jiří Rejzek. Niekonsekwentna pod tym względem jest praktyka Andrzeja Bańkowskiego, autora *Etymologicznego słownika języka polskiego*, który zamieszcza rekonstruowane przez siebie znaczenia przy części rekonstruowanych (przez siebie) haseł prasłowiańskich. Rekonstrukcji semantycznej nie podaje również *Български етимологичен речник* (BER), w odróżnieniu od większości słowników konsekwentnie rezygnując również z podawania znaczenia przy rekonstruowanym rdzeniu praindoeuropejskim.

Jak ma się moja propozycja rekonstrukcji do rekonstrukcji stosowanej w *Słowniku prasłowiańskim*? Zasadnicza różnica jest spowodowana tym, że w mojej pracy, w odróżnieniu od *Słownika*, odtworzenie znaczenia i kolejne etapy jego powstawania są zadaniem pierwszoplanowym. Nie poprzestaję więc na podaniu wszystkich znaczeń, które można zrekonstruować dla danego wyrazu na podstawie jego kontynuantów, ale staram się wyraźnie pokazać kolejność powstawania tych znaczeń. Przyjęłam założenie o kilkuetapowej rekonstrukcji znaczenia. Wyróżniam znaczenia: etymologiczne (na podstawie odpowiedników pozasłowiańskich albo rekonstruowanego rdzenia praindoeuropejskiego), strukturalne (oparte na znaczeniu podstawy derywacyjnej) i rekonstruowane na podstawie kontynuantów w językach słowiańskich. Przedstawiona w ten sposób rekonstrukcja znaczenia jest modelem, który pozwala na czytelne przedstawienie toku rozumowania, ale, jak każdy model, upraszcza nieco realną sytuację.

Słownik prasłowiański często rekonstruuje po kilka znaczeń, które uważa za mniej więcej równorzędne chronologicznie. Zbliża się w ten sposób do modelu słownika języków realnie istniejących, odtwarzających stan w danym momencie, lecz nie docieka kolejności powstania znaczeń polisemicznych. Dla mnie istotna jest przede wszystkim możliwość wyprowadzania jednych znaczeń z drugich³⁵. Dlatego, jeżeli uważam, że na podstawie kontynuantów uzasadniona jest rekonstrukcja dla okresu

³⁵ Na konieczność poświęcenia większej uwagi kolejności powstawania znaczeń (zwłaszcza przy zestawianiu wyrazów z różnych języków) zwracała uwagę np. Ljubov' V. Kurkina: „Для выяснения этимологии важно изучить слово во всей совокупности его семантического содержания, чтобы определить первоначальный семантический признак, который и должен объяснить все существенные значения, восстановить отдельные этапы семантической эволюции сравниваемых слов” – „Dla objaśnienia etymologii ważne jest zbadanie całej zawartości semantycznej wyrazu, w celu określenia pierwotnej cechy semantycznej, która winna uzasadnić wszystkie istotne znaczenia i umożliwić rekonstrukcję poszczególnych etapów ewolucji semantycznej porównywanych wyrazów” (Kurkina 1994: 33).

prasłowiańskiego większej liczby znaczeń, zaznaczam graficznie prawdopodobną kolejność ich powstawania. Jeśli nie potrafię ustalić kolejności powstawania znaczeń, wymieniam je, nie umieszczając znaku wynikania. Powody przyjęcia danej kolejności (czy też przyczynę, dla której ustalenie kolejności uważam za niemożliwe) opisuję w części poświęconej znaczeniu rekonstruowanemu na podstawie kontyuantów w językach słowiańskich, odwołując się w razie potrzeby do wcześniejszych sekcji tego samego hasła. Czytelnik ma również możliwość porównania wszystkich rekonstruowanych w danym hasle znaczeń, co ma mu unaocznic rozwój semantyczny omawianych wyrazów od czasów praindoeuropejskich do współczesnych.

3.1. Kontynuanty i ich hierarchia

Kontyuantami w etymologii nazywa się realnie istniejące wyrazy, wywodzące się z rekonstruowanej praformy. O poprawności ich ustalenia świadczy zgodność z prawami rozwoju fonetycznego, charakterystycznymi dla każdego z języków, a więc na przykład odpowiedniej realizacji samogłosek nosowych, grup *TorT-*, *TolT-* i dźwięcznej spółgłoski tylnojęzykowej. W przypadku niezgodności interesującego nas wyrazu z oczekiwaną formą należy domniemywać, że dany wyraz jest nie kontyuantem formy prasłowiańskiej, ale zapożyczeniem z innego języka słowiańskiego. Z taką sytuacją mamy często do czynienia w języku rosyjskim w wypadku tzw. cerkiewizmów, których formalną oznaką jest realizacja grup *TorT-*, *TolT-* jako *TraT-*, *TlaT-*, zamiast oczekiwanego pełnogłosu *ToroT-*, *ToloT-*. Dla pożyczek w języku polskim symptomatyczna jest na przykład obecność spółgłoski *h-* zamiast *g-*.

Podobnie jak forma, tak i znaczenie może być sprowadzane z pomocą badań do wcześniejszego etapu. Dla rekonstrukcji znaczenia bardzo istotne są, rzecz jasna, znaczenia dawne, archaiczne, czy to określane we współczesnych słownikach jako przestarzałe, czy to zanotowane w dawnych lub specjalnie zestawianych słownikach. Szczególną rolę przyznaje się słownictwu języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, ponieważ jest to język najwcześniej zapisany. Nie znaczy to, że słownictwo tego języka musi mieć decydującą wagę w rekonstrukcji. Nie należy zapominać, że sam język (utworzony na bazie gwar południowosłowiańskich z okolic dzisiejszych Salonik) został utrwalony w związku z przetłumaczeniem dla Słowian tekstów Nowego Te-

stamentu i innych tekstów do celów liturgicznych. Stąd mogło dochodzić do pewnej adaptacji istniejących znaczeń dla potrzeb tłumaczonych pojęć. (Co prawda, w wybranym przeze mnie polu semantycznym „określających cechy ludzkie” nie istniała zapewne potrzeba tworzenia nowych znaczeń, co zmniejsza zagrożenie adaptacją). Najbardziej reprezentatywnym przykładem tego typu trudności w mojej pracy jest scs. *jędrѣ* ze znaczeniem ‘szybki’. W innych później zapisanych językach dominują znaczenia: ‘silny’, ‘jędrny’, ‘gruby’. Semantyka jest więc dość odległa, ale skonstruowanie łańcucha przejść znaczeniowych łączącego znaczenie ‘szybki’, zapisane w XI wieku, z funkcjonującymi później znaczeniami jest całkiem możliwe. Problemem jest rozstrzygnięcie, w którym kierunku przebiegał rozwój znaczeniowy. W wypadku tego typu rozbieżności najważniejsza jest możliwość stwierdzenia (nie zawsze ją jednak mamy), czy zapisane w XI-wiecznym tekście znaczenie jest głównym znaczeniem leksemu, czy też znaczeniem pobocznym, a nawet kontekstowym.

Wpływy są też formalne, na przykład część złożzeń, w tym przymiotniki złożone zapisane w tym języku, najprawdopodobniej odwzorowują leksykę grecką, obfitującą w twory tego typu³⁶ (por. Brodowska-Honowska 1960: 225–229). Odwołując się do słowników języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i słowników rejestrujących najstarsze warstwy piśmiennictwa innych języków, nie można tracić z oczu faktu, że słowniki te są zestawiane na podstawie dostępnych źródeł piśmiennych, a nie (jak współcześnie) na podstawie żywych języków. Dlatego w wypadku najdawniejszej leksyki nie dysponujemy „świadectwem negatywnym”, to znaczy brak w słowniku danego wyrazu czy jego poszukiwanego znaczenia nie świadczy o nieobecności tego wyrazu czy znaczenia w badanym języku. Wynika to oczywiście z liczby źródeł pisanych i ich ograniczonego zakresu tematycznego.

Kolejnym źródłem istotnym dla rekonstrukcji jest leksyka gwarowa. Przy jej wykorzystaniu należy zachować ostrożność, ponieważ słownictwo gwarowe ma skłonność zarówno do przechowywania starych znaczeń, jak

³⁶ Udział złożzeń w leksyce języka prasłowiańskiego jest rzeczą dyskusyjną. Zarówno *Słownik prasłowiański*, jak i *Этимологический словарь славянских языков* rekonstruuja dosyć dużą liczbę wyrazów dwuczłonowych. Niektóre z nich są odtwarzane wyłącznie na podstawie nazw własnych, miejscowych i osobowych i mimo to traktowane jako apelatywa, inne SP rekonstruuje w funkcji nazwy własnej. Szerzej tym tematem zajmuje się Aleksandra Cieślíkova w artykule *Prasłowiańskie wyrazy złożone a nazwy własne – struktura i semantyka*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków 2002, s. 95–991.

i do tworzenia innowacji. Ważna jest zatem wiedza, które z gwar mają najbardziej archaiczny charakter.

Należy zauważyć, że korzystanie ze słowników gromadzących słownictwo dialektalne wymaga dużej uwagi i znajomości tematu. Jest ono znacznie trudniejsze niż wykorzystywanie słowników eksplikacyjnych. Przede wszystkim, w odróżnieniu od tamtych, sam poziom profesjonalności źródeł jest zróżnicowany – od opracowań specjalistycznych do amatorskich, napisanych przez użytkowników danej gwary³⁷. Dla badania znaczeń bardzo ważna jest świadomość, czy dany słownik gromadzi wszystkie znaczenia leksemu, czy tylko te, które nie występują w leksyce ogólnej danego języka. Ważna jest także umiejętność rozróżnienia, czy znaczenie zapisane w słowniku jest znaczeniem zleksykalizowanym w danej gwarze, czy może tylko kontekstowym.

Poza wartością dla rekonstrukcji leksyki, a szczególnie jej semantyki, poszczególnych warstw chronologicznych i arealnych zapisanych słów i znaczeń bardzo istotny jest stosunek do siebie języków (dialektów), z których pochodzi analizowana leksyka. Podstawowe rozczłonkowanie dialektyczne języków słowiańskich, to jest podział na grupę zachodnią, wschodnią i południową, jest rzeczą ogólnie znaną i przyjmowaną (por. np. Stieber 1969: 13–16)³⁸. W ramach tych grup istnieją języki genetycznie szczególnie sobie bliskie, co dotyczy również ich leksykonu. Bliskie sobie jest zatem słownictwo czeskie i słowackie, serbskie i chorwackie, obu języków łużyckich. Na te fakty, zupełnie oczywiście, zwracam uwagę, ponieważ mają one znaczenie dla interesującej mnie rekonstrukcji. Znajomość wzajemnych powiązań języków pomaga w odróżnieniu archaizmów od innowacji. Znaczny odsetek odziedziczonego słownictwa mają centralnie usytuowane języki. Z drugiej strony, ze względu na swą zwartość, mogą one w pewnych wypadkach mniej wносить do interesujących nas badań niż peryferyjne języki i gwary. Zachowanie nietypowych znaczeń w oddalonych od siebie punktach słowiańszczyzny pozwala przypuszczać, że nie są one wspólną innowacją (co byłoby prawdopodobne w przypadku języków narodów graniczących ze sobą), ale reliktem wymarłego gdzie indziej znaczenia prasłowiańskiego.

³⁷ Zdaję sobie sprawę z ogromnej przydatności tych ostatnich, ze względu na znacznie większe możliwości dokładnej ekscerpcji i właściwego zrozumienia materiału, określenie „poziom profesjonalności” nie ma tu charakteru wartościującego.

³⁸ Dla celów mojej pracy mniej istotne jest rozstrzygnięcie sporu dotyczącego prawdopodobnego wcześniejszego podziału prasłowiańszczyzny na dwa zespoły: północny i południowy albo wschodni i zachodni (więcej na ten temat zob. Boryś 2001: 28).

Problemem związków arealnych w ramach języków słowiańskich zajmuje się między innymi Genadź Cychun (Cychun 1998: 73–77; 2000: 201–207)³⁹. Badacz podkreśla, że nie można utożsamiać struktury arealnej z genetyczną. O ile dla rekonstrukcji pierwotnego znaczenia istotne są tylko znaczenia archaiczne, to dla opisu rozwoju zmian znaczeniowych ważne jest rozróżnienie, które z innowacji rozwinęły się niezależnie od siebie, a które wykazują zależność od innowacji powstałych w innych językach. Geografia lingwistyczna ujawnia oczywiście również aspekt przeciwny zjawisku peryferyjnego zachowania znaczeń reliktowych. Języki narodów ulokowanych na obrzeżach pozostają pod silniejszymi wpływami obcymi. Dotyczy to przede wszystkim języków łużyckich i wymarłego języka połabskiego, ulegających wielostronnym wpływom żywiołu niemieckiego. Można w nich zaobserwować liczne zapożyczenia, a także, co przy badaniu znaczenia szczególnie istotne, kalki semantyczne czy nawet zmiany w strukturze zawartości pojęciowej leksemu. Mniejszy wpływ obcy wykazują języki południowosłowiańskie, co przejawia się głównie w postaci wielkiej liczby zapożyczeń, a więc w formie najmniej ingerującej w tkankę języka. Wszystko to powinno być brane pod uwagę przy ocenie wartości poszczególnych zaświadczonych znaczeń dla znaczenia pierwotnego.

A ponieważ, jak powszechnie wiadomo, leksykon jest częścią języka najbardziej podatną na wpływy zewnętrzne, obraz związków genetycznych jest nieco modyfikowany przez wydarzenia historyczne i wpływy kulturalne. Na przykład język staropolski podatny był na wpływy ze strony czeskiej. W ukraińskim i białoruskim istnieją duże wpływy leksykalne języka polskiego, znaczny transfer słownictwa nastąpił też w odwrotnym kierunku. W języku bułgarskim znajdujemy liczne zapożyczenia z rosyjskiego. Macedoński, genetycznie bardzo bliski bułgarskiemu, w swej nowszej warstwie leksykalnej zbliżył się do serbskiego czy raczej, by nie popełnić terminologicznego anachronizmu, do serbsko-chorwackiego.

Na koniec należy zaznaczyć, że pierwotne znaczenia można odnajdować nie tylko w bezpośrednich kontynuantach badanych wyrazów prasłowiańskich. Znaczenia takie (albo tylko wskazujące na nie elementy semantyczne) mogą zachowywać się także w derywatach od tych wyrazów.

³⁹ „(...) Пра арэальную структуру праславяншчыны мы можам гаварыць толькі тады, калі нам удаецца адрозніць у праславянскай мове інавацыі ад архаізмаў” – „O strukturze arealnej prasłowiańszczyzny możemy mówić tylko wtedy, kiedy uda nam się odróżnić w języku prasłowiańskim innowacje od archaizmów” (Cychun 1998: 74).

Słownik prasłowiański i Этимологический словарь славянских языков wykorzystują derywaty obok kontyuantów zrekonstruowanych wyrazów w wypadkach, gdy sam wyraz zrekonstruowany ma mało poświadczeń. Niejednokrotnie pierwotna semantyka może być zachowana w derywatach nawet lepiej niż w kontyuantach podstawowego wyrazu. Co warto uwagi, może to dotyczyć również wyrazów bogato poświadczonych. Przykładem jest psł. **bermę* ‘to, co się nosi; ciężar’, wyraz utworzony na podstawie pie. **b^her-* ‘nieść’, który – w odróżnieniu od opartego na tym samym pierwiastku **bbrati* ‘brać’ – nie utracił praindoeuropejskiego znaczenia ‘nosić’⁴⁰. Brak wykorzystania derywatów jako dodatkowego źródła w moich badaniach nie wynika z przeoczenia czy jego niedocenyenia, ale z niemożności przebadania w pracy tego typu całych rodzin wyrazowych wszystkich omawianych leksemów. Oczywiście w miarę możliwości znaczenia wyabstrahowane z derywatów (zarówno prasłowiańskich, jak i tych, których prasłowiańskość może być podana w wątpliwość!) powinny być uwzględnione przy badaniu typologii rozwoju semantycznego.

4. Kolejne etapy rekonstrukcji

4.1. Zasady odtwarzania znaczenia opartego na kontyuantach

Znaczenie to dotyczy okresu chronologicznie najpóźniejszego. Znaczenie oparte na kontyuantach staram się zrekonstruować dla każdej zrekonstruowanej jednostki wyrazowej. Rekonstrukcja polega na zestawieniu całości znaczeń wszystkich leksemów słowiańskich wywodzących się z formy zrekonstruowanej jako prasłowiańska. Pierwszym etapem jest odrzucenie znaczeń wyraźnie wtórnych, takich, które odnoszą się do późnych realiów. Ta czynność, oczywista w wypadku rekonstrukcji znaczeń rzeczowników, przy odtwarzaniu znaczenia pozostałych części mowy stwarza więcej problemów. Kolejną czynnością jest sprowadzenie znaczeń

⁴⁰ Co prawda **bermę* nie jest wyprowadzane od **berǫ* **bbrati*, ale wprost od pierwiastka (ze względu na odpowiedniki ie.: stind. *bhārīman-* ‘niesienie’, grec. *φέρμα* ‘to, co się nosi; plód’), lecz niewątpliwie we wczesnej prasłowiańszczyźnie związek tych wyrazów był nie bardziej odległy niż w wypadku innych niezależnych derywatów od tego samego pierwiastka.

do „wspólnego mianownika”, czyli zadecydowanie, które z nich są wariantami tego samego znaczenia, to znaczy – różnią się od siebie mało istotnymi cechami. Ustalamy również, które z poświadczonych znaczeń są sobie na tyle bliskie, że można je uznać za wyprowadzalne z siebie. O wyprowadzalności mówimy wtedy, gdy przez zmianę jednego elementu semantycznego z jednego znaczenia otrzymujemy znaczenie inne. Uzyskujemy w ten sposób łańcuch przekształceń, o którym pisał Darmesteter (1887). Efektem tych operacji jest otrzymanie jednego albo kilku łańcuchów, a więc analogicznie do badań synchronicznych można uznać, że mamy do czynienia z prasłowiańskim wyrazem monosemantycznym albo poli-semantycznym. Arbitralną decyzją badacza pozostaje uznanie, czy dążyć do maksymalnego sprowadzenia znaczeń do jednego wyjściowego, a więc: czy starać się wyprowadzić z siebie znaczenia będące na początku poszczególnych łańcuchów. Należy pamiętać, że przy odtwarzaniu znaczenia, podobnie jak przy odtwarzaniu całego prajęzyka, poruszamy się między rekonstrukcją modelu a rekonstrukcją bytu zbliżonego do realnego. Przykładowo: na płaszczyźnie całego języka jest to decyzja, czy chcemy rekonstruować „czysty” język bez różnicowań, czy też uwzględniamy różnicowanie dialektalne, które z pewnością w prajęzyku zachodziło tak samo jak w każdym języku naturalnym. Analogicznie, na płaszczyźnie znaczenia możemy przyjąć tylko jedno pierwotne znaczenie albo – tak jak to się dzieje w językach naturalnych – równoległe istnienie wyprowadzalnych z siebie, zróżnicowanych znaczeń jednego wyrazu (tak jest z reguły w *Słowniku prasłowiańskim*).

Oczywiście stopień wiarygodności rekonstrukcji jest największy, gdy wszystkie albo prawie wszystkie znaczenia kontynuantów są sobie równe. W językach słowiańskich nie jest to wcale rzadki przypadek. Należy jednak liczyć się z niekompletnością bazy materiałowej, jaką dysponujemy. Okres wspólnoty prasłowiańskiej dzieli od czasu pierwszych zapisów całe wieki, w ciągu których poszczególne języki wyodrębnione z dialektów prasłowiańskich podlegały rozwojowi. Nawet jednolitość zapisanych znaczeń nie daje całkowitej pewności co do pierwotnej semantyki. Dlatego znaczenie odtworzone w ten sposób musi być zestawione z innymi znaczeniami uzyskanymi na drodze procedur, o których będzie mowa w dalszej części tego rozdziału.

W szczególnych przypadkach rekonstruowane są znaczenia w ogóle niewidoczne w materiale, jeżeli ewidentnie brak jest ogniwa przejściowego między znaczeniem strukturalnym a znaczeniami zaświadczonymi real-

nie, por. np. **kyprъ*, **skъrbъnъ*. W każdym z takich wypadków problem omawiam szczegółowo w odnośnym haśle.

Niejednokrotnie na początku łańcuchów przekształceń pojawiają się znaczenia, które mogą być z siebie wyprowadzalne, ale nie wiemy, które z nich było pierwotne. Autorzy przyjmujący „model języka naturalnego” rekonstruują w takim wypadku wyraz polisemiczny.

Może też zajść taka sytuacja, że znaczenia tworzą kilka grup wyraźnie odrębnych od siebie, jest więc problemem znalezienie dla nich wspólnego źródła. W wypadku derywatów dewerbalnych zdarza się, że problem rozwiązuje przyjęcie pierwotnej homonimii, opartej na zróżnicowanej diatezie czasownika.

4.2. Rekonstrukcja znaczenia strukturalnego

Rekonstrukcja znaczenia strukturalnego dotyczy rekonstruowanych wyrazów prasłowiańskich, które nie są uważane za odziedziczone bezpośrednio z języka praindoeuropejskiego, lecz są formacjami utworzonymi na gruncie prasłowiańskim. Polega na znalezieniu podstawy derywacyjnej wyrazu prasłowiańskiego i utworzeniu od niej znaczenia zgodnego z budową słowotwórczą wyrazu. Znaczenie strukturalne w mojej pracy jest znaczeniem potencjalnym. Nie zakładam, że funkcjonowało ono realnie w okresie prasłowiańskim. Mogło być tylko nośnikiem pewnych semów, które w znaczeniu wyrazu pochodnego przeszły z centrum znaczeniowego do sfery konotacyjnej.

W rekonstrukcji znaczenia strukturalnego istnieją ograniczenia. Przede wszystkim nie dla każdego derywatu potrafimy znaleźć podstawę słowotwórczą. Często prawdopodobna podstawa jest całkowicie ukryta pod nawarstwionymi na nią formantami. W wypadku znalezienia śladów takiej podstawy powinna być ona zrekonstruowana. Tej zasady przestrzega zarówno *Słownik prasłowiański*, jak i moskiewski *Этимологический словарь славянских языков*. Należy też zwrócić uwagę na funkcję semantyczną formantów słowotwórczych w okresie prasłowiańskim. Sytuacja jest zróżnicowana dla różnych części mowy. Jak wynika z zarysu słowotwórstwa prasłowiańskiego, dla rzeczowników istniały pewne formanty o dość wyraźnej funkcji semantycznej, np. funkcji wykonawcy czynności (por. SP 1: 58–141; 2: 13–60; 3: 11–19); można również wyróżnić pewne funkcje semantyczne czasowników (SP 1: 43–58). Formanty przymiotnikowe

(nieomówione w zarysie słowotwórstwa prasłowiańskiego), które można rekonstruować dla języka prasłowiańskiego, w zasadzie nie zawierają treści semantycznej⁴¹. Przymiotniki są za to częścią mowy, dla której stosunkowo często w materiale prasłowiańskim można znaleźć podstawę derywacji pozwalającą na odtworzenie ogólnego znaczenia strukturalnego.

Rekonstruowane przeze mnie znaczenie strukturalne ma formę, która ma unaocznic przejście od semantyki innej niż przymiotnikowa do przymiotnikowej. Jeżeli podstawą analizowanego derywatu jest czasownik, znaczenie ma postać imiesłowu czynnego albo biernego, obok niego może wystąpić przymiotnik o znaczeniu bliskim partycypialnemu; na przykład w wypadku derywacji od **duriti* ‘burzyć się’ jako znaczenie strukturalne przyjmują imiesłów o znaczeniu strony biernej ‘wzburzony’ (**durbnō*), podobnie od **tęgti* ‘napinać: ‘napięty’ (**tōgv*). Od **sēmōtiti* ‘mącić: ‘zmaco-ny; mętny’ (**sēmōtbnō*). Analogicznie pojawiają się imiesłowy o znaczeniu strony czynnej: w wypadku derywacji od **dosęgti* ‘dosięgać; osiągać: ‘dosięgający czegoś; osiągnący coś’ (**dosōgv*), od **rōgati* ‘szydzić: ‘szydzący; szydzący’ (**rōžbnō*) (obok ‘wyszadzany’), od **chytati* ‘chwytac: ‘chwytający; chwytny’ (**chytrō*). W ten sposób rekonstruując znaczenie strukturalne, dokonuję wyboru strony imiesłowu na podstawie znaczenia realnego, to jest rekonstruowanego na podstawie kontyuantów. Uważam, że jest to rozwiązanie lepsze od każdorazowego podawania obu hipotetycznych wariantów⁴². Oba warianty strony podają tylko w tych wypadkach, gdy mają one poświadczenia w postaci kontyuantów, por. **rychlō*, **krōtō*. Derywa-

⁴¹ Nie ma jej z pewnością najczęstszy sufix *-bnō*. Przyrostek *-ōkō* pełni przede wszystkim funkcję strukturalną, mianowicie poszerza pierwotne formacje nominalne, nadając im formę jednoznacznie adiektywną. Funkcja deminutywna, której za André Vaillantem i Nikolajem Trubeckim dopatruje się Franciszek Sławski (Sławski 1, 287), nie ma dostatecznego potwierdzenia materiałowego. Sufiksy z podstawą *-a-*: *-avō*, *-asō*, *-astō*, *-atō*, dla których można dopatrywać się funkcji zmniejszania intensywności w wypadku nazw barw (np. **bēlasō*, **bēlastō*, **bēlavō* ‘o barwie zbliżonej do białej, subalbidus’ (SP 1, 228) : **bēlō* ‘biały, albus’, **čŕvenasō*, **čŕvenatō*, **čŕvenavō* ‘niezupełnie czerwony, subruber’ (SP 2, 259) : **čŕvenō* ‘ruber’, **čŕfnastō*, **čŕfnatō*, **čŕfnavō* ‘o barwie zbliżonej do czarnej, subniger’ (SP 2, 229) : **čŕfnō* ‘niger’), nie mają tej funkcji przy przymiotnikach o innej semantyce (por. **čitavō* ‘cały, nieuszkodzony’ : **čitō* ‘ts.’, SP 2, 217–218; **dobravō* ‘dobry’ : **dobrō* ‘ts.’ SP 3, 293–294). To pozwala przypuszczać, że dzisiejsza funkcja zmniejszania intensywności, np. pol. sufiksu *-awy*, jest wtórna, oparta na seryjnej analogii obserwowanej w wypadku nazw barw.

⁴² W opisie rekonstrukcji znaczenia nie uwzględniłam specyfiki przymiotników, które są z pochodzenia participiami, gdyż, jak wykazuję w kolejnym rozdziale, duża chwiejność diatezy nie pozwala na rekonstrukcję semantyki strony na podstawie budowy imiesłowu.

ty od podstaw rzeczownikowych mają znaczenie strukturalne utworzone w sposób opisowy, np. oparte na porównaniu, jak od **drĕkǔ* ‘słup; pień’: ‘taki jak słup; pień’ (**drĕčǔnǔ*). Derywaty o podstawie rzeczownikowej są zresztą mniej liczne od tych, które mają podwójną motywację formalną: albo rzeczownikową, albo czasownikową (por. **grozǔnǔ* ‘budzący grozę’ od **groza* albo ‘grozący’ od **groziti*). W wypadku derywatów odczasownikowych forma opisowa jest stosowana, gdy brak innej możliwości wyrażenia danej semantyki: od* *šibati* ‘wywijać’: ‘taki, którym można machać, wywijać’ (**šibǔkǔ*).

4.3. Rekonstrukcja znaczenia etymologicznego

Inna procedura zachodzi w przypadku wyrazów odziedziczonych wprost z języka praindoeuropejskiego. Za odziedziczony wprost z praindoeuropejskiego można uznać taki wyraz, który w innych językach indoeuropejskich ma dokładne odpowiedniki formalne, to jest ten sam stopień apofonii jakościowej i ilościowej w wypadku formacji tematycznych albo ten sam sufix; porównaj przykłady poniżej.

4.3.1. Przymiotniki odziedziczone z praindoeuropejskiego

Jeśli chodzi o przymiotniki, stosunkowo rzadko dysponujemy dowodami, które pozwalają zrekonstruować formę nominalną wraz ze znaczeniem przymiotnikowym już dla okresu praindoeuropejskiego. Przykładami w mojej pracy są **mǔdrǔ* < **mond^h-ro* od **mend^h-* z odpowiednikami w językach bałtyckich i germańskich, por. **mǔdrǔ*, może też **dobrǔ* < **d^hab^h-ro-* od **d^hab^h-*, dla którego odpowiedniki indoeuropejskie istnieją w łacińskim i ormiańskim. Charakteryzują się one typowym dla form nominalnych wokalizmem i dodanym do rdzenia determinantem *-ro-*. Znaczenie etymologiczne z dużym prawdopodobieństwem można rekonstruować dla tych leksemów prasłowiańskich, które mają wiarygodne odpowiedniki w językach indoeuropejskich. Jednak nawet w wypadkach całkowitej zgodności formalnej odpowiedników niesłowiańskich pojawia się pytanie, w jakim języku zachowały się pierwotne znaczenia. Sytuacja jest prostsza, gdy dysponujemy więcej niż dwiema grupami językowymi, w których istnieją kontynuanty danej formy praindoeuropejskiej. Wtedy można mówić o istnieniu *tertium comparationis*. Gdy mamy do czynienia tylko

z dwiema grupami przechowującymi kontynuanty, czynnikiem rozstrzygającym może być charakter pojęć, do których odnosi się dana forma. Pojęcia dotyczące desygnatów bardziej podstawowych, np. cech fizycznych, powinny być traktowane jako wcześniejsze, choć czasami ta zasada może prowadzić do absurdu w postaci rekonstruowania wyłącznie znaczeń najprostszych. Czynnikiem zawodnym może być zbyt duża wiara w większą archaiczność pewnych języków. Od momentu rozpadu wspólnoty praindoeuropejskiej do czasów kultury piśmiennej upłynęło tyle czasu, że znaczenia w każdym z języków mogły ulec znacznemu rozwojowi, dlatego zgodność (bądź prostą wyprowadzalność) znaczeń w językach z różnych grup uważam za fakt bardziej miarodajny niż dawność poświadczenia. Odnosi się to również do rekonstrukcji wewnątrz poszczególnych grup języków, choć w mniejszym stopniu, ze względu na mniejszą przestrzeń czasową między rozpadem wspólnoty a pierwszymi zapisami.

4.3.1. Rekonstrukcja znaczenia etymologicznego na podstawie rdzenia praindoeuropejskiego

Częściej mamy do czynienia z rekonstrukcją przymiotnika prasłowiańskiego na podstawie rdzenia praindoeuropejskiego, który w zdecydowanej większości wypadków jest rdzeniem werbalnym. W moich badaniach zrekonstruowane w ten sposób znaczenie etymologiczne, podobnie jak znaczenie strukturalne, o którym mowa była w punkcie 4.2, przybiera formę imiesłowu jako formy czasownikowej najbliższej przymiotnikowi, ewentualnie przymiotnika odczasownikowego.

4.4. Wartość omawianych rekonstruktów. Konfrontacja wyników

Sytuacja, kiedy przymiotnik prasłowiański jest zestawiany bezpośrednio z praindoeuropejskim rdzeniem, dostarcza najmniej wiarygodnych wyników. Wydaje się, że w miarę możliwości powinno się rezygnować z takich zestawień na rzecz porównań z realnie zaświadczonymi kontynuantami, które można znaleźć w poszczególnych językach indoeuropejskich. Poza oczywistą słabością zestawień ze znaczeniem rekonstruowanym rdzenia praindoeuropejskiego, która polega na możliwości stworzenia błędnego koła, jeśli znaczenie prasłowiańskie miało udział w rekonstrukcji zna-

czenia praindoeuropejskiego, przemawia za tym zróżnicowanie wartości odpowiedników z różnych języków indoeuropejskich, uwarunkowane ich stosunkiem do języka prasłowiańskiego. Ze względu na bliskie związki słowiańsko-bałtyckie⁴³ szczególną wartość mają zestawienia z językiem litewskim. Na kolejnych miejscach stawia się zestawienia słowiańsko-germańskie i słowiańsko-irańskie⁴⁴. Wspólnej leksyce germańskiej i bałtycko-słowiańskiej jest poświęcony zbiór studiów pod redakcją Aleksandra Nepokupnego (Nepokupnyj 1989).

Największą pewność prawidłowej rekonstrukcji mamy wtedy, gdy prasłowiańskie znaczenie, niezależnie zrekonstruowane na podstawie kontynuantów, i poprzedzające je znaczenie etymologiczne są jednakowe albo gdy prasłowiańskie znaczenie zrekonstruowane na podstawie kontynuantów daje się łatwo wyprowadzić z etymologicznego.

W wypadku przymiotników niemotywowanych słowotwórczo na gruncie prasłowiańskim, dla których na podstawie kontynuantów musimy zrekonstruować kilka znaczeń, ustalenie kolejności ich powstania może stwarzać trudności. Znajomość znaczenia etymologicznego umożliwia rozwiązanie tego problemu. Jednak często spotykamy się z sytuacją, gdy istnieje kilka mniej lub bardziej przekonujących etymologii, a każda z nich może popierać inną propozycję rozwoju znaczeniowego (por. np. etymologie psł. **chudъ*, **jędro*, **jarъ*). Badacz znajduje się wtedy w błędnym kole, ponieważ w wypadku kilku równie prawdopodobnych etymologii czynnikiem decydującym może być kolejność powstania znaczeń, a ta zależna jest od zdecydowania się na określoną etymologię. Właśnie w takim przypadku przydatne okazują się opracowania przedstawiające wzory rozwoju znaczeniowego, o których szerzej mówię w rozdziale *Paralele rozwoju semantycznego*. Pozwalają one ocenić prawdopodobieństwo danej zmiany semantycznej.

Problemy stwarzają też sytuacje, gdy znaczenie etymologiczne jest wprawdzie równe znaczeniom niektórych spośród kontynuantów, jednak inne przesłanki wynikające z porównania kontynuantów słowiańskich wskazują, że bardziej prawdopodobna jest jego wtórność. W takich sytu-

⁴³ Genetyczna bliskość języków słowiańskich i bałtyckich jest niewątpliwa, jednak charakter ich związku od lat pozostaje tematem dyskusji.

⁴⁴ Szczegółowo pisze na ten temat Sławski (1977: 399–402), o najstarszych stosunkach językowych słowiańsko-irańskich też Reczek (1991: 89–90); por. również materiał przykładowy: Gołąb (2004: 87–101).

acjach badacz waha się, czy uznać takie znaczenie za reliktowe (czyli takie, które wyjątkowo zachowało się w pojedynczych językach słowiańskich, w innych zaś zostało wyparte przez nowsze znaczenia) czy za innowacyjne, przypadkowo równe etymologicznemu.

4.5. Problem homonimów

Problemem dotyczącym tylko nielicznych rekonstruowanych wyrazów prasłowiańskich, jednak niezmiernie istotnym, jest możliwość homonimii. Jak pisze Wiesław Boryś: „Jednym z bardziej złożonych problemów leksykologii jest rozróżnianie homonimów i wyrazów polisemicznych. Również przy rekonstrukcji słownictwa prasłowiańskiego nierzadko trzeba rozstrzygnąć problem, czy w konkretnym wypadku mamy do czynienia z dwoma (lub kilkoma) jednobrzmiącymi wyrazami o różnym pochodzeniu, czy też z jednym wieloznacznym wyrazem” (Boryś 1980: 39; przedruk 2007: 196). W mojej pracy najbardziej reprezentatywnym wyrazem, zmuszającym do udzielenia odpowiedzi na to pytanie jest psł. **jarǫ*, w którym jedni etymolodzy widzą dwa odrębne etymologicznie leksemy, inni – jeden. Problem możliwej homonimii prasłowiańskiej jest tematem niejednego artykułu. Na niebezpieczeństwo rekonstrukcji zbyt szerokich, ogólnych znaczeń, miast uznania w nich homonimów, zwraca uwagę Eva Havlová (1994: 141–148)⁴⁵. Konkretnie przykłady przytacza Petr Nejedlý w artykule

⁴⁵ „Důkladný sémaziologicko-onomaziologický rozbor je nezbytný zejména v případech, kdy je třeba řešit otázku, zda stejně znějící slova s odlišnými významy pocházejí z jednoho základu nebo zda jde o nepříbuzná homonyma. Bohužel je ještě dosti časté stanovisko pokládající a priori taková slova za příbuzná a snažící se jejich významy všemožně spojit. Pokud je předpokládán významový přechod jen vymyšlený a nedoložený, nema žádnou průkaznost, neboť při dobré vůli se dá sémanticky spojit téměř vše. Ani kombinace, předpokládající celý řetěz sémantických přechodů, v němž jsou jen jednotlivé články doloženy paralelou, nejsou o mnoho přesvědčivější. Rozhodujícím kritériem pro to, zda určitá dvojice slov je homonymní, nebo příbuzná, může být jen podrobný průzkum historie příslušných slov, též jejich frazeologického využití, s přihlednutím k vývoji jednak jejich synonym, jednak dalších členů jejich slovní rodiny; seznámení s realiiemi, jež slova označují, je samozřejmým předpokladem. Když tento průzkum neukáže přesvědčivé možnosti obě slova spojit, můžeme je pokládat za homonyma a hledat pro jedno z nich nové etymologické korespondence” (Havlová 1978: 309) – „Dokladna analiza semazjologiczno-onomazjologiczna jest nieodzowna, zwłaszcza w wypadkach gdy należy zdecydować, czy równobrzmiące słowa o odmiennych znaczeniach pochodzą od jednej podstawy, czy chodzi o niespokrewnione homonymy. Niestety, dość częsty jest jeszcze pogląd, którego zwolennicy przyjmują takie słowa

Rekonstrukce sémantického vývoje a etymologie (Nejedlý 2000: 221–226), a także Maria Wojtyła-Świerzowska. Autorka nie odnosi się wprawdzie do czasów prasłowiańskich (analizowany przez nią wyraz to późna, prawdopodobnie XIX-wieczna pożyczka), jednak zagadnienie jest uniwersalne (Wojtyła-Świerzowska 1999: 149–155).

4.6. Rola znajomości realiów przy ustalaniu motywacji

Przy rekonstrukcji pierwotnego znaczenia ogromną rolę odgrywa znajomość realiów istniejących w okresie kształtowania się i przemian znaczeń leksemów⁴⁶. Zwracano na to uwagę już dawno, szczególnie w ujęciu do dziś cytowanym jako „Wörter und Sachen”, i zwraca się do dzisiaj (np. Němec 1995: 183; Havlová 1999: 287–294⁴⁷; 2002: 121–124). Na rolę znajomości realnej sytuacji w interpretacji ścieżek rozwoju znaczeniowe-

a priori za spokrewnione i starają się na wszelkie sposoby połączyć ich znaczenia. O ile zakładane przejście znaczeniowe jest tylko hipotetyczne i niepoświadczone, nie jest to żaden dowód, bowiem przy dobrej woli można semantycznie połączyć niemal wszystko. Również kombinacje zakładające cały łańcuch przejść znaczeniowych, w którym tylko pojedyncze ogniwa są poświadczane paralelami, nie są bardziej przekonujące. Decydującym kryterium tego, czy określona para słów jest homonimiczna czy spokrewniona, może być tylko szczegółowe zbadanie historii danych wyrazów, również ich użycia frazeologicznego, z uwzględnieniem rozwoju zarówno ich synonimów, jak i innych członów tej samej rodziny słowotwórczej; zapoznanie się z realiami, które oznaczają dane słowa, jest założeniem oczywistym. Jeśli takie badanie nie ukáže przekonującej możliwości połączenia obu słów, możemy uznać je za homonimy i szukać dla jednego z nich nowych odpowiedników etymologicznych”.

⁴⁶ Muszę tu oddać głos Svetlanie M. Tolstoj, która próbuje dotrzeć do realiów epoki prasłowiańskiej przez zestawianie ich z wynikami badań terenowych, prowadzonych w „mateczniku Słowiańszczyzny”, za jaki powszechnie uważa się Polesie. Autorka na przykładzie leksemów *молодоў* i *смапоў* wykazuje, że konotacje tych słów, zachowane w kontekstach kulturowych związanych z fazami księżycy, nie odbiegają od tych, które zachowane są w znaczeniu etymologicznym (Tolstaja 2008: 184). Uznając wielkie znaczenie takich potwierdzeń dla badań etymologicznych, trzeba jednak podkreślić, że mogą one stanowić wyłącznie dowód uzupełniający, nie mogą natomiast być przeciwwagą dla tradycyjnych metod.

⁴⁷ „Vývoj významu slova nemůžeme zkoumat bez poznání historie pojmenované realie. Při tom však nesmíme zapomínat, že slovo nepojmenovává samotnou realii, ale její odraz v povědomí lidí zkoumaného údobí, což v praxi znamená požadavek nevnášet dnešní pojetí do staré doby” – „Rozwoju znaczenia słowa nie możemy zbadać bez poznania historii nazwanego desygnatu. Nie wolno nam jednak przy tym zapominać, że słowo nie oznacza samego desygnatu, ale jego odbicie w świadomości ludzi badanej epoki, co w praktyce oznacza wymaganie nieprzenoszenia do dawnych czasów dzisiejszego rozumienia słowa”.

go kładzie nacisk Maria Wojtyła-Świerzowska (1999: 149–155). Jest sprawą otwartą, do jakiego stopnia poszczególne realia mogą wpływać na przebieg zmian znaczeniowych. Nieustannie przytaczany przykład powstania nazwy jednostki pieniężnej od położonej w sąsiedztwie mennicy świątyni poświęconej Junonie pokazuje, że przyczyny powstania znaczenia mogą być zupełnie przypadkowe. W typowych sytuacjach badawczych etymolodzy mają jednak do czynienia nie z konkretnymi przypadkami nominacji, ale z danymi, które pośrednio mogą wskazywać na możliwość danej nominacji. Paralele semantyczne, o jakich mowa w mojej pracy, pomagają potwierdzić (w mniejszym stopniu wykluczyć, gdyż nominacje mogą być pojedyncze) możliwość danego rozwiązania. Niemniej należy zachować dużą ostrożność przy wykorzystywaniu paraleli semantycznych do rekonstrukcji znaczeń z czasów przedpiśmiennych. Nawet w tych kręgach znaczeniowych, gdzie, jak się wydaje, związek metaforyczny pewnych pojęć jest powszechny (np. przenoszenie nazw reakcji fizycznych na nazwy emocji), należy zawsze brać pod uwagę także inne możliwości rozwiązań etymologicznych⁴⁸. Ważne są dane pochodzące ze źródeł archeologicznych i historycznych. Jako przykład można przytoczyć nazwy smutku, żalu, płaczu, motywowane przez wyrazy z pola semantycznego ‘drzeć; ciąć’. Choć ich formalne objaśnienie jest znane, wśród badaczy nie ma zgody co do prawdziwej motywacji tych nazw. Irina Petrovna Petleva doszukuje się jej w obyczajach żałobnych polegających na rozdzieraniu szat i rozdrapywaniu twarzy na znak żalu. „Семантические переходы данного типа ‘резать, рвать’ → ‘скорбеть (...)’ обычно считаются элементарными, не требующими обоснования: ‘физическое страдание’ → ‘страдание нравственное’ – см. ЭССЯ 7, 40. Однако для ряда лексем с семантикой ‘скорбеть, горевать (...)’ кажется возможным конкретизировать этот переход промежуточным звеном ‘в скорби (в горе) царапать, раздирать себе лицо, рвать на себе одежду, выдирает волосы’, которое является языковым отражением элементов древнего погребального ритуала, когда при оплакивании умершего следовало раздирать лица, грудь, одежду, рвать на себе волосы или обрезать их”⁴⁹ (Petleva 1992: 53–54, por.

⁴⁸ Marija Račeva poświęca artykuł przypadkom, kiedy badacze fałszywie interpretują pochodzenie wyrazu z powodu nadmiernego zaufania do paralelnego rozwoju semantycznego (Račeva 2003: 163–178).

⁴⁹ „Przejęcia semantyczne tego typu: ‘ciąć, rwać’ > ‘smucić się (...)’ są zwykle uważane za elementarne, niewymagające uzasadnienia: ‘cierpienie fizyczne’ > ‘cierpienie moralne’ (zob. ESSJ 7, 40). Jednak dla wielu leksemów ze znaczeniem ‘smucić się, żałować (...)’ wydaje

też Karliková 1998: 51–52). Por. też inne uwagi odnośnie do uwzględnienia aspektu kulturowego, podnoszone wśród autorów związanych ze słownikiem moskiewskim, np. Kurkina (2000b: 81).

W zestawieniu z innymi częściami mowy można zauważyć, że przymiotnik dotyczy realiów bardziej ponadczasowych. Liczba rzeczy i czynności wymagających nowych leksemów, którymi mogą być określone, powiększa się znacznie szybciej niż liczba cech. Nie znaczy to, że w odniesieniu do określania cech nie zachodzą zmiany. Ujawniają się one właśnie w analizie językowej. Są zobrazowane przez różny udział liczbowy w całości słownictwa rekonstruowanych leksemów odnoszących się do poszczególnych sfer życia. Wnioski, które wypływają z mojej pracy, przedstawiam w jej części podsumowującej, po rozdziałach materiałowych.

się możliwa konkretyzacja tego przejścia w postaci pośredniego ogniwa znaczeniowego ‘w żalu (smutku) drapać, rozdzierać sobie twarz; rwać odzież na sobie, wrywać włosy’, które jest językowym odbiciem elementów dawnego rytuału pogrzebowego, kiedy przy oplakiwaniu zmarłego należało rozdzierać sobie twarz, piersi, odzież, rwać włosy z głowy albo je obciąć”.

Rozdział trzeci

ZAGADNIENIA PRZYMIOTNIKA PRASŁOWIAŃSKIEGO

Częścią mowy będącą przedmiotem mego studium jest przymiotnik, dlatego niniejszy rozdział poświęciłam na omówienie tej kategorii wyrazów nie od strony semantycznej, ale ze względu na ich budowę słowotwórczą. Zgodnie z profilem pracy interesują mnie zagadnienia genetyczne, dotyczące ukształtowania się kategorii przymiotnika, a następnie jej rozwoju.

1. Powstanie kategorii przymiotnika

W okresie praindoeuropejskim zasadnicza część leksyki dzieliła się na dwie kategorie: werbalną i nominalną. Przeważającą liczbowo część kategorii nominalnej stanowią formacje wtórne, pochodne od rdzenia czasownikowego. Charakterystyczną cechą, która może wystąpić w tej kategorii, jest apofonia odróżniająca formalnie nomina od pierwotnych czasowników, opartych na rdzeniu.

W okresie wspólnoty indoeuropejskiej nie można jeszcze mówić o różnieniu w ramach kategorii nominalnej na substantiva i adiectiva. Istniały wprawdzie sufiksy, które po rozpadzie języka indoeuropejskiego zyskały specjalizację przymiotnikową, nie jest to jednak wystarczający dowód na istnienie odrębnej kategorii przymiotnikowej. Stosunkowo dobrze jest poświadczony sufix *-ro-*. Franciszek Sławski w swym artykule analizuje 11 przymiotników bałtosłowiańskich z odziedziczonym z pie. *-ro-* sufik-

sem bałtyckim *-ra-*, które charakteryzują się zredukowanym wokalizmem pierwiastka (Sławski 1982: 207–209; przedruk 1989: 58–60)⁵⁰.

O wyróżnikach odrębności kategoryjnej przymiotników pisze Wiesław Boryś, odwołując się do świadectw języków słowiańskich, ale zjawisko ma charakter indoeuropejski: „W epoce psł., we wczesnej fazie rozwojowej prączyka, doszło do wyodrębnienia klasy przymiotników z ie. kategorii *nomen*. Podstawę do wyodrębnienia przymiotników, odróżnienia ich od rzeczowników, stanowiły funkcje syntaktyczne. W materiale słowiańskim widoczne są ściśle związki przymiotników z rzeczownikami, świadectwa ich wspólnej genezy: z jednej strony identyczne postaci, z drugiej identyczna fleksja”⁵¹ (Boryś 1998a: 9; przedruk 2007: 188).

W prasłowiańskim istniały dwa produktywne typy słowotwórcze. Pierwszy, archaiczny, bezsufiksalny i drugi, produktywny również po rozpadzie wspólnoty, sufiksalny. Dla typu bezsufiksalnego charakterystyczną cechą był wokalizm tylny rdzenia, por.: „W języku prasłowiańskim produktywny typ słowotwórczy stanowiły nomina o motywacji werbalnej, uformowane za pomocą formantów *-o-*, *-ā-*, z apofonią samogłoski rdzennej jako dodatkowym wykładnikiem przynależności wyrazu do klasy imion. Charakteryzowały się one najczęściej wokalizmem *-o-* (*-o-*, *-u-* < *-ou-*, *-ě-* < *-oi-*), alternującym z *-e-* lub z wokalizmem zredukowanym odpowiedniego czasownika. W czasie, kiedy nastąpiło ściślejsze rozgraniczenie klasy rzeczowników i klasy przymiotników, takie nomina verbalia (i młodsze nomina postverbalia) przekształciły się bądź w rzeczowniki, bądź w przymiotniki. Archaiczne słowiańskie przymiotniki kontynuujące ten typ imion wykazują najczęściej wokalizm *-o-* w opozycji do czasownikowego wokalizmu *-e-* (...)” (Boryś 1981b: 35; przedruk 2007: 177). Kolejnym etapem usamodzielniania się przymiotnika w okresie prasłowiańskim było powstanie zasobu sufiksów charakterystycznych tylko dla tej kategorii, por.: „Stary odziedziczony zasób formantów imiennych, używanych również do tworzenia przymiotników, został zastąpiony nowymi sufiksami, specyficznymi wyłącznie dla przymiotników. Sufiksy te, choć mogą mieć podstawy pie., w większości są tworamipochodzenia psł.” (Boryś 1998a: 15–16; przedruk 2007: 195). Wyrazem oddzielania się kategorii przymiotnikowej od rzeczownikowej jest w prasłowiańszczyźnie

⁵⁰ Idąc za tradycją (por. np. Trautmann 1923), autor rekonstruuje dla tych przymiotników wspólną postać bałtosłowiańską.

⁵¹ Identyfikacja fleksji, na którą autor zwraca uwagę, jest widoczna także w językach klasycznych, w których możemy ją stwierdzić, nie odwołując się do rekonstrukcji.

intensywny proces nawarstwiania się nowych sufiksów przymiotnikowych na poprzednie nominalne, dla uwydatnienia ich adjektywnej przynależności. Identyfikacja przymiotnikowej postaci jest podstawową funkcją przyrostka *-ək̑*⁵²: por. **brid̑* : **brid̑ək̑*; **pȓd̑* : **pȓd̑ək̑*; **kȓp̑* : **kȓp̑ək̑*. Drugi najpopularniejszy w tej roli przyrostek *-bn̑* (np. **buj̑* : **buj̑bn̑*; **duȓ* : **duȓbn̑*; **kras̑* : **kras̑bn̑*) pełni tę funkcję okazynie i nie zawsze jest jasne, czy jego obecność świadczy o nawarstwieniu się *-bn̑* na starszą postać nominalną, czy o derywacji przymiotnika od prasłowiańskiego rzeczownika lub czasownika (por. dyskusję przy **kras̑* : **kras̑bn̑* ŁADNY 3A.1, s. 139), co może utrudniać ustalenie prasłowiańskiego znaczenia przymiotnika.

Kolejnym i ostatnim dla okresu prasłowiańskiego etapem wyodrębniania się przymiotników było powstanie deklinacji złożonej przez zrośnięcie się dotychczasowych form przymiotnikowych z odpowiednimi formami zaimka **jb* (**bj̑b*, **z̑jb*). Dopiero jej upowszechnienie się spowodowało pełną morfologiczną odrębność klas przymiotników i rzeczowników i sprawiło, że również przymiotniki w przypadkach niezależnych, już na pierwszy rzut oka, różnią się od rzeczowników⁵³.

1.1. Kryteria uznania wyrazu za prasłowiański

Kryteria, na podstawie których dany wyraz można umiejscowić w epoce prasłowiańskiej, nie zostały dotąd obszerniej opisane. Franciszek Sławski we wstępie do *Słownika prasłowiańskiego* pisze: „W *Słowniku prasłowiańskim* mamy dwie podstawowe warstwy wyrazów: na pewno prasłowiańską i drugą, której prasłowiańskość może być kwestionowana. Do pierwszej zaliczamy wyrazy mające dokładne odpowiedniki indoeuropejskie (...) oraz zbudowane przy pomocy formantów czy w ogóle środków morfologicznych nieproduktywnych w późniejszych językach słowiańskich, np. wykazujących

⁵² W literaturze językoznawczej przyrostek ten jest rekonstruowany jako *-ək̑* bądź *-k̑*. Zakłada się zwykle, że w rekonstruowanych przymiotnikach *-u*-tematowych jer twardy jest kontynuacją *-u*-tematycznego, a w pozostałych należy do przyrostka. Decyzja o zaliczeniu danego przymiotnika do *-u*-tematowych niekiedy podlega jednak dyskusji (por.: „Koncepcja wywodząca przymiotniki na *-k̑* z tematów na *-ǔ*- w całej rozciągłości utrzymać się nie daje. Na 21 przykładów naszego materiału tylko 7 przynosi ślady dawnych tematów na *-u*.” – Brodowska-Honowska 1960: 192 i n.).

⁵³ Wskutek ściągnięcia grup samogłoskowych po zaniku interwokalicznego *-j-* odmiana złożona częściowo utożsamiała się wtórnie z odmianą niezłożoną. Szczegółowo o efektach tego procesu w różnych językach można przeczytać w podręcznikach (np. Stieber 1979: 163–169).

apofonię samogłoski rdzennej, jako dodatkowy środek derywacyjny. (...) Druga wielka warstwa słownictwa prasłowiańskiego to należące do nowego pokładu chronologicznego formacje żywe i produktywne. Prasłowiańskości znacznej części rekonstruowanych przez nas wyrazów nie da się udowodnić, bo jako typ słowotwórczy produktywny zawsze mogły powstawać równoległe, a niezależnie w różnych częściach i w różnych epokach Słowiańszczyzny. Dotyczy to np. produktywnych formacji sufiksalnych (...)” (SP 1, 8).

Należy zauważyć, że nawet w wypadku środków morfologicznych uważanych za nieproduktywne w okresie poprasłowiańskim nie można mówić o sztywnej granicy. Sposoby słowotwórcze wszelkiego rodzaju mogą być produktywne tak długo, jak długo utrzymuje się świadomość związku morfologicznego między wyrazami ze sobą spokrewnionymi. Dopóki w świadomości użytkowników nie zatrze się zależność motywacyjna między nimi, związek pozostaje żywy i może służyć jako matryca do tworzenia nowych derywatów.

2. Produktywne adjektywne typy słowotwórcze

Problemowi produktywnych typów słowotwórczych trzeba poświęcić więcej uwagi.

W badanym przeze mnie materiale przymiotnikowym typy te są reprezentowane przede wszystkim przez przymiotniki dewerbalne i denominalne z sufiksem *-ьнѣ*. Produktywność tego przyrostka rodzi problemy przy kwalifikowaniu poszczególnych wyrazów do warstwy prasłowiańskiej. Większość przymiotników utworzonych za ich pomocą ma formalną podstawę czasownikową albo rzeczownikową w językach, w których występuje, co jest argumentem za utworzeniem derywatu w danym języku, chociaż nie da się wykluczyć możliwości, że zarówno podstawa derywacyjna, jak i derywat są odziedziczone. Jeśli chodzi o semantykę, nie pomaga tu kryterium, które w wypadku derywatów rzeczownikowych pozwala zdyskwalifikować prasłowiańskość wyrazu, mianowicie ich odnoszenie się do różnych niepowiązanych ze sobą desygnatów⁵⁴. W wypadku przymiotników wielofunkcyjność, przenoszenie

⁵⁴ Co prawda zagadnienie to wymaga osobnego potraktowania, ponieważ w *Słowniku prasłowiańskim* są również hasła rzeczownikowe o znaczeniach strukturalnych, np. ‘coś, co odznacza się białą (czarną) barwą’ (SP 1, 230, 239 i in.; SP 2, 238, 245 i in.), na które wskazuje materiał nie kontynuantów, ale późniejszych derywatów, utworzonych zapewne kilkakrotnie,

się referencji z jednych obiektów na inne, jest zjawiskiem całkowicie typowym, a więc nie pomaga w żaden sposób wyrokować o wieku wyrazu.

Z braku innych kryteriów podstawowym działaniem sprawdzającym czas powstania przymiotników z sufiksem *-bn̄* i kilka innymi produktywnymi przyrostkami jest badanie układu geograficznego i chronologicznego poświadczeń. Duża liczba derywatów badanych w mojej pracy ma zasięg ogólnosłowiański i występuje w najdawniejszych źródłach dla danych języków. W takich wypadkach uważa się je powszechnie za prasłowiańskie, mimo że obecność w tych samych językach podstawy derywacyjnej teoretycznie mogłaby wskazywać na ich późne powstanie. Takie przymiotniki to **silbn̄* od **sila*, **mogtbn̄* od **mogt̄*, **grozbn̄* od **groza* lub od **groziti* i wiele innych. Problem sprawiają przymiotniki charakterystyczne tylko dla jednej z grup językowych. Bliskie związki wewnątrz grupy przemawiają raczej za ich późniejszą genezę, w *Słowniku prasłowiańskim* przymiotniki takie są jednak często umieszczane. Uwzględnianie podziału dialektalnego wewnątrz języka prasłowiańskiego jest bardzo istotnym elementem zbliżenia go do języków realnie istniejących, lecz z drugiej strony rekonstrukcja na podstawie słów zaświadczonych tylko w jednej grupie niesie znacznie większe ryzyko błędu.

W słownikach etymologicznych można napotkać różnice w ocenie prasłowiańskości poszczególnych leksemów, np. przymiotnik z badanego przeze mnie pola semantycznego SMUTNY, którego rekonstruowana postać brzmiałaby **s̄bm̄qt̄bn̄*, znalazł się w słowniku etymologicznym języka czeskiego autorstwa Rejzka, ale nie w słowniku Borysia, który rekonstruuje jako prasłowiańską tylko jego podstawę derywacyjną **s̄bm̄qt̄iti*. Choć uważam, że ostrożność Borysia jest uzasadniona, umieściłam przymiotnik w odpowiedniej grupie, gdzie można znaleźć argumenty za i przeciw jego prasłowiańskości (por. SMUTNY, 11B.3, s. 249).

Sufiks *-bn̄*, choć najpowszechniejszy, nie jest oczywiście jedynym produktywnym sufiksem pochodzenia prasłowiańskiego. Innym produktywnym sufiksem jest *-iv̄* i jego odmianki powstałe przez nawarstwienie się tego sufiksu na pierwotny imiesłów na *-l-*, a następnie wyabstrahowanie się z tak utworzonych przymiotników nowego sufiksu *-liv̄*. Przeciw prasłowiańskości przemawia różnicowanie sufiksów, jak w wypadku derywatów od for-

odnawianych w czasie, gdy z jakichś powodów „zwolniło się miejsce” w systemie językowym. Rekonstrukcja znaczeń strukturalnych, nie realnych, wynika z braku jednolitych założeń stojących u podstawy koncepcji słownika o rekonstruowaniu prajęzyka jako bytu albo bardziej schematycznego, albo bardziej zbliżonego do rzeczywistych języków.

my prezentalnej od *r'uti revq 'ryczeć': *revъnъ, *revъnivъ, *revlivъ. Z drugiej strony sytuacja taka nie daje podstaw do przypuszczeń, że żadna z wymienionych form nie jest prasłowiańska. Postępowanie zmierzające do potwierdzenia bądź wyeliminowania ich prasłowiańskości przebiega tak samo jak w przypadku przymiotników, których przyrostki nie konkurują ze sobą.

Sufiksy powstałe w okresie prasłowiańskim i nadal produktywne stwarzają też problem innego rodzaju. Nierzadko można się spotkać z sytuacją, kiedy postać nowego derywatu utworzonego na gruncie któregoś z języków pokrywa się całkowicie z postacią właściwego dla tego języka kontynuantu przymiotnika prasłowiańskiego. Dla zobrazowania owej sytuacji uwzględniłam w pracy również takie przypadki, przykładem jest hasło *šibъkъ; jego pozorny kontynuant w języku słoweńskim powstał prawdopodobnie przez niezależną derywację, już na gruncie tego języka (por. CHUDY, 5B.5, s. 175). Dlatego ważne jest, aby w wypadku trudności ze znalezieniem podstawy motywującej dla znaczenia któregoś z kontynuantów wziąć pod uwagę również możliwość niezależnego powstania derywatu po zakończeniu okresu prasłowiańskiego. Można w takim wypadku mówić o swego rodzaju homonimii, gdy jednym elementem jest kontynuant wyrazu prasłowiańskiego, a drugim derywat utworzony niezależnie w jednym z języków. Na ten temat pisze też Maria Wojtyła-Świerzowska, zalecając ograniczenie zaufania co do możliwości wyprowadzania jednych znaczeń z drugich czy konstruowania zbyt skomplikowanych łańcuchów przejść semantycznych (Wojtyła-Świerzowska 1999: 40). Choć sama autorka ma na myśli homonimy różnordzenne, jej uwagę można z powodzeniem odnieść do przypadków niezależnej derywacji wyrazów blisko spokrewnionych.

3. Podział przymiotników według pochodzenia

W pierwszej warstwie wyróżnionej przez Sławskiego (SP 1, 8) znajdują się zarówno przymiotniki odziedziczone z praindoeuropejskiego, jak i powstałe w prasłowiańskim za pomocą odziedziczonych mechanizmów, przede wszystkim apofonii jakościowej (wymiana przedniej samogłoski w rdzeniu werbalnym na tylną w temacie nominalnym) i ilościowej (alternacja między stopniem normalnym, zredukowanym i wzdłużonym). Dominują w tej warstwie przymiotniki tematyczne (bezsufiksalne) i ze starymi afiksami, nieproduktywnymi po rozpadzie prasłowiańskiej jedności.

Wewnątrz kategorii adjektywnej krzyżują się dwa podziały. Prawie cały prasłowiański materiał przymiotnikowy daje się podzielić na adiectiva de-verbativa i adiectiva denominativa⁵⁵. Często jednak nie można udzielić odpowiedzi na pytanie, jaka jest formalna podstawa motywacji przymiotnika, ponieważ istnieje zarówno rzeczownik, jak i czasownik, który może tę funkcję pełnić, i ani budowa, ani semantyka nie wyklucza żadnego z nich.

Drugi podział, chronologiczny, przebiega wewnątrz tych klas. Jest to podział na formacje przymiotnikowe, odziedziczone z praindoeuropejskiego i stworzone na gruncie prasłowiańskim. W zakresie obu podziałów trudno o absolutną pewność, co jest widoczne w materiale analizowanym w pracy. Co się tyczy chronologii, podział można przeprowadzić między przymiotnikami utworzonymi za pomocą środków w prasłowiańszczyźnie już nieproduktywnych a przymiotnikami z nowymi przyrostkami, powstałymi dopiero w okresie prasłowiańskim. Również przy zastosowaniu kryterium chronologicznego nie jest więc możliwe przeprowadzenie podziału dychotomicznego. Bardzo wiele ciekawego materiału pozostaje poza możliwością zaliczenia go do jednej z warstw chronologicznych.

Zdając sobie sprawę z ograniczeń badawczych, a nie chcąc rezygnować z przedstawienia podziału przymiotników z punktu widzenia genetycznego, wydzieliłam poniżej trzy grupy przymiotników: 1. te, które powstały wskutek leksykalizacji imiesłowów, mają więc formalne cechy czasownika (wokalizm werbalny), 2. przymiotniki związane z praindoeuropejskimi rdzeniami o znaczeniu czasownikowym, ale zróżnicowane apofonicznie, 3. przymiotniki związane z praindoeuropejskimi rdzeniami o znaczeniu rzeczownikowym.

3.1. Dawne imiesłowy

Do najwcześniejszych przymiotników dewerbalnych trzeba prawdopodobnie zaliczyć imiesłowy, które wskutek zatarcia ich charakteru temporalnego przeszły z kategorii czasownikowej do przymiotnikowej. Oprócz imiesłowów rekonstruowanych dla czasów wspólnoty europejskiej i opisywanych w podręcznikach poświęconych zasadom rekonstrukcji języka praindoeuropejskiego⁵⁶ należą tu imiesłowy utworzone na gruncie słowiańskim.

⁵⁵ Marginalną klasę stanowią przymiotniki oparte na złożeniach przyimkowych.

⁵⁶ Robert Schmitt-Brandt, *Einführung in die Indogermanistik*, Tübingen 1998, s. 268–272. Na temat pie. participium zob. też Witold Stefański, *The Diathesis in Indo-European*, Poznań 1991, s. 54–57.

Jak słusznie zwraca uwagę Krystyna Kleszczowa (2003: 109), przymiotniki tego pochodzenia niekoniecznie zachowują formalną stronę imiesłowu. Jest to zjawisko odmienne od wspomnianego dalej wahania stron przymiotników pochodzących wprost od rdzenia czasownikowego, ale można przypuszczać, że owa „niekonsekwencja” dialektu miała również wpływ na niestabilność wartości treściowej imiesłowów.

3.1.1. Imiesłów bierny czasu przeszłego na *-tō* < *-to-*

Imiesłów dokonany bierny na *-to-* istniał już w okresie praindoeuropejskim (Stefański 1991: 56). Jak pisze Oktawiusz Jurewicz: „Formacje z przyrostkiem **-to(s)* wyrażały w najdawniejszym stanie języka czynność dokonaną bierną i czynną (*δυνατός* ‘możliwy’, ‘mogący’, *ἀγνωστος* ‘nieznany’, ‘nieznający się’, *λυτός* ‘rozwiązany’, ‘mogący być rozwiązany’) oraz możliwość dokonania jakiejś czynności (...)”⁵⁷. Uwaga Jurewicza odnosi się do najdawniejszej fazy języka greckiego, w języku prasłowiańskim można potwierdzić wartość czynną przymiotnika **lutō* ‘tnący; ostry’, kontynuującego pie. **leu-to-* imiesłów bierny od pie. **leu-* ‘odcinać, oddzielać’. Pierwotny imiesłów bierny na *-tō* kontynuuje prawdopodobnie **t̥stō* ‘mający dużą objętość; gruby’, pierwotnie ‘napęczniały od wody’ od pie. rdzenia **t̥u-/tū-/tu-* ‘nabrzmiwać, zwiększać objętość’ (dokładniej zob. GRUBY, 5A.2, s. 165).

3.1.2. Imiesłów bierny czasu przeszłego na *-nō* < *-no-*

Pochodzenia praindoeuropejskiego jest też imiesłów z przyrostkiem *-no-*, pełniący tę samą funkcję co imiesłów z przyrostkiem *-to-*. W prasłowiańskim zachował się on w przymiotnikach **p̥l̥nō* ‘pełny’ od **pel-* ‘napełniać’, **k̥rnō* ‘kaleki’ od **(s)ker-* ‘ucinać’.

3.1.3. Imiesłów bierny czasu teraźniejszego na *-mō*

Imiesłów na *-mo* istniał w grupie bałtosłowiańskiej (bałt. *-ma* : psł. *-mō*), gdzie kontynuuje być może formę zaświadczoną w innych językach indoeuropejskich w postaci złożonej **-me-no-* (Stefański 1991: 55; Schmitt-Brandt 1998: 270–271). Zachował się w językach słowiańskich szczerkowo⁵⁸ w formach zlek-

⁵⁷ Oktawiusz Jurewicz, *Gramatyka historyczna języka greckiego*, Warszawa 1992, s. 238.

⁵⁸ W książkowej odmianie rosyjskiego języka literackiego utrzymał się pod wpływem języka cerkiewnego.

sykalizowanych przymiotników, np. pol. *łakomy < *olkom̃ ‘łakomy’ od *olkati ‘być głodnym’, por. lit. *álkti* ‘ts.’. Jedynym przymiotnikiem analizowanym w mojej pracy jest psł. *golēm̃, dla którego pochodzenie imiesłowowe przyjmuje się na podstawie zestawienia z litewskim (zob. WYSOKI, 4A.5, s. 159).

3.1.4. Imiesłów czasu przeszłego na *-lb* (drugi imiesłów czynny uprzedni na *-lb*)

Jak pisze Zdzisław Stieber, nie wiemy na pewno, czy był to pierwotnie imiesłów, czy raczej przymiotnik (Stieber 1997: 185). Ta wątpliwość sięga czasów praindoeuropejskich, z których prasłowiańszczyzna odziedziczyła przymiotnik *mil̃ < pie. *mī- mēi- mōi- ‘miły, przyjemny’ z przyrostkiem *-lb* < *-lo-* (na płaszczyźnie indoeuropejskiej zwanym też determinantem). Semantyka całej rodziny indoeuropejskiej nie pozwala na przyjmowanie w tym wypadku podstawy czasownikowej.

Podstawę w pie. mają *chyl̃ ‘schylony’ > ‘słaby’ oparte na pie. *(s)kou- : *(s)keu- ‘giąć’ (o ile nie jest to późny prasłowiański derywat od *chyliti) i *rychl̃ ‘rozruszany’, ‘ruchliwy’ oparte na pie. *reu- ‘ryć; kopać’. Podobnie jak *chyl̃, związane z *chuliti, tak i *rychl̃, związany z *rušati ‘wprawić w ruch’, odróżnia się od czasownika, który miałby być jego podstawą, zróżnicowanym wokalizmem. Wśród wyrazów omawianych w pracy są imiesłowy utworzone zarówno od czasowników zrekonstruowanych dla prasłowiańskiego na bazie bezpośrednich kontynuantów, jak i na bazie derywatów, w tym owych imiesłowów, np. *ęgl̃ od niepoświadzonego **ęgti, *nagl̃ od niepoświadzonego **nagti. Psł. *m̃db̃lb̃ od *m̃d̃d̃eti jest traktowane jako przyrostek z sufiksem *-lb̃* z powodu obecności jeru miękkiego, który nie ma uzasadnienia w temacie podstawy derywacyjnej. Jednak ze względu na stosunek semantyczny przymiotnika do czasownika należy w nim widzieć również pierwotny imiesłów.

3.2. Przymiotniki związane z praindoeuropejskimi rdzeniami o znaczeniu czasownikowym

Oprócz przymiotników, których forma wskazuje na to, że pierwotnie pełniły funkcję imiesłowów, a więc są najsilniej związane z czasownikami, można wyróżnić znaczną grupę przymiotników, które w świetle analizy indoeuropejskiej również należy uznać za odczasownikowe. Charak-

terystyczną cechą badań praindoeuropejskich jest poszukiwanie podstaw werbalnych dla nominów. Można się zastanawiać, na ile taka postawa ma uzasadnienie w sytuacji tworzenia się języka, która pozostaje zawsze tylko hipotezą, ale jest faktem, że według słowników etymologicznych zdecydowana większość pierwotnych rzeczowników i przymiotników pochodzi od rdzeni praindoeuropejskich o znaczeniu czasownikowym, a zatem również ich znaczenia wywodzą się ze znaczeń imiesłowowych.

Uważne przyjrzenie się semantyce rekonstruowanych rdzeni praindoeuropejskich każe jednak niejednokrotnie postawić pytanie, czy nie jest ona wtórna względem znaczeń nominalnych. Dotyczy to znaczeń o strukturach ‘być jakimś’, ‘stawać się jakimś’, np. psł. **dǫzǝ* od pie. **d^hers-* ‘być śmiałym, dzielnym’. O stosunku semantycznym pierwotnych nominów do verbum i nominów do siebie wzajemnie obszernie pisze Maria Wojtyła-Świerzowska w monografii *Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka. I. Formacje tematyczne* (Wojtyła-Świerzowska 1992).

Zakładając pochodzenie dewerbalne np. dla psł. **bolǝ* od pie. **b^helg-* ‘świecić’, **dorgǝ* od pie. **d^her-eg^h-* ‘trzymać, dzierżyć’, **strogǝ* od pie. *(*s*)*terg-* ‘pilnować, strzec’, **tǫǝ* od pie. **t^heng^h-* ‘ciągnąć’, **bridǝ* od **b^hrēj-* : **b^hrī-* ‘ciąć’ i innych, przyjmuję, że pierwotne znaczenie formy nominalnej jest motywowane znaczeniem któregoś z imiesłowów powiązanych z danym czasownikiem. Wykazanie tego, a następnie sklasyfikowanie i umieszczenie w słowniku należy do podstawowych zadań mej pracy. Choć formalnie imiesłowu mają zdeterminowaną kategorię strony, są liczne dowody na to, że w językach indoeuropejskich łatwo dochodziło do zacierania się wartości imiesłowowej, wskutek czego przymiotnik powstały z imiesłowu mógł przybrać znaczenie tak czynne, jak i bierno-zwrotne⁵⁹. Przytaczam ponownie podane wyżej przykłady z języka greckiego: *δυνατός* ‘możliwy’, ‘mogący’, *ἄγνωστος* ‘nieznany’, ‘nie znający się’, *λυτός* ‘rozwiązany’, ‘mogący być rozwiązany’. W języku prasłowiańskim przykłady przymiotni-

⁵⁹ Zjawisko to daje się obserwować również po rozpadzie wspólnoty prasłowiańskiej na gruncie poszczególnych języków, zwłaszcza w ich dawnych fazach, o czym szerzej pisze Danuta Buttler (Buttler 1978: 119–125). Dotyczy ono zresztą nie tylko dawnych imiesłowów, ale w ogóle przymiotników, które mogą zawierać treść werbalną; np. przymiotniki z różnych języków słowiańskich, derywowane od kontynuantów psł. **strachǝ* i **strašiti*, można umownie sprowadzić do praform **strach(ǝ)livǝ* i **straš(b)livǝ*, mają one znaczenie związane z czasownikiem *bać się* i oznaczają bądź tego, kto się boi, bądź tego, kogo należy się bać. Zwiążanie danej formy z jednym albo drugim znaczeniem zmieniało się w historii języków słowiańskich (por. Jakubowicz 1992: 283–285).

ków, dla których trzeba rekonstruować niejednorodną semantykę strony, to pierwotny imiesłów od niezaświadczonego czasownika ***rychnoti*: **rychlō* ‘ruszający się; ruchliwy’ vs. ‘ruszający się, rozruszany’, oparty na pie. **reū-ryć* (dokładniej zob. SZYBKI, 9A.1, s. 219) oraz przymiotniki dewerbalne **krōtō* ‘skręcony’ vs. ‘kręty’; ‘kręcący się’ oparte na pie. **kert-* ‘kręcić, skręcać’ (SILNY, 6A.7, s. 185), **rōžbnō* ‘szydrczy’ vs. ‘wyszadzany’ > ‘śmieszny’ od pie. **ūreng-* ‘wykręcać’ (BRZYDKI, 3B.6, s. 151).

Można sądzić, że owo wymieszanie semantyki czynnej i biernej (czy też bierno-zwrotnej), znacznie zaburzące przeciw komunikację językową, dotyczyło już najstarszych nominów, zarówno rzeczowników, jak i przymiotników (por. Wojtyła-Świerzowska 1992: 24: „(...) nomina actionis mogą pełnić, w zależności od potrzeby, różne role semantyczne – implikowane właśnie przez strukturę predykatywno-argumentową podstawy. Zatem **biti* ‘bić’ → **boj* ‘bicie’ może się realizować jako agens (ros. dial. *боў* ‘pięściarz, walczący na pięści’) lub instrument (csł. *boŭ* ‘bicz, flagellum’), a także miejsce akcji (ros. dial. *боў* ‘miejsce na brzegu rzeki, gdzie uderza prąd’)”).

3.3. Przymiotniki związane z praindoeuropejskimi rdzeniami o znaczeniu rzeczownikowym

W tym miejscu chcę zwrócić uwagę na małą liczbę przymiotników, dla których podstawa rzeczownikowa sięga czasów praindoeuropejskich⁶⁰. Taką podstawą, nieopartą na rdzeniu werbalnym, jest przyjmowana dla **vetōchō* ‘stary’ od pie. **uet-* ‘rok’, **junō* ‘młody’, od pie. **iēu-* ‘młody’. Podstawy czasownikowej nie mają też dwa przymiotniki z przyrostkiem *-elō*: **debelō* od pie. **d^heb-* ‘gruby, mocny’ i **veselō* od pie. **ues-* ‘dobry’ oraz **milō* od pie. **mēj-/mōj-/mī-* ‘dobry’. Dysproporcja między przymiotnikami genetycznie odczasownikowymi i genetycznie odrzeczownikowymi odzwierciedla raczej założenia badawcze przyjęte w indoeuropeistyce niż faktyczny stan tendencji nominacyjnych, które mogły panować w czasach indoeuropejskich, o czym wspomniałam już w pierwszych zdaniach podrozdziału „Przymiotniki związane z praindoeuropejskimi rdzeniami o znaczeniu czasownikowym”.

⁶⁰ W mojej pracy znalazły się oczywiście przymiotniki derywowane od prasłowiańskiej podstawy rzeczownikowej, np. **silbnō* od **sila*, **dēlbnō* od **dēlo*, **volbnō* od **vola* i in., dla których formalna motywacja może być zarówno odczasownikowa, jak i odrzeczownikowa, np. **ladbnō*.

Rozdział czwarty

PARALELE ROZWOJU SEMANTYCZNEGO

Podstawowym celem mojej pracy jest przedstawienie modelu słownika motywacji semantycznych, niniejszy rozdział poświęcam więc opisaniu dotychczasowych zamierzeń i osiągnięć w tej dziedzinie. Jak zaznaczyłam we wstępie, również moja praca może być uznana tylko za kolejną próbę realizacji szerszej zakrojonego przedsięwzięcia. Do tematu tego powracam w jej końcowej części, przy omawianiu słownika onomazjologicznego.

1. Dotychczasowe badania i postulaty

Już od dawna językoznawcy wypowiadali się na temat konieczności stworzenia korpusu zmian znaczeniowych. Przed stu laty Jan Rozwadowski w bardzo obszernej recenzji dzieła Wilhelma Wundta z pogranicza językoznawstwa i psychologii apelował: „(...) wyłania się, krótko mówiąc, postulat semazjologicznych porównawczych słowników albo, na początek, monografii porównawczych, traktujących dajmy na to o indoeuropejskich nazwach takich a takich wyobrażeń. Postulat ten wychodzi także od razu poza obręb tych języków: semazjologiczny słownik może obejmować nie tylko języki tworzące genetyczną całość, jak np. indoeuropejskie (albo ich grupy), semickie, ugro-fińskie itd., ale może, ba, z wielką korzyścią, obejmować w ogóle wszystkie języki świata” (Rozwadowski 1903: 5). Rozwinięciem tej myśli był projekt „Słownika semazjologiczno-etymologicznego”, o którym wiemy niewiele, gdyż pełny tekst tego projektu nigdy nie został

opublikowany. W ogłoszonym w 1908 roku krótkim sprawozdaniu Akademii Umiejętności jest jedynie zasygnalizowana idea takiego słownika (za: Popowska-Taborska 1989: 20).

1.2. Pierwsze słowniki onomazjologiczne

Praktyczną realizacją zamierzeń Rozwadowskiego jest, w jakimś sensie, słownik Carla D. Bucka *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*. Słownik Bucka, ułożony w układzie onomazjologicznym, jest podzielony na 22 sekcje tematyczne, z których każda zawiera kilkadziesiąt pojęć należących do danego pola semantycznego albo w jakiś sposób z nim związanych. Układ nawiązuje do postulatu zgłoszonego jeszcze w 1910 roku przez Heimana Haritona Tiktina, który w artykule *Wörterbücher der Zukunft* (zamieszczonym w „Germanisch-Romanische Monatschrift” nr 2) proponuje, by w przyszłości leksykę zebraną w słownikach układano nie alfabetycznie, ale według grup pojęciowych. Każde pojęcie opatrzone jest zestawem wyrażających je leksemów z większości dawnych i współczesnych języków indoeuropejskich. Najważniejszą część hasła pojęciowego stanowi krótkie przedstawienie etymologii przytoczonych wyrazów, uporządkowane według motywacji semantycznych. Choć słownik spotkał się także z opiniami krytycznymi, przede wszystkim ze względu na powierzchowne ujęcie etymologii, nie zawsze najbardziej wiarygodnych, jest do dziś najpełniejszym przedstawieniem zarówno zbieżności, jak i różnorodności motywacji semantycznych języków indoeuropejskich. Późniejszą próbą, podjętą przez Johannes Schrüpfera, jest *Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre. Onomasiologie*. Słownik ukazywał się w latach 1979–1994 w formie stworzonego w tym celu czasopisma „Semantische Hefte”, wydawanego w Heidelbergu. Po śmierci Schrüpfera prace nad jego dziełem przejął współpracownik Anton Hönic. Słownik Schrüpfera, początkowo zaplanowany jako ponadindoeuropejski (Havlová 1965: 3), ostatecznie został ograniczony do języków wschodniej i południowej Europy⁶¹. W latach osiemdziesiątych Tamaz V. Gamkrelidze i Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov wydali dzieło będące próbą rekonstrukcji i analizy historyczno-typologicznej ję-

⁶¹ Więcej na temat słownika Schrüpfera w recenzjach (Anikin 1985: 173–176 i Klein 2002: 1–13).

zyka indoeuropejskiego *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры* (Tbilisi 1984). Znaczna część (około 400 stron) tej pracy jest słownikiem o układzie semazjologicznym i zawiera leksykę powiązaną z życiem pierwotnego człowieka, a więc obejmuje świat zwierząt, roślin, pierwotną gospodarkę, strukturę rodzinną i socjalną, wierzenia i rytuały. W odróżnieniu od Schröpfera i od Bucka, który korzystał z gotowych etymologii czerpanych ze słownika Juliusa Pokornego i innych istniejących w tym czasie słowników etymologicznych, uczeni radzieccy realizowali własne zainteresowania etymologiczne, dążąc do przedstawienia nowych etymologii, przede wszystkim autorstwa Ivanova. Istotna jest także różnica w doborze gromadzonego słownictwa. Gamkrelidze i Ivanov, inaczej niż ich poprzednicy, skoncentrowali się na słownictwie, które mogło oświetlić kulturę ludów praindoeuropejskich. Wiąże się z tym zdecydowana dominacja w ich słowniku nazw realiów, a więc przewaga rzeczowników nad pozostałymi częściami mowy. Ta różnica jest spowodowana odmiennymi celami autorów poszczególnych słowników. Podczas gdy prace Bucka i Schröpfera z założenia zmierzały do zebrania motywacji semantycznych w ujęciu przekrojowym, Gamkrelidze i Ivanov zgromadzili materiał motywacyjny niejako przy okazji, podczas gdy ich głównym celem była rekonstrukcja języka i kultury.

1.3. Współczesne projekty

Postulat dalszej pracy nad tematem pojawia się systematycznie, zwłaszcza w środowiskach etymologów, dla których słownik zmian semantycznych poświadczonych wiarygodnymi przykładami stanowiłby nieocenioną pomoc, pozwalającą na weryfikację hipotez dotyczących rozwoju semantycznego poszczególnych leksemów o niejasnej etymologii. Można, co prawda, spotkać się także z pytaniami, które dotyczą celowości grupowania paraleli semantycznych (relacjonuje je Kleparski 2000: 77–78), wywodzą się one jednak spoza środowiska etymologów. Co kilka lat pojawiają się nowe artykuły, a ich autorzy wciąż na nowo dopominają się o ten typ słownika, należą do nich m.in.: *О необходимости семасиологического словаря нового типа* (Trubačev 1964), *О potřebě slovníku sémantických změn* (Havlová 1965), *О потребіе словника семантичних паралелізмів* (Popowska-Taborska 1989), *Úloha principu sémant-*

tických paralel v etymologickém výzkumu (Karliková 2008). W artykułach dyskutuje się nad podstawowymi problemami dotyczącymi zestawu i układu takiego dzieła.

1.3.1. Zakres języków

Istnieje kilka zasadniczych kwestii. Pierwsza to zakres języków, które powinny być ujęte w słowniku. Choć oczywiste jest, że najbardziej przydatne byłoby skatalogowanie pojęć ze wszystkich języków i ich odmian, trzeba jednak wybrać rozwiązanie, które daje szansę realizacji. Zdania są podzielone. Postulat Rozwadowskiego, który domagał się ujęcia rozmaitych języków spokrewnionych i niespokrewnionych, podtrzymuje Eva Havlová. Brak związków genetycznych i rozwojowych między językami użytymi do badań nie jest wadą, ale zaletą, ponieważ gwarantuje stworzenie niezależnych modeli łańcuchów zmian semantycznych (Havlová 1965: 3–4). „(...) tyto údaje by se ovšem musely opírat o historicky doložené sémantické přechody z různých i nepřibuzných jazyků”⁶² (Havlová 1978: 308–309). Podobnie twierdzi Heinz Schuster-Šewc, który podkreśla, że modele derywacji semantycznej powinny być budowane na bazie paraleli znaczeniowych pochodzących z różnych, niekoniecznie spokrewnionych genetycznie języków (Schuster-Šewc 1975: 13)⁶³. Trubačev (1964: 100–105) proponuje, by słownik zawierał materiał wszystkich języków indoeuropejskich. Hanna Popowska-Taborska w artykule *O potřebie slovníka semantických paralelismův* (Popowska-Taborska 1989: 19–26) kieruje się realnymi moż-

⁶² „Te informace musiałyby się jednak opierać na zaświadczonych historycznie zmianach z różnych i niespokrewnionych języków”.

⁶³ „Der Forscher wird hier nach Möglichkeiten zu suchen haben, die ihm das Auffinden und die Rekonstruktion der urspr. formalen und semantischen Zusammenhänge erleichtern und ihm zugleich größere Sicherheit bei der Bestimmung des zugrunde liegenden Etymons geben. Wie wir bereits mehrfach betont haben, darf als ein derartiges Hilfsmittel die Anwendung sogenannter semantischen Ableitungsmodelle betrachtet werden, die auf der Grundlage des Vergleichs von Bedeutungsparallelen in unterschiedlichen, nicht unbedingt genetisch verwandten Sprachen erarbeitet werden” – „Badacz powinien szukać możliwości, które ułatwią mu odnalezienie i rekonstrukcję pierwotnych związków formalnych i semantycznych, a jednocześnie dadzą większą pewność przy ustanawianiu etymonów leżących u podstaw. Jak już wielokrotnie podkreślaliśmy, w charakterze pomocniczego środka mogą być stosowane tak zwane semantyczne modele derywacyjne, które są opracowywane na podstawie porównania paraleli znaczeniowych w różnych językach, niekoniecznie spokrewnionych genetycznie” (Schuster-Šewc 1975: 13).

liwościami, dlatego opowiada się za uwzględnieniem leksyki języków słowiańskich, bez rezygnacji jednak z wyraźnych odniesień semantycznych do innych języków indoeuropejskich, które się pojawiają przy rekonstrukcjach rdzeni prasłowiańskich (op. cit.: 23). Istotna jest propozycja autorki, by poza leksemami jednowyrazowymi wziąć pod uwagę również wybraną frazeologię, ponieważ może ona rzucić światło na mechanizmy motywacyjne (loc. cit.). Z innego założenia wychodzi Žanna Žanovna Varbot, opowiadając się za koncentracją na poszczególnych językach i zwracając uwagę na wielkie bogactwo nominacji występujące w ich dialektalnych odmianach.

Zarówno podejście maksymalistyczne, jak i minimalistyczne – w sensie liczby rozpatrywanych języków – ma swoje zalety. Skupiając się na językach bliskich sobie genetycznie, a nawet na pojedynczych językach wraz z ich bogactwem dialektalnym, innymi słowy: koncentrując się raczej na motywacji semantycznej wyrazów synonimicznych występujących w jednym języku niż na motywacjach odpowiedników różnojęzycznych, możemy uchwycić tendencje rozwojowe charakterystyczne dla danego etnosu. Stąd zainteresowanie takim podejściem wśród etnolingwistów, co widać na przykład w serii prac kandydackich powstających na Uniwersytecie Ural-skim w Jekaterynburgu, w których rozpatruje się sposób wyrażania pojęć z wybranego pola semantycznego przez bardziej i mniej złożone jednostki leksykalne, koncentrując się na ich strukturze znaczeniowej, w tym również na danych wynikających z etymologii (por. „Podsumowanie. Perspektywy badawcze”, p. 4.2, s. 351).

Badanie języków niespokrewnionych i należących do różnych kręgów kulturowych ma inne zalety. Zmniejsza prawdopodobieństwo uznania za paralelne motywacji wyrazów wykształconych w okresie wspólnego rozwoju, a w wypadku języków połączonych więzami kulturowymi także kalk semantycznych.

1.3.2. Zasięg chronologiczny

Jeśli chodzi o rozpiętość czasową, należy przyjąć, że większość autorów milcząco zgadza się z Hanną Popowską-Taborską, która pisze: „Z góry też założycy wypada, że przedstawiony materiał charakteryzować będzie znaczna rozpiętość czasowa, bowiem badane procesy zmian znaczeniowych – jako związane z różnego typu ogólnymi skojarzeniami – są w dużej mierze niezależne od konkretnych etapów historycznych” (Popowska-Ta-

borska 1989: 23). Nieco inne stanowisko reprezentuje Žanna Žanovna Varbot, która zaleca uznanie za podstawę analiz materiału jednorodnego językowo i chronologicznie. Jednak i ona dopuszcza odstępstwa od tej normy i analizowanie całych rodzin językowych, jak czyni to w cyklu artykułów poświęconym motywacjom przymiotnika o znaczeniu 'szybki' w językach słowiańskich (Varbot 1992a; 1994; 1997)⁶⁴.

Należy wziąć pod uwagę fakt, że w miarę cofania się w głąb historii poszczególnych języków i ich języków-przodków zwiększa się możliwość popełnienia błędu w łączeniu różnych wyrazów w jedną rodzinę etymologiczną. Nie jest to bezwyjątkową regułą. Są zestawienia na poziomie indoeuropejskim, na przykład dotyczące etymologii nazw pokrewieństwa, które uchodzą za całkiem pewne. Jednak ogólnie rzecz ujmując, jest jasne, że badając rozwój gniazda wyrazowego w jednym języku czy w jednej rodzinie językowej, poruszamy się po pewniejszym gruncie, niż zestawiając leksemy z dalej spokrewnionych języków. Dlatego należy zachować ostrożność przy wciąganiu do planowanego rejestru zestawień na poziomie indoeuropejskim. Nie miał wątpliwości co do tego Karl Jaberg, który już przed ponad stu laty napisał na początku swego artykułu: „Wer in der Semasiologie auf etymologisch unsicherer Basis baut, fälscht seine Resultate”⁶⁵ (Jaberg 1901: 562). Problem wiarygodności podstaw rekonstrukcji porusza Weriand Merlingen w obszernym artykule *Über eine Bedeutungsverzweigung im indogermanischen Lexikon* (Merlingen 1978: 40–106). Sama także rozwinęłam ten temat w artykule *Indogermanische Etymologien in einem Wörterbuch der semantischen Parallelen* (Jakubowicz 2000:

⁶⁴ Por. „Надежность определения типов первичной мотивации зависит от объема материала, точности его словообразовательного и семантического анализа, а также от степени языковой и диахронической однородности” – „Pewność określenia typów pierwotnej motywacji zależy od objętości materiału, dokładności jej analizy słotwórczej i semantycznej, a także od stopnia jednorodności językowej i diachronicznej” i dalej: „Привлечение а priori разновременных образований, ослабляя весомость полученных результатов как базы для подсудующей этимологизации темных лексем определенного хронологического уровня, вместе с тем позволяет судить о степени диахронической устойчивости тех или иных типов первичной мотивации” – „Wykorzystanie a priori twórców z różnych płaszczyzn chronologicznych, osłabiając wagę otrzymanych wyników jako bazy dla późniejszej etymologizacji niejasnych leksemów z konkretnej płaszczyzny czasowej, pozwala jednocześnie wyrokować o stopniu stałości tych czy innych typów pierwotnej motywacji” (Varbot 1997: 35).

⁶⁵ „Kto w semazjologii buduje na podstawach o niepewnej etymologii, fałszuje swoje wyniki”.

209–215). Kwestia wiarygodności zestawień, które miałyby trafić do zbioru paraleli i służyć jako probierz dla innych etymologii, jest oczywiście poruszana w artykułach wspomnianych wyżej, por. Trubačev (1964: 103): „Что касается отбора рубрик-статей, то он должен охватить в первую очередь достоверные случаи семантической эволюции”⁶⁶ i Havlová (1978: 308–309): „(...) tyto údaje by se ovšem musely opírat o historicky doložené sémantické přechody z různých i nepříbuzných jazyků, nikoliv o etymologické dohady”⁶⁷.

2. Proponowane formy słownika

Trudniej osiągnąć consensus co do kształtu zamierzonego słownika. Przytoczone wyżej artykuły są z reguły zilustrowane przykładami. Można tam znaleźć konkretne przykłady paraleli semantycznych, ułożone według zasad zaprojektowanych przez autorów, np. Trubačev (1964: 104–105) przedstawia słownik jako zbiór rubryk wypełnionych materiałem dowodowym, przy czym każda rubryka miałaby prezentować określony typ zmiany znaczeniowej. Rubryki miałyby być ułożone w porządku alfabetycznym, według pojęcia wyjściowego. Znalezienie szukanego wyrazu miałby umożliwić alfabetyczny indeks, sporządzony według języków. Przykłady rubryk przedstawione przez Trubačeva to: ‘дуть’ → ‘говорить, думать’; ‘рождать(ся)’ → ‘знать (человека)’; ‘скот’ ↔ ‘имущество’; ‘таять’ → ‘молчать’⁶⁸ (cytuje bez materiału dowodowego). System odsyłaczy miałby kierować do pojęcia wyjściowego. Już tutaj nasuwają się liczne zastrzeżenia. Proponowany alfabetyczny indeks wyrazów umożliwiałby znalezienie leksemu biorącego udział w zmianie semantycznej, natomiast nie pozwalałby na – jak sądzę – bardziej pożądane znalezienie potrzebnego pojęcia⁶⁹. Oczywiście obok indeksu wyrazów można zestawić kolejny indeks pojęć (znaczeń). Będzie się w nim jednak trudno zorientować, po-

⁶⁶ „Co do doboru artykułów hasłowych – powinny one w pierwszym rzędzie obejmować wiarygodne przypadki ewolucji semantycznej”.

⁶⁷ „Te informacje musiałyby się jednak opierać na zaświadczonych historycznie zmianach z różnych i niespokrewnionych języków, a nie na hipotezach etymologicznych”.

⁶⁸ ‘dmuchać’ → ‘mówić; myśleć’; ‘rodzić (się)’ → ‘poznać (człowieka)’; ‘bydło’ → ‘majątek’; ‘tajać’ → ‘milczeć’.

⁶⁹ Por. też krytykę Jasny Vlajić-Popović (2002: 23–24).

nieważ w słowniku tego typu nie szukamy konkretnego znaczenia, lecz pojęcia ogólniejszego. Pomijam już względy praktyczne, jak objętość takich indeksów (por. indeks do słownika Pokornego, który sam w sobie stanowi pokaźną książkę – Pokorny 1969) i kłopoty ze zorientowaniem się w indeksie pojęciowym każdego, dla kogo język wybrany w słowniku jest językiem obcym. A przecież nie ulega wątpliwości, że słownik zawierający paralele różnojęzyczne powinien być dostępny jak najszerszemu gronu naukowców. Można też mieć zastrzeżenia do samych przykładowych rubryk, ale nie miejsce tu na szczegółową krytykę. Jestem przekonana, że planowany słownik powinien mieć kształt leksykonu onomazjologicznego, jak skrytykowany przez Trubačeva słownik Bucka. Jego podstawową zaletą jest możliwość łatwego znalezienia szukanego pojęcia, bez uciekania się do pomocy indeksów.

Zbliżony kształt artykułów hasłowych („rubryk” u Trubačeva) proponuje Hanna Popowska-Taborska, np.: ‘uderzać, stukać, trącać’ → ‘czkać’; ‘rąbać, ciąć’ → ‘szybko, dużo jeść’; ‘wyginać, krzywić, giąć’ → ‘budzić lęk; bać się’; ‘gryźć, kąsać’ → ‘martwić, trapić’. Każde z haseł opatrzone jest przynajmniej dwoma różnymi rdzeniami, które cechują takie same lub bardzo zbliżone zmiany semantyczne. W odróżnieniu od Trubačeva autorka przyznaje, że największym i dotychczas nierozwiązanym problemem jest układ tak pomyślanych zestawów hasłowych (Popowska-Taborska 1989: 24–26).

Jeszcze więcej przykładów można znaleźć w pracach onomazjologiczno-etymologicznych, pochodzących z reguły od badaczy, którzy pracują nad słownikami etymologicznymi. Prace te praktycznie przygotowują materiał do słownika motywacji semantycznych.

3. Sposoby analizy materiału

Zasadniczo wyróżnia się dwa sposoby porządkowania materiału dotyczącego zmian znaczeniowych, oparte na podejściu semazjologicznym albo onomazjologicznym. W praktyce badacze decydujący się na metodę semazjologiczną łączą oba podejścia, jako że nie ograniczają się do badania znaczeń pojedynczych wyrazów, ale badają całe grupy zebrane według metody onomazjologicznej. Przykładem są prace Jasny Vlajić-Popović (2002), Tatiany Černyš (1998; 2003), a także Žanny Žanovny Varbot (1986).

3.1. Porządek semajologiczny

Jak powiedziałam, podejście semajologiczne – od leksemu do pojęcia – realizuje się zwykle w analizie rozwoju semantycznego gniazd wyrazowych – całych grup spokrewnionych ze sobą leksemów. Typowym przykładem tego podejścia jest obszerna praca sławistki słoweńskiej Alenki Šivic-Dular *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jeziki*; autorka przedstawia w niej analizę rozwoju semantycznego leksemów derywowanych od psł. pierwiastka *god-, które pojawiły się we wszystkich językach słowiańskich (Šivic-Dular 1999). Autorzy, obierając metodę semajologiczną, decydują się często na zestawianie ze sobą rodzin wyrazowych opartych na podstawach pozostających do siebie w stosunku synonimii. O pożytkach wynikających z zastosowania tej metody pisze na przykład Žanna Žanovna Varbot, zwolenniczka jednoczesnego badania rozwoju semantycznego rodzin wyrazowych, których podstawy derywacyjne prawdopodobnie pozostawały w czasach prasłowiańskich w stosunku synonimicznym⁷⁰. Autorka w cytowanym artykule przedstawia takie badanie na przykładzie rodzin wyrazowych dwóch czasowników psł. *bьrati i *nesti, dla których zakłada jako pierwotne, odziedziczone z praindoeuropejskiego znaczenie ‘nieść’. Celem autorki jest sprawdzenie, czy w języku prasłowiańskim mogło jeszcze funkcjonować znaczenie praindoeuropejskie. Innymi słowy, jest to próba znalezienia dodatkowych dowodów, wspierających niekwestionowany przez etymologów derywat od *bьrati – *bermę, w znaczeniu ‘ciężar, ładunek’, wtórnie ‘płód’ (np. SP 1, 206–207), który dokumentuje ślady znaczenia ‘nieść’ w prasłowiańskim. Można się zastanawiać, na ile w tym wypadku jest to próba udana, ponieważ nie wszystkie przykłady wydają się trafne. Znaczenie niektórych z proponowanych przez nią wyrazów można by wy-

⁷⁰ „(...) еще одним перспективным методом использования семантических параллелей может быть реконструкция славянского этимологического гнезда на семантических основаниях путем подбора его потенциального лексического наполнения в соответствии с семантическими характеристиками образований другого этимологического гнезда, исходная лексема (корень) которого, судя по данным славянских языков, находилась в отношениях синонимии с исходной лексемой реконструируемого гнезда” – „(...) jeszcze jednym obiecującym sposobem wykorzystania paraleli semantycznych może być rekonstrukcja na podstawach semantycznych słowiańskiego gniazda etymologicznego przez odtworzenie jego potencjalnego wypełnienia semantycznego; analogicznie do charakterystyki semantycznej innego gniazda etymologicznego, którego podstawowy leksem (rdzeń) znajdował się (na podstawie danych z języków słowiańskich) w stosunku synonimicznym do podstawowego leksemu gniazda rekonstruowanego” (Varbot 1986: 34).

prowadzić zarówno z archaicznego znaczenia ‘nieść’, jak i z powszechnego ‘brać; wziąć’ – jest to dowód na bliskość znaczeń ‘nieść’ i ‘brać’, na co autorka również zwraca uwagę (Varbot 1986: 34). Innym owocem paralelnych badań semantyki derywatów od podstaw synonimicznych może być znalezienie objaśnień dla nieobjaśnionych dotychczas wyrazów o znaczeniach bliskich znaczeniom derywatów od paralelnie badanej podstawy.

W pracach, które koncentrują się na rozpatrywaniu dwóch rodzin wyrazowych pochodzących od synonimicznych podstaw, autorzy dążą do ukazania paraleli w ich rozwoju, objaśnienia różnic w rozwoju czy też ewentualnie uzupełniania brakujących miejsc wyrazami, których związek etymologicznego z badanymi gniazdami wcześniej nie zauważono.

3.2. Porządek onomazjologiczno-semazjologiczny

Nieco inny charakter mają prace zestawiające większą liczbę wyrazów będących podstawami derywatów. Jako przykład opracowania tego typu można wymienić obszerną pracę Tatiany Černyš, w której autorka omawia rozwój strukturalny i semantyczny sześciu rodzin wyrazowych pochodzenia prasłowiańskiego, należących pierwotnie do pola leksykalnego „wyrazy z pierwotną semantyką procesu termicznego” (Černyš 2003). Tatiana Černyš analizuje kolejne rodziny etymologiczne pod względem słowotwórczym, wychodząc od rekonstruktów prasłowiańskich, i szczegółowo omawia semantykę poszczególnych derywatów, zwracając uwagę na paralelizm motywacyjny zachodzący na różnych poziomach derywacji.

Jasna Vlajić-Popović ogranicza się natomiast do badania rozwoju semantycznego w jednym języku. Metoda przez nią zastosowana polega na analizie rozwoju semantycznego w sześciu rodzinach wyrazowych mieszczących się w polu pojęciowym ‘bić, uderzać’. Na podkreślenie zasługuje stworzenie modelu, który umożliwi czytelnikowi szybką orientację w materiale. We wstępie autorka wprowadza schemat, który konsekwentnie stosuje w całej pracy. Polega on na wyodrębnieniu dziewięciu grup znaczeń podzielonych na bardziej szczegółowe podgrupy; w nich zawierają się wszystkie znaczenia będące skutkiem rozwoju semantycznego w tych rodzinach wyrazowych, wyodrębnione przez autorkę w toku analizy semazjologicznej. Każdy z sześciu rozdziałów poświęconych poszczególnym gniazdom wyrazowym zawiera, poza częścią etymologiczną, „słownik semazjologiczny” – tak zatytułowany przez autorkę, w którym derywaty

z danego gniazda są rozmieszczone według schematu przedstawionego we wstępie pracy. Na końcu znajduje się tabela zbierająca dane ze wszystkich „słowników semazjologicznych”. To umożliwi szybkie zorientowanie się w częstotliwości poszczególnych zmian znaczeń. Jeśli na przykład chcemy wiedzieć, gdzie zaistniała zmiana semantyczna ‘bić’ > ‘kraść’, sprawdzamy, jak w tabeli wypełnione jest miejsce 3.5.1, które odpowiada znaczeniu ‘kraść’. Dane na temat poszczególnych leksemów umieszczonych w tabeli można bez trudu znaleźć w pracy dzięki konsekwentnemu systemowi numeracji.

3.3. Porządek onomazjologiczny

W większości dotychczasowych badań dominuje jednak podejście onomazjologiczne, wychodzące od otrzymanych znaczeń, innymi słowy: szukanie motywacji semantycznych. Najwięcej prac powstaje w Brnie, w środowisku związanym ze słownikiem etymologicznym języka staro-cerkiewno-słowiańskiego ESJS. Tam również istnieje kartoteka literatury dotyczącej badań nad paralelami semantycznymi, założona przez Vaclava Machka i uzupełniana przez zespół ESJS. Druga kartoteka, nad którą czuwała Eva Havlová, zawiera dane wyekscerpowane ze słowników gwarowych języka czeskiego i jest podzielona na działy dotyczące poszczególnych sfer natury i działalności człowieka, np. przyroda nieożywiona, czas, obróbka ziemi, rzemiosło, leczenie⁷¹. Autorki z Brna skupiają się na określonych polach semantycznych, które opracowują w cyklach artykułów. Na uwagę zasługują zwłaszcza artykuły Ilony Janyškovéj z uwagi na przejrzystą strukturę, która może stać się wzorem dla innych prac tego typu. Tematem opracowanym przez tę autorkę są motywacje nazw drzew w językach słowiańskich (np. Janyšková 1998; 2000; 2003; 2003–2004). Przedmiotem badań pozostałych członkiń zespołu są: motywacja nazw roślinnych (np. Havlová 1998), nazw potraw (np. Valčáková 1995), nazw uczuć (np. Karlíková 1998). Do zespołu opracowującego moskiewski słownik etymologiczny języków słowiańskich (ESSJ) należą prace na temat nazw związanych z rzeźbą terenu (np. Kurkina 2000a), nazw chorób (np. Merkulova 1989a), przymiotnika ‘szybki’ (np. Varbot 1994). Zbliżony model do prac Janyškovéj prezentuje praca Christiny Dejkovej dotycząca motywacji nazw

⁷¹ Za informację dziękuję dr Pavli Valčákovéj.

ptaków w językach słowiańskich, z materiałem porównawczym innych języków europejskich (Dejkova 2000: 235–246). W podobny sposób ten sam materiał opracowuje Danuta Kępa, choć operuje ona terminami zaczerpniętymi z kognitywizmu (Kępa 1999: 137–148). Pełniejszą bibliografię tych prac przedstawiłam w artykule poświęconym badaniom nad motywacjami semantycznymi w językoznawstwie słowiańskim (Jakubowicz 2010).

3.4. Motywacja semantyczna w atlasach

W przeglądzie prac zbierających motywacje semantyczne nie można zapomnieć o atlasach porównawczych różnych języków. Mam na myśli przede wszystkim atlasy obejmujące różne języki, zwłaszcza *Atlas Linguarum Europaeae*⁷² i *Общеславянский лингвистический атлас*⁷³, ale to samo dotyczy również atlasów poszczególnych języków i dialektów, jeśli zawierają one materiał uporządkowany według motywacji semantycznych.

4. Wybór metody

Jaka metoda jest najbardziej efektywna w realizacji omawianego celu? Według Jasny Vlajić-Popović (2002: 19) chodzi przede wszystkim o osiągnięcie celu: „Zadanie etymologii, aby słowo rekonstruować w całości, a nie tylko jego formę, doprowadziło do konieczności rekonstrukcji znaczeń leksykalnych, przy czym wybór dziedziny semantycznej czy metody, którą można wykorzystać w tym celu, nie ma w istocie znaczenia dla etymologa. Etymologię interesuje przede wszystkim semantyka leksykalna, co z formalnego punktu widzenia jest przedmiotem semazjologii, ale prawdziwą potrzebą etymologii jest zinventaryzowanie paraleli semantycznych. Można do nich dojść tylko przez zestawienie typologii semantycznych, a one z kolei czerpią z różnych rodzajów analizy, łącznie z onomazjologiczną”⁷⁴.

⁷² *Atlas Linguarum Europaeae* I, z. 1–4, Assen/Maastrich 1983–1990, z. 5–7, Roma 1997–2007.

⁷³ *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, 1, Москва 1998; 2, Warszawa 2000; 3, Минск 2000; 8, Warszawa 2003.

⁷⁴ „Zadatak etimologije da rekonstruiše reč u celini, a ne samo njen praoblik, doveo je do nužnosti rekonstrukcije leksičkih značenja, pri čemu izbor domena semantike ili meto-

Nie zwalnia nas to od próby odpowiedzi na pytanie o wady i zalety poszczególnych sposobów zbierania materiału do słownika paraleli semazjologicznych. Najtrudniejszą rzeczą jest stworzenie takiego modelu „słownika semazjologicznego”, aby przekonująco dzielił badane pole pojęciowe, ale tu wchodzimy już na pole onomazjologii. Dobrze ułożony model to taki, za pomocą którego można przebadać gniazda wyrazowe wywodzące się od poszczególnych wyrazów synonimicznych nie tylko w jednym języku, jak w przedstawionej wyżej pracy autorki serbskiej, ale w różnych językach, bez względu na ich pokrewieństwo, i który może być uzupełniany kolejnymi przykładami bez uszczerbku dla swej przejrzystości. W zasadzie, jeśli chcemy uniknąć problemu „błędnego koła”, powinniśmy zrezygnować z badania tą metodą jednostek leksykalnych o rekonstruowanym znaczeniu, przede wszystkim rdzeni praindoeuropejskich. Innego zdania jest Aleksandr Savvič Melničuk (1968: 58–59), który właśnie badanie całych rodzin opartych na jednym pierwiastku uważa za obiecujący rodzaj badań semantycznych, pozwalający również na weryfikację wcześniejszych, niepewnych etymologii.

Przy badaniu zmian semantycznych metodą semazjologiczną trzeba zdecydować, czy interesuje nas tylko rozwój znaczeń danego wyrazu czy rodziny wyrazowej. W ostatnim przypadku musimy liczyć się z wpływem formantów na znaczenie derywatu. W językach słowiańskich formantami o większej wyrazistości semantycznej są przedrostki, które mogą znacznie modyfikować treść wyrazu, natomiast funkcja przyrostków najczęściej polega na przeniesieniu derywatu do innej części mowy albo na umieszczeniu go w konkretnej grupie tematycznej (przyrostki dla miejsca, działacza itd.). W przypadku włączania derywatów do słownika onomazjologicznego należałoby najpierw „oczyścić” je z treści wniesionej przez semantykę afiksów. Proces taki nie zawsze może być przeprowadzony, każdy derywat jest więc odrębnym leksemem, w którym treść „rdzenna” i „przyrostkowa” stapiają się w jedno; w wątpliwych przypadkach (a te są przecież najbardziej interesujące dla badacza) lepiej zrezygnować z umieszczania wyrazu w słowniku paraleli semantycznych.

da koji se u te svrhe može korisno upotrebiti, za etimologa u suštini nije bitan. Etimološku nauku **zanima prvenstveno leksička semantika, što je formalno gledano predmet semasiologije**, ali prava potreba etimologije leži u inventarisanju semantičkih paralela. Do njih se može doći samo uspostavljanjem semantičkih tipologija, a ove se pak crpu iz različitih vrsta semantičkih analiza, uključujući onomasiološke”.

5. Jednostkowe problemy w badaniu zmian semantycznych

Przy omawianiu badań nad paralelami zmian semantycznych należy zwrócić także uwagę na specyficzne problemy, które mogą zaciemnić przedstawiony wyżej obraz.

5.1. Zmiany semantyczne związane z odmianami języka

Otwartym zagadnieniem pozostaje, na ile można uzupełniać tego rodzaju schemat, nie zakłócając jego przejrzystości. Wątpliwości dotyczą przede wszystkim różnych rejestrów języka. Pewne odmiany języków specjalistycznych, a mianowicie żargony studenckie i uczniowskie z jednej strony, a złodziejskie i więzienne z drugiej, mają specyficzne sposoby nominacyjne⁷⁵. Tworzenie nowych wyrazów i znaczeń często jest w nich oparte na żarcie, oksymoronie, środkach bardzo rzadko występujących w nominacji ogólnej, a także na specyficznych skojarzeniach, ograniczonych do danej grupy środowiskowej⁷⁶. Dlatego też nie powinno się umieszczać takich przykładów w ogólnych hasłach słownika onomazjologicznego. Nie można ich jednak także pomijać, dlatego najlepszym rozwiązaniem wydaje mi się tworzenie oddzielnych sekcji w hasłach, w których byłyby, w wypadku ich występowania, umieszczone.

Wyrazy utworzone w omawianych odmianach języka (dotyczy to przede wszystkim żargonu młodzieżowego) bardzo łatwo przenikają do języka ogólnego, co stanowi poważny problem przy kwalifikowaniu wyrazów do oddzielnych sekcji. Trudno tu o naprawę dobre rozwiązania i należy, niestety, znów uciec się do wycucia językowego leksykografa. Najczęściej przy wyrazach potocznych ich szczególna motywacja jest czytelna dla osób posługujących się danym językiem. Niekiedy tego typu przykłady same tworzą bloki

⁷⁵ O problemach związanych z etymologizacją wyrazów żargonowych i o występujących w tej leksyce sposobach nominacji pisze Boris Skalka (2000: 271–276).

⁷⁶ Z najnowszych badań na ten temat sygnalizują powstanie artykułu Wojciecha i Krystyny Kajtochów (*O osobliwym posługiwaniu się słowem w czasopismach subkultur*, [w:] *Relatywizm w języku i kulturze*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin 2010, s. 295–321), w którym autorzy opisują zmiany semantyczne w prasie młodzieżowej i alternatywnej, polegające między innymi na nadaniu wyrazom znaczenia antonimicznego względem używanego ogólnie, co opiera się na specyficznym wartościowaniu opisywanych desygnatów; tam też dalsza literatura tematu.

paraleli, jak na przykład w wypadku motywacji wyrazów o znaczeniu ‘głupi’ przez pojęcia z pola semantycznego ‘uderzać; uszkadzać’.

5.2. Tabu językowe i eufemizacja

Innym problemem są modyfikacje znaczenia spowodowane ingerencją tabu językowego. Ten fenomen był w ostatnich dziesięcioleciach tematem licznych opracowań⁷⁷. W językoznawstwie panuje opinia o znacznym udziale tabu językowego w zanikaniu znaczeń pewnych desygnatów; tak objaśnia się zanik indoeuropejskiej nazwy niedźwiedzia w językach słowiańskich i germańskich, albo w nieregularnych przekształceniach formy wyrazowej, np. przekształcenie słowiańskiej nazwy rysia. W mojej pracy przykłady ingerencji tabu językowego są nieliczne (por. przypis do **bolgъ*, ZŁY, 1B.14, s. 121). Jak wykazuję w części materiałowej pracy, dla wytłumaczenia ich rozwoju można znaleźć również alternatywne rozwiązanie, to jest naturalny rozwój w postaci minimalnych zmian semantycznych. Zjawiskiem, które może być spowodowane eufemizacją, jest enancjosemia, widoczna niekiedy w moim materiale, szczególnie w wypadku przymiotników o treści oceniającej.

Znaczenia spowodowane zastosowaniem tabu językowego i eufemizacji należałoby wyłączyć z ogólnej części słownika paraleli semantycznych jako odrębny dział, z uwagi na specyficzny mechanizm ich powstawania. Trzeba byłoby jednak znaleźć odpowiednią liczbę zmian semantycznych, dla których podłoże tabuistyczne jest stwierdzone.

5.3. Zapożyczenia i kalki semantyczne

Przy badaniu paralelizmów motywacyjnych zalecane jest również unikanie zapożyczeń i kalki semantycznych. Zmniejszają one wartość badań, ponieważ są tylko powieleniem na inny język schematu powstałego w danym języku.

⁷⁷ Por. A. Dąbrowska, *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław 2003; A. Krawczyk-Tyrpa, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz 2001, a z prac zbiorowych: *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*, red. F. Czyżewski, Lublin 2008; *Tabu w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, *Język a Kultura*, t. 21, Wrocław 2009.

Sformułowanie tego postulatu jest łatwiejsze niż jego realizacja. Mniejszy problem stanowią zapożyczenia. Co prawda w obrębie jednej rodziny językowej nie zawsze są one rozpoznawalne. Po pierwsze, nie zawsze mają cechy fonetyczne, które odróżniają je od wyrazów rodzimych. Jak wiadomo, dla wyrazów polskich oznaką zapożyczenia od sąsiadów z południa albo wschodu jest *h* na miejscu *g*, a *u*, tam gdzie należy spodziewać się samogłoski nosowej. Częstość zjawiskiem jest jednak częściowa lub całkowita adaptacja zapożyczeń do rodzimej formy i wtedy rozpoznanie ich wymaga badań historyczno-językowych. Wyraz zapożyczony z innego języka uległ interesującej nas ewolucji semantycznej jeszcze w języku dawcy (w tym wypadku mamy do czynienia z powieleniem modelu motywacyjnego) albo w języku biorcy (wtedy model motywacyjny pojawił się na gruncie zapożyczenia). W jednym i drugim przypadku jest jasne, że chodzi o pojedynczy model motywacyjny.

Znacznie trudniej jest wyeliminować wyrazy, które powstały na skutek skopiowania struktury motywacyjnej z innego języka. Jest to o tyle istotne, że zjawisko kopiowania czy kalkowania struktury motywacyjnej semantycznej i słowotwórczej pojawia się bardzo często w językach wspólnego kręgu kulturowego. W wypadku języków o nierównym poziomie cywilizacyjnym normalną rzeczą jest przejmowanie wyrazów dla nowych desygnatów rzeczowych albo nowo wyróżnionych pojęć jako zapożyczeń bądź też wykorzystywanie ich struktury semantycznej dla stworzenia nowego wyrazu. W wypadku kalki badaczowi nieraz trudno jest stwierdzić, czy badany wyraz jest niezależnie stworzonym przykładem potwierdzającym realizowany model motywacyjny, czy tylko adaptacją znanego już przykładu do kolejnego języka. Na niebezpieczeństwa związane z kalkami znaczeniowymi zwraca też uwagę Hanna Popowska-Taborska (1989: 23–24). Najbardziej pewnych przykładów dostarczają wyrazy stare, odziedziczone z prajęzyka. Z tego powodu na najpewniejszym gruncie poruszamy się, badając słownictwo z podstawowego zasobu leksykalnego, gdzie wpływ obcych źródeł jest mniejszy.

Konkretny przykład powielonej struktury motywacyjnej, która oparta jest prawdopodobnie na błędnym rozpoznaniu etymologii wyrazu, czyli tzw. etymologii ludowej, podaje Janusz Siatkowski (1989: 42–43); wschodniosłowiańska nazwa tęczy *padýza* objaśniana jest zwykle jako derywat od **radō* ‘wesoły’ (tak np. Tolstoj 1976: 52). Jak uzasadnia Nikita Tolstoj, nazwę tę można tłumaczyć wierzeniami ludowymi, według których tęcza jest zjawiskiem pożądanym, witanym z radością (Tolstoj 1976: 41–42). Tolstoj

podaje też wschodniosłowiańskie przykłady nazw tęczy derywowanych od **veselŭ*, które uważa za paralele motywacyjne *padýzu* (Tolstoj 1976: 30–33). Siatkowski, na podstawie braku paraleli na terenie całej pozostałej Europy, podaje w wątpliwość tezę Tolstoja, sądząc, że rzekome paralele mogą być kalkami semantycznymi słowa *padýza*, a sama *padýza* jest wielokrotnie zakładaną pożyczką wschodnią, być może ze stoset. *ardunga-*, co z irań. *drunaka-* ‘łuk’ (za Szemerenyem; bez lokalizacji), która na gruncie wschodniosłowiańskim została wtórnie powiązana ze słow. *rad-* (Siatkowski 1989: 43). Nie próbując weryfikować objaśnienia Szemerenyego od strony etymologicznej, ponieważ jest to zadanie na oddzielny artykuł, uważam, że podany przez Siatkowskiego przykład dobrze obrazuje możliwości pułapek stwarzanych przez kalki znaczeniowe.

5.4. Wyrazy jednorazowo poświadczone

Należy odróżnić znaczenia leksykalne, dobrze poświadczone i opisane w słownikach, od znaczeń, które są rozpoznawane na podstawie pojedynczych tekstów. Uważny czytelnik dostrzeże zapewne, że znaczenia podawane w rubryce „znaczenia innowacyjne” niejednokrotnie pochodzą z zapisów gwarowych i z dawnych etapów języków. W ich wypadku mamy do czynienia z problemem zbliżonym do tego, który omówiłam powyżej (zob. 5.1), to znaczy z możliwością jednostkowości i nietrwałości owych zmian. Umieszczenie takich przejść znaczeniowych w słowniku onomazjologicznym może się spotkać z zarzutem niekonsekwencji w traktowaniu materiału. Mimo to uznałam, że nie należy rezygnować z powyższego materiału, ponieważ również w nim ukryta jest potencja zmian semantycznych. Dodatkowym argumentem na rzecz uwzględnienia materiału starosłowiańskiego (w sensie początkowych etapów poszczególnych języków słowiańskich) jest fakt, że w odróżnieniu od wyżej wspomnianych alternatywnych odmian języka nie jest on obecnie tematem systematycznych badań, ma więc mniejsze szanse na specjalne opracowanie pod kątem innowacyjnych zmian semantycznych. To samo odnosi się do materiałów dialektalnych, które, choć są badane, to nie pod kątem interesującym mnie w niniejszej pracy.

CZĘŚĆ DRUGA

ANALIZA MATERIAŁU

Rozdział piąty

MATERIAŁ BADAWCZY I SPOSÓB JEGO ANALIZY

1. Baza materiałowa

Źródłem materiału w mojej pracy są słowniki definicyjne (eksplicacyjne) poszczególnych języków, a w ich braku słowniki przekładowe, które zawierają przykłady użycia leksemów⁷⁸. Poza znaczeniami pochodzącymi ze współczesnych języków biorę oczywiście pod uwagę materiał historyczny i dialektalny, co jest standardem w pracy etymologa.

W tym miejscu warto przedstawić stan leksykografii słowiańskiej, dość zróżnicowany w odniesieniu do poszczególnych języków. Stosunkowo dobrze wygląda stan opracowania słowników eksplicacyjnych, którymi dysponuje większość języków słowiańskich.

Dla języków czeskiego i słowackiego są to obszerne słowniki wydane w drugiej połowie dwudziestego wieku: *Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, t. 1–6, Bratislava 1959–1968, *Slovník spisovného jazyka českého*, red. J. Bělič, t. 1–4, Praha 1960–1971, a także wciąż aktualny *Příruční slovník jazyka českého*, t. 1–8, Praha 1935–1957. Podobnych słowników brak dla dolno- i górnołużyckiego, co jest związane z procesem zanikania tych

⁷⁸ Ekskserpcję materiału ułatwiłyby słowniki o onomazjologicznym układzie leksyki. Niestety, języki słowiańskie tylko wyjątkowo dysponują takimi słownikami (np. *Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*, red. Н. Ё. Шведова, т. 1–6, Москва 1998). Układ onomazjologiczny mają też niektóre słowniki synonimów (np. *Český slovník věcný a synonymický*, red. J. Haller, Praha 1974).

języków⁷⁹. W ich wypadku korzystałam przede wszystkim ze słowników przekładowych, opracowanych jeszcze w dziewiętnastym wieku i w pierwszej połowie wieku dwudziestego. Dla górnołużyckiego ze słownika autorstwa Jurija Krala *Serbsko-němski słownik hornjołužiskeje serbskeje rěče. Sorbisch-deutsches Wörterbuch der Oberlausitzer sorbischen Sprache*, Bautzen 1927 (wyd. fototypiczne 1986) i Christiana T. Pfuha, *Obersorbisches Wörterbuch*, Bautzen 1866 (wyd. fototypiczne 1990). Wydane w bliższych nam czasach słowniki przekładowe języka górno- i dolnołużyckiego obejmują mniejszy zasób słownictwa; wykorzystywałam je tylko kontrolnie, dla odnotowania ewentualnych zmian semantycznych. Dla języka dolnołużyckiego korzystałam przede wszystkim ze słownika Arnošta Muki, o którym piszę niżej.

Równie pokaźnymi opracowaniami jak język czeski i słowacki dysponują języki południowosłowiańskie. Dla słoweńskiego jest to pięciotomowy *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (red. M. Klopčič, Ljubljana 1970–1991). Słownictwo serbskie i chorwackie zawarte jest w dwóch słownikach typu tezaurus⁸⁰, z których pierwszy, wydany w Zagrzebiu przez Jugosłowiańską Akademię Nauk i Sztuk (RJAZ), został rozpoczęty jeszcze w dziewiętnastym wieku, a ukończony w 1976 roku. Zainicjowany w 1959 roku słownik Serbskiej Akademii Nauk (RSAN) wciąż jest kontynuowany (17. tom ukazał się w 2006 roku). O ile pierwszy z wymienionych słowników koncentruje się na zarejestrowaniu słownictwa z zabytków językowych i dawnych zasobów leksykalnych, zgromadzonych we wcześniej opracowanych słownikach, drugi obficie uwzględnia słownictwo gwarowe. Wymienione słowniki języka serbskiego i chorwackiego pochodzą z okresu, gdy były one traktowane jako jeden język, tzw. serbsko-chorwacki albo chorwacko-serbski⁸¹. Ję-

⁷⁹ Wydaje się, że nawet jeśli w obecnej chwili nie ma już wystarczającej liczby adresatów, dla których warto by jednojęzyczne słowniki stworzyć, jakimś rozwiązaniem byłoby opracowanie słowników typu eksplikacyjnego z objaśnieniami w języku niemieckim, który dla rodzimych użytkowników języków łużyckich pełni funkcję języka codziennych kontaktów.

⁸⁰ Odpowiednikiem omawianych słowników z innych języków jest *Rečnik srpsko-hrvatskoga književnog jezika*, t. 1–6, Novi Sad–Zagreb 1967–1976.

⁸¹ Uwzględnianie przeze mnie w tekście pracy dwóch odrębnych języków, serbskiego i chorwackiego, wynika przede wszystkim z chęci uczynienia zadość tzw. poprawności politycznej. Leksykalna odrębność w zakresie pól semantycznych analizowanych w mojej pracy nie znajduje odzwierciedlenia w istniejących słownikach definicyjnych wydanych w ostatnim dwudziestolecu (Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, wyd. 2, Zagreb 1996; *Rečnik srpskoga jezika*, red. M. Nikolić, Novi Sad 2007).

zyk bułgarski ma kilka słowników, z których najobszerniejszy to *Речник на българския език* (red. K. Čolakova, Sofia 1977–, aktualnie doprowadzony do litery P). Wcześniej trzypiętomowy *Речник на съвременния български книжовен език* (red. S. Romanski) był wydany w Sofii w latach 1954–1959. Najwięcej leksyki macedońskiej gromadzi *Речник на македонскиот јазик* pod redakcją Blaže Koneskiego, wydany w Skopju w latach 1961–1966.

Kompletnie opracowana jest także współczesna leksyka wschodniosłowiańska. Dla języka rosyjskiego istnieje 17-tomowy *Словарь современного русского литературного языка* (Moskwa–Leningrad 1948–1965) i jego skrót, czterotomowy *Словарь русского языка* (Moskwa 1957–1961). Język ukraiński ma 11-tomowy *Словник української мови* (red. I. I. Bilodid), wydany w Kijowie w latach 1970–1980, a język białoruski sześciotomowy *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (red. K. K. Atrachovič, Mińsk 1977–1984).

Choć przytoczone źródła mogą wydać się nieco przestarzałe, nie obniża to ich wartości z perspektywy moich badań, a jest to perspektywa ponad dziesięć wieków. O ich wartości decyduje przede wszystkim obecność kontekstów, które pozwalają na lepsze zrozumienie treści poszczególnych wyrazów.

Bardzo ważnym źródłem dla moich badań są słowniki historyczne. Do języków najlepiej opracowanych pod tym względem należą polski, rosyjski, czeski i słowacki. Dla tych języków są ukończone (bądź aktualnie powstają) leksykony historyczne, gdzie dawne słownictwo opracowywane jest zgodnie z wymogami współczesnej leksykografii. Dla języka polskiego jest to *Słownik staropolski*, ukończony w roku 2003, i znacznie zaawansowany *Słownik polszczyzny XVI wieku* (t. 33, wyd. 2009, do litery P). Bardzo cenny z uwagi na wartość zabytków piśmiennictwa czeskiego słownik języka staroczeskiego (*Staročeský slovník*) został rozpoczęty przez Jana Gebauera w 1903 roku, a po jego śmierci prace nad słownikiem były kontynuowane pod kierownictwem E. Smetanki, a następnie kolejno Františka Ryšánka i B. Havránka przez zespół Instytutu Języka Czeskiego Czeskiej Akademii Nauk⁸². Dobięło końca opracowywanie słownika historycznego języka słowackiego (HSSJ). Bliski ukończenia jest także słownik języka staroruskiego i ruskiego, zawierający

⁸² Niestety, od 2008 roku wydawanie słownika zostało zawieszona. Kartoteka słownika jest udostępniana w wersji internetowej. Jest to wielka strata dla czytelników, którzy tracą dostęp do materiału opracowanego przez specjalistów. Kartoteka słownika jest udostępniana w wersji internetowej <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.

materiał od XI do XVII wieku (SRJ XI–XVII)⁸³. W trakcie przygotowywania pozostaje słownik historyczny języka białoruskiego (HSBM). Dobrze opracowany jest język staro-cerkiewno-słowiański, którego słownik (*Slovník jazyka staroslověnského*, SJS), wydawany przez Czeską Akademię Nauk pod redakcją Josefa Kurza, a następnie Zoe Hauptovej, został ukończony w roku 1997. Dla nowszych materiałów języka cerkiewnosłowiańskiego różnych redakcji do dyspozycji pozostaje słownik Frana Miklosicha (Miklosich²). Historyczny materiał leksykalny można czerpać też z dawnych słowników, które, w zależności od zamierzeń autorów, rejestrowały bądź słownictwo języka literackiego, bądź także gwarowe. Dla potrzeb pracy korzystałam ze słownika Samuela Bogumiła Lindego rejestrującego słownictwo od XVI wieku do czasów współczesnych autorowi (Linde) i *Słownika języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego (tzw. *Słownik warszawski*), wydanego na początku XX wieku, który rejestruje prócz słownictwa ogólnego również dialektalne i przestarzałe, opatrując je odpowiednimi kwalifikatorami. Język czeski dysponuje XIX-wiecznym słownikiem autorstwa Josefa Jungmanna (Jungmann). Wśród dawnych słowników języków wschodniosłowiańskich najwartościowszy jest czterotomowy słownik języka rosyjskiego Władimira I. Dala z końca XIX wieku, bogaty w leksykę gwarową (Dal). Z tego samego okresu pochodzi słownik języka bułgarskiego autorstwa Najdena Gerova (Gerov). Ważnego materiału dostarcza także słownik przekładowy słoweńsko-niemiecki Maksa Pleteršnika z końca XIX wieku (Pleteršnik), który również bierze pod uwagę słownictwo zarówno dawne, jak i dialektalne. O tezaurusie uwzględniającym materiał historyczny chorwacki i serbski (RJAZ) wspominałam wyżej, przy opisie słowników eksplikacyjnych. Warto wrócić jeszcze do problemu leksykografii łużyckiej. Same słowniki przekładowe nie mogą zastąpić słowników definicyjnych, zakres treściowy niektórych leksemów niemieckich różni się to zwykle w językach tak blisko spokrewnionych. Niejednokrotnie nie sposób odpowiedzieć na pytanie, czy specyficzne znaczenia występujące przy kontynuantach leksemów prasłowiańskich w językach łużyckich są wynikiem swoistego rozwoju pod wpływem języka niemieckiego, czy też niedokładnego przekazania znaczenia przez źródła leksykalne. Najlepszy słownik

⁸³ Słownik ten zastępuje przestarzały już trzytomowy słownik I. I. Sreznevskego, który pod skromnym tytułem *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам* ukazał się w Sankt-Petersburgu w latach 1893–1912.

przekładowy języka górnołużyckiego ma tylko część niemiecko-łużycką⁸⁴. Dla języka dolnołużyckiego najlepszym źródłem jest wydany sto lat temu słownik Arnošta Muki (1911–1928)⁸⁵ (Muka). Jego niewątpliwą zaletą, prócz objętości i szczegółowych objaśnień, jest podawanie tych objaśnień w języku niemieckim i rosyjskim, co pozwala na uściślenie wykładu. Uwagi o niedostatecznej wiarygodności zapisanych znaczeń w jeszcze większym stopniu dotyczą języka połabskiego, którego szczątki znamy jedynie z przekazów badaczy o niesłowiańskim rodowodzie⁸⁶. Te jego nieliczne pozostałości, którymi dysponujemy, zostały opracowane przez Reinholda Olescha (*Thesaurus Linguae Dravaenopolabice*, t. 1–3, Köln–Wien 1983–1984) i Kazimierza Polańskiego (*Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich*, z. 1–6, Wrocław–Warszawa 1962–1994⁸⁷).

Uwzględnienie w mojej pracy materiałów gwarowych⁸⁸ jest związane z ich dostępnością. Największe szanse na znalezienie się w niej miały wyrazy z języków dysponujących zbiorczymi leksykonami dialektów: polskie (słownik Karłowicza i rozpoczęty *Słownik gwar polskich* – SGP, litery A–D), rosyjskie (SRNG) i słowackie (SSN). Niezwykle cennego materiału dostarcza *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty w siedmiu tomach (Warszawa 1967–1976). Materiał z innych słowników gwarowych nie był systematycznie ekscerpowany, mógł jednak trafić do pracy za pośrednictwem słowników etymologicznych, zwłaszcza *Słownika prasłowiańskiego*.

Należy w tym miejscu uczynić zastrzeżenie dotyczące znaczeń pochodzących ze słowników dawnej leksyki. Jedynie w wypadkach, gdy korzystamy ze słowników, których autorami są użytkownicy języka danej epoki, możemy mieć pewność, że podane w leksykonie znaczenie jest podstawowe.

⁸⁴ *Němsko-hornjoserbski słownik. Deutsch-Obersorbisches Wörterbuch*, red. R. Jentsch, Bautzen, t. 1, 1989, t. 2, 1991.

⁸⁵ Zespół w składzie: Manfred Starosta, Erwin Hanuš i Hauke Bartels pracuje obecnie nad przygotowaniem dużego słownika niemiecko-dolnołużyckiego, który ma zawierać ponad 70 000 słów, a także znaczną liczbę zwrotów frazeologicznych. Słownik historyczno-dokumentacyjny języka serbskiego jest obecnie w fazie przygotowań. Nad pracami czuwa Hauke Bartels. Informacje na temat obu słowników można znaleźć na stronie <http://www.serbski-institut.de/cms/ns/88/projekty>

⁸⁶ Za: Paul Rost, *Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen*, Leipzig 1907.

⁸⁷ Tom 1. we współautorstwie z Tadeuszem Lehrem-Spławińskim.

⁸⁸ Z uwagi na semantyczny charakter pracy koncentruję się nie na formie, ale na znaczeniach kontynuantów w poszczególnych językach, dlatego przy wykorzystaniu materiału gwarowego operuję formami z języka literackiego, a ich gwarowy status sygnalizuję skrótem dial.

Słowniki sporządzane przez leksykografów młodszych o kilka pokoleń zawierają znaczenia odtwarzane na podstawie kontekstów. Mogą być właściwie odtworzone, gdy leksykograf dysponuje odpowiednią liczbą cytatów ze zróżnicowanych źródeł. Gdy jednak znaczenie znalezione w słowniku opatrzone jest pojedynczymi przykładami użycia, nie ma pewności, czy rzeczywiście mamy do czynienia ze znaczeniem leksykalnym, czy też z jego ograniczoną co do zasięgu realizacją tekstową. To samo zastrzeżenie należy niekiedy poczynić w stosunku do słowników gwarowych sporządzanych przez autorów, dla których dana gwara nie jest dialektem rodzimym.

2. Zawartość badanego pola semantycznego

W pracy analizuję rozwój znaczeń przymiotników należących do bardzo szerokiego pola pojęciowego (nazywanego też w tym rozdziale makropolem), obejmującego określenia przymiotnikowe, którymi nazwać można cechy człowieka. Leksemy zawarte w poszczególnych subpolach nie są synonimami. Charakterystyczne dla moich badań jest pewne „rozmycie” pojęć, które są bardzo ogólne, otwarte na bliskie znaczenia. Jednak moim celem nie jest wyczerpujące określenie zawartości semantycznej danego pojęcia. Przeciwnie, właśnie „niedookreśloność” jest dla mnie istotna, ponieważ pozwala ująć różnokierunkowe przeobrażenia znaczenia. Wszystkie te cechy wynikają z panchronicznego i panslawistycznego charakteru pracy. Tworzenie siatki pojęć na poziomie ponadjęzykowym skazuje wręcz na operowanie ogólnymi, mało precyzyjnymi pojęciami.

Badane subpola zostały zgrupowane parami w szesnastu rozdziałach, z których każdy jest poświęcony dwóm biegunom odnoszącym się do jednego obszaru pojęciowego. W ten sposób każdy rozdział dzieli się na dwa podrozdziały, będące autonomicznymi jednostkami. Umieszczenie w poszczególnych rozdziałach przeciwstawnych pojęć wynika z chęci pokazania, że paralelizm motywacji antonimicznych, widoczny na przykład w parze pojęć motywujących ‘prosty’ i ‘krzywy’⁸⁹, jest zjawiskiem marginalnym. Przebadany materiał unaocznia, że spójność motywacyjna pojęć antonimicznych, której teoretycznie można by się spodziewać, nie jest re-

⁸⁹ Przytoczony przykład jest oparty na psł. **pravъ* ‘właściwy; prawdziwy’, który kontynuuje pie. **prō-uo-* ‘prosty’ i psł. **zъlo* ‘zły’, kontynuującym pie. **ǵ^hul-o-* ‘krzywy’.

alizowana. Części rozdziałów oznaczone są literami A i B, przy czym część oznaczona literą A może być określona jako „silniej nacechowana” względem części oznaczonej literą B. Owo „silniejsze nacechowanie” może wynikać z pozytywnego wartościowania w przypadku par o charakterze oceniającym, ale w innych grupach pojęć decydujący był inny czynnik, na przykład większa intensywność fizyczna cechy. Układ poszczególnych par, w zależności od przyjętego kryterium, może podlegać dyskusji. Analiza semantyczna nie jest celem mojej pracy i może odgrywać co najwyżej rolę środka pomocniczego, toteż poprzestaję na tym wyjaśnieniu.

Układ rozdziałów jest w pewnym stopniu arbitralny. Rozpaczynam od pary pojęć oceniających: ‘dobry’ i ‘zły’, po której następują dwie pary, również wyrażające ocenę, lecz bardziej wyspecjalizowaną. Kolejne pary odnoszą się do cech fizycznych, poczynając od parametrycznych, jak wzrost i masa ciała, a kończąc na możliwościach fizycznych: ‘szybki’ i ‘powolny’. Za nimi następują pary odnoszące się do temperamentu i wybranych cech charakteru. Ostatnia para zawiera leksemy, które nazywają możliwości umysłowe, i stanowi zamknięcie przeglądu. Charakterystyczne jest, że w tej ostatniej grupie pojęć, niewątpliwie zajmującej w charakterystyce człowieka ważne miejsce, znalazło się mało wyrazów pochodzenia prasłowiańskiego⁹⁰. Zdecydowaną większość leksemów z tego pola semantycznego tworzą w językach słowiańskich derywaty nie semantyczne, a słowotwórcze, powstałe w poszczególnych językach.

Wybór wyrazów prasłowiańskich będących przedmiotem analizy był efektem doboru drogą własnych skojarzeń znaczeniowych⁹¹, weryfikowanych przez lekturę słowników przekładowych, zbiorów synonimów i słowników definicyjnych. Na tej podstawie ustaliłam zbiór ponad 120 rekonstruowanych wyrazów prasłowiańskich, które bądź to już w czasie prasłowiańskim, bądź w późniejszym rozwoju znaczeń kontynuantów oznaczały cechy człowieka. Decydujące było nie wyczerpanie pola leksykalno-seman-

⁹⁰ Temat ten rozwinęłam w odrębnym artykule (Jakubowicz 2004: 96–100).

⁹¹ Por. cztery metody kompletowania pola leksykalno-semantycznego wyróżnione przez Władysława Miodunkę: „1) drogą analizy indywidualnych skojarzeń znaczeniowych badacza opartych albo na doświadczeniu pozajęzykowym, albo na związkach semantycznych utrwalonych między wyrazami utrwalonymi w pamięci jednostki, 2) drogą badania skojarzeń znaczeniowych u grupy ludzi, 3) w wyniku analizy tekstów (pisanych lub mówionych) i wydzielenia z nich jednostek leksykalnych odpowiadających przyjętym kryteriom, 4) przez odwołanie się do istniejących słowników, z których wybiera się wyrazy odpowiadające kryteriom przynależności do analizowanego pola” (Władysław Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989, s. 142).

tycznego, ale wyznaczenie pewnej liczby leksemów prasłowiańskich. Decyzja o ograniczeniu liczby analizowanych leksemów jest arbitralna i nie do końca zadowala samą autorkę. Wśród wybranych wyrazów prasłowiańskich znalazły się takie, które cechują się bardzo dużą stałością semantyczną i z tego powodu są mało interesujące dla skomponowania słownika semazjologicznego (np. **vĕlikŕ*, **vysokŕ*, **nizŕkŕ*, **silbnŕ*, **mogtŕnŕ*, **slabŕ*, **dobrŕ*, **mŕdrŕ*, **glupŕ*, **starŕ*, **moldŕ*, **veselŕ*). Jednak należą one do podstawowego zasobu semantycznego, nie sposób więc było z nich zrezygnować.

3. Budowa haseł i układ materiału w obrębie hasła

Podstawą części A i B każdego rozdziału są artykuły hasłowe, których ośrodkami są wyrazy prasłowiańskie. Ponieważ cała praca koncentruje się na płynności znaczeń, przechodzeniu znaczeń motywujących w motywowane, kontynuanty jednego wyrazu prasłowiańskiego pojawiają się w różnych rozdziałach, za każdym razem gdy reprezentują znaczenie omawiane w danym rozdziale. Ten sam leksem prasłowiański może więc być ogniskiem kilku artykułów hasłowych, w zależności od tego, ile interesujących mnie znaczeń ma on sam (jako rekonstrukt) i jego kontynuanty.

Ze względu na organizację pracy każdy wyraz prasłowiański został połączony z **podstawowym** dla niego znaczeniem (w indeksie wyrazów prasłowiańskich znaczenie to jest wyróżnione tłustym drukiem). Ma to na celu w miarę konsekwentne ułożenie materiału, które pozwoli czytelnikowi zorientować się w strukturze pracy, a autorce uniknąć kilkakrotnego powtarzania tych samych wiadomości. Przyznanie każdemu wyrazowi **podstawowego** znaczenia jest czysto umowne. Przyjęłam zasadę, że tym znaczeniem jest **znaczenie rekonstruowane na podstawie kontynuantów**, jeśli zawiera się ono w analizowanym makropolu leksykalnym. Np. objaśnienie psł. **bol'bjŕ* znalazło się w artykule DOBRY, ponieważ wśród znaczeń rekonstruowanych na podstawie kontynuantów tego hasła jest znaczenie 'dobry', a nie (odpowiednio do znaczenia etymologicznego) w artykule SILNY. Jeżeli znaczenie rekonstruowane na podstawie kontynuantów nie należy do makropola, to o przypisaniu wyrazowi **podstawowego** znaczenia i umieszczeniu leksemu w odpowiednim miejscu decydowało najwcześniejsze albo najczęstsze ze znaczeń innowacyjnych. Jeżeli wśród znaczeń rekonstruowanych na podstawie kontynuantów danego wyrazu prasłowiańskiego

znalazły się dwa znaczenia należące do makropola, za **podstawowe** zostało uznane wcześniejsze z nich, o czym decydowały znaczenia strukturalne i etymologiczne. Na podstawie **podstawowego** znaczenia dany wyraz prasłowiański został przypisany do jednego z trzydziestu dwu pól leksykalnych. Wokół wyrazu prasłowiańskiego zostało zbudowane hasło, według zasad przedstawionych niżej.

W podsumowaniach zawartych na końcu kolejnych podrozdziałów, to jest po przedstawieniu wszystkich należących doń artykułów hasłowych, następuje część zatytułowana „Podsumowanie zmian znaczeniowych”. Umieszczam w niej schematy, które obrazują linie rozwojowe leksemów omówionych w danym podrozdziale. Są one podstawą zbudowania słownika onomazjologicznego umieszczonego na końcu pracy. Schematy składają się z kolejnych znaczeń będących ogniwami łańcucha przekształceń semantycznych poszczególnych leksemów. Decyzję o wyborze znaczeń motywujących podejmowałam na podstawie analizy rozwoju danego leksemu, wzięwszy pod uwagę realną sytuację w konkretnym języku na tle najbliższej rodziny językowej. Gdy podaję dwie, a nawet więcej linii rozwojowych jednego leksemu, jest to spowodowane niemożnością stwierdzenia, jak przebiegał rozwój w danym wypadku. Wyraźnie zaznaczam to spójnikiem „albo” umieszczonym między wariantami linii rozwojowej. Spójnik „i” oznacza, że rozwój semantyczny przebiegał w różnych językach właściwą sobie drogą. Po przedstawieniu linii rozwojowych każdego z leksemów prasłowiańskich w danym podrozdziale następuje zwięzłe podsumowanie bezpośrednich motywacji omawianego w podrozdziale pojęcia. Gdziekolwiek, w przypadkach paralelizmu motywacyjnego, są też uwzględnione motywacje pośrednie.

W skład poszczególnych rozdziałów wchodzi artykuły hasłowe zbudowane wokół rekonstruowanych leksemów prasłowiańskich. Leksemy prasłowiańskie mają formę rekonstruowaną zgodnie z zasadami przyjętymi w *Słowniku prasłowiańskim*, co znaczy, że mogą różnić się w szczegółach od rekonstrukcji stosowanych na przykład przez szkołę moskiewską i widniejących w ESSJ. Niektóre z haseł występują w dwóch różnych formach. Przy ich zapisie przyjęłam następujące zasady: w wypadku form obocznych, wynikających z alternacji rdzenia (**grǫbъ* : **grubъ*; **šadъ* : **šǫdivъ*), zastosowałam zapis ze znakiem oboczności: „:”; formy z różnymi sufiksami oddzielone są od siebie przecinkiem (**divъ*, **dikъ*; **dręchlъ*, **dręselъ*; **pěknъ*, **pěkrъ*), natomiast liczne przypadki nawarstwienia produktywnego sufiksu na wcześniejszy, zwykle słabiej zaświadczony, zostały zasygnalizowane znakiem „/” (np. **čitъ*/**čitavъ*, **dǫgъ*/**dǫžъ*, **durъ*/**durъnъ*). To

zróznicowanie zapisu ma na celu podkreślenie różnego pochodzenia odmienności form kontyuantów leksemu prasłowiańskiego. Kompletny zestaw form podawany jest przy **podstawowym** dla danego leksemu artykule hasłowym. W pozostałych artykułach podawana jest tylko ta forma, która odnosi się do omawianego w nich znaczenia.

Artykuł hasłowy może składać się z czterech części, z których trzy: „Znaczenie etymologiczne”, „Znaczenie strukturalne” (tylko dla przymiotników derywowanych w prasłowiańskim) i „Znaczenie oparte na kontyuantach” przedstawiają rekonstrukcję zasadniczych znaczeń, istotnych dla odbudowania semantyki prasłowiańskiej. Rekonstrukcja ta opisana jest przy **podstawowym** dla danego leksemu artykule hasłowym, natomiast w innych, opartych na tym samym haśle prasłowiańskim, przedstawione są tylko jej wyniki, z odesłaniem do rozdziału i strony, gdzie jest omówiona. Czwarta część artykułu hasłowego, przeznaczona na znaczenia innowacyjne, jest osobno tworzona przy każdym artykule hasłowym, ponieważ odnosi się do semantyki kontyuantów, a nie do rekonstruowanego wyrazu prasłowiańskiego. Ze względu na wyznaczone pole semantyczne interesowały mnie przede wszystkim znaczenia innowacyjne odnoszące się do ludzi. Nie wszystkie artykuły hasłowe mają część zatytułowaną „Znaczenia innowacyjne”, gdyż nie każde znaczenie danego leksemu podlega dalszemu rozwojowi semantycznemu w interesującym mnie kierunku.

W każdym haśle na pierwszym miejscu występuje znaczenie etymologiczne, po którym następuje krótkie uzasadnienie jego rekonstrukcji, oparte na pozasłowiańskich danych etymologicznych. Znaczenie etymologiczne odnosi się do wyrazu hasłowego albo do jego podstawy derywacyjnej. Również w tym ostatnim wypadku podane jest w postaci przymiotnikowej, imiesłownej bądź opisowej. Jeżeli etymologia wyrazu nie jest dostatecznie zbadana, znaczenie jest określone jako „niejasne”. Jeżeli badania etymologiczne proponują różne rozwiązania, jest opisane jako „niepewne”. Po określeniu „niepewne” umieszczam (ze znakami zapytania w nawiasach) rekonstruowane znaczenia etymologiczne wynikające z rozpatrzonej etymologii. Są one uwzględnione (z zaznaczeniem hipotetyczności przez znaki zapytania) w „Podsumowaniu zmian semantycznych” znajdującym się na końcu poszczególnych rozdziałów.

Znaczenie zwane w mej pracy znaczeniem strukturalnym dotyczy przymiotników, które zostały derywowane od podstaw prasłowiańskich, a nie odziedziczone z praindoeuropejskiego⁹². W części uzasadniającej re-

⁹² W ich przypadku znaczenie etymologiczne odnosiło się do podstawy derywacyjnej.

konstrukcję znaczenia opisany jest sposób ich derywacji. Nie zawsze jednak można zdecydować, czy dany leksem powstał już w epoce praindoeuropejskiej, czy też został wytworzony w czasach prasłowiańskich z pomocą dalej działających mechanizmów apofonicznych. Kryterium rozstrzygającym są odpowiedniki z innych języków indoeuropejskich, jednak nie sposób *a priori* określić, w których wypadkach ich świadectwo jest wystarczające dla przesunięcia powstania leksemu do epoki praindoeuropejskiej.

Materiał dowodowy dla znaczenia opartego na kontynuantach jest umieszczony pod tym znaczeniem w całości tylko wtedy, gdy znaczne zróżnicowanie znaczeń kontynuantów obliguje mnie do dokładnego przedstawienia podstaw rekonstrukcji. W praktyce podstawą rekonstrukcji „znaczenia opartego na kontynuantach” są często *de facto* „znaczenia innowacyjne”, omówione w kolejnej części. Wówczas podaję samą rekonstrukcję znaczenia z uzasadnieniem, nie cytując dwukrotnie tego samego materiału. Jeżeli podstawa materiałowa znaczenia jest jednolita, przytaczam tylko przykłady, w miarę możliwości z każdej grupy językowej. Dobór przykładów zależy między innymi od formy kontynuantów. W wypadku ich istotnej zmiany w stosunku do formy prasłowiańskiej staram się podać zwłaszcza formy bardziej oddalone od etymonu.

Końcowy akapit artykułu hasłowego jest przeznaczony na przedstawienie znaczeń innowacyjnych, to znaczy tych, które powstały w poszczególnych językach już w okresie ich samodzielnego rozwoju. Ich zebranie jest jakby ubocznym efektem pracy nad rekonstrukcją znaczenia opartego na kontynuantach. Jak pisałam w części omawiającej sposób rekonstrukcji znaczenia na bazie znaczeń kontynuantów, podstawową trudnością jest wyodrębnienie znaczeń, które istniały w prasłowiańszczyźnie, spośród tych, które powstały już w okresie samodzielnego rozwoju poszczególnych języków. Bardzo często wyraźne oddzielenie od siebie tych znaczeń jest wręcz niemożliwe. Niemożność ustalenia kolejności rozwoju semantycznego dla znaczeń wyrazu prasłowiańskiego uniemożliwia tym samym zdecydowanie, które ze znaczeń obecnych przy kontynuantach są znaczeniami innowacyjnymi. W takich wypadkach w sekcji „Znaczenia innowacyjne” umieszczałam tylko te znaczenia, których powstanie na gruncie poszczególnych języków nie pozostawia wątpliwości, bądź też te, których innowacyjność (np. w wypadku **chudъ*) uzasadniam w artykule hasłowym.

Rozdział szósty

GRUPY POJĘCIOWE

1A. DOBRY

1A.1. **dobrǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘odpowiedni; dopasowany’

Pśł. **dobrǫ* jest objaśniane przez słowniki etymologiczne albo jako przymiotnik utworzony na gruncie prasłowiańskim od pierwiastka **dob-* z suf. *-rǫ* (o produktywności przyrostka *-rǫ* SP 3, 316), albo jako kontynuuant formy nominalnej pie. **d^hab^h-ro-* (ESSJ 5, 46; SP 3, 310–316 i in., np. Snój² 115; Boryś 115). Etymologię pśł. **dobrǫ* należy rozpatrywać w związku z innymi leksemami opartymi na tym samym pierwiastku – pśł. **dob-*, kontynuującym pie. **d^hab^h-* ‘dopasowywać’, ‘odpowiedni, stosowny’ (SP 3, 285; Sławski 1, 151). Zob. **dob’v*, SILNY, 6A.9, s. 186.

Znaczenie oparte na kontynuuantach ‘dobry’

Znaczenie ‘dobry’ we wszystkich językach słowiańskich występuje w obu wariantach, normatywnym i psychologicznym⁹³. Etymologiczne znaczenie ‘dopasowany; odpowiedni’ wskazuje, że znaczenie normatywne jest wcześniejsze od psychologicznego.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia podawane przez słowniki są hiponimami znaczenia ‘dobry’, bądź normatywnego (‘porządny, staranny, sprawny’), bądź psychologicznego (‘miły, życzliwy, szlachetny’). Innowacją, która pojawia się już w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich i jest powszechna w różnych językach

⁹³ Rozróżnienie za: Grzegorzcykowa 2003: 261–272.

słowiańskich, zwłaszcza w dialektach i w stylu potocznym języka ogólnego, jest znaczenie ‘duży’ (zwykle odnoszące się do porcji czegoś).

1A.2. *lěpъ

Znaczenie etymologiczne ‘przyklejony’ > ‘właściwy, dopasowany’

Przymiotnik *lěpъ kontynuuje pie. *loip-o-; formę nominalną do *leip- ‘lepić’ (Sławski 4, 168–169; Boryś 285). Jest związany z psł. *lbpěti, *lbpnōti ‘przylegać, przywierać; lepić się, którego najbliższym odpowiednikiem formalnym i znaczeniowym jest lit. *lipti limpū* ‘lgnać’⁹⁴.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘odpowiedni’, ‘dobry’, ‘ładny’

Znaczenie ‘dobry’ stopnia równego jest dziś rzadkie, choć jego ślady są widoczne w dawnych stadiach języków słowiańskich albo w ich dialektach. Bardziej rozpowszechnione w tym znaczeniu są kontynuaty stopnia wyższego psł. *lěpъ i *lěpъši, np. w językach północnosłowiańskich, gdzie tworzą formy supletywne do stopnia równego przymiotników o znaczeniu ‘dobry’. Szczególnie wyraźny jest supletywizm w językach czeskim i słowackim, w których obok przymiotników w stopniu podstawowym: *lepý* ‘ładny, uroczy; wdzięczny, zgrabny’ istnieją formalne comparativa: *lepší* o znaczeniu ‘lepszy, właściwszy’, niezgodne semantycznie z podstawą.

Znaczenia innowacyjne

Wskutek uwypuklenia różnych aspektów normatywnego znaczenia ‘dobry’ powstały nowe znaczenia, charakterystyczne dla rozwoju pojęcia ‘dobry’, np. ‘wybitny, znany’ w językach południowosłowiańskich. Innowacją dolnołużycką jest znaczenie ‘sprytny, zręczny’.

1A.3. *godbnъ

Znaczenie etymologiczne ‘ściśle dopasowany; złączony’

Psł. *goditi jest oparte na pie. rdzeniu *g^hed^h-/*g^hod^h- ‘łączyć, dopasować’, ‘być ściśle złączonym’ (Pokorny 423; SP 8, 20).

Znaczenie strukturalne ‘wymierzony, wycelowany; trafiony’

Psł. *godbnъ ‘odpowiedni’, pld. ‘dojrzały do czegoś’ (SP 8, 21) jest derywatem z suf. -bnъ od *goditi ‘oczekiwać okazji; mierzyć, celować, trafiać’, ‘być odpowiednim, dobrym, dogodnym, pomyslnym’ (SP 8, 13–14, 22; ESSJ 6, 190).

⁹⁴ Semantyczny związek jest lepiej widoczny w pol. *lgnać*, które jest kontynuatem *lbpnōti, przez stpol. stadium *lnąć* (Sławski 4, 211).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘odpowiedni, należyty’ > ‘zdatny, zdolny do czegoś’

Znaczeniem zrekonstruowanym na podstawie kontynuantów jest ‘odpowiedni, nadający się do czegoś’, z czego ‘zdatny, zdolny’. Nowym semem dominującym jest rozumiane metaforycznie właściwe usytuowanie, to jest spełnianie oczekiwanych wymagań. Najwyraźniejszym śladem znaczenia strukturalnego jest temporalne znaczenie ‘wczesny’ słoweńskiego *góden*, zawężenie znaczenia ‘właściwy, dobrze utrafiiony, pod względem czasu’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘taki jak trzeba; odpowiedni’ jest punktem wyjściowym nowych znaczeń, powstałych przez zawężenie treści, zwłaszcza w języku czeskim, a mianowicie ‘dobry’⁹⁵ oraz ‘grzeczny, uprzejmy’, pot. też ‘wielki’, a w gwarach również ‘piękny’, ‘bogaty’, ‘ciężarna’. Niezależnie od nich powstało znaczenie ‘dojrzały do czegoś’ (słń. *góden*, chrw. i srb. *gōdan*). Kolejne znaczenia, będące zawężeniami sensu ‘taki jak trzeba’, odnoszą się do obiektów nieosobowych, np. ‘żyzny’ (srb. i chrw. *gōdan*), ‘cenny’ (czes. i słc. *hodný*). Por. też MIŁY 2A.9, s. 130, ŁADNY, 3A.6, s. 142.

1A.4. *rǫdǫ/*rǫdbnǫ

Znaczenie etymologiczne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’

Przymiotnik **rǫdǫ* i sufigowane **rǫdbnǫ* jest spokrewniony z **rǫdbnǫ* (zob. 1A.5, s. 106), z apofonią samogłoski rdzennej charakterystyczną dla form nominalnych. Ze względu na brak odpowiedników w innych językach indoeuropejskich należy uznać psł. **rǫdǫ* za formację utworzoną w okresie prasłowiańskim.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘prawidłowy, odpowiedni’

Przymiotnik jest słabo poświadczony, ale jego struktura i geografia (obecność w odległych od siebie dialektach) wskazuje na prasłowiańskie pochodzenie (por. Borys 1981a: 8; przedruk 2007: 615). Dla czasów prasłowiańskich można zrekonstruować ogólne znaczenie ‘prawidłowy, odpowiedni’ – bliskie semantycznie normatywnemu ‘dobry’ – oparte na etymologicznym ‘ułożony po kolei’.

⁹⁵ W języku czeskim kontynuant psł. **godbnǫ*: *hodný* przejął w znacznym stopniu miejsce czeskiego *dobrý*, wskutek czego znacznie wzrosła jego frekwencja w porównaniu z frekwencją kontynuantów **godbnǫ* w innych językach.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne są skutkiem wytworzenia się nowych centrów semantycznych dla poszczególnych kontynuantów. W kaszubskim (*rądni* ‘chętny, pracowity, zwinny’, *rądi* ‘zwinny, żywy, zdrowy, wesoły, krewki, dziarski’) nowe znaczenia koncentrują się wokół znaczeń ‘zwinny, żwawy’; w słoweńskim (*róden* ‘rozważny, baczny; troskliwy’; ‘zgrabny; zwinny’) widać dwie niezależne dominanty semantyczne ‘porządny’ i ‘zwinny, żwawy’. Nie odnoszą się do ludzi *ródi* ‘gęsty’ i *rud* ‘ubity, twardy’ (oba z kajkawskich dialektów chorwackiego, SEK 4, 174). W cerkiewnosłowiańskim obok bliskiego etymologicznemu ‘złączony, spojony; odpowiedni’ występuje zagadkowe znaczenie ‘niski’, zob. NISKI, 4B.5, s. 163. Wydaje się, że podstawą znaczeń innowacyjnych jest hiperonim ‘taki jak należy’, co można wnioskować z rozwoju innych przymiotników o podobnej semantyce⁹⁶.

1A.5. **rędbnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’

Pśł. **rędbъ* ma bardzo bliskie odpowiedniki w bałtyckim: lit. *rinda* ‘rząd, kolejność’, łot. *riņda* ‘kolejność; liczba’, wywodzi się prawdopodobnie z pie. **rūd-o-* ‘uporządkowanie, porządek’, formy na stopniu zredukowanym od rdzenia **rend-* ‘porządkować’ (Boryś 531), który może być nazalizowanym wariantem pie. *rēd^h*- (por. jednak Pokorny 60).

Znaczenie strukturalne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’

Pśł. **rędbnъ* jest derywatem z sufiksem *-bnъ* od **rędbъ* ‘rząd’.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘prawidłowy’, ‘porządny’

Kontynuanty pśł. **rędbnъ* wskazują na znaczenie ‘porządny’, które jest konkretyzacją wartościującego ‘prawidłowy’, w dolnołużyckim też ‘dobry’. Są one oparte na znaczeniu strukturalnym ‘ułożony w rzędzie, po kolei’, a więc ‘ułożony prawidłowo, porządnie’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia powstałe w części języków zachodniosłowiańskich ‘ładny; piękny’ (pol. dial. *rzędny, rządnny*, dłuż. *rědnny*, głuż. *rjany*) są oparte na pozytywnym wartościowaniu porządku. W wyniku konkretyzacji ze znaczenia

⁹⁶ Odminną koncepcję wyjściowego znaczenia proponuje Wiesław Boryś, który przyjmuje jako znaczenie prasłowiańskie ‘umiejętnie coś szeregujący, wprowadzający ład; kierujący czymś’ > ‘zwinny, zręczny, zgrabny’, a więc na podstawie aktywnego znaczenia strukturalnego pśł. **rpdъ* (SEK 4, 174).

‘prawidłowy’ powstały ‘dobry, przyzwoity’ (dłuż. *rědny*). Inną innowacją o charakterze wartościującym, która zaszła w językach zachodniosłowiańskich, jest zmiana semantyczna ‘prawidłowy’ > ‘duży’, sugerująca, że duży rozmiar jest lepszy (może właściwszy albo bardziej pożądany) od małego.

1A.6. **bol’bjb*

Znaczenie etymologiczne ‘silny’

Etymologicznie **bol’bjb* jest zestawiane ze stind. *báliyās-* ‘silniejszy’, grec. *βελτίων, βέλτερος* ‘lepszy, dzielniejszy’ i łac. *de-bilis* ‘pozbawiony siły, słaby’, choć hipoteza ta nie u wszystkich znajduje uznanie (por. Chelimskij 2000: 328). Na podstawie takiego zestawienia można sądzić, że również znaczenia psł. **bol’bjb*, podobnie jak **golěmъ*, należy wyprowadzać z ‘silny’, z czego można wnioskować, że znaczenie ‘większy’ jest wcześniejsze niż ‘lepszy’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘duży’, ‘dobry’

Psł. **bol’bjb*, w formie rozszerzonej o -š- **bol’bši*, jest supletywnym stopniem wyższym od przymiotników **velikъ* ‘duży’ i **dobrъ* ‘dobry’⁹⁷. Znaczenia ‘większy’ i ‘lepszy’, dawniej występujące obok siebie (scs. *bol’ii*, *bol’ši*, *bole* ‘maior; melior’ i strus. *большии* ‘ts.’ obok *болии*, *больши* ‘maior’), mają dziś różną dystrybucję w językach słowiańskich, w których leksem prasłowiański jest kontynuowany. ‘Większy’ w ukraińskim i białoruskim, a ‘lepszy’ w słoweńskim, chorwackim i serbskim⁹⁸.

1A.7. zach. i wsch. **ladъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. ŁADNY, 3A.3, s. 140)

Znaczenie strukturalne ‘ułożony w rzędzie, uporządkowany’ (jw.)

Przymiotnik **ladъnъ* może mieć dwojaką motywację formalną, ponieważ może być derywatem zarówno od rzeczownika **ladъ*, jak i od czasownika **laditi*. Jednak tylko w pojedynczych przypadkach można określić tę motywację na podstawie semantyki przymiotników (zob. znaczenia innowacyjne).

⁹⁷ Według ESSJ 2, 193 **bol’bjb* pierwotnie był stopniem wyższym do ‘duży’, wtórnie do ‘dobry’.

⁹⁸ Odmienna jest dystrybucja znaczeń adverbialnych, kontynuujących psł. **bole* (zob. SP 1, 316), gdzie również w jednych językach zanikło znaczenie ogólnooceeniające, podczas gdy w innych odnoszące się do wielkości, a znaczenie przymiotnikowe nie zawsze odpowiada znaczeniu przysłówka, (por. sł. *bólji* ‘lepszy’ : *bòlj* ‘więcej; bardziej’).

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘uporządkowany’ > ‘ładny’, ‘dobry’ (wsch.), ‘postawny, zgrabny’

Większość kontynuatów **ladъnъ* wskazuje na znaczenie strukturalne ‘dobrze złożony, uporządkowany’, które odnosi się przede wszystkim do obiektów nieożywionych. Z niego powstały znaczenia oceny estetycznej ‘ładny’ i – zaświadczone w grupie wschodniosłowiańskiej – oceny ogólnej ‘dobry’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘postawny, zgrabny’ w poszczególnych językach przeszło w ‘duży’ (pol. dial. *ładny*, ros. dial. *ладный*, brus. dial. *ладны*), które uległo dalszemu przeobrażeniu w ‘dorosły’ (w dialektach polskich i w ukraińskim⁹⁹). ‘Uporządkowany’ jest podłożem znaczenia ‘schludny, porządný’ (czes. dial. *ladný*, ros. *ладный*, też ukr. i brus.), a jego dominantą jest efekt prawidłowego układu – porządek. Ze znaczenia ‘dobry’ przez zawężenia powstały kolejne znaczenia, niezawierające już wcale w składzie semowym etymologicznego ‘ładu’, a mianowicie: ‘zdrowy’ (ros. dial. *ладный*), a także ‘świeży’, ‘smaczny’ (ukr. dial. *ладний*) i ‘syty’ (brus. dial. *ладны*).

Rosyjskie i ukraińskie ‘zgodny’ są niezależnymi derywatami od wschodniosłowiańskich *ладить/ладити/ладзіць* < **laditi* ‘żyć w zgodzie’ (zob. Sławski 4, 423–424). Podobny rozwój należy domniemywać dla znaczeń staroruskich ‘jednakowy’ i ‘podobny’, choć słowniki nie notują podstawy czasownikowej o oczekiwany znaczeniu.

1A.8. **krasъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. ŁADNY, 3A.1, s. 139)

Znaczenie strukturalne ‘pstry, kolorowy’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘piękny’, płn. ‘czerwony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘dobry’ rozwinęło się obok podstawowego znaczenia ‘ładny, piękny’ w czes. i slc. *krasný*, por. też stpol. *krasne* wino ‘dobre, wyborne’. Tego typu modyfikacje zachodzą na tyle regularnie (zwłaszcza w słownictwie potocznym), że możemy tu mówić o tendencjach rozwojowych samego pojęcia, a nie znaczeń poszczególnych leksemów. Niewątpliwie mamy do czynienia z wypukleniem

⁹⁹ Inaczej objaśnia Vlajić-Popović 2000 (zob. ŁADNY, 3A.3, s. 140), która uważa, że etymologicznym znaczeniem psł. **laditi* jest ‘żyć; powodować wzrost’, a zatem znaczenia ‘duży; wyrosnięty’ psł. **ladъnъ* byłyby reliktaami zachowującymi dawne znaczenie podstawy werbalnej.

cech konotacyjnych. Zakres użycia poszczególnych leksemów w nowych znaczeniach zależy od zwyczajów językowych użytkowników danego języka.

1A.9. **bolgъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Szczególny rozwój znaczenia ‘dobry’ obserwuje się w językach południowosłowiańskich. Zostało tam wyprofilowane znaczenie ‘pomyślny’, które rozwinęło się w kierunku materialnym w ‘dostatni’, co wyraźnie widać w wyspecjalizowanych znaczeniach kontynuantów **bolgъ*: srb. dial. *блѣгъ* ‘święteczny’, ‘żyzny’ oraz subst. *блѣго* ‘skarby; pieniądze, majątek; bydło’, błg. dial. *благъ* ‘słodki; smaczny’, mac. *благъ* ‘słodki’ i subst. *благо* ‘słodczy’, ‘majątek’. Podobną semantykę realizują przymiotniki pochodzenia imiesłowowego od **blažiti* < **bolžiti* ‘uszcześliwiać’: srb. dial. *блѣжанъ* ‘mięśny, niepostny’, błg. *блѣженъ* ‘tłusty’.

1A.10. **chytrъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘przyswajający sobie’(?) (zob. SZYBK1, 9A.3, s. 221)

Znaczenie strukturalne ‘chwyający’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘zręczny; szybki’, ‘sprytny; pojętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W językach łużyckich, oprócz głuż. ‘szybki’ i obecnego dawniej w obu językach ‘przebiegły’, istnieją innowacyjne znaczenia kontynuantów, które odbiegają od znanych z innych języków słowiańskich: dłuż. *chytšy* ‘dobry’, ‘duży’ ‘ładny; przyjemny’, ‘porządny’, ‘uczciwy’ i głuż. *chětry* ‘spory, duży, o kawałku czegoś’, ‘ważny’, ‘dobry, delikatny’. Znaczenia ‘ładny; przyjemny’, ‘porządny’, ‘uczciwy’ mogą być specjalizacjami znaczenia ‘dobry’, choć póki nie ustalimy, które ze znaczeń wartościujących powstało pierwsze, musimy się liczyć również z możliwością generalizacji któregoś z nich. Znaczenie ‘duży’ odnoszące się do porcji czegoś regularnie opiera się na znaczeniu ‘dobry’ (por. rozwój np. czes. *hodný*, pol. dial. *dobry*), co ma u podstawy

czynnik oceniający. Dziś w językach łużyckich zachowały się tylko znaczenia nacechowane pozytywnie, natomiast wcześniejsze od nich negatywnie nacechowane ‘przebiegły’ zostało wyparte, co mogło mieć związek z rażąca niezgodnością semantyczną ze znaczeniami innowacyjnymi¹⁰⁰.

1A.11. **dělbno*

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’ (zob. PILNY, 15A.6, s. 284)

Znaczenia oparte na kontynuatach zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W języku rosyjskim na bazie semantyki ‘związany z pracą, z wykonanym dziełem’ rozwinęły się przede wszystkim znaczenia odnoszące się do człowieka ‘sprawny, zdolny do pracy’, ale obecne są także znaczenia odnoszące się do rzeczy ‘zdatny do obróbki, do produkcji’. Zapewne na podstawie tego ostatniego rozwinęło się w dialektach zgeneralizowane znaczenie ‘dobrej jakości’, ‘dobry’ (ros. dial. *дѣльный*), a wtórnie również ‘piękny, postawny’.

1A.12. **grdo*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie ‘dobry’ pojawiło się w języku czeskim. Jego współwystępowanie obok ‘wspaniały; piękny’ sugeruje, że to ‘wspaniały’, powszechne we współczesnych językach wschodniosłowiańskich, jest bezpośrednio motywacją znaczenia ‘dobry’. Zmiana semantyczna polega na osłabieniu intensywności wcześniejszego znaczenia.

1A.13. zach. i pld. **drěčbno*

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’ (zob. WYSOKI, 4A.2, s. 157)

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słup, jak pień drzewa’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dobrze wyrosnięty’ (jw.)

¹⁰⁰ Schuster-Šewc (377–378) nie komentuje rozwoju znaczeniowego w językach łużyckich.

Znaczenia innowacyjne

Powstałe w dialektach chorwackich znaczenie ‘porządny, dobry; wartościowy’ jest zapewne skutkiem generalizacji ‘silny; zdalny do walki’ > ‘dobry, wartościowy, w ogóle’.

1A.14. *čilъ

Znaczenie etymologiczne ‘wypoczęty’ (zob. ZDROWY, 7A.4, s. 205)

Znaczenie strukturalne ‘odpoczywający’, ‘wypoczęty’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Hiponimy znaczenia ‘dobry’: ‘nieskazitelny, nieposzlakowany’, które w ukr. *чїлий* towarzyszą znaczeniom ‘zdrow, silny’, wskazują na powstanie przez metaforę znaczenia ‘dobry’, wtórnie podległego specjalizacji. Znaczenia metaforyczne powstały zapewne na podstawie pozytywnej oceny tężyzny fizycznej.

1A.15. *strogъ

Znaczenie etymologiczne ‘dbały’ > ‘stojący na straży’ (zob. SROGI, 12A.2, s. 252)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘surowy, srogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Nieoczekiwane znaczenie ‘dobry’ kasz. *strogi* należy zapewne wyprowadzać ze znaczeń ‘wielki, silny’ (zob. SILNY, 6A.18, s. 189).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

1A.1. *dobrъ

DOBRY psł. ← ODPOWIEDNI etym. ← DOPASOWANY etym.

1A.2. *lěpъ

DOBRY psł. ← ODPOWIEDNI psł. ← ŚCIŚLE DOPASOWANY etym.
← PRZYKLEJONY etym.

1A.3. *godъnъ

DOBRY czes. ← ODPOWIEDNI psł. ← CELNY strukt.

1A.4. *rъdъnъ

PRAWIDŁOWY psł. ← UŁOŻONY W RZĘDZIE strukt.

1A.5. **rędbnō*

DOBRY dłuż. ← PORZĄDNY zach., słń., błg. ← UŁOŻONY W RZĘDZIE strukt.

1A.6. **bol'bjb*

DOBRY psł. ← DUŻY psł. ← SILNY etym.

1A.7. **ladbnō*

DOBRY wsch. ← UPORZĄDKOWANY pol. daw., głuż., wsch. ← UŁOŻONY strukt.

1A.8. **krasbnō*

DOBRY czes., słc. ← ŁADNY/PIĘKNY psł.

1A.9. **bolgō*

DOBRY psł. ← *MIŁY DLA OKA ← LŚNIAĄCY(?) etym.

1A.10. **chyrtrō*

DOBRY dłuż., głuż. ← SPRAWNY psł. ← SZYBKI psł. ← CHWYTAJĄCY strukt.

1A.11. **děľbnō*

DOBRY ros. dial. ← SPRAWNY ros. ← PRACOWITY ros. ← ZWIĄZANY Z PRACĄ psł.

1A.12. **grđō*

DOBRY czes. ← WSPANIAŁY/PIĘKNY płn., scs. ← DUMNY płn., scs.

1A.13. **drěčbnō*

DOBRY chrw. dial. ← SILNY słc., słń., chrw. ← DOBRZE WYROŚNIEŹY zach., płd. ← TAKI JAK PIENŹ DRZEWA strukt.

1A.14. **čilō*

1A.14.1.

*DOBRY ukr. ← SILNY ukr. ← RZEŚKI psł. ← WYPOCZĘTY strukt.

albo

1A.14.2.

*DOBRY ukr. ← ZDROWY ukr. ← RZEŚKI psł. ← WYPOCZĘTY strukt.

1A.15. **strogō*

DOBRY kasz. ← SILNY kasz. ← SROGI psł. ← STOJĄCY NA STRAŻY etym. ← DBAŁY etym.

Wśród motywacji pojęcia ‘dobry’ dominują znaczenia, które dotyczą ułożenia wyrażającego się bądź dopasowaniem do siebie (**dobrǔ*, **lěprǔ*, **godbnǔ*), bądź porządkiem linearnym (**rǫdbnǔ*, **rędbnǔ*, **ladbnǔ*). Kolejne motywacje opierają się na innych wartościowanych dodatkowo cechach fizycznych, mianowicie: sprawności (**chytrǔ*, **dělbǔ*), sile (**drěčbnǔ*, **čilǔ*, **strogǔ*) bądź zdrowiu (**čilǔ*), wielkości (**bol’bjǔ*). Cechy wizualne są źródłem pozostałych motywacji: piękno (**krasbnǔ*, **grǫdǔ*, to drugie może też motywowane przez oceniające ‘wspaniały’) i blask (**bolgǔ* (motywacja pośrednia niepewna)). A ponieważ ‘dobry’ jest pojęciem o charakterze wartościującym, nie dziwi, że motywacje są oparte na cechach, które w danej nominacji wyrażają dobro. Z tego powodu też zbadanie motywacji rzuca światło na hierarchię wartości u Słowian jako całej wspólnoty.

1B. ZŁY

1B.1. **zǫlǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘krzywy’ > ‘zły’

Psł. **zǫlǔ* wywodzi się z pie. **ǵ^hulo-s*/**ǵ^hūlo-s* (**ǵ^hu_e-lo-s* u Pokornego 489) ‘krzywy’. Najbliższe odpowiedniki z różnicą wokalizmu: lit. *at-žūlūs* ‘ostry, szorstki; bezlitosny’, lit. *į-žūlūs* ‘bezczelny; bezwstydnny’, awest. *zūrah-* ‘niesprawiedliwość’ (Vasmer² 2, 99; Boryś 742). Forma nominalna oparta jest na pie. **ǵ^huel-* ‘krzywić’ (Pokorny 489–490), por. łac. *fallere* ‘kłamać’; lit. *žvalūs* ‘gibki, zwinny, żwawy’, stind. *hváras-* ‘krzywizna’. Znaczenie odpowiedników bałtyckich i awestyjskich pozwala przypuszczać, że znaczenie ‘zły’ powstało jeszcze przed okresem prasłowiańskim.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘zły’ > ‘rozniewany’

Powszechnym znaczeniem kontynuantów psł. **zǫlǔ* jest oceniające ‘zły’, które może wartościować zarówno pod względem jakościowym, jak i moralnym. Wtórne znaczenie ‘rozniewany’ powstało również w okresie prasłowiańskim, na co, prócz jego powszechności, wskazuje rekonstrukcja semantyki psł. abstractum **zlostǔ* ‘gniew’ < ‘brak dobra’.

Znaczenia innowacyjne

Innowacją rosyjskiego dialektu ołonieckiego jest rozszerzenie znaczenia *злой* ‘zły, niedobry’ (o losie) na doznania subiekta, z czego powstaje nowe znaczenie ‘mający zły los, nieszczęśliwy’. Zmiana ta jest analogiczna do częstego w rozwoju przymiotników dewerybalnych zjawiska rywalizacji znaczeń aktywnych i pasywnych. Zwraca uwagę obecność w pewnych językach znaczeń

wyraźnie nacechowanych pozytywnie (zob. ŁADNY, 3A.11, s. 145; MĄDRY, 16A.6, s. 293). Można sądzić, że pierwszym ogniwem ewolucji znaczenia ‘zły’ w kierunku pozytywnym było pozbawienie znaczenia ‘rozgniewany’ ujemnego nacechowania i wypuklenie związanej z tym pojęciem siły i intensywności.

1B.2. pld. i wsch. *lochъ, *lošъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby; zły jakości’(?) ‘krzywy’(?)

Psł. *lochъ zachowane w derywatach z nawarstwieniami, przede wszystkim z sufiksem -jb, w postaci *lošъ, nie ma pewnej etymologii. Według Pokornego należy do pie. rdzenia *lē(i)-, rozszerzonego formantem -s do *lēš : lās- ‘słaby, znużony’, do którego należą też goc. lasiws ‘słaby’, stang. leswe ‘słaby, zły, gniewny’, stnord. lasinn ‘słaby, zepsuty’ (Pokorny 680; Berneker 734; Bezlaj 2, 151–152; Skok 2, 319–320). ESSJ 16, 93 odrzuca z niezrozumiałym komentarzem: „Это признается ненадежным, семантически необоснованным”¹⁰¹. Jako drugą możliwość Vasmer² 526; BER 3, 481; Skok l.c. podają związek z grec. λοξός ‘krzywy, ukośny’, irl. losc ‘kulawy’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, zwłaszcza moralnie’

Psł. *lošъ jest zachowane przede wszystkim w językach południowosłowiańskich w znaczeniach ‘zły, nieszczęsny, przykry’, ‘ciężki’, ‘marny’. Poza kontynuantami w językach południowosłowiańskich i w gwarach rosyjskich na pierwotne psł. znaczenie ‘zły’ wskazują derywaty oparte na formie *lochъ, które odnoszą się do ludzi i wyrażają ich negatywną ocenę. Zob. znaczenia innowacyjne.

Znaczenia innowacyjne

Rozszerzeniem pola semantycznego *lochъ/*lošъ, lepiej widocznym w derywatach rzeczownikowych, są specjalizacje znaczenia ‘zły moralnie’, mianowicie: słc. dial. loch ‘leń, darmozjad; głupek’, locha ‘puszczalska’, lócha ‘oszust’ m. i ż., lóchan ‘włóczęga, złodziej’, ros. dial. лох ‘leń; gamoń’. Por. też SŁABY, 6B.11, s. 198.

1B.3. *chudъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zmiażdżony; pokruszony’(?)

Etymologia niejasna. Prawdopodobnie z pie. *ksoud-o-, zestawiane go z rdzeniem *kseud- ‘gnieść, miażdżyć, kruszyć’ (Pokorny 625). Formalnie bliskie stind. kšud-rá- ‘mały; nędzny; nikczemny’ (ESSJ 8, 112–113) z różnicą

¹⁰¹ „Uznaje się to za niepewne, nieuzasadnione semantycznie”.

wokalizmu i dodatkowym formantem *-ro-*. Z kolei zestawienie ze stind. *kšódhuka-* (< **ksaud^h-uka-* < ***ksoud^h*) ‘głodny’ (Machek 1938–1939: 174) zakłada obecność w pie. **kseud^h-* aspirowanej spółgłoski zębowej. Ponieważ zestawienie oparte jest tylko na konkurencyjnych formach staroindyjskich, trudno o rozstrzygnięcie, jaka rzeczywiście była postać rdzenia. Zwykle zestawiane także z lit. *skaudús* ‘uciążliwy; nieprzyjemny; bolesny’ (np. Sławski 1, 88–89), z fonetyczną przestawką *sk-* < *ks-* i innowacją semantyczną wskazującą na wcześniejsze znaczenie ‘zły’ zgodne z rozwojem znaczenia stind. *kšudrá-*. Szczegółową ocenę wszystkich koncepcji przeprowadza Jiří Rejzek (2008: 73–74).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘mały, drobny’, ‘marny, zły’, ‘słaby’, ‘chudy’, ‘ubogi’

Na podstawie kontynuantów można rekonstruować kilka różnych znaczeń. Wyraz nie ma pewnej etymologii, trudno więc opowiedzieć się za którymś z nich jako pierwotnym, biorąc pod uwagę znaczenie etymologiczne. Na podstawie oceny ogólnych tendencji rozwoju semantycznego można przyjąć, że znaczenia odnoszące się do cech fizycznych poprzedzają znaczenia odnoszące się do sytuacji materialnej. Wybór znaczenia pierwotnego spośród znaczeń fizycznych jest mniej istotny, ponieważ, jak można wywnioskować z badań nad nazwami cech fizycznych, implikują się one wzajemnie. Z kolei znaczenia ‘chudy’ i ‘ubogi’ są połączone związkiem przyczynowo-skutkowym, a ‘ubogi’ i ‘zły’ związkiem wartościującym.

Znaczenia innowacyjne

Innowacją są, moim zdaniem, znaczenia powstałe w języku słoweńskim ‘silny; gwałtowny, intensywny; szybki’. Źródłem ich powstania jest najprawdopodobniej znaczenie ‘zły; gniewny’, które ukształtowało się w językach południowosłowiańskich (słń. *zěl*, chrw. i srb. *zào*), analogicznie do ogólnosłowiańskiego rozwoju znaczeniowego psł. **zobъ*, od ‘zły’ w ocenie aksjologicznej do ‘zły; gniewny, rozszłoszczony’. Poza wymienionymi językami znaczenie ‘zły, gniewny’ mają też kontynuanty **chudъ* w gwarach rosyjskich, a można się go doszukiwać i w połabskiej nazwie diabła *χαυδac* < **chudъcbъ*. Rozmieszczenie geograficzne tych znaczeń, a mianowicie ich znaczny rozrzut terytorialny i peryferyjne występowanie, mogłoby być argumentem za ich pierwotnością. W jakimś stopniu wskazuje też na to znaczenie etymologiczne, to ostatnie jest jednak zbyt niepewne, by brać je pod uwagę jako argument rozstrzygający. Wymienione przesłanki wydają się jednak zbyt słabe, by przyjąć pierwotność znaczenia ‘zły, gniewny’ przed ‘zły, marny, nikczemny; nędzny, chudy, słaby’.

1B.4. *lichъ

Znaczenie etymologiczne ‘ten, który zostaje; pozostały’

Pśł. *lichъ < **lik-chъ prawdopodobnie jest oparte na pie. rdzeniu *leik^u-so- ‘zostawiać’, por. grec. λείπειν ‘zostawiać’, z przyr. -so- (pie. forma nominalna *loik^u-o- jest kontynuowana przez pśł. *(otъ)-lěkъ ‘pozostałość’, por. lit. liėkas ‘nieparzysty; nadmierny’, łot. lieks ‘ts.’; Pokorny 669–670).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘nadmierny’, ‘nieparzysty’ > ‘zły, marny’

Podstawowym znaczeniem prasłowiańskim mogło być ‘nieparzysty’, ale jego brak w językach wschodniosłowiańskich może też wskazywać na rozwinięcie się strus. *luxvu* ‘nadmierny’ wprost ze znaczenia etymologicznego ‘pozostały’. Znaczenia ‘nadmierny’ i ‘nieparzysty’ mogły powstać jeszcze przed wyodrębnieniem się języka prasłowiańskiego, o czym świadczą odpowiedniki bałtyckie. Rozpowszechnienie znaczenia ‘zły’ może wskazywać na jego obecność jako znaczenia wtórnego już w języku prasłowiańskim¹⁰².

Znaczenia innowacyjne

Większość znaczeń innowacyjnych wywodzi się z pierwotnego znaczenia ‘nieparzysty’ bądź ‘nadmierny’ lub ‘brakujący’, np. znaczenie ‘obcy’ w staro-cerkiewno-słowiańskim, dla którego można rekonstruować łańcuch zmian semantycznych: ‘obcy’ < ‘wykluczony’ < ‘niepasujący’. Źródłem tego ostatniego może być zarówno ‘nieparzysty’, jak i ‘nadmierny, zbędny’. W odniesieniu do człowieka prawdopodobnie może być użyte również głuź. *lichy* ‘goły, łysy; wolny od czegoś’ z wcześniejszego ‘pozbawiony czegoś’. Typowy rozwój semantyczny oparty na ‘zły’ prezentują ukr. *luxiu* ‘nie-szczęśliwy’ < ‘marny’ i śłc. daw. *lichý* ‘chciwy’¹⁰³, zawężenia znaczenia ‘zły moralnie’. W językach wschodniosłowiańskich niezależnie od tego, prawdopodobnie na bazie znaczenia ‘nadmierny’, powstało ‘silny’, które uległo dalszemu rozwojowi. Por. SILNY, 6A.19, s. 189, ŚMIAŁY, 13A.16, s. 267.

1B.5. wsch.(?) *plochъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘płaski’(?)

¹⁰² Rozwój znaczenia od ‘nieparzysty’ do ‘zły’ jest ciekawy z punktu widzenia badań kulturowych. Czy nieparzysty był wartościowany negatywnie z tego powodu, że niósł ze sobą nadmiar bądź niedostatek, czy też dlatego że był łączony z działaniem sił nieczystych?

¹⁰³ Przeciw wpływowi zapożyczonego z niem. *lichwa* ‘lichwa’ przemawia wcześniejsze poświadczenie wyrazu *lichý*.

Etymologia i zasięg niepewne, ponieważ w językach słowiańskich nastąpiło zmieszanie kontynuantów dwóch odrębnych przymiotników psł. **plochъ* i **polchъ* (por. **polchъ* STRACHLIWY, 13B.1, s. 269), a w wypadku czeskiego kontynuantu *plochy* ‘płaski’ bierze się pod uwagę także zapożyczenie z niem. *flach* ‘płaski’ (tak objaśnia Machek² 462). Niewykluczona podstawa pie. **plat-/plāt-*, od której wzięło początek psł. **ploskъ* ‘płaski’ (Bezlej 3, 60; Boryś 443).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły’

Pewnym kontynuantem psł. **plochъ* jest ros. *плохой* ‘zły’ (w strus. *плохуи* ‘ts.’). Jego dokładnym odpowiednikiem formalnym może być czes. i słc. *plochy* ‘płaski’, które przez część etymologów jest uważane za stary wariant psł. **ploskъ* ‘płaski’ (zob. Rejzek 477). Trubačev, przyjmując tę możliwość, rekonstruuje następujący rozwój znaczenia ‘płaski’ > ‘równy’ > ‘otwarty’ > ‘niezabezpieczony’ > ‘pozostawiony bez opieki’ > ‘zły’¹⁰⁴. Pasujące tu formalnie pol. *płochy* ‘płochliwy, lękliwy’ jest kontynuantem psł. **polchъ* ‘lękliwy’, na co wyraźnie wskazuje semantyka.

Znaczenia innowacyjne

Z wcześniejszego ‘zły’ pochodzi zapewne znaczenie brus. *плóхи* ‘chorowity’. Natomiast ukr. *плохий* ‘spokojny; cichy; łagodny’, formalnie kontynuujące psł. **plochъ*, ukształtowało się na podstawie semantyki kontynuantów **polchъ*, o ile nie jest pożyczką z języka polskiego.

1B.6. płn. **marьnъ*

Znaczenie strukturalne ‘taki, który się śni, który się wydaje’

Najprawdopodobniej od psł. **mariti* ‘śnić’ związanego z **mьrěti*/**mьriti* ‘migotać’, ‘wydawać się’, ewentualnie od należącego do tej samej rodziny psł. **mara* ‘sen, przywidzenie’.

¹⁰⁴ „Например, между реконструируемым праславянским словом и значением **plochъ* (вариант к **ploskъ*) ‘плоский’ (ср. чеш. *plochy* ‘плоский’), с одной стороны, и рус. *плохой* ‘нехороший, негативный, отрицательный, вызывающий осуждение’ – с другой стороны, вытягивается целая цепочка градусов, или шагов, изменяющегося значения: ‘плоский, ровный, открытый, незащищенный, плохо, без присмотра лежащий, плохой’” – „На przykład między rekonstruowanym prasłowiańskim wyrazem i znaczeniem **plochъ* (wariant do **ploskъ*) ‘płaski’ (por. czes. *plochy* ‘płaski’) z jednej strony i ros. *плохой* ‘zły, niedobry, negatywny, godny potępienia’ – z drugiej strony – rozciąga się cały łańcuch stopni albo kroków zmieniającego się znaczenia: ‘płaski, równy, otwarty, niezabezpieczony, pozostawiony bez opieki, zły’” (Trubačev 1980: 8; przedruk 2004: 113–114).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘przemijający’ > ‘bezwartościowy’

Kontynuanty o zróżnicowanych znaczeniach (por. znaczenia innowacyjne niżej) pozwalają na rekonstrukcję znaczenia ‘bezwartościowy’, które jest oparte na negatywnej ocenie tego, co jest urojone, nierealne, chwilowe.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne, wyrażające negatywną ocenę, np. czes. *marný*, śl. *márny*, ukr. *мáрний* ‘nieważny’, stpol. *marny* ‘nietrwały’, pol. dial. *marny* ‘biedny’ i ‘brzydki’, pol. i brus. *мáрны* ‘zły’, ‘mały’, ‘słaby’, ros. dial. *мáрний* ‘zmęczony’, ukr. *мáрний* ‘chudy’, są zawężeniami znaczenia ‘pozbawiony wartości’. Znaczenia ros. dial. *мáрної* ‘duszny, gorący’, ‘pochmurny’ są niezależnie motywowane znaczeniami ros. dial. *мáрить/мáрить* ‘być dusznym, parnym, o powietrzu przed burzą’.

1B.7. **chabъ*/**chabъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘skwaszony, zepsuty’(?)

Etymologia niepewna, prawdopodobny związek z lit. *skóbas* : *skobius* ‘kwaśny’. Dotychczasowe propozycje zestawia Rejzek (2008: 50–51).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, marny’ > ‘słaby’

Psł. **chabъ* jest poświadczony przede wszystkim przez czes. i śl. *chabý* ‘marny; słaby’ oraz derywaty, np. pol. dial. *chabina* ‘o chudym (starym) człowieku’, *chabeta* ‘o nędznym koniu, zwierzęciu’. Ich semantyka również wskazuje na pierwotne znaczenie ‘liczy, nędzny, byle jaki’ > ‘słaby’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia wtórne kontynuantów **chabъnъ*, rozszerzonego suf. *-ъnъ*, powstały na skutek przeniesienia jądra znaczeniowego, np. dłuż. *chamny* < *chabny* ‘biedny, ubogi’, śl. dial. *háben* ‘chory’, błg. dial. *хáбен* ‘tępy, o przedmiotach’. Druga seria nowych znaczeń powstała przez rozszerzenie znaczenia ‘zły, nędzny’ na ‘zły moralnie’ i zawężenia nowego odcienia znaczeniowego do ‘tchórzliwy’.

1B.8. zach. **darъmъnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘dany’

Psł. **darъ* jest kontynuantem pie. **dō-ro-* ‘dar’ (dokładnym odpowiednikiem jest grec. *δῶρον* ‘ts.’), derywatu z sufiksem *-ro-* od pie. **dō-* ‘dać’.

Znaczenie strukturalne ‘darowany; otrzymany w darze’

Przymiotnik z sufiksem *-ъnъ* od prasłowiańskich wyrażen przysłówkowych **darъmъ*, **darъmo* ‘na darmo’, wyprowadzanych od **dariti*, **darъ*.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘bezwartościowy’

Znaczenie ‘bezwartościowy’ jest poświadczone we wszystkich językach zachodnich, a także w ukraińskim i białoruskim (w których ewentualnie z polskiego, o czym może świadczyć brak poświadczeń z rosyjskiego). Motywacja oparta jest zapewne na przekonaniu o małej wartości tego, co jest zdobyte bez wysiłku, otrzymane w darze.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘otrzymany w darze’, z czego ‘bezwartościowy’, w poszczególnych językach odnosi się do osób, oznaczając ludzi o niskiej wartości moralnej i ich konkretne cechy, jak słc. *daromny* ‘leniwy’, czes. *daremný* ‘podły’ i ‘psotny’.

1B.9. *rǫd’avǫ

Znaczenie etymologiczne ‘czerwony’

Pśł. **rǫd’a* jest derywatem od niepoświadczonego **rǫdǫ* z pie. **rud^h-o-* ‘czerwony’, por. grec. *έρυθρός* ‘ts.’, prezentującego stopień zanikowy wobec pie. **roud^h-o-* ‘czerwony’, formy nominalnej do *reud^h-* ‘czerwienić się’.

Znaczenie strukturalne ‘mający kolor rdzy’, ‘dotknięty rdzą’

Derywat z sufiksem *-avǫ* od pśł. **rǫd’a*.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘mający kolor rdzy’, ‘dotknięty rdzą’

Powszechnie poświadczone są znaczenia ‘rdzawy’, ‘dotknięty rdzą, zardzewiały’.

Znaczenia innowacyjne

W srb. i chrw. *řđav* ‘zardzewiały’ przez rozszerzenie otrzymało znaczenie ‘zepsuty’ > ‘bezwartościowy’, z którego przeszło na osoby, odnosząc się do ich wartości moralnej.

1B.10. *bǫdǫnǫ

Znaczenie etymologiczne ‘zmuszany’

Podstawą pśł. **bǫditi* ‘męczyć; zmuszać’ jest pie. **b^hoid^h-* – causativum od niepoświadczonego w prasłowiańskim **b^heǫd^h-* (stąd grec. *πειθειν* ‘przekonywać’, łac. *fidere* ‘ufać’). Od podstawy kauzatywnej też goc. *baidjan* ‘zmuszać’. O związku semantycznym między powyższymi czasownikami pisze Benveniste (1969, 1: 117–118). Próba oddzielenia **bǫditi* od **bǫda* (Snoj 35) nie wydaje się przekonująca. Dokładniejszą analizę prezentuje ERSJ 3, 36.

Znaczenie strukturalne ‘biedny’

Pśł. **bǫdǫnǫ* jest derywatem z sufiksem *-ǫnǫ* od **bǫda*, co od **bǫditi* sę ‘być zmuszanym; męczonym’ bądź też wprost od podstawy pie. **b^hoid^h-* (por. ESSJ 2, 54–57).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘biedny, ubogi’

Znaczenie ‘biedny, ubogi’ jest poświadczane we wszystkich językach słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Powszechny rozwój ‘biedny, ubogi’ > ‘zły, marny’ wynika z niskiego wartościowania ubóstwa.

1B.11. **durъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ > ‘głupi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘zły; zły moralnie’ i dalsze negatywne ‘niezdalny; stary; zepsuty’, ‘nieprzyjemny’, ‘brzydki’, ‘chory’ ros. *дурной* i odpowiedników wschodniosłowiańskich mogą mieć zróżnicowaną motywację. Charakter znaczeń odnoszących się do rzeczy wskazuje na niską ocenę, bezpośrednia motywacja może więc być zawarta w znaczeniach ‘głupi; bez rozumu; prosty’. Dotyczy to też znaczenia ‘marny’, z czego dalej ‘mały’, powstałego w polskich gwarach. Znaczenia odnoszące się do charakteru człowieka są zapewne motywowane przez znaczenia ‘porywczy’ bądź ‘szalony’, a zatem bez przedstawionych wyżej ogniw przejściowych. Por. też GŁUPI, 16B.3, s. 296.

1B.12. **gnusъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. BRZYDKI, 3B.1, s. 148)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘budzący wstręt fizyczny’ > ‘budzący wstręt moralny’ > ‘zły moralnie’

Znaczenie ‘zły moralnie’ jest wtórne wobec fizycznego, ale prawdopodobnie już prasłowiańskie. Jego podstawą jest przeniesienie odrazy fizycznej na sferę moralną.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne: strus. *гнусный* ‘skalany’, pol. *gnuśny* i stukr. *гнусный* ‘leniwy’ wynikają ze specjalizacji znaczenia ‘zły moralnie’.

1B.13. wsch. i pld. **gadbъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘budzący wstręt, obrzydzenie’(?) (zob. BRZYDKI, 3B.2, s. 149)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Zmiana znaczenia od ‘wstrętny’ do ‘zły’, np. w srb. i chrw. *gàdan*, polega na rozszerzeniu zakresu treściowego, połączonego z osłabieniem intensywności znaczenia.

1B.14. **bolgъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W językach wschodniosłowiańskich przejęta z cerkiewnosłowiańskiego forma *благѡу* (z czego ukr. *благійу* i brus. *благі*) rozwinęła znaczenia pejoratywne. Wydaje się przy tym prawdopodobne, że rozwój ten przebiegał oddzielnie w języku rosyjskim, gdzie przymiotnik zyskał znaczenie ‘głupi; szalony’ (zob. GŁUPI, 16B.5, s. 296), i oddzielnie w pozostałych językach wschodniosłowiańskich. W ukraińskim i białoruskim cechą motywującą stała się poboczna cecha semantyczna „mały stopień nasilenia”, obecna w zachowanym jeszcze w ukraińskim¹⁰⁵ znaczeniu ‘łagodny’. Cecha ta zajęła pozycję dominującą, stając się podstawą nowego znaczenia ‘słaby, mało intensywny’ i zapewne wtórnego ‘zły, lichy, marny’¹⁰⁶. Dalszy

¹⁰⁵ SUM traktuje te dwie grupy znaczeń jako dwa znaczenia jednego leksemu, przy czym znaczenia ‘dobry, serdeczny, łagodny’ opatruje kwalifikatorem „przestarzałe”, a ‘słaby; chorowity’; ‘stary, lichy; biedny’ kwalifikatorem „kolokwialne”.

¹⁰⁶ Wiesław Boryś tłumaczy rozwój znaczenia ‘lichy, marny, zły’ jako tabuistyczną zmianę pierwotnego ‘dobry’ przez przeciwstawne ‘zły’ (Boryś 31). Wydaje mi się jednak, że jeżeli istnieje możliwość objaśnienia zmiany semantycznej metodą „minimalnych zmian znaczeniowych”, polegających na zmianach dominanty semantycznej, lepiej zrezygnować z objaśniania ich przez działanie tabu, choć oczywiście i takie zmiany są w historii słownictwa dobrze zaświadczane.

rozwój znaczenia od ‘zły, lichy, marny’ do ‘stary’, ‘biedny’ jest skutkiem różnokierunkowych specjalizacji. Pol. *blahy* z zawężeniem znaczenia od ‘zły, lichy, marny’ do ‘nieważny’ zostało zapożyczone z ukraińskiego albo białoruskiego.

1B.15. *bridъkъ

Znaczenie etymologiczne (zob. BRZYDKI, 3B.5, s. 150)

Znaczenie strukturalne ‘tnący’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘ostry’, ‘nieprzyjemny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘zły, niemoralny’ powstało w pol. dial. *brzydki* z dawnego ‘wstrętny’ przez przeniesienie negatywnej oceny brzydoty ze sfery estetycznej na moralną.

1B.16. *polchъ

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiony w ruch; wprawiający w ruch; ruchliwy’ (zob. STRACHLIWY, 13B.1, s. 269)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘skory do biegu; skory do ucieczki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘zły, lichy, marny’, obecne w dawnym czeskim (a może i dawnym polskim, jeśli nie jest to kontynuant psł. **plochъ*, zob. wyżej), powstało wskutek rozwoju ‘niestały, ulotny’ > ‘nietrwały’ > ‘nieważny; marny, zły’ (por. **marъnъ*, wyżej).

1B.17. *grozъnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

O ile znaczenie ‘zły’, obok ‘przerażający, wstrętny’, w przypadku głuź. *hrozny* i znaczenie ‘zły, niedobry’, obok ‘straszny; brzydki’, w przypadku błg. dial. *gròzen* nie budzą zdziwienia, to w rozwoju słń. *gròzen* ‘słaby, zły, kiepski, małej wartości’ nie widać podobnego ogniwa pośredniego.

1B.18. **grdǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘zły’ oraz ‘nieprzyjemny’ (srb. i chrw. *gŕd*), podobnie jak zaświadczone też w pozostałych językach południowosłowiańskich ‘brzydki, wstrętny’ (por. BRZYDKI, 3B.9, s. 153), powstały prawdopodobnie przez stopniowe przenoszenie dominanty semantycznej.

1B.19. **slabǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘obwisły, wiotki’ > ‘słaby’ (zob. SŁABY, 6B.1, s. 193)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘słaby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W języku słoweńskim kontynuant *slāb* zmienił podstawowe znaczenie na ‘zły, bezwartościowy’ > ‘zły moralnie; źle odnoszący się do innych’. Tendencja do takiego rozwoju (obok powszechnego w rozwoju pojęciowym przejścia ‘słaby’ > ‘bezwartościowy’) zarysowuje się też w serbskim i chorwackim, jednak w tych językach *slāb* utrzymuje podstawowe znaczenie ‘słaby’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

1B.1. **zǫlǫ*

ZŁY psł. ← KRZYWY etym.

1B.2. **lochǫ*

ZŁY psł. ← SŁABY etym.

1B.3. **chudǫ*

1B.3.1.

ZŁY psł. ← *BEZWARTOŚCIOWY ← MAŁY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.
albo

1B.3.2.

ZŁY psł. ← *BEZWARTOŚCIOWY ← CHUDY psł.
albo

1B.3.3.

ZŁY psł. ← *BEZWARTOŚCIOWY ← SŁABY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.
albo

1B.3.4.

ZŁY psł. ← *BEZWARTOŚCIOWY ← UBOGI psł.

1B.4. *lichǫ

ZŁY zach. ← NIEPARZYSTY zach., płd. ← POZOSTAŁY etym.

1B.5. *plochǫ

ZŁY ros. ← PŁASKI(?) czes.

1B.6. *marǫnǫ

ZŁY pol., brus. ← PRZEMIJAJĄCY stpol. ← UROJONY strukt.

1B.7. *chabǫ/*chabǫnǫ

ZŁY psł. ← ZEPSUTY(?) etym.

1B.8. *darǫmǫnǫ

ZŁY czes., słc. ← BEZWARTOŚCIOWY psł. ← OTRZYMANY W DARZE
strukt.

1B.9. *rǫd'avǫ

ZŁY srb., chrw. ← BEZWARTOŚCIOWY srb., chrw. ← ZEPSUTY srb., chrw.
← ZARDZEWIAŁY psł. ← CZERWONY etym.

1B.10. *bǣdǫnǫ

ZŁY/MARNY og. ← UBOGI psł. ← ZMUSZANY etym.

1B.11. *durǫnǫ

1B.11.1.

ZŁY wsch. ← PROSTY czes., ros. ← GŁUPI płn. ← SZALONY płn.
← PORYWCZY etym. ← ZWIĄZANY Z WIATREM etym.

i

1B.11.2.

ZŁY MORALNIE wsch. ← SZALONY płn. ← PORYWCZY etym.
← ZWIĄZANY Z WIATREM etym.

1B.12. *gnusǫnǫ

ZŁY ros. dial. ← WZBUDZAJĄCY ODRAZĘ MORALNĄ psł. ← WSTRĘTNY
psł.

1B.13. *gadbn̥

*ZŁY ← WZBUDZAJĄCY ODRAZĘ MORALNĄ psł. ← WSTRĘTNY psł.

1B.14. *bolg̃

1B.14.1.

ZŁY ros. ← SZALONY ros. ← POBŁOGOSŁAWIONY pld., rus.-csł.
← LŚNIAĄCY(?) etym.

i

1B.14.2.

ZŁY ukr., brus. ← SŁABY ukr., brus. ← *ŁAGODNY ← PRZYJEMNY psł.
← LŚNIAĄCY(?) etym.

1B.15. *brid̥/*brid̥k̥

ZŁY pol. dial. ← WSTRĘTNY zach., csł., ukr., brus. ← *DZIAŁAJĄCY
NIEMILE NA ZMYŚLY ← *PRZYKRY W DOTYKU ← OSTRY psł.

1B.16. *polch̥

ZŁY czes. daw., pol. daw. ← NIETRWAŁY czes., pol. ← SKORY DO BIEGU
etym. ← RUCHLIWY etym.

1B.17. *grozbn̥

ZŁY głuź., błg. dial. ← STRASZNY psł. ← GROŹNY psł.

1B.18. *gr̥d̥

ZŁY chrw., srb. ← BUDZĄCY STRACH pld. ← GROŹNY pol. dial., scs., błg.,
wsch. ← OGROMNY słń., chrw., srb. ← ŚMIAŁY strus., ros. ← ZUCHWAŁY
pol. daw., strus. ← PYSZNY psł. ← DUMNY psł.

1B.19. *slab̥

ZŁY słń. ← SŁABY psł. ← LUŻNY etym.

Analogicznie do motywacji antonimicznego ‘dobra’, także motywacje ‘zła’ pozwalają określić, które z cech spotykały się z oceną negatywną. Są to cechy fizyczne: słabość (*loch̥, *bolg̃, to drugie ma też objaśnienie alternatywne, może i *chud̥), krzywy (*zvl̥), płaski (z ograniczonym stopniem pewności, *ploch̥), może chudość (*chud̥) albo mały rozmiar (*chud̥), choć te ostatnie są oparte na rozwoju leksemu o niepewnej etymologii, a także nietrwałość (*mar̥bn̥, *polch̥) i zepsucie (*chab̥, *r̥od’avn̥; tu bezpośrednio motywacją jest raczej ‘bezwartościowy’). Motywacjami mogą też być cechy człowieka, wśród których można wydzielić wartościowane nisko, z pogardą: ubóstwo (*b̥d̥bn̥, a może i *chud̥) i głupota (*dur̥bn̥),

albo negatywnie, ze wstrętem (**bridǫkǝ*, **gnusǝnǝ*, **gadǝnǝ*), także (ambivalentnie niekiedy oceniane) szaleństwo (**durǝnǝ*, **bolǝ*; w obu przypadkach możliwe też objaśnienia alternatywne). Rzadziej motywacja opiera się na cechach, które nie budzą pogardy, lecz przeciwnie – strach (**grozǝnǝ*), również wartościowany wszak negatywnie. Obok cech szczegółowych motywacją może być ogólnie ujęty brak wartości (**darǝmǝnǝ*, **rǝd'avǝ*, **chudǝ*, w tym ostatnim przypadku z różnymi możliwymi przyczynami takiego wartościowania). Tu może też ciekawa ze względów kulturowych motywacja nieparzystością: **lichǝ*. W porównaniu do motywacji wspomnianego ‘dobry’, motywacje pojęcia ‘zły’ cechują się znacznie większym zróżnicowaniem, co związane jest niewątpliwie z większą złożonością semantyczną samego pojęcia. W odróżnieniu od pojęcia ‘dobry’ nazwy z kręgu semantycznego ‘zły’ mogą być też motywowane przez pojęcia o wartości antonimicznej. Dokładniejsza analiza tego zjawiska wykracza poza ramy niniejszego podsumowania.

2A. MIŁY

2A.1. **milǝ*

Znaczenie etymologiczne ‘miły, delikatny’

Pśł. **milǝ* jest oparte na pie. rdzeniu **mēǝ-/mōǝ-/mī-* rozszerzonym formantem *-lo-*, odpowiedniki z tym samym rozszerzeniem występują w językach bałtyckich: lit. *mīelas* ‘miły’, ‘cały, wszystek’, łot. *mīļš*, *mīls* < **mīelas* ‘miły, kochany’, stprus. *mijls* ‘miły, kochany’ i celtyckich: walij. *mul* ‘skromny’. Znaczenie rdzenia praindoeuropejskiego jest rekonstruowane na podstawie rdzenia **mēǝ-/mōǝ-/mī-* z różnymi formantami rozszerzającymi (*-l-*, *-r-*, *-n-*, *-t-*), które łączy wspólna semantyka odnosząca się do przymiotników o pozytywnym nacechowaniu (zob. Pokorny 709–710).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘miły, przyjemny’, ‘drogi, kochany’

Znaczenia ‘miły, przyjemny’, ‘drogi, kochany’ (np. pol. *miły*, ros. *милый*) są charakterystyczne dla wszystkich języków słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne to ‘budzący współczucie’, obecne w słowenkim, chorwackim i serbskim, a pośrednio poświadczane przez kontynuanty derywatu **miłostǝ* w nowym znaczeniu ‘łaska’ w staro-cerkiewno-słowiańskim, staropolskim, czeskim i rosyjskim.

2A.2. **bolgъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?)

Etymologia niepewna, najczęściej przyjmowany jest związek **bolgъ* z pie. **b^helg-* ‘błyszczec, lśnić’, pierwiastkiem, który w zredukowanej postaci jest także obecny w psł. **blbščati* ‘błyszczec’ (np. SP 1, 306; Boryś 32; ESJS 65 i in.)¹⁰⁷.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’

W kontynuantach psł. **bolgъ* nie ma żadnych śladów znaczenia etymologicznego związanego ze światłem. Domniemany związek może być poparty rozwojem semantycznym polskiego derywatu od *świecić* : *światny* (pierwotnie *światny*), który w stpol. *blōgi* znaczył ‘błyszczący, jaśniejący’ (Słstpol. 9, 66). Znaczenia rekonstruowane dla prasłowiańskiego na podstawie zróżnicowanych znaczeń kontynuantów (por. znaczenia innowacyjne) pierwotnie odnosiły się do obiektów nieożywionych, ale zapewne już w okresie prasłowiańskim z obiektów, którym przypisuje się takie cechy, rozszerzyły się na właściwości człowieka.

Znaczenia innowacyjne

W rozwoju tego leksemu powstały znaczenia nacechowane negatywnie. Ogólnosłowiańskie znaczenie ‘łagodny’ w językach południowosłowiańskich utrzymało dodatkowo zabarwienie (z lekkim odcieniem negatywnym w przypadku mac. *blaz* ‘potulny’), natomiast w językach wschodniosłowiańskich doszło do jego pejoratywizacji. Początek procesu pejoratywizacji można zaobserwować w znaczeniu czeskiego *bláhový*, derywatu od *blaho* ‘dobro, pomyślność’. Podczas gdy *blahý* zachowuje stare znaczenie ‘przyjemny, łagodny’, *bláhový* zmienia znaczenie na ‘naiwny’, wskutek uwypuklenia pobocznej cechy semantycznej, obecnej w znaczeniu ‘łagodny’. Dalej poszedł ten proces w językach wschodniosłowiańskich (zob. ZŁY, 1B.14, s. 121 i GŁUPI, 16B.5, s. 296).

2A.3. **lagodbnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ułożony; porządný’(?), ‘słaby’(?)

Istnieją dwie propozycje objaśnienia. Sławski opowiadał się za istnieniem psł. ***laga* ze względu na dokładne odpowiedniki bałtyckie: lit. dial. *lōga* : *logà* ‘stos’ (por. *logúoti* ‘układać’), łot. *lāga* ‘warstwa; porządek, ład’.

¹⁰⁷ Dla psł. **blbščati* oczekiwana jest forma praindoeuropejska z palatalnym -g. Próby objaśnienia tej różnicy podejmuje np. LIV 73.

Innych odpowiedników brak (Sławski 4, 427). Konkurencyjne objaśnienie proponował Berneker (684–685), który za najbliższe odpowiedniki uważał stnord. *lacr* ‘zły, mało wartościowy’ i łac. *laxus* ‘luźny, rozlazły’ z krótkim wokalizmem, w odróżnieniu od postaci słowiańskiej, kontynuującej długą samogłoskę. Z punktu widzenia semantycznego oba objaśnienia są do przyjęcia mimo antonimicznych znaczeń, por. rozwój psł. **bolgъ* (2A.2, s. 127).

Znaczenia strukturalne ‘ułożony, harmonijny’, ‘spokojny’

Psł. **lagodbnъ* jest derywatem z przyrostkiem *-bnъ* od **lagoda* ‘ład, porządek; spokój’, a to prawdopodobnie od niezaświadczonego psł. ***laga* z dość słabo zaświadczonym przyrostkiem *-oda* (SP 1, 63).

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘miły, przyjemny’ > ‘łagodny, spokojny’

Znaczenia ‘miły, przyjemny’ są potwierdzone w większości języków; również ‘łagodny, spokojny’ powstały zapewne już w okresie prasłowiańskim, na co wskazują zarówno kontynuanty: csł. *lagodbnъ*, słń. daw. *lágoden*, pol. *łagodny*, jak i kierunek rozwoju znaczeń innowacyjnych.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne są liczne, odnoszą się tak do wyglądu (zob. CHUDY, 5B.9, s. 176; SŁABY, 6B.18, s. 200), jak i do charakteru (zob. ŁAGODNY, 12B.2, s. 258). Istnieje też wiele znaczeń innowacyjnych odnoszących się do innych desygnatów, wyprowadzonych wprost z wieloreferencyjnego ‘miły; przyjemny’.

2A.4. **ъѣтънъ*

Znaczenie etymologiczne ‘brany; wzięty’

Psł. *(*j*)*ęti* ‘wziąć’ należy do pie. rdzenia **em-* ‘brać; wziąć’ i jest oparte na jego zredukowanej formie **η-*. Najbliższe odpowiedniki w językach bałtyckich: lit. *iñti imù* ‘brać; wziąć’, łot. *jeñt jemu* ‘ts.’. Na formie pełnej rdzenia pie. **em-* jest oparte łac. *emere* ‘kupować’.

Znaczenie strukturalne ‘wzięty’ > ‘nadający się do brania, trzymania w rękę’

Psł. **ъѣтънъ* jest przymiotnikiem z sufiksem *-bnъ*, opartym na formie prezentalnej **ъѣтѣ* psł. czasownika *(*j*)*ęti* ‘wziąć’.

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘miły w dotyku’ > ‘przyjemny, delikatny’

Kontynuanty psł. **ъѣтънъ* są zachowane w językach zachodniosłowiańskich w znaczeniach ‘przyjemny, miły’, dawne polskie też ‘miękkki, delikatny’. To właśnie semantyka kontynuantów psł. **ъѣтънъ*, dla których

brak podstawy znaczeniowej przy odpowiednich czasownikach (mac. dial. *емен* ‘cichy; potulny, łagodny’, ros. *умный* ‘spokojny’), wydaje się wskazywać na potrzebę rekonstrukcji przymiotnika dla epoki prasłowiańskiej.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia w poszczególnych językach są kontynuacją prasłowiańskiego znaczenia ‘nadający się do trzymania w rękę; miły w dotyku’. Stąd pol. daw. *jemny* ‘miękki’. Dalsze przesunięcia innowacyjne są widoczne w znaczeniu ‘łagodny’, skąd drogą kolejnych asocjacji ‘pokorny; spokojny’ > ‘cichy’. Istnieje też alternatywna możliwość objaśnienia znaczeń ‘pokorny; spokojny’ jako rozwoju semantycznego od ‘ujęty, złapany’.

2A.5. **něžьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. ŁAGODNY, 12B.1, s. 257)

Znaczenie strukturalne ‘delikatny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘łagodny, delikatny’, ‘czuły, wrażliwy’

Nie sposób określić, czy znaczenie ‘przyjemny; miły’ (w odniesieniu do ludzi i innych obiektów), które jest naturalnym ogniwem łańcucha tworzonego przez ‘delikatny’, ‘czuły’, powstało w okresie prasłowiańskim, czy jest innowacją pojawiającą się niezależnie w różnych językach. Z tego powodu nie umieszczam tu punktu „Znaczenia innowacyjne”.

2A.6. **dorgъ*

Znaczenie etymologiczne ‘trzymany’

Najprawdopodobniej w związku etymologicznym z psł. **dǫžati* ‘trzymać’, opartym na pie. **d^her-eg^h*- ‘trzymać’ (SP 4, 121; por. też Syročkin 1997: 84). Forma nominalna nie ma odpowiedników indoeuropejskich. Zgodnie formalnie lot. *dārgs* ‘drogi, cenny; kochany’ może być pożyczką ze słowiańskiego, zaadaptowaną do fonetyki języka łotewskiego.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘mający dużą wartość’, ‘kochany’

Znaczenie kontynuantów jest jednolite we wszystkich językach słowiańskich. Pierwotnie odnosiło się do wartości materialnej, wtórnie do emocjonalnej. Najprawdopodobniej wyprowadzone wprost z etymologicznego ‘trzymany’ (z powodu dużej wartości), bez proponowanego przez Borysa pośrednictwa znaczenia ‘mocny, trwały’ (Boryś 127). Zestawienie z **ътъпъ* ukazuje konieczność brania pod uwagę przy badaniu motywacji semantycznej wszystkich ogniw znaczeniowych.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘miły’ jest jedną z innowacyjnych odmian znaczeniowych prasłowiańskiego ‘cenny z powodów emocjonalnych’. Innowacja ta jest zgodna z powszechną tendencją do osłabiania wyrazistości słów silnie nacechowanych emocjonalnie.

2A.7. *dobrǫ

Znaczenie etymologiczne ‘odpowiedni; dopasowany’ (zob. DOBRY, 1A.1, s. 103)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dobry’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie w różnych językach słowiańskich znaczenia ‘miły, przyjemny’ jest zawężeniem sensu ‘taki jak trzeba; odpowiedni’ albo wtórnego wobec niego ‘dobry’.

2A.8. *lěpǫ

Znaczenie etymologiczne ‘przyklejony’ > ‘właściwy, dopasowany’ (zob. DOBRY, 1A.2, s. 104)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘odpowiedni’, ‘dobry’, ‘ładny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘miły’, obecne w górnołużyckim, słoweńskim i bułgarskim, mogło powstać zarówno na podstawie znaczenia ‘dobry’, jak i znaczenia ‘ładny’.

2A.9. *godьnǫ

Znaczenie etymologiczne ‘ściśle dopasowany; złączony’ (zob. DOBRY, 1A.3, s. 104)

Znaczenie strukturalne ‘wymierzony, wycelowany; trafiony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘odpowiedni’, ‘należyty’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘miły, przyjemny’ (chrw. i srb. *gòdan*, ros. *гòдный*) jest zawężeniem sensu ‘taki jak trzeba; odpowiedni’ albo wtórnego wobec niego, a niezaświadczonego w tych językach ‘dobry’ (por. 2A.7 **dobrǫ*, s. 130).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

2A.1. **miľǔ*

MIŁY psł. ← MIŁY pie. ← NACECHOWANY POZYTYWNIIE etym.

2A.2. **bolgǔ*

MIŁY ← *MIŁY DLA OKA ← LŚNIĄCY(?) etym.

2A.3. **lagodǔnǔ*

2A.3.1.

MIŁY psł. ← HARMONIJNY strukt. ← UŁOŻONY(?) etym.

albo

2A.3.2.

MIŁY psł. ← SPOKOJNY strukt. ← SŁABY(?) etym.

2A.4. **ʃǔmǔnǔ*

MIŁY psł. ← MIŁY W DOTYKU psł. ← NADAJĄCY SIĘ DO TRZYMANIA strukt. ← BRANY etym.

2A.5. **něžǔnǔ*

MIŁY og. ← DELIKATNY/ŁAGODNY psł.

2A.6. **dorgǔ*

MIŁY og. ← KOCHANY psł. ← CENNY psł. ← POSIADANY etym.
← TRZYMANY etym.

2A.7. **dobrǔ*

MIŁY og. ← DOBRY psł. ← ODPOWIEDNI psł. ← DOPASOWANY etym.

2A.8. **lěpǔ*

2A.8.1.

MIŁY głuź., słuń., błg. ← ŁADNY psł. ← DOPASOWANY strukt.

albo

2A.8.2.

MIŁY głuź., słuń., błg. ← DOBRY psł. ← DOPASOWANY strukt.

2A.9. **godǔnǔ*

MIŁY chrw., srb., ros. ← *DOBRY ← ODPOWIEDNI psł.

Motywacje pojęcia ‘miły’ częściowo pokrywają się z motywacjami pojęcia ‘dobry’, są więc oparte na sposobie ułożenia, np. dopasowaniu (**lěpǔ*, **godǔnǔ*, **dobrǔ*), porządku (**lagodǔnǔ*; motywacja alternatywna). Inne

motywacje opierają się na doznaniu zmysłowym: patrzeniu (**bolǵv*), dotyku (**ǰm̥v̥n̥v*). Do nominacji wywołanych przyjemnymi doznaniem można zaliczyć także motywację delikatnością (**něžv̥n̥v*) i spokojem (**lagod̥v̥n̥v*; motywacja alternatywna). W przypadku **dorgv*, choć motywacja pośrednia przez trzymanie wiąże się z dotykiem (doznaniem zmysłowym), bardziej prawdopodobna jest nominacja przez wartość materialną, samą motywowaną przez trzymanie. Z motywacją przekazaną z języka praindoeuropejskiego, a więc taką, której dalsze badanie nie jest możliwe, mamy do czynienia w wypadku **mil̥v*.

2B. NIEPRZYJEMNY

2B.1. zach. i wsch. **prikr̥v*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia niejasna. Spośród istniejących hipotez, które wskazują bądź na derywację prefiksálną wprost od rdzenia praindoeuropejskiego, bądź na kontaminację z kontynuantami pie. **pik-ro-* (przeгляд daje np. Vasmer² 3, 364, por. też Boryś 498), żadna nie wydaje się prawdopodobna¹⁰⁸. Bańkowski (2, 938) uważa, że pierwotną formą nie jest **prikr̥v*, ale ***perkr̥v* < **perk-ro-*, kontynuowane przez stczes. *příekrý*. Ta interesująca semantycznie hipoteza (por. **protiv̥n̥v*, niżej) nie przekonuje ze względu na postać większości kontynuantów. Również istnienie podanej przez autora formy *příekrý* nasuwa wątpliwości¹⁰⁹.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘stromy’ > ‘trudny; uciążliwy’ > ‘nieprzyjemny’

W czasach wspólnoty prasłowiańskiej przymiotnik odnosił się prawdopodobnie do obiektów cechujących się trudnym dostępem. We wszystkich językach zaświadczone jest znaczenie ‘stromy’. Z tego prawdopodobnie już prasłowiańskie znaczenia ‘trudny, uciążliwy; nieprzyjemny’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie, które może odnosić się również do ludzi ‘niemiły, nieprzyjemny w kontakcie z powodu swych cech psychicznych’, jest z pewnością wtórne, choć trudno ocenić, czy zrodziło się już w okresie prasłowiańskim, czy paralelnie w poszczególnych językach. Niezależnie od nich powstały

¹⁰⁸ Por. jednak próbę objaśnienia E. Słuszkiewicza (1955: 20–24).

¹⁰⁹ Słowniki etymologiczne języka czeskiego nie podają takiej formy staroczeskiej.

zapewne znaczenia z silniejszym ładunkiem ekspresji ‘okrutny, surowy; srogi’ (zob. SROGI, 12A.8, s. 255).

2B.2. *protivn̄o

Znaczenie etymologiczne ‘znajdujący się w kierunku, na linii wzroku; będący naprzeciw’

Pśł. *proti/*protv̄ z pie. *proti ‘naprzeciw’ (Kopečný 1, 226). Na podstawie kontynuantów etymologicznej rekonstruuje formy oboczne: *proti : *preti, por. grec. *πρωτί* ‘w kierunku’, stind. *práti* ‘w kierunku; naprzeciw’, łot. *pret* ‘przeciw’.

Znaczenie strukturalne ‘będący naprzeciw; przeciwstawny’

Derywat z suf. *-bn̄o* od pśł. przymiotnika *protiv̄o ‘będący naprzeciw; przeciwstawny’ (skostniałego jako przysłówek ze znaczeniem ‘wbrew, naprzeciw’), który z kolei jest oparty na pśł. przysłówku *proti/*protv̄ (Kopečný 1, 222–226). Formy polskie i łużyckie z samogłoską *e* w miejscu *o* są – zdaniem Kopečnego – skutkiem wpływu przedrostka *pre- (pol. *prze-*, dłuż. *pše-*, głuż. *pře-*) < *per-, nie wyklucza on jednak pierwotnego obocznego *preti, może opartego nawet na pie. *preti (por. wyżej).

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘przeciwstawny, odwrotny; odmienny’ > ‘wzbudzający niechęć; nieprzyjemny, niemiły; wrogi; niepomyślny, niesprzyjający’

Znaczenia przenośne odnoszące się do człowieka ‘wzbudzający niechęć; nieprzyjemny, niemiły; wrogi’ są dobrze poświadczane we wszystkich językach słowiańskich. Rozwój semantyczny mógł mieć za podstawę zarówno realia: ‘będący po przeciwnej stronie’ = ‘wrogi’, jak i wartościowanie: ‘odmienny’ = ‘nieprzyjemny’. Prawdopodobny jest także wpływ czasownika opartego na tym samym przysłówku *protiviti sę ‘sprzeciwiać się’.

2B.3. *gr̄ob̄o : *grub̄o

Znaczenie etymologiczne ‘nieobrobiony’

Pśł. oboczność *gr̄ob̄o : *grub̄o jest prawdopodobnie odziedziczona. Wykazują ją również języki bałtyckie. Zwykle przyjmuje się pochodzenie od pie. *g^hreū-b^h-, opartego na *g^hrēū-/g^hrāū- ‘trzeć, rozcierać’ (SP 8, 239; Sławski 1, 356), mniej prawdopodobne wydaje się objaśnienie Snoja, według którego *gr̄ob̄o jest oparte na nazalizowanym wariantcie pie. *gerb- ‘krzywy’ od rdzenia *ger- ‘kręcić, obracać’ (Snoj² 192). Odpowiedniki bałtyckie (łot. *grūmba* ‘zmarszczka’: *grumbt* ‘marszczyć się; lit. *grūbti grumbū* ‘tężeć;

chropowacieć’) pozwalają rekonstruować znaczenie formy nominalnej jako ‘szorstki, o nierównej powierzchni’. O ile zgodność zarówno znaczeniowa, jak i formalna odpowiedników bałtyckich i słowiańskich nie budzi wątpliwości¹¹⁰, to nawiązania pozabałtosłowiańskie są ze względów semantycznych mało przekonujące.

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘surowy, nieobrobiony, szorstki’, przesn. ‘niemiły, nieprzyjemny; grubiański’

Znaczenie ‘grubiański; niemiły, nieprzyjemny’ można zrekonstruować już dla języka prasłowiańskiego na podstawie znaczeń w językach wszystkich grup, np. czes. i śl. *hrubý* przesn. ‘wulgarny, prostacki’, srb. i chrw. *grúb* ‘nieokrzesany, wulgarny’, błg. *зруб* ‘niemiły, nieprzyjemny’, ros. *зрýбый* ‘grubiański; niemiły’.

2B.4. *mǫzǫ/*mǫzǫkǫ, *mǫzlivǫ

Znaczenie etymologiczne ‘zgniły, zbutwiały’

Psł. *mǫzǫ jest oparte na zredukowanym stopniu pie. rdzenia *merǫ- ‘butwieć, gnić; próchnieć’ (ESSJ 21, 166–167; Skok 2, 472). Z punktu widzenia semantyki nieuzasadnione jest wyprowadzanie znaczenia psł. *mǫziti ‘ziębić, studzić’ od pie. *merǫ- ‘butwieć, gnić’ (Boryś 325). Bardziej prawdopodobny wydaje się rozwój ‘zgniły, zbutwiały’ > ‘obmierzły, wstrętny’ i wyprowadzanie znaczeń ‘marznąć’ od ‘drzeć z zimna’ < ‘drzeć ze wstrętu’.

Znaczenie strukturalne ‘wstrętny’

Psł. *mǫzǫkǫ ‘wstrętny’ jest oparte na pierwotnym *mǫzǫ ‘ts.’, rozszerzonym sufiksem *-kǫ*.

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘wstrętny’

Wstrętny jest najpowszechniej zaświadczonym znaczeniem zarówno leksemu *mǫzǫ (już od najwcześniejszych zapisów, np. scs. *mrǫzǫ*, strus. *мерзѣи*), jak i *mǫzǫkǫ (np. czes. *mrzký*, srb. *mǫzak*, błg. *мѣрзѣк*, ros. *мѣрзѣи*).

Znaczenia innowacyjne

Pierwotne, silnie nacechowane pejoratywnie znaczenie ‘wstrętny’ mogło ulec osłabieniu, por. śl. dial. *mrzký* ‘niemiły’, też ‘brzydki’ (zob. BRZYDKI, 3B.7, s. 152). Por. też LENIWY, 15B.7, s. 289, gdzie omawiany jest kontyuant przymiotnika dewerbalnego z sufiksem *-livǫ*.

¹¹⁰ Por. jeszcze pol. dial. *gręby* ‘mający zmarszczki’, a w innej gwarze ‘cierpki’, kontynuujący zarówno nazalizowaną formę, jak i pierwotne znaczenie.

2B.5. *verdbn̥

Znaczenie etymologiczne ‘powiększony; wystający’

Pśl. **verdb* ‘wrzód’ jest oparte najprawdopodobniej na pie. **uerd*^h-¹¹¹ ‘powiększać się, rosnać’, z może już pie. formą nominalną **uord*^h- (por. stind. *várdha* ‘powiększenie się; rozrost’, pragerm. **warta* ‘brodawka’, co może wskazywać na już praindoeuropejskie znaczenie ‘narośli’); por. także łot. *ap-vīrde* ‘wrzód, czyrak’, które, podobnie jak pśl. **verdb*, prezentuje inny stopień wokalizmu niż wymienione formy nominalne.

Znaczenie strukturalne ‘owrzodziły’ albo ‘zraniony; bolesny’

Derywat z suf. *-bn̥* od pśl. **verdb* ‘wrzód’ > ‘rana’ albo od opartego na nim **verditi* ‘ranić, zadawać ból’ > ‘szkodzić’.

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘owrzodziły’, ‘szkodliwy’

Dla prasłowiańskiego należy rekonstruować zarówno konkretne znaczenie ‘okryty wrzodami’, jak i wtórne ‘szkodliwy’, oba wykazują związek ze znaczeniami możliwych podstaw derywacyjnych. Niewątpliwie można mówić o podwójnej motywacji semantycznej.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie obecne w języku rosyjskim ‘nieprzyjemny, o człowieku’ obok ‘szkodliwy’ (przy leksemie *вредный* kontynuującym formę cerkiewnosłowiańską) jest innowacją osłabiającą wcześniejsze znaczenie ‘przynoszący szkodę, działający na szkodę innych’. Do polskiego zapożyczony z wcześniejszym silniejszym wydźwiękiem pejoratywnym¹¹².

2B.6. *skvfn̥

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zepsuty’(?), ‘spalony’(?)

Prawdopodobnie oparty na pśl. **skverti skvbr̥* o niejasnej genezie. Według Skoka 2, 251 związane na gruncie pie. z pśl. **kvariti* ‘psuć’. Borys 556 rekonstruuje pierwotne znaczenie **skverti* jako ‘smażyc; roztopiac’.

¹¹¹ LIV 627, na podstawie form wedyjskich, rekonstruuje postać: ?**ueRd*^h, natomiast kontynuanty germańskie wskazują na pie. postać **uerd*-. Wyraźny związek semantyczny każe zakładać raczej dialektalną zmianę fonetyczną w którejś z grup języków niż niezależne pochodzenie kontyuantów germańskich i indo-irańskich.

¹¹² Bliskie dźwiękowo przymiotniki południowosłowiańskie o przeciwstawnym znaczeniu ‘cenny, wartościowy, też o człowieku’ (srb. *vrédan*, chrw. *vrijèdan*, dial. *vridàn*, błg. dial. *вреден* pochodzą od kontyuantów homonimicznego pśl. **verdb* ‘wartość; cena’). Por. stwniem. *werd* ‘ts.’, który jest uważany za źródło pożyczki do prasłowiańskiego (Gluhak 684) bądź za prapokrewny (Skok 3, 625).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘brudny; wstrętny, plugawy’

Znaczenia odnoszące się do ogólnej oceny, wtórnie do moralnej, występują w językach wschodniosłowiańskich (ros. *сквѣрный* ‘wstrętny; nie-miły, nieprzyjemny’) i południowosłowiańskich (ślń. *skvr̃n* : *skr̃n* i chrw. daw. *skvrn* ‘grzeszny; skalany’). W językach zachodniosłowiańskich przymiotnik nie jest zaświadczony. Jego podstawa występuje natomiast w pol. *doskwierać* ‘być nieprzyjemnym; uciążliwym’, co może wskazywać na powstanie interesującego mnie znaczenia już w prasłowiańskim.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘niemiły, nieprzyjemny’, obecne współcześnie w rosyjskim, wygląda na osłabienie wcześniejszego ‘wstrętny’, jednak trzeba wziąć pod uwagę również możliwość jego wcześniejszego powstania, o czym wyżej.

2B.7. *grozъnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘przykry; nieprzyjemny; uciążliwy’, skąd w ślń. *grôzen* też ‘niespokojny, nieznośny’, istnieje w dłuż. *grozny*, ślń. *grôzen* i błg. *грòзен*. W bułgarskim dalszy rozwój znaczenia do ‘nieprzyzwoity; niemoralny’.

2B.8. *durъnъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘nieprzyjemny’ w języku rosyjskim jest skutkiem rozszerzenia negatywnego wydźwięku wyrazu.

2B.9. *zъlъ

Znaczenie etymologiczne ‘krzywy’ > ‘zły’ (zob. ZŁY, 1B.1, s. 113)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘zły’ > ‘rozniewany’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘nieprzyjemny’ we wszystkich językach słowiańskich, które zachowały prasłowiańskie znaczenie ‘zły’, jest zgodne z wszelkimi zasadami rozwoju pojęciowego.

2B.10. **grdǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘zły’ oraz ‘nieprzyjemny’ (srb. i chrw. *gřd*), podobnie jak zaświadczone też w pozostałych językach południowosłowiańskich ‘brzydki, wstrętny’ (por. BRZYDKI, 3B.9, s. 153), powstały prawdopodobnie przez stopniowe przenoszenie dominanty semantycznej.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

2B.1. **prikrǫ*

NIEPRZYJEMNY psł. ← TRUDNY psł. ← STROMY(?) psł.

2B.2. **protivǫnǫ*

2B.2.1.

NIEPRZYJEMNY psł. ← ODMIENNY psł. ← PRZECIWSTRAWNY psł.
← BĘDĄCY NAPRZECIW strukt.

albo

2B.2.2.

NIEPRZYJEMNY psł. ← WROGI psł. ← BĘDĄCY NAPRZECIW strukt.

2B.3. **grǫbǫ* : **grubǫ*

NIEPRZYJEMNY psł. ← NIEOBROBIONY etym.

2B.4. **mřzǫkǫ*

NIEPRZYJEMNY słc. dial., ros. pot. ← WSTRĘTNY psł.

2B.5. **vrědbǫnǫ*

NIEPRZYJEMNY ros. pot. ← SZKODLIWY psł. ← OWRZODZIAŁY psł.
← POWIĘKSZONY etym.

2B.6. *skvǫnǔ

2B.6.1.

NIEPRZYJEMNY ros., ukr. ← WSTRĘTNY psł. ← BRUDNY psł.
← ZEPSUTY(?) etym.

albo

2B.6.2.

NIEPRZYJEMNY ros., ukr. ← WSTRĘTNY psł. ← BRUDNY psł.
← SPALONY(?) etym.

2B.7. *grozbnǔ

NIEPRZYJEMNY dłuż., słń., błg. ← WSTRĘTNY zach., pld.
← PRZERAŻAJĄCY psł. ← GROŻNY psł.

2B.8. *durbnǔ

NIEPRZYJEMNY ros. ← ZŁY ros. ← GWAŁTOWNY psł.

2B.9. *zǫlv

NIEPRZYJEMNY og. ← ZŁY psł. ← KRZYWY etym.

2B.10. *grǫv

NIEPRZYJEMNY chrw., srb. ← BUDZĄCY STRACH pld. ← GROŻNY
pol. dial., scs., błg., wsch. ← OGROMNY słń., sch. ← ŚMIAŁY strus., ros.
← ZUCHWAŁY pol. daw., strus. ← PYSZNY psł. ← DUMNY psł.

Motywacjami pojęcia ‘nieprzyjemny’ są przede wszystkim, podobnie jak w przypadku pojęcia ‘zły’, cechy fizyczne będące motywacją bezpośrednią badanego pojęcia, ale czasami stanowiące też kolejne ogniwo, co jest uwidocznione na przedstawionym wyżej schemacie. Są tu więc cechy wywołujące wstręt (*mǫzǫkǫ): brudny (*skvǫnǔ), owrzodziały (*vrǫdbnǔ) czy stwarzające problemy: trudny/stromy (*prikǫv), nieobrobiony (*grǫbǫ : *grubǫ), szkodliwy (*vrǫdbnǔ) albo budzące grozę (*grozbnǔ, *grǫv). Można tu znaleźć też nominację opartą na położeniu, analogicznie do motywacji pojęć ‘dobry’ i ‘przyjemny’, a w odróżnieniu od pojęcia ‘zły’ (chyba że za motywację położeniem uznać krzywy *zǫlv). Pośrednim ogniwem między motywacją opartą na położeniu: będący naprzeciw, przeciwstawny (*protivbnǔ) a pojęciem ‘nieprzyjemny’ są, jak wskazuje rekonstrukcja znaczenia prasłowiańskiego, pojęcia ‘wrogi’ bądź ‘odmienny’. Motywacja cechą ‘zły’ jest w moim materiale reprezentowana przez *durbnǔ i *zǫlv. Z uwagi na oczywistość tego przejścia semantycznego nie skupiłam się na znalezieniu dalszego poświadczającego go materiału dowodowego.

3A. ŁADNY

3A.1. *krasъnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Pśł. *krasъnъ nie ma pewnej etymologii. Najczęściej łączone jest z czasownikami związanymi etymologicznie z rdzeniami praindoeuropejskimi odnoszącymi się do ognia, np. z pie. *ker- (lub *k^uer-) ‘płonąć, palić się’. Te objaśnienia mają wyraźne przesłanki semazjologiczne, nawiązujące do znaczenia ‘czerwony’. Ljubov’ Petrovna Dronova proponuje rozwój znaczeniowy ‘pstry’ > ‘czerwony’ > ‘piękny’, jednak przyjęte przez nią rozwiązanie etymologiczne również oparte jest przede wszystkim na semantyce, mianowicie paralelizmie z rozwojem znaczeń rodziny pśł. *květ- (Dronova 2007: 73–86). Por. też inne podejście do tego samego tematu (Tolstaja 2008a: 121–133). Przegląd objaśnień etymologicznych zawiera cytowany artykuł Dronovej (2007: 75–76) i Jerzego Ruska (Rusek 2000: 140–141).

Znaczenie strukturalne ‘pstry, kolorowy’

Formalnie *krasъnъ może być derywatem z sufiksem -ъnъ od *krasa ‘piękno’ (Sławski 2, 64–65; ESSJ 12, 110) lub *krasiti ‘upiększać’, jednak bardziej prawdopodobne jest nawarstwienie sufiksu na szczątkowo zachowany przymiotnik *krasъ ‘pstry, kolorowy; czerwony’ (Boryś 256).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘piękny’, płn. ‘czerwony’

Znaczeniem występującym we wszystkich językach słowiańskich jest ‘piękny’. Do języków północnosłowiańskich jest ograniczone znaczenie ‘czerwony’. Zestawienie ze znaczeniem strukturalnym pozwala domniemywać, że pierwotne jest znaczenie ‘czerwony’, z czego wtórnie ‘piękny’, choć reliktowe poświadczenie znaczenia strukturalnego nie pozwala uznać tej informacji za całkowicie pewną.

Znaczenia innowacyjne

Ze względu na niejasną etymologię nie można z pewnością stwierdzić, które ze znaczeń są innowacjami, a które relikdami. Innowacyjne jest zapewne znaczenie ‘wspaniały’, powstałe w różnych językach całej słowiańszczyzny. Stało się ono źródłem takich znaczeń, jak ‘silny, zdrowy, wielki’ w dialektach rosyjskich i ‘cenny; główny’ w staroruskim. Niewątpliwie wtórne jest znaczenie ogólnowartościujące ‘dobry’ (pol. dial., czes., śl., srb., chrw. daw.), z czego w poszczególnych językach przez zawężenie rozwinęły się kolejne znaczenia innowacyjne: cerkiewnosłowiańskie

‘przyzwoity; skromny’ oraz dawne serbskie i chorwackie ‘pożyteczny’. Polskie dawne i dial. *kraśny* ‘suty; tłusty’ powstało jednak nie jako zawężenie znaczenia ‘dobry’ (por. psł. **bolgъ* w językach południowosłowiańskich), ale na podstawie pol. *krasić* ‘przyprawiać tłuszczem; omastać’ z **krasiti* (por. Sławski 3, 63–65).

3A.2. zach. **pěknъ*, **pěkrъ*

Znaczenie etymologiczne ‘pstry, kolorowy’

Psł. zach. **pěknъ*, **pěkrъ*¹¹³ nie ma pewnej etymologii. Najbardziej prawdopodobne przymiotniki pierwotne, utworzone za pomocą sufiksów *-rъ*, *-nъ*, a więc z **poik-ro-* i **poik-no-*, nie mają odpowiedników w innych językach indoeuropejskich. Podstawą jest prawdopodobnie pie. **poik-* ‘pstry, barwny’, rekonstruowany na podstawie stwniem. *fēh* ‘pstry’, grec. *ποικίλος* ‘kolorowy, barwny, pstry’ (Boryś 434). Przegląd innych objaśnień etymologicznych zob. Rusek (2000: 139).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘piękny’

We wszystkich językach zachodniosłowiańskich podstawowym znaczeniem jest ‘piękny’.

Znaczenia innowacyjne

Istniejące w językach łużyckich znaczenia ‘miły, delikatny’, ‘grzeczny, uprzejmy’ powstały w wyniku przeniesienia treści wyrazu z oceny estetycznej na ogólną.

3A.3. zach. i wsch. **ladъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Na temat etymologii **ladъnъ* i całej rodziny wyrazowej istnieje kilka nieprzekonujących koncepcji. Nie jest nawet ustalony kierunek derywacji. Za formę pierwotną jedni przyjmują rzeczownik **ladъ*/**lada*, inni czasownik **laditi* (zob. Sławski 4, 417). Przegląd dotychczasowych etymologii został przez ESSJ 14, 11 podsumowany: „Достоверной этимологии слово до сих пор не имеет, ср. прямые признания Бернекера и Фасмера на этот счет”. Propozycję nowego objaśnienia etymologicznego przedstawiła Jasna Vlajić-Popović. Autorka, inaczej niż w dotychczasowych objaśnieniach, uważa za wyjściową formację słowiańską czasownik **laditi* <

¹¹³ Formę **pěkrъ* rekonstruuje się na podstawie dawnych derywatów języka polskiego (stpol. *piękrać* ‘zdobić’, pol. z XVI w. *piękroszka* ‘ozdoba’).

**alditi*, będący pierwotnym złożeniem z członem *-d-iti*, którego element *-d-* jest pokrewny z pie. *d^hē-* ‘kłaść’, a obecny w pięciu czasownikach prasłowiańskich o znaczeniu ‘porządkować, układać’. Pierwszą częścią złożenia byłby pie. rdzeń **al-* ‘żywić; przybierać, rosnać’ (Vlajić-Popović 2000: 191–199).

Znaczenie strukturalne ‘ułożony po kolei, uporządkowany’

Psł. **ladъnъ*, ograniczone do języków północnosłowiańskich, jest derywatem od rzeczownika **ladъ* ‘układ, ułożenie’ bądź od czasownika **laditi* ‘układać po kolei’.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘uporządkowany’ > ‘mający prawidłową budowę ciała’ > ‘ładny’, wsch. ‘dobry’

Zapewne rozwój semantyczny przebiegał od strukturalnego znaczenia ‘ułożony w rzędzie, uporządkowany’ do ‘podobający się ze względu na uporządkowanie’ > ‘ładny’ (pol. *ładny*, głuź. *ładny*, czes. i śl. *ladný*, ros. dial. *ладный*, ukr. *ладний*, brus. *ładny*), (por. **rǣdъnъ*, 3A.5), s. 142. Najprawdopodobniej znaczenie to odnosiło się przede wszystkim do obiektów nieożywionych, z których przeszło na określenie człowieka. Można także przyjąć możliwość bezpośredniego zastosowania określenia ‘dobrze złożony, uporządkowany’ do człowieka przy ocenie harmonii widocznej w budowie całego ciała, skąd ‘postawny, zgrabny’, lub rysów twarzy.

Znaczenia innowacyjne

Poboczne znaczenia innowacyjne: ‘duży’ (np. pol. dial. *ładny*), ‘schludny, porządny’ (np. czes. dial. *ladný*) mogły powstać ze znaczenia ‘ładny’, ale równie prawdopodobna jest motywacja przez ‘dobry’, por. DOBRY, 1A.7, s. 107.

3A.4. **lěpъ*

Znaczenie etymologiczne ‘przyklejony’ > ‘właściwy, dopasowany’ (zob. DOBRY, 1A.2, s. 104)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘odpowiedni’, ‘dobry’, ‘ładny’ (jw.)

Znaczenie estetyczne ‘ładny, piękny’ jest ogólnosłowiańskie, brak go tylko w polskim, gdzie kontynuant **lěpъ* w stopniu podstawowym w ogóle nie występuje. Cechą charakterystyczną kontynuantów tego leksemu jest supletywizm (por. DOBRY, 1A.2, s. 104). Tylko w grupie południowosłowiańskiej kontynuanty leksemów prasłowiańskich w obu stopniach mają odpowiadające sobie znaczenia ‘ładny; piękny’: ‘ładniejszy; piękniejszy’. Podobnie jak przy znaczeniu ‘dobry’, podstawą motywacji jest ‘dopasowanie’.

Znaczenia innowacyjne

‘Ładny’ jest podstawą znaczeń innowacyjnych, które w różnych językach określają wygląd: ‘zgrabny’ (w językach łużyckich i czeskim), ‘postawny’ (w serbskim i chorwackim), ‘przystojny’ (w dawnym rosyjskim).

3A.5. **rědbnъ*

Znaczenie etymologiczne i strukturalne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’ (zob. DOBRY, 1A.5, s. 106)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘prawidłowy’, ‘porządny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘ładny’ (dłuż. *rědny*, głuż. *rjany*, pol. dial. *rzędny*, *rządny*) jest przeniesieniem znaczenia ‘ułożony po kolei’, ‘zgodny z planem’ na płaszczyznę estetyczną (Schuster-Šewc 1219).

3A.6. **godbnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘ściśle dopasowany; złączony’ (zob. DOBRY, 1A.3, s. 104)

Znaczenie strukturalne ‘wymierzony, wycelowany; trafiony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘odpowiedni’, ‘należyty’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘ładny’ w czeskim, słoweńskim, chorwackim i serbskim jest zawężeniem sensu ‘taki jak trzeba; odpowiedni’ i przeniesieniem go na płaszczyznę estetyczną.

3A.7. **kyprъ*

Znaczenie etymologiczne ‘wrzący; kipiący’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.9, s. 234)

Znaczenie strukturalne ‘wrzący; kipiący’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘kipiący’ > ‘zwiększający objętość; ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Zapewne równolegle w różnych językach powstało znaczenie ‘spulchniony’, oparte na ‘kipiący; o powiększonej objętości’ (uzasadnienie zob. SŁABY, 6B.9, s. 198). Dalszą innowacją jest utworzenie się w ję-

zykach południowosłowiańskich znaczenia ‘ładny; piękny’ na bazie znaczeń ‘pulchniony; pulchny’¹¹⁴. Obecnie istnieje ono w błg. *кѹнѣр* i mac. *кунар*. Można przypuszczać, że istniało też w serbskim lub chorwackim, choć jedyną jego pozostałością jest zanotowane przez RŠAN wyzwisko: subst. f. *kipra* ‘stara baba’ (Skok 2, 83)¹¹⁵. Podłoże znaczenia ‘piękny’ nie jest całkiem jasne. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przejście od ‘pulchny’, spowodowane pozytywną oceną tej cechy. (Co prawda, w bułgarskim znaczenie to jest poświadczane tylko w derywacie *кѹнрост* ‘pulchność, o glebie’ z kwalifikatorem *spec.* – stwarza to wątpliwości co do rodzimości znaczenia; według BER 2, 375 chodzi prawdopodobnie o termin utworzony sztucznie na podstawie wyrazu ukraińskiego). Tak też interpretuje zmianę znaczeniową Tatiana Černyš¹¹⁶ w rozdziale poświęconym rozwojowi semantycznemu kontynuantów psł. **кѹрѣ* („Псл. **кѹрѣ*(*јѣ*) та його континуанти у слов’янських мовах” – Černyš 2003: 347–352; por. też ESUM 2, 434). Dziwi wprawdzie błg. dial. *кѹнѣр* ‘wysmukły’ obok ‘dorodny, ładny’ (Sławski 2, 169), ale tę wątpliwość łatwo wytłumaczyć utratą jasności formy wewnętrznej wyrazu. Stefan Mladenov proponuje pierwotne znaczenie ‘wybująły, o piersiach’, przywołując paralelne zestawienie z języka czeskiego: *kyprá ňadra* i zakładając metonimiczny rozwój z określenia biustu na określenie całego ciała (Mladenov 238). Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak pierwotne nawiązanie do pulchności warg, ze względu na powszechną, zwłaszcza w dialektach, frazę *кѹнру уста*.

¹¹⁴ Znaczenia przejściowe ‘pulchny; porowaty’ nie są poświadczane w językach południowosłowiańskich (z wyjątkiem srb. cerk. *kyprъ* ‘porowaty’), ale bardziej prawdopodobny wydaje się ich zanik niż próba bezpośredniego przejścia od ‘kipiący’ do ‘piękny’.

¹¹⁵ W tym wypadku enancjosemia, będąca stosunkowo częstym zjawiskiem w polu oceny estetycznej, mogła mieć podłoże ironiczne. Wątpliwości BER 2, 375 wydają się nieuzasadnione.

¹¹⁶ „Можна припустити, що в основі цих (...) похідних значень теж лежать семантичні риси, пов’язані з тістом. У випадку південнослов’янських слів це буде порівняння з пухкістю, свіжістю, можливо, і, теплом, випічки (пор. уживання такого прикметника, як укр. *пухкий* у стосунку до виробів із тіста, і як окреслення ситого та здорового тіла, зокрема, жіночного)” – „Можна судити, że u podstawy tych (...) pochodnych znaczeń leżą również rysy semantyczne związane z ciastem. W wypadku wyrazów południowosłowiańskich będzie to porównanie z pulchnością, świeżością, może też ciepłem wypieku (por. zastosowanie takiego przymiotnika jak uкр. *пухкий* w stосunku do wyrobów z ciasta i jako określenia pełnego i zdrowego ciała, zwłaszcza kobiecego)” (Černyš 2003: 350).

3A.8. zach. i pld. *drěčbnǔ

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’ (zob. WYSOKI, 4A.2, s. 157)

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słupek, jak pień drzewa’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dobrze wyrośnięty’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘ładny’ w dialektach słowackich i czeskich¹¹⁷ powstało z ‘wysoki; smukły’, co z ‘dobrze wyrośnięty’. Podłożem znaczenia są kryteria oceny estetycznej, wedle których wysoki, smukły wzrost jest postrzegany jako miły dla oka.

3A.9. *gladǔkǔ

Znaczenie etymologiczne ‘gładki’ (zob. GRUBY, 5A.6, s. 169)

Znaczenie strukturalne ‘gładki’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gładki, o równej powierzchni’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘ładny’ w polskim dawnym i w dialektach oraz w połabskim derywacie *glotkǔ* ‘ładna, o kobiecie’ jest zapewne motywowane przez gładkość skóry; brak zmarszczek, brodawek itp.

3A.10. *grozbnǔ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Słn. dial. *grōzen* ‘przystojny, postawny, piękny’. W języku literackim jednym ze znaczeń *grōzen* jest przeciwstawne ‘bardzo brzydki, odrażający’. Ze względów semantycznych Bezlaj (1, 182) omawia słn. dial. *grōzen* ‘przystojny, postawny, piękny’ odrębnie od kontynuantów **grozbnǔ* ‘straszny, wzbudzający trwogę’, nie kwestionując jednak zdecydowanie ich związku

¹¹⁷ O możliwości zapożyczenia czeskiego wyrazu dialektalnego z języka słowackiego, por. SP 4, 228.

etymologicznego i odrzucając propozycję pokrewieństwa z lit. *gražūs* ‘piękny’ (Mühlenbach–Endzelin 1, 651). W przedstawionym wyżej łańcuchu kolejnych zmian semantycznych hipotetyczne ogniwo *‘silny’ jest rekonstruowane na podstawie wnioskania: ‘groźny’, a więc ‘silny’.

3A.11. *zvl̥b

Znaczenie etymologiczne ‘krzywy’ > ‘zły’ (zob. ZŁY, 1B.1, s. 113)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły’ > ‘rozniewany’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Słń. *zāl* ‘ładny, piękny; przystojny’ < *zvl̥b(jv)¹¹⁸. Dawne znaczenia tej formy w słoweńskim to też ‘znaczny; okazały’, które łatwo mogły stać się znaczeniem motywującym dla ‘piękny’ (Pleteršnik 2, 845). Snoj² 845 rekonstruuje jako znaczenie motywujące ‘silny’, powstałe z ‘rozniewany, zły’, a to z ogólnego ‘zły’, przytaczając jako paralełę analogiczny rozwój stopnia wyższego dial. *gôrši* ‘większy; ładniejszy’ z ‘gorszy’¹¹⁹, jednak ogniwo ‘silny’ nie jest potwierdzone w materiale. Zaświadczone znaczenia ‘znaczny; okazały’ mogły oprzeć się na wcześniejszym ‘duży; wzbudzający strach’ z ‘zły; rozniewany’, ale i tu brak nam wyraźnej bezpośredniej motywacji.

3A.12. *gr̥d̥b

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Bezpośrednią podstawą motywacyjną znaczenia ‘piękny’ w językach czeskim i słowackim jest najprawdopodobniej obecne również w tych językach i powszechne w północnosłowiańskich znaczenie ‘wspaniały’. Zmiana znaczenia jest jego zawężeniem z koncentracją na elemencie estetycznym.

3A.13. *gyzdav̥b

Znaczenie etymologiczne ‘budzący wstręt’ (zob. BRZYDKI, 3B.4, s. 150)

¹¹⁸ Podstawą jest psł. forma określona *zvl̥bjv, w odróżnieniu od *zël* z nieokreślonej formy *zvl̥b (Snoj² 845).

¹¹⁹ Wydaje się, że rozwój enancjosemiczny jest szczególnie częstym zjawiskiem w dialektach słoweńskich. Jedną z jego przyczyn może być znaczna izolacja dialektów, spowodowana warunkami geograficznymi.

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ albo ‘ozdobny’

Według formalnej rekonstrukcji przymiotnik jest kontynuantem psł. derywatu od **gyzdati* lub **gyzdǫ* (por. SP 8, 340). Bardziej prawdopodobne dla rozwoju semantycznego jest to, że znaczenie przymiotnika zostało oparte na znaczeniu południowosłowiańskiego rzeczownika **gizd*/**gizda* < **gyzdǫ*/*gyzda* ‘ozdoba; przepych’. Z punktu widzenia rekonstrukcji łańcucha rozwoju znaczeniowego od ‘wstrętny; brzydki’ do ‘ładny, piękny’ decyzja, czy rozwój ten przebiegał pod wpływem rozwoju semantycznego rzeczownika **gizd*/**gizda*¹²⁰ < **gyzdǫ*/*gyzda*, czy doszło do wtórnej derywacji formalnej pldśłow. **gizdav* od **gizd*/**gizda*, nie jest najbardziej istotna, ponieważ wymiana semów jest ta sama, niezależnie od tego, w której części mowy przebiega.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’ (zob. BRZYDKI, 3B.4, s. 150)

Znaczenia innowacyjne

Błg. *zúzdav* ‘ładny’ obok ‘strojny’, ‘wystrojony’; ‘gustowny’; mac. *zuzdav* ‘piękny, wystrojony’, ‘elegancki, wytworny’; srb. i chrw. *gǐzdav* ‘wystrojony, elegancki, wytworny’ (por. słń. *gizdǫv* ‘kiczowaty, fircykowaty’, *gǐzditi se* ‘chełpić się, pyszczyć się’). Biorąc pod uwagę semantykę całości słownictwa południowosłowiańskiego, można uznać, że wyraz w tych językach pierwotnie odnosił się do pozornej elegancji, negatywnie ocenianej przez patrzących, może też do zarozumiałości (por. słń. daw. *gizda* ‘duma, pycha, wyniosłość’). Z biegiem czasu leksemy utraciły odcień negatywny¹²¹.

3A.14. **dělbǫ*

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’ (zob. PILNY, 15A.6, s. 284)

Znaczenie oparte na kontynuantach zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

¹²⁰ Formy rekonstruowane dla późnego etapu rozwojowego grupy południowosłowiańskiej po przejściu psł. **y* > *i*.

¹²¹ Niejasna jest etymologia czes. *hezký* ‘ładny, piękny’. Nie jest wykluczony jego związek z **gydǫkǫ* i **gyzdavǫ* jako reliktu prasłowiańskiej alternacji **gǫz(d)-* : **gyz(d)-*, **gǫzǫkǫ* z rozwojem znaczeniowym jak przy **gyzdavǫ* (o takiej ewentualności por. Jakubowicz 2008: 519).

Znaczenie innowacyjne 'piękny, postawny' (ros. dial. *дѣльный*) powstało na podstawie zgeneralizowanego znaczenia 'dobrej jakości', 'dobry' (por. DOBRY, 1A.11, s. 110).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

3A.1. **krasbn̄o*

PIĘKNY psł. ← CZERWONY(?) psł. ← KOLOROWY/RÓŻNOBARWNY(?) strukt.

3A.2. **pěkn̄o, *pěkr̄o*

PIĘKNY zach. ← KOLOROWY etym.

3A.3. **ladbn̄o*

3A.3.1. ŁADNY zach., wsch. ← UPORZĄDKOWANY pol. daw., głuź., wsch. albo

3A.3.2.

ŁADNY zach., wsch. ← ZGRABNY pol. dial., czes., słc., ros., brus. dial. ← SKŁADNY/UPORZĄDKOWANY pol. daw., głuź., wsch.

3A.4. **lěp̄o*

ŁADNY/PIĘKNY psł. ← ODPOWIEDNI psł.

3A.5. **rědbn̄o*

ŁADNY/PIĘKNY dłuź., głuź. ← UPORZĄDKOWANY zach., pld.

3A.6. **godbn̄o*

ŁADNY czes., słn., chrw., srb. ← DOPASOWANY psł.

3A.7. **kypr̄o*

ŁADNY/PIĘKNY błg., mac. ← PULCHNY (o ciele) czes. ← PULCHNY (o ziemi) czes., słc., ukr. ← POROWATY ukr., srb.-csł.

3A.8. **drěčbn̄o*

ŁADNY czes., słc. ← WYSOKI czes., słc. ← WYROŚNIĘTY zach., pld.

3A.9. **glad̄ok̄o*

ŁADNY pol. daw. i dial., poł. ← GŁADKI psł.

3A.10. **grozbn̄o*

ŁADNY/PRZYSTOJNY słn. dial. ← POSTAWNY słn. dial. ← *SILNY ← GROŻNY psł.

3A.11. *zɔlʔ

PIĘKNY słń. ← DUŻY słń. ← *SILNY ← GNIEWNY psł. ← ZŁY psł.

3A.12. *grdʔ

PIĘKNY czes., słc. ← WSPANIAŁY zach., scs., strus., ros. ← DUMNY zach., scs., błg., wsch.

3A.13. *gyzdavʔ

PIĘKNY błg., mac. ← WYSTROJONY srb., chrw. ← KICZOWATY słń. ← BRZYDKI zach., pld.

3A.14. *dělʔbnʔ

PIĘKNY ros. dial. ← DOBRY ros. dial. ← PRACOWITY psł. ← ZWIĄZANY Z PRACĄ psł.

Również wśród motywacji pojęcia ‘ładny’ powtarzają się spotkane w rozdziałach poświęconych pojęciom ‘dobry’ i ‘miły’ odniesienia do układu: dopasowanie (*lěpʔ, *godʔbnʔ) i porządek (*ladʔbnʔ, *rědʔbnʔ), przy czym, podobnie jak w przypadku ‘dobry’, są one bezpośrednimi motywacjami pojęcia ‘ładny’. Inne motywacje są oparte na cechach wyglądu: stroju (*gyzdavʔ), kolorze (*krasʔbnʔ, *pěknʔ), budowie ciała: zgrabny (*ladʔbnʔ, alternatywne), wysoki (*drěčʔbnʔ), duży (*zɔlʔ), postawny (*grozʔbnʔ), i innych: pulchność (*kyprʔ), gładkość (*gladʔkʔ). Motywacją o charakterze oceniającym jest wspaniały (*grdʔ). Szczególnie ciekawe są pośrednie motywacje o ujemnym nacechowaniu: zło (*zɔlʔ) i brzydota (*gyzdavʔ). Polegają one, jak się wydaje, na łańcuchu minimalnych zmian semantycznych. W wypadku *gyzdavʔ mogła odegrać pewną rolę zmienność kryteriów oceny estetycznej¹²².

3B. BRZYDKI

3B.1. *gnusʔbnʔ

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Słownik prasłowiański (SP 7, 201), podobnie jak Vasmer² (1, 422), uważa wyrazy psł. za pochodzące od pie. rdzenia *g^hen- ‘trzeć, rozcierać’, zestawianego ze stnord. *gnúa* ‘trzeć’ i grec. *χναύειν* ‘skrobać; drapać’. Psł. *g^hnu- miałyby kontynuować pie. *g^hn-ou- : g^hn-eu-, rozszerzony wariant rdzenia pie. na stopniu zredukowanym. Zestawienie to – zarówno ze względu na brak

¹²² Por. też wnioski odnośnie do podstaw nominacyjnych leksemów wyrażających pojęcie ‘ładny’ zawarte w artykule Krystyny Kleszczowej (Kleszczowa 2002).

odpowiedników poza językami słowiańskimi kontynuującymi daną formę praindoeuropejską, jak i od strony semantycznej – nie jest przekonujące.

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’

Derywat z przyrostkiem *-bnъ* od psł. **gnusъ* : **gnusъ* ‘coś, co budzi wstręt’ albo od **gnusiti* ‘budzić wstręt’ (SP 7, 201).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘wzbudzający odrazę fizyczną’ > ‘wzbudzający odrazę psychiczną’

Obok znaczenia ‘budzący wstręt’ dla prasłowiańskiego można rekonstruować znaczenie ‘wzbudzający odrazę psychiczną’, spowodowane przeniesieniem uczucia wstrętu ze sfery fizycznej na psychiczną (por. ZŁY, 1B.12, s. 120).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘brzydki’ w dialektach rosyjskich powstało wskutek osłabienia znaczenia ‘wstrętny’. Zawężeniem znaczenia ‘budzący fizyczny wstręt’, opartym na konotowanej przyczynie wstrętu, jest znaczenie ‘brudny’, obecne w dialektach słowackich oraz w bułgarskich i macedońskich.

3B.2. wsch. i pld. *gadbnъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘budzący wstręt, obrzydzenie’(?)

Psł. **gadъ* jest oparte na pie. **g^uēd^h*- ‘coś, co wzbudza wstręt’ z prasłowiańską alternacją samogłoski rdzennej *-a-* : *-ĕ-* (por. *žad-* < *gĕd-*). Pierwotne **gĕd-* jest najbliższe związane z bałt. **gēdā-* (lit. *gēda* ‘wstyd, hańba’, stprus. *gīda-n* ‘wstyd’), pragerm. **kwæda-* (stwniem. *quāt, kōt* ‘ekskrementy’). Pierwotne znaczenie rdzenia ‘budzić wstręt, obrzydzenie’ jest możliwe, ale słabo udokumentowane.

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’

Derywat z sufiksem *-bnъ* od psł. **gadъ*.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’

Znaczenie ‘budzący wstręt, obrzydliwy’ jest poświadczane w językach południowo- i wschodniosłowiańskich od najwcześniejszych zapisów (scs. *gadbnъ*) do współczesnych (np. slń. daw. *gáden*, błg. *gáден*, ros. dial. *gáдный*).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne odnoszą się do sfery psychicznej (zob. ZŁY, 1B.13, s. 121), rzadziej do fizycznej – ‘brudny’ w dialektach rosyjskich. Osłabione znaczenie ‘brzydki’ nie jest zaświadczone. Wyraz został zamieszczono-

ny tu ze względu na dokładną zgodność znaczenia opartego na kontynuatach z **gydǫkǫ*, **gyzdavǫ*.

3B.3. wsch. **gydǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘budzący wstręt, obrzydzenie’

Pśł. **gydǫ* jest oparte na pie. **g^uūd^h*- ‘coś, co wzbudza wstręt’, por. stind. *gūtha*- ‘ekskrementy’. Na płaszczyźnie pie. powiązane z **gadǫ* (zob. **gadǫnǫ*, SP 8, 336; por. też **gadǫnǫ*, 3B.2, s. 149).

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’

Derywat z sufiksem *-ǫkǫ* od **gyditi*, którego podstawą jest **gydǫ* ‘coś, co wzbudza wstręt’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’

Znaczenie ‘wstrętny’ jest poświadczone we wszystkich językach wschodniosłowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie brus. *zǫdki* ‘brzydki’, obok ‘wstrętny’, powstało wskutek osłabienia pierwotnego znaczenia ‘wstrętny’.

3B.4. zach., pld. **gyzdavǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘budzący wstręt, obrzydzenie’ (zob. **gydǫkǫ*, 3B.3, s. 150 i **gadǫnǫ*, 3B.2, s. 149)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’

Derywat z sufiksem *-avǫ* od pśł. **gy(z)diti*, formy z infiksem ekspresywnego pochodzenia od **gyditi*, zob. **gydǫkǫ* (SP 8, 340).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’

W językach zachodniosłowiańskich podstawowe jest znaczenie ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’, które jest źródłem znaczenia ‘brzydki’ i innych znaczeń innowacyjnych, jak pol. dial. *gizdawcy* ‘brudny, niechlujny’, ‘leniwy’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘brzydki’, podobnie jak w przypadkach omówionych powyżej, powstało wskutek zmniejszenia intensywności zawartej w treści ‘budzący wstręt’. O rozwoju znaczeń innowacyjnych odnoszących się do elegancji w językach południowsłowiańskich zob. ŁADNY, 3A.13, s. 146.

3B.5. **bridǫ*/**bridǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘tnący’

Psł. **briti* ‘ciąć’ jest oparte na pie. **b^hrēj-* : *b^hrī-* ‘ciąć’, por. stind. *bhrī-* ‘karać, ranić’ (Vasmer² 1, 213).

Znaczenie strukturalne ‘tnący’

Psł. **bridǔ* jest derywatem z sufiksem *-dǔ* od **briti* ‘ciąć’. Szerszy zasięg ma forma z wtórnie nawarstwionym sufiksem *-kǔ*.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘ostry’ > ‘nieprzyjemny’

Pierwotne znaczenie ‘ostry’, poza scs. *bridǔkǔ* i dawnym słń. *bridek*, zachowało się w czeskim i słowackim, gdzie doszło do zróżnicowania form i znaczeń. Nowa forma z asymilacją postępową (czes. *břítký*, słc. *britký*) zatrzymała starsze znaczenie, podczas gdy regularny kontynuans (czes. daw. *břidký*, słc. *bridký*) przejął znaczenie innowacyjne ‘nieprzyjemny; wstrętny’. To samo znaczenie innowacyjne jest obecne w całej słowiańszczyźnie, np. w pol. daw. *brzydki* ‘wstrętny; przykry’, kasz. *břėdki* ‘brzydki, szpetny; brudny; zły, niemoralny’, dłuż. *bridki* ‘wstrętny’, słń. *bridek* ‘przykry, nieprzyjemny’, ukr. *бpидкiй* ‘brzydki, wstrętny’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wstrętny z wyglądu; brzydki’ powstało w języku polskim i obu łużyckich; z polskiego prawdopodobnie zostało przejęte do białoruskiego i ukraińskiego. Jest efektem przeniesienia znaczenia ‘przykry, nieprzyjemny w dotyku’ ze sfery odczuć dotykowych na estetyczne. Znaczenie ‘nieprzyjemny w dotyku’ można zrekonstruować na podstawie innowacyjnych wyspecjalizowanych znaczeń, np. dłuż. dial. *bridki* ‘miękkawy’, opozycyjnego względem ‘ostry’. Wskutek synestetycznego przypisania wrażeń jednego zmysłu innym powstało znaczenie ‘nieprzyjemnie działający na zmysły’, realizowane przez hiponimy, np. głuż. *bridki* ‘mdły, o zapachu’, czes. dial. *břidký* ‘tłusty, o mięsie’, w brus. dial. *бpыдкu* ‘śmierdzący, o dymie’, w strus. *бpидькuи* ‘cierpki; kwaśny; gorzki’ (por. ZŁY, 1B.15, s. 122).

3B.6. **rǫžbnǔ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘rozszerzony; rozwarty’(?)

Psł. **ręgati* ‘rozszerzać się; pękać’ (por. csł. *ręgnōti* ‘być rozwartym’, słń. *ręgati* ‘pękać; tworzyć szczeliny’) prawdopodobnie pochodzi z pie. *urēng-* ‘skręcać; wyginać’¹²³. Niezaświadczona forma jednokrotna ***ręgti*

¹²³ Rekonstrukcja znaczenia ‘verdrehen, (ver)biegen’ dla pie. rdzenia *urēng-* opiera się na znaczeniach czasowników germańskich opartych na formie kauzatywno-iteratywnej **urōng-* (LIV 639). Jednak z uwagi na możliwość wpływu na czasowniki germańskie kontynuansów **urēng^h-* ‘winden, zusammendrehen’ (LIV 639) może lepiej byłoby oprzeć rekon-

ma dokładny odpowiednik w łac. *ringi* ‘dąsać się, złościć się; szczyrzyć zęby’. Rozwój znaczenia przebiegał zapewne analogicznie w łac. *ringi* ‘szczyrzyć zęby’ > ‘dąsać się, złościć się’ i psł. ‘szczyrzyć zęby w uśmiechu’ > ‘szydzić’.

Znaczenia strukturalne ‘drwiący; szyderczy’ vs. ‘wyszydzany’

Psł. **rǫžbnǫ* jest derywatem z przyrostkiem *-bnǫ* od psł. **rǫgati* ‘szydzić, drwić, wyśmiewać’, które jest formą apofoniczną do psł. **ręgati* ‘rozszerzać się; pękać’ (Boryś 670).

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘szyderczy’ vs. ‘wyszydzany’ > ‘śmieszny’

Na bazie znaczeń strukturalnych w języku prasłowiańskim powstały znaczenia pozostające do siebie w opozycji podmiotu czynnego do biernego ‘szyderczy’ vs. ‘wyszydzany, śmieszny’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wstrętny’, z czego osłabione ‘brzydki’, jest poświadczone dla staroruskiego, istnieje też w słoweńskim, chorwackim i serbskim. Powstało, podobnie jak strus. *ружнѣи* ‘haniebny, smrotny’, z pierwotnego ‘wyszydzany; wart wyszydzienia’.

3B.7. **mǫzbnǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgniły, zbutwiały’ (zob. NIEPRZYJEMNY, 2B.4, s. 134)

Znaczenie strukturalne ‘wstrętny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘wstrętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Słc. dial. *mzrký* ‘brzydki’ obok ‘wstrętny’ powstało wskutek osłabienia pierwotnego znaczenia.

3B.8. **grozbnǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

strukcję na zaświadczonych niezależnie w grupie językowej romańskiej i słowiańskiej znaczeniach ‘szczyrzyć zęby’ (łac. *ringi*), ‘rozwierać się’ (cs. *ręgnǫti*) i ‘pękać, tworzyć szczeliny’ (słń. *ręgati*), które wskazują na pierwotne znaczenie ‘rozszerzać się; rozwierać się’. Przytaczane nieraz strus. *ranctwei* ‘kraść’ (Vasmer² 3, 512; Boryś 670) nie pomaga w rozwiązaniu problemu.

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wstrętny’, z czego złagodzone ‘brzydki’, jest innowacją poszczególnych języków (poł. *grüznā* (f.), dłuż. *grozny* i głuż. *hrozny*, słń. *grôzen*, błg. i mac. *zrôzen*). Wynika z asocjacji między przerażeniem a odrazą.

3B.9. *grdō

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie ‘wstrętny; brzydki’ powstało w areale południowosłowiańskim. Najbardziej prawdopodobna wydaje się rekonstrukcja łańcucha minimalnych zmian znaczeniowych. Problemem jest brak pewnych ogniw znaczeniowych w poszczególnych językach.

3B.10. *chudō

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zmiażdżony; pokruszony’(?) (zob. ZŁY, 1B.3, s. 114)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘mały, drobny’, ‘marny, zły’, ‘słaby’, ‘chudy’, ‘ubogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘brzydki’ powstało niezależnie w staroruskim z ‘marny, lichy, zły’ i w połabskim z ‘chudy; chorowity, mizerny’. Oparte jest na przeniesieniu negatywnej oceny ogólnej albo kondycji fizycznej na ocenę estetyczną.

3B.11. *marъnō

Znaczenie etymologiczne (zob. ZŁY, 1B.6, s. 117)

Znaczenie strukturalne ‘taki, który się śni, który się wydaje’, ‘urojony’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘przemijający’ > ‘bezwartościowy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘brzydki’ w dialektach polskich jest spowodowane przeniesieniem negatywnej oceny kondycji fizycznej na ocenę estetyczną.

3B.12. *grǫbǫ : *grubǫ

Znaczenie etymologiczne ‘nieobrobiony’ (zob. NIEPRZYJEMNY, 2B.3, s. 133)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘surowy, nieobrobiony, szorstki’, przen. ‘niemiły, nieprzyjemny; grubiański’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘brzydki’ w językach południowosłowiańskich (chrw. dial. *grûb*, srb. dial. *grûb*, błg. dial. *зруб*) powstało przez uogólnienie znaczenia ‘nieobrobiony’.

3B.13. *durьnǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenie strukturalne ‘wzburzony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘brzydki’ przybrało ros. *дурной*, które częściej pojawia się w zaprzeczonej formie *недурной* ‘ładny’.

3B.14. *chvorǫ

Znaczenie etymologiczne ‘zraniony; jątrzący się’ (zob. CHORY, 7B.1, s. 207)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chory’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Połabski przymiotnik *χörě* < **xvorǫ* w miejsce znaczenia ‘chory’ ma ‘zły, brzydki, szpetny; brudny, plugawy’. Taki rozwój semantyczny jest spowodowany uogólnieniem i wtórną specjalizacją w obrębie szerszego znaczenia ‘zły, marny’. Utratę znaczenia ogólnosłowiańskiego należy zapewne tłumaczyć izolowaną pozycją języka połabskiego w stosunku do innych języków słowiańskich.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

3B.1. *gnusьnǫ

BRZYDKI ros. dial. ← WSTRĘTNY psł.

3B.2. *gadbn̥

*BRZYDKI ← WSTRĘTNY wsch., pld.

3B.3. *gyd̥k̥z̥

BRZYDKI brus. ← WSTRĘTNY wsch.

3B.4. *gyzdav̥

BRZYDKI czes. dial. ← WSTRĘTNY zach., pld.

3B.5. *brid̥/*brid̥k̥z̥

BRZYDKI pol., głuź., ukr. ← WSTRĘTNY zach., csł., wsch. ← *DZIAŁAJĄCY NIEMILE NA ZMYŚŁY ← *PRZYKRY W DOTYKU ← OSTRY psł.

3B.6. *r̥žbn̥

BRZYDKI słuń., sch. ← WSTRĘTNY słuń., sch. ← *GODZIEN POGARDY ← BUDZĄCY ŚMIECH strukt. ← ŚMIESZNY/ŚMIEJĄCY SIĘ strukt. ← MAJĄCY OTWARTE USTA strukt. ← ROZWARTY strukt.

3B.7. *m̥f̥z̥k̥z̥

BRZYDKI słc. ← WSTRĘTNY psł.

3B.8. *grozbn̥

BRZYDKI poł., luz., słuń., błg., mac. ← BUDZĄCY WSTRĘT zach., pld. ← BUDZĄCY STRACH psł. ← STRASZNY/GROŹNY psł.

3B.9. *gr̥d̥

BRZYDKI pld. ← BUDZĄCY WSTRĘT pld. ← BUDZĄCY STRACH pld. ← GROŹNY pol. dial., scs., błg., wsch. ← OGROMNY słuń., sch. ← ŚMIAŁY strus., ros. ← ZUCHWAŁY pol. daw., strus. ← PYSZNY psł. ← DUMNY psł.

3B.10. *chud̥

3B.10.1.

BRZYDKI strus. ← ZŁY/MARNY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

i

3B.10.2.

BRZYDKI poł. ← CHUDY psł.

albo

3B.10.3.

BRZYDKI poł. ← MIZERNY psł. ← SŁABY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

3B.11. *marǫnǫ

BRZYDKI pol. dial., kasz. ← SŁABY pol., brus. ← ZŁY/MARNY pol.
← BEZWARTOŚCIOWY psł. ← UROJONY strukt.

3B.12. *grǫbǫ : *grubǫ

BRZYDKI sch., błg. ← NIEOBROBIONY psł.

3B.13. *durǫnǫ

BRZYDKI ros. ← ZŁY ros. ← GWAŁTOWNY etym.

3B.14. *chvorǫ

BRZYDKI poł. ← CHORY psł.

W motywacjach pojęcia ‘brzydki’ zdecydowanie dominuje wywołanie wstępu (*gnusǫnǫ, *gadǫnǫ, *gydǫkǫ, *gyzdavǫ, *bridǫkǫ, *mǫzǫkǫ, *grozǫnǫ, *grǫdǫ, *rǫzǫnǫ). Pozostałe motywacje są oparte na cechach zewnętrznych: słabość (*marǫnǫ), chudość (*chudǫ, alternatywnie) albo ich przyczynach – choroba (*chvorǫ), brak obrobienia (*grǫbǫ) bądź na wartościującej ocenie: zły (*durǫnǫ, *marǫnǫ, motywacja pośrednia; *chudǫ, alternatywnie).

4A. WYSOKI

4A.1. *vysokǫ

Znaczenie etymologiczne ‘położony na wierzchu’ > ‘powyżej odnośnego punktu’ > ‘wysoki’

Podstawą psł. *vys- jest pie. *ǫpso-, utworzone na bazie pie. przyimka *ǫp(o)- ‘na, na wierzchu; na wierzch’ (por. niem. *auf*). Od tej samej podstawy z determinantem -lo- grec. *ὕψηλος* ‘wysoki’, stirl. *uasal* ‘ts.’.

Znaczenie strukturalne ‘wysoki’

Psł. *vysokǫ¹²⁴ jest utworzone od podstawy *vys-, zachowanej też w formie stopnia wyższego *vys-je > *vysē. Przyrostek -okǫ jest charakterystyczny dla nazw wymiarów. Jego geneza nie jest znana, ale najbardziej

¹²⁴ Inną etymologię proponuje Wojciech Smoczyński, rekonstruuje on dla *vysokǫ wcześniejszą formę **vych-okǫ, zestawiając ją z lit. *atušà* ‘odrośl, latorośl, młody pęd’, którą wyprowadza z pie. *ǫš-aka-*, przytaczając paralele rozwoju semantycznego: „Daß die ‘hoch’ bezeichnende adjektivische Form öfters von dem Verb ‘wachsen’ bzw. ‘wachsen lassen’ herleitbar ist, bezeugt beispielweise ai. *ǫrdhv-á-* ‘hoch’ ← *ǫrdh-ǫ-, mit einer zu dem obigen urslav. *ǫš- parallelen gedehnten Sampras.-Schwundstufe, nämlich */urd -/ ← */werd -/, vgl.

prawdopodobne jest zlanie się sufiksu *-kъ z poprzedzającą go samogłoską -o-, należąca do tematu, a następnie rozprzestrzenienie się na przymiotniki o podobnej semantyce. Problemem jest znalezienie owego pierwszego przymiotnika, który był źródłem zmian analogicznych (por. Brodowska-Honowska 1960: 198).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wysoki’

Znaczenie ‘wysoki’ jest poświadczane we wszystkich językach słowiańskich, por. czes. *vysoký*, srb. *visok*, ros. *высокий*. Znaczenia wtórne, o których mowa w punkcie „znaczenia innowacyjne”, mogły zacząć się wytworzać już w okresie prasłowiańskim.

Znaczenia innowacyjne

Kontynuanty psł. **vysokъ* tworzą liczne znaczenia przerośne, przeważnie zgodne ze znaczeniami przerośnymi tworzonymi przez deskryptory o podstawowym znaczeniu ‘duży’ (ale bardziej ograniczone w zastosowaniu), np. ‘silny, o dużym natężeniu’ (*wysoka* gorączka), oraz wyrażające pozytywną ocenę: *wysoka* jakość. Specyficzna dla ‘wysoki’ jest zdolność do tworzenia znaczeń wtórnych, opartych na synestezji, odnoszących się do dźwięków: *wysoki* głos, ton.

4A.2. zach. i pld. **drěčbnъ*¹²⁵

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’

Psł. **drěkъ* jest zsubstantywowanym przymiotnikiem. Ma dokładny odpowiednik w lit. *draikas* ‘o drzewach, wysmukły, wysoki’ (SP 4, 229).

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słupek, jak pień drzewa’

Psł. **drěčbnъ* jest derywatem z sufiksem -bnъ od **drěkъ* ‘pień, słupek, belka’ (SP 4, 228).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dobrze wyrosnięty’

Znaczenie prasłowiańskie jest oparte na podstawie ‘taki jak słupek, jak pień drzewa’, co wpłynęło na oddalenie się od znaczenia etymologicznego i powstanie w słowackim, słoweńskim i chorwackim znaczenia ‘silny, moc-

ved. *várdhate* ‘wächst’ (...). Bedeutungsnahe ist freilich lat. *altus* ‘hoch, tief’, eigl. ‘emporgewachsen’ (= ahd. *alt* ‘alt’) von *alere* ‘ernähren, aufziehen, pflegen’ (...)” (Smoczyński 2000).

¹²⁵ SP 4, 228 rekonstruuje ten przymiotnik jako dialektyczny prasłowiański, jednak jeśli słuszna jest przytoczona tamże uwaga Ericha Bernekera o prawdopodobnym zapożyczeniu wyrazów czeskich ze słowackiego, to ze względu na zasięg wyrazu (słoweński, chorwacki i słowacki) należałoby uznać go raczej za późniejszy wspólny derywat od psł. **drěkъ*.

ny' (może wspólna innowacja, zob. SILNY, 6A.11, s. 187), przy reliktowym zachowaniu w czeskim i słowackim znaczenia bliższego odpowiednikowi litewskiemu 'wyrośnięty wzdłuż'.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie 'dobrze wyrośnięty' jest podstawą czes. i slc. *drečný* 'wysoki', z czego 'smukły', 'zgrabny; ładny'.

4A.3. wsch. **dosogъ*/**dosogъb*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Pśł. **segati* 'wyciągać rękę, by coś pochwycić' jest oparte na pie. **seg-* (w pśł. infiks nosowy), obecnym w lit. *sėgti* 'przypinać; przymocowywać', łot. *segt* 'przykrywać', stind. *saj-* 'zawieszać'. Znaczenie pierwiastka pie. trudno zrekonstruować z powodu rozbieżności znaczeń kontynuantów.

Znaczenie strukturalne 'dosiegający czegoś', 'osiągający coś'

Derywat z apofonią rdzennej samogłoski od **do-segti* 'dosięgać', prefigowanego **sęgti* 'sięgać'. Forma **dosogъb* powstała przez wtórne nawarstwienie przyrostka *-jb*.

Znaczenia oparte na kontynuantach 'duży, wysoki', 'wprawny, zdolny'

Prawdopodobnie nie tylko znaczenia 'duży, wysoki', ale również 'wprawny, zdolny' (por. strus. *досужии* 'zręczny, wprawny; zdolny'), oparte na przenośnym znaczeniu czasownika 'być w stanie czegoś osiągnąć fizycznie' > 'być w stanie coś osiągnąć', powstały w czasie wspólnoty prasłowiańskiej. Rozwój semantyczny dokonał się zatem na poziomie werbalnym.

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne zmiany znaczeń przymiotników poszły w różnych kierunkach. Dominanta semantyczna 'zdolność do aktywności' jest podłożem takich znaczeń, jak 'pilny, gorliwy, pracowity; pomysłowy', 'żwawy, dziarski', 'odważny, śmiały', 'ciekawy' i z nacechowaniem negatywnym, 'głupi'¹²⁶, świadczącym o przybraniu przez przymiotnik semu nadmiaru, obecnego też w 'zbyt szybki; spieszący się'. Niewątpliwie innowacyjne znaczenie w języku rosyjskim 'mający wolny czas, swobodny' powstało jako

¹²⁶ Znaczenie 'głupi, дурный, бестолковый' pochodzi z SRNG 8, 150 z cytatem: *досужая голова*. Nie jestem w stanie wyjaśnić na tej podstawie dokładnego podłoża zmiany znaczenia.

następstwo skutkowe znaczenia ‘zręczny, wprawny, umiejętny’, a więc taki, który szybko wykonuje zadaną pracę. Por. też STARY, 8B.7, s. 218.

4A.4. *velb/*velikb

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia psł. *velb i formantu *-kb*, *velikb, powstałego przez nawarstwienie na formę określoną *velbjb, jest niejasna. Najczęściej proponuje się pochodzenie od praidoeuropejskiego rdzenia z rekonstruowanym znaczeniem ‘chcieć’ (według Snoja² 812 ‘panować, władać’) – w takim wypadku spokrewnione z psł. *velēti ‘kazać, rozkazywać’ < ‘chcieć, pragnąć’ – albo homonimiczne¹²⁷ *uel- ‘ściskać’, przy czym autorzy słowników podkreślają niepewność etymologii (np. Brückner 616–617; Boryś 693–694; Vasmers² 1, 289; Rejzek 704). Por. też Chelimskij (2000: 325–327).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘duży’

Na znaczenie ‘duży’, ewentualnie ‘wielki’, wskazują wszystkie kontynuanty prasłowiańskiej formy rozszerzonej *velikb, jak również reliktowo zachowanego *velb (np. stpol. *wieli*, dluž. *wéli*, strus. *βελuu*).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wysoki’ w językach łużyckich, czeskim i słowackim jest jedną z realizacji znaczenia ‘duży’, która odnosi się do wymiaru wertykalnego. Bogaty rozwój znaczeń przenośnych z pierwotnego ‘duży’ jest typowy dla wykładników tego pojęcia¹²⁸.

4A.5. *golēm̃

Znaczenie etymologiczne ‘mocny, silny’

Psł. *golēm̃ jest prawdopodobnie pierwotnym imiesłowem biernym czasu teraźniejszego na *-m̃* od niezachowanego **golēti ‘stawać się silnym’, któremu dokładnie odpowiada lit. *galēti* ‘móc’ (SP 8, 36; zob. też Syroćkin 1997: 79–80). Czasownik kontynuuje pie. formę nominalną (według LIV 164 perfektywną) *gal- od pierwiastka z wzdłużonym wokalizmem *gēl- ‘móc, być silnym’. Por. też walij. *gallu* ‘móc’ : śrwalij. *gellit*, *geill* ‘ts.’, orm. *kalaw* ‘chwytać’.

¹²⁷ LIV 615–617 rekonstruuje dwie różne formy: *uelH- ‘być silnym; mieć moc, władzę’ i *uel- ‘ogarniać’.

¹²⁸ Rozwojowi semantycznemu przymiotnika *velikb, zwłaszcza w języku staroruskim, poświęciła artykuł K. P. Smolina (Smolina 1978).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wielki, bardzo duży, olbrzymi’

Znaczenia kontynuantów **golěmъ* przytoczone poniżej są zróżnicowane, ale niewątpliwie najwyraźniej rysuje się znaczenie ‘bardzo duży, wielki’, a więc już innowacyjne względem pie. ‘silny’, por.: stpol. *golemy* ‘bardzo duży, wielki’, stczes. *holemý* ‘duży, wielki’, srb. *gòlem* ‘bardzo duży, wielki’, ‘długi; szeroki; przestronny’, ‘wysoki, wyrośnięty’, ‘liczny’, csł. *golěmъ* ‘bardzo duży, wielki’, błg. *голям* ‘duży’, ‘bardzo duży, wielki’, ‘długi’, ‘liczny; obfity’, ‘silny, intensywny; gwałtowny, szybki’, ‘ważny; wybitny’, mac. *голем* ‘duży’, strus. *гольмьиу* ‘bardzo duży, wielki’, ros. dial. *голямый* ‘długonogi’, ‘liczny’, ‘prawdziwy, podobny’, ‘bez dodatków, przymieszek’.

Znaczenia innowacyjne

Kontynuanty **golěmъ*, które są dziś podstawowymi wykładnikami pojęcia ‘duży’ w języku bułgarskim i macedońskim, uległy w tych językach rozwojowi analogicznemu do przedstawionego wyżej rozwoju psł. **velikъ*. Znaczenie ‘wysoki’ w serbskim i chorwackim *gòlem* ma takie samo źródło jak przy kontynuantach omówionego wyżej **velikъ*.

4A.6. **bol’bъ*

Znaczenie etymologiczne ‘silny’ (zob. DOBRY, 1A.6, s. 107)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘duży’, ‘dobry’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ros. *большой* utraciło wartość komparatywną i jest podstawowym leksemem wyrażającym pojęcie ‘duży’, obejmującym też treść ‘wysoki’ w języku rosyjskim.

4A.7. zach. i wsch. **dъžь*

Znaczenie etymologiczne ‘cisnący’ (zob. SILNY, 6A.5, s. 182)

Znaczenie strukturalne ‘silny’, ‘zdrowy’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘silny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘postawny, wysoki’ w ukraińskim, podobnie jak ‘duży, wysoki’ w polskim, należy traktować tak samo jak przy kontynuantach innych omówionych leksemów o znaczeniu ‘duży’.

4A.8. *dikǝ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nieoswojony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczeń ‘wysokiego wzrostu, duży, wysoki’ obok ‘długi’ w północnych dialektach języka rosyjskiego trudno objaśnić czy też zilustrować paralelami rozwoju semantycznego. Prawdopodobnie interesujące nas znaczenie ‘wysoki’ jest zawężeniem wcześniejszego ‘duży’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

4A.1. *vysokǝ

WYSOKI psł. ← BĘDĄCY NA WIERZCHU/WYŻEJ etym.

4A.2. *drěčbnǝ

WYSOKI czes., ślc. ← TAKI JAK PIEŃ zach., pld.

4A.3. *dosǝǝ : *dosǝǝb

WYSOKI wsch. ← TEN, KTÓRY DOSIĘGA strukt.

4A.4. *velǝ/*velikǝ

WYSOKI łuz., czes., ślc. ← DUŻY psł. ← SILNY etym.

4A.5. *golěmǝ

WYSOKI srb., chrw. ← DUŻY psł.

4A.6. *bol’bjǝ

WYSOKI ros. ← DUŻY psł. ← SILNY etym.

4A.7. *dǝǝb

WYSOKI pol., ukr. ← DUŻY pol., ukr. ← SILNY zach., wsch.

4A.8. *dikǝ

WYSOKI ros. dial. ← DUŻY ros. dial. ← DZIKI psł.

Pojęcie ‘wysoki’ najczęściej motywowane jest przez wielkość, a pośrednio przez siłę (*velikǝ, *golěmǝ, *bol’bjǝ, *dǝǝb). Inne motywacje oparte są na wyobrażeniu sobie kogoś, kto jest w stanie osiągnąć określonego punktu (*dosǝǝb), albo kogoś, kto wzrostem przypomina pień drzewa (*drěčbnǝ).

Parametryczna semantyka pojęcia ‘wysoki’ umożliwia motywację opartą na pojęciu przyimkowym, wyrażającym położenie ‘na wierzchu czegoś’ (**vysokǫ*).

4B. NISKI

4B.1. **nizǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘położony na dole; zmierzający w dół’

Przysłówek i przyimek **nizǫ* ‘na dole; ku dołowi’ jest oparty na pie. **nei-* ‘na dole; ku dołowi’. Na formie z krótkim wokalizmem **ni-* oparte jest stind. *ni* ‘ts.’¹²⁹.

Znaczenie strukturalne ‘nisko położony’

Pśł. **nizǫkǫ* jest rozszerzeniem wcześniejszej pśł. postaci **nizǫ*, poświadczonej tylko w zsubstantywowanych przymiotnikach oznaczających ‘nisko położone miejsce’. Podstawą przymiotnika **nizǫ* jest równo brzmiący przysłówek i przyimek **nizǫ* ‘na dole; ku dołowi’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘niski’

Znaczenie oparte na kontynuatach jest bardzo jednolite; **nizǫkǫ*, obok podstawowej funkcji określania wymiaru wertykalnego, tworzy znaczenia wtórne, które można odnieść już do okresu prasłowiańskiego. W znacznym stopniu odpowiadają one wtórnym znaczeniom antonimicznego **vysokǫ*, choć paralelność ich rozwoju jest ograniczona.

Znaczenia innowacyjne

Przy kontynuatach leksemu **nizǫkǫ* powstały przenośne znaczenia wtórne odnoszące się do sfery moralnej, niemające antonimicznych odpowiedników wśród kontynuatów pśł. **vysokǫ*. (W bułgarskim powstały dwie formy oboczne: z samogłoską dźwięczną: *nizǫk* i bezdźwięczną *nizǫk*, między którymi doszło do dość typowej dystrybucji znaczeń. Nowa forma przejęła znaczenie konkretne, natomiast przy dawnej zachowało się znaczenie przenośne odnoszące się do ludzi ‘nikczemny, podły’).

4B.2. **malǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘mały’

¹²⁹ Niejasne końcowe *-zǫ być może zostało dodane przez analogię do innych przyimków prasłowiańskich (Boryś 365).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘mały’

Kontynuanty zgodnie wskazują na pierwotne znaczenie ‘mały’. W niektórych językach pierwotna forma została zastąpiona przymiotnikami z nawarstwionymi sufiksami, np. błg. *мàльк*, ros. *мáленький*.

Znaczenia innowacyjne

Podobnie jak przy antonimicznym pojęciu ‘duży’, wykładniki pojęcia ‘mały’ realizują również znaczenie ‘małego wzrostu’, a więc ‘niski’.

4B.3. *kʁnǝ

Znaczenie etymologiczne ‘obcięty’

Pśł. **kʁnǝ* kontynuuje pie. **krǝ-no-*, imiesłów oparty na zredukowanym stopniu pie. rdzenia *(s)*ker-* ‘ciąć’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘kaleki; uszkodzony’

Na znaczenie ‘kaleki; uszkodzony’ wskazują kontynuanty o znaczeniu ‘pozbawiony jakiejś części ciała’, np. cśł. *krǝnǝ* ‘z obciętymi uszami’, błg. *крѣн* : *кѣрн* ‘bez ucha’, ‘o naczyniu, obity’, strus. *корныйи* ‘z uszkodzonym nosem lub uchem’, sń. *kʁn* ‘połamany; rozbity’ i inne.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘małego wzrostu; niewysoki’ powstało w dialektach rosyjskich *кóрныйи* : *корнойи* (Sławski 2, 491) jako obrazowe określenie niskiego wzrostu. Niejasny rozwój semantyczny pol. daw. *kierny* ‘zły; rozgniewany’.

4B.4. *krǝpǝ

Znaczenie etymologiczne ‘skurczony’ (zob. GRUBY, 5A.4, s. 167)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘niski i gruby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Błg. dial. *крѣн*, *кран*, *крон* ‘niski; krótki’ powstało wskutek uczynienia dominantą semantyczną jednego elementu znaczeniowego pierwotnego znaczenia.

4B.5. *rǝdǝnǝ

Znaczenie etymologiczne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’ (zob. DOBRY, 1A.4, s. 105)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘prawidłowy, odpowiedni’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie ‘niski’, które pojawia się w csł. *rodьnъ* obok znaczeń ‘złączony, spojony’, ‘odpowiedni’, trzeba chyba wyprowadzać ze znaczenia ‘odpowiedni’. Być może jest to znaczenie kontekstowe, realizujące treść ‘taki jak ma być; niezbyt wysoki’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

4B.1. **nizьkъ*

NISKI psł. ← POŁOŻONY NISKO/NA DOLE etym.

4B.2. **malъ*

NISKI og. ← MAŁY psł.

4B.3. **krynъ*

NISKI ros. dial. ← USZKODZONY psł. ← OBCIĘTY etym.

4B.4. **krъpъ*

NISKI błg. dial. ← NISKI I GRUBY psł. ← SKURCZONY etym.

4B.5. **rodьnъ*

NISKI csł. ← ODPOWIEDNI psł.

Pojęcie ‘niski’, podobnie jak antonimiczne ‘wysoki’, jest motywowane przez pojęcie przymkowe ‘na dole; ku dołowi’ (**nizьkъ*). Motywacja przez mały rozmiar jest z pewnością powszechna, a na gruncie prasłowiańskim reprezentowana w przypadku (**malъ*). Innym jej przykładem jest wyabstrahowanie niskiego rozmiaru z bardziej złożonego pojęcia ‘krępy’ (**krъpъ*). Obrazową motywacją jest skojarzenie niskości z uszkodzeniem, obcięciem (**krynъ*). Motywacja przez bycie takim jak trzeba (**rodьnъ*) z powodu braku paraleli musi być traktowana z ostrożnością.

5A. GRUBY

5A.1. pld. i wsch. **debelъ*

Znaczenie etymologiczne ‘silny, tęgi’

Psł. dial. **debelъ*¹³⁰ jest wyprowadzane z pie. **d^heb-* ‘gruby, mocny, krępy; silny’ (SP 3, 29–30). Odpowiedniki z innymi formantami istnieją w gru-

¹³⁰ Rekonstruowana przez SP 3, 29–30 forma oboczna **dobelъ* (i **dabolъ*) może być skutkiem kontaminacji psł. **dobъ* (por. SILNY, 6A.9, s. 186) i **debelъ*.

pie bałtyckiej (stprus. *debikan* ‘wielki’) i germańskiej (śrwniem. *tapfer*, śrdniem. *dapfer* ‘ciężki; krępy, silny’).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘tęgi’ > ‘tłusty, otyły’

Znaczenia ‘tęgi’, ‘silny’, ‘duży’ są zachowane przede wszystkim w językach wschodniosłowiańskich, gdzie wokół nich koncentrują się innowacje (strus. *дебелый* ‘gruby’, ‘prosty’, ros. *дебелый* ‘gruby, tęgi, krępy’, ‘zdrowy; mocny, krzepki’, ‘nieobrobiony’, ukr. *дебелый* ‘krępy, krzepki’, ‘silny, mocny’, ‘zdrowy’, ‘trwały’, brus. *дзябелы* ‘silny’, ‘mocny, trwały’, ‘zdrowy’, ‘gruby, tęgi, otyły’)¹³¹. W językach południowsłowiańskich prawdopodobnie już w okresie prasłowiańskim wtórne znaczenie ‘gruby’ stało się dominujące.

Znaczenia innowacyjne

W dalszym rozwoju miejsce semu centralnego ‘duże rozmiary’ przejęła ‘rozwinęta tkanka tłuszczowa’. Ta dominanta znaczenia była punktem wyjściowym rozwoju dalszych znaczeń, np. ‘tłusty, o potrawach’, ‘urodzajny, o ziemi’, ‘bogaty, obfity, o plonie’. W językach południowsłowiańskich znalazły się też znaczenia wtórne, oparte na synestezji i zwykle towarzyszące leksykalnym wykładnikom pojęcia ‘gruby’, mianowicie ‘niski, o głosie’.

5A.2. *tłstǫ

Znaczenie etymologiczne ‘zawierający wodę, nabrzmiały’

Psł. *tłstǫ < *tłz-to- jest z pochodzenia imiesłowem biernym od niezachowanego czasownika psł. *tłzti, opartego na również niezachowanym **telti tǫlǫ (bliższa podstawa zachowała się w językach bałtyckich, por. lit. *tulžti* ‘pęcznieć, pulchnieć; mięknać, butwieć’ i łot. *tūlzt* ‘nabrzmiwać’). Czasowniki bałtyckie i rekonstruowany słowiański są wyprowadzane od pie. rdzenia *tēu-/tū-/tu- ‘nabrzmiwać, zwiększać objętość’ (por. psł. *tyti) z rozszerzeniem -l- (Boryś 636). Rdzeń ten częściej jest spotykany z rozszerzeniem -k-: *teu-k- (por. psł. *tučiti ‘tuczyć’).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘mający dużą objętość’, ‘gruby’ > zach. i pld. ‘tłusty’

Etymologiczne znaczenie ‘zawierający wodę’ znikło całkowicie, ustępując miejsca znaczeniu ‘mający dużą objętość’, istniejącemu do dziś w niektórych językach (np. głuz. *tołsty* ‘mający gruby pień, o drzewie’, ros.

¹³¹ Także słn. *débel* ‘duży, wielki’ obok innych znaczeń wyraźnie związanych z tuszą.

толстый ‘gruby, też o książce’, ‘gruby, niski, o głosie’ brus. *тоўсты* ‘ts.’)¹³². Znaczenie ‘tłusty, mający dużą zawartość tłuszczu’, które dziś jest podstawowym znaczeniem kontynuantów w większości języków zachodnio- i południowosłowiańskich (np. pol. *tłusty*, słń. *tólst*, chrw. *tŭst*, błg. *млѣст*), wytworzyło się wtórnie, prawdopodobnie jeszcze w czasach wspólnoty wewnątrz poszczególnych dialektów.

5A.3. **jędrō*/**jędrъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘nabrzmiały’(?), ‘będący w środku, rdzenny’(?)

Brak pewnej etymologii. Najczęściej jest uważany za utworzony na bazie pie. **oid-* ‘puchnąć, nabzmiewać’ z prawdopodobnym odpowiednikiem w grec. *ἀδρός* ‘dojrzały, silny, krępy’ (Sławski 1, 536–537, gdzie też inne propozycje). Inaczej ESSJ 6, 66, który rekonstruuje formę bez nagłosowego *j-*, uważając subst. **ędro* ‘jądro’ za dzwięczny wariant **ętro* ‘wnętrze’. Za związkami **ędrō* i **ędro* opowiada się też Derksen 157. Wahania te nie pozwalają zrekonstruować znaczenia etymologicznego, którym w pierwszym wypadku byłoby ‘nabrzmiały’, w drugim ‘będący w środku, rdzenny’.

Znaczenie strukturalne (tylko przy przyjęciu drugiego wariantu znaczenia etymologicznego) ‘mający jądro’

Pśl. **jędrō* jest zachowane tylko w językach południowosłowiańskich (strus. *ядръи* pewnie pod wpływem cerkiewnym). Zasięg ogólnosłowiański ma forma **jędrъnъ* z przyrostkiem *-ъnъ*, w której, w zależności od przyjętej etymologii, można widzieć albo rozszerzenie pierwotnego **jędrō*, albo derywat od **jędro*.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘pełen sił witalnych; zdrowy; krzepki, jędrny; gruby’

Znaczenia rekonstruowane dla prasłowiańskiego są poświadczone np. przez czes. *jadrný* ‘krzepki, dorodny; mocny’, dial. ‘zdrowy’, srb. i chrw. *jédar* ‘pełen sił witalnych; krzepki, zdrowy; jędrny’, ‘dobrze odżywiony, gruby, postawny; dorodny’, ‘bogaty, obfity’, błg. *ѣдръ* ‘duży, tęgi, rosły, gruby; silny’, ukr. *ядра́ний* ‘mocny, tęgi; krzepki, zdrowy’. Žofie Šarapatková

¹³² W innych językach śladem znaczenia nieodnoszącego się do tłuszczu są kontynuanty pśl. derywatu **tŭšča* ‘to, co ma dużą objętość’, np. pol. *tuszcz* ‘duże zbiorowisko ludzi’ (por. Boryś 1991: 27; przedruk: 2007: 543–544).

jako pierwotne znaczenie prasłowiańskie proponuje ‘dobry’, analogicznie do **dobrъ*, które następnie w różnych językach uległo różnorodnej specjalizacji (Šarapatková 1996: 21–22). O problemach związanych z ustaleniem kierunku rozwoju semantycznego, zob. SZYBKI, 9A.5, s. 222.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia wtórne są liczne, jednak można wskazać tylko ich bezpośrednie motywacje, np. srb. i chrw. *jédar* ‘twardy; ścisły, gęsty’ < ‘krzepki’, błg. *èðop* przen. ‘ważny’ < ‘duży; silny’, ‘gruby’. Ustalenie pełnych ciągów rozwoju semantycznego jest niemożliwe ze względu na niejasną motywację etymologiczną.

5A.4. **krǫpъ*/**krǫpъnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘skurczony’

Pśł. **krǫpъ* pochodzi od formy nominalnej z cechą apofoniczną -o- od pie. rdzenia *(s)*kremp*-¹³³ : *(s)*kremb*- ‘krzywić się; kurczyć się, marszczyć się’ (por. śrwniem. *schrumpfen* ‘marszczyć się, kurczyć się’), które jest nazalizowanym wariantem pie. *(s)*kerb*- : *(s)*kerb*^h- (Pokorny 949; Sławski 3, 107). Por. też (z zachowanym -s- mobile) lit. *skramblýs* ‘brzuchaty karzeł’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘niski i gruby’

Prawdopodobnie prasłowiańskie znaczenie zachowało się dokładnie w polskim *krępy*, a bliskie jest chrw. dial. *krôpi* ‘okrągły’. Wynika to z zestawienia z innymi językami, które kontynuują albo znaczenie ‘niski’, albo ‘gruby’.

Znaczenia innowacyjne

Po wyeliminowaniu jednego z elementów znaczenia drugi stawał się dominantą semantyczną wyrazu i mógł podlegać dalszemu rozwojowi. W ten sposób niektóre z kontynuantów stały się antonimiczne względem swych odpowiedników w innych językach. Znaczenie ‘gruby’ istniało w języku staroczeskim i w niektórych dialektach bułgarskich. Sem ‘niski’ stał się podstawą znaczeń w innych gwarach w języku bułgarskim (por. błg. dial. *krъn*, *kran*, *kron* ‘niski; krótki’). W wyniku dalszego rozwoju powstało też zapisane w cerkiewnosłowiańskim znaczenie ‘mały, drobny’. Na bazie formy **krǫpъ* utworzona została rozszerzona sufiksem -*ъnъ* forma **krǫpъnъ*, obecna w języku rosyjskim, serbskim i chorwackim (srb. i chrw.

¹³³ Rdzeń z bezdźwięczną spółgłoską nierekonstruowany przez Pokornego 949.

krúpan, ros. *крупный*) (Boryś 259)¹³⁴. Przez rozszerzenie sensu obok znaczenia ‘gruby’ powstało w tych językach znaczenie odnoszące się do ogólnego rozmiaru ‘duży’, co w języku rosyjskim, zgodnie z ogólną tendencją rozwoju znaczenia ‘duży’, dało znaczenia ‘ważny, znaczny; wybitny’.

5A.5. *sporǔ

Znaczenie etymologiczne ‘udany, owocny’

Psł. *sporǔ jest spokrewnione z *spēti ‘osiągać efekt, być owocnym, udanym’. Czasownik opiera się na pie. rdzeniu *sp^hē- z determinantem -je-: *sp^hē-je- ‘udawać się, pomyślnie się rozwijać’. Najbliższe odpowiedniki w językach bałtyckich (lit. *spėti spėjū* ‘zdążyć’, ‘domyślać się’, ‘zaowocować; dojrzewać’, łot. *spēt spēju* ‘osiągać coś zamierzonego, podołać czemuś’) i w stind. *sphāy-* ‘stawać się tłustym’, por. stang. *spōwan* i stwniem. *spuoen* ‘udawać się’ (LIV 532). Już w praindoeuropejskim istniała zapewne forma nominalna z sufiksem -ro-, choć jej postać nie jest pewna. Obok psł. *sporǔ, wskazującego na regularną postać apofoniczną *sp^ho-ro-, istnieje stind. wedyjskie *sphirá-* ‘tłusty’ oraz łac. (*pro*)*sper* ‘pomyślny’, które wskazują na postać ze zredukowanym wokalizmem *sp^hǝ-ro- (Pokorny 982).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘wydajny, obfity’

Znaczenie ‘wydajny, obfity; dający oczekiwane rezultaty, owocny’ jest zaświadczone w prawie wszystkich językach słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne powstałe na bazie znaczeń zrekonstruowanych dla prasłowiańskiego są bardzo liczne. Odnoszą się do cech fizycznych, zarówno do siły i wielkości (czes. *spory* ‘silny; krzepki, krępy’, głuź. *spory* ‘duży; krępy, przysadzisty’, ukr. *cnópyй* ‘duży’, brus. z suf. -ьпъ *cnópны* ‘gęsty’), jak i do sprawności (pol. daw. *spory* ‘szybki, prędki; sprawny’, ślc. *spory* ‘szybki’, czes. *spory* ‘chętny, gorliwy; gotowy’, ros. *cnópyй* ‘sprawny’, brus. z suf. -ьпъ *cnópны* ‘szybki’). Ciekawa jest wyraźna enancjosemia, która pojawia się w czeskim i słowackim ‘marny, słaby; nieliczny’ obok ‘silny; obfity’. Te znaczenia nie wynikają z naturalnego rozwoju semantycznego, ale

¹³⁴ Niektórzy badacze wyprowadzają srb. i chrw. *krúpan* i ros. *крупный* z psł. **krupъnъ* i łączą z rodziną **krupa* (Sławski 3, 178; ESSJ 13, 46–47), względy semantyczne przemawiają przeciw takiemu rozwiązaniu. Psł. **krupa* i derywowany odeń przymiotnik **krupъnъ* odnoszą się do drobnych obiektów, w odróżnieniu od wymienionych kontynuatów o wręcz antonimicznych znaczeniach.

z wpływu języka niemieckiego, to jest rodziny wyrazowej *sparen* ‘oszczędzić; skąpić’, *spärlich* ‘skąpy; oszczędny’, ‘rzadki, nieliczny, np. o włosach’. Wyraźnie wskazują na to znaczenia z tej sfery semantycznej obecne też w innych językach: głuź. *spory* ‘oszczędny’, czes. *sporý* ‘skąpy; oszczędny’, srb. i chrw. *spòr* ‘umiarkowany, skromny’. Znaczenia antonimiczne występują też wśród kontynuantów psł. **sporǔ*, które odnoszą się do szybkości, por. srb. i chrw. *spòr* ‘powolny, niespieszny’ wobec. pol. daw. *spory* ‘szybki’.

5A.6. **gladǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘gładki’

Psł. **gladǫ* z pie. **g^hlād^h*-. Dokładny odpowiednik w lit. *glodus* ‘gładki, równy’, natomiast na formie **g^hlad^h*- jest oparte stwieniem. *glatt* ‘gładki, lśniący’ i łac. *glaber* < **g^hlad^h-ro-* ‘łysy; gładki’, różniące się od pozostałych obecnością sufiksu (SP 7, 87).

Znaczenie strukturalne ‘gładki’

Psł. **gladǫkǫ* powstało przez nawarstwienie sufiksu *-kǫ* na niezachowany przymiotnik ***gladǫ* ‘gładki’, na którego postać i znaczenie wskazują liczne derywaty prasłowiańskie, np. **gladǫ* ‘gładka, równa powierzchnia’, **gladiti* ‘wygładzać’ i in. (zob. SP 7, 87–89).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gładki, o równej powierzchni’

Pierwotne znaczenie ‘gładki; pozbawiony nierówności; jednolity’ jest poświadczane we wszystkich językach słowiańskich (np. czes. *hladký*, scs. *gladǫkǫ*, ros. *пладкуи*). Trudno powiedzieć, czy równie stare są rekonstruowane przez SP 7, 85 znaczenia wtórne ‘niesprawiający trudności, łatwy’, ‘grzeczny, uprzejmy’.

Znaczenia innowacyjne

Zapewne paralelnymi innowacjami (np. pol. daw. *gładki*, poł. *glott’ě*, strus. *пладкуи*) są znaczenia ‘wykarmiony, utuczony; tłusty, otyły’, oparte, jak się wydaje, na wyglądzie dobrze wypasionego (bez zwisających fałd skóry) zwierzęcia¹³⁵. W podobny sposób jest motywowane prawdopodobnie znaczenie ‘ładny’ w polskim dawnym i dialektach oraz w połabskim (por. ŁADNY, 3A.9, s. 144). Inne znaczenia: pol. dial. ‘łysy’ i ‘śliski’¹³⁶ oparte są na właściwościach ‘gładkości’. Znaczenia obecne w dialektach rosyjskich

¹³⁵ Inaczej SP 7, 85, który rekonstruuje dla prasłowiańskiego znaczenie ‘dobrze wyglądający, tłusty, gruby’.

¹³⁶ Najprawdopodobniej kalka z niemieckiego, na co wskazuje geografia (dial. śląskie).

i ukraińskich: ‘zręczny; sprytny’ i nieodnoszące się do ludzi: ‘uporządkowany’, ‘smaczny’ wskazują na obecność ogniwa pośredniego ‘dobry’. Warto zwrócić uwagę na nieoczekiwane ros. dial. ‘pusty’, które jest zapewne skutkiem utraty czytelności przez znaczenie ‘pozbawiony porostu’, rozumiane jako ‘pozbawiony czegoś w ogóle’ > ‘pusty’.

5A.7. **tqgǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘naciągnięty, napięty’ (zob. SILNY, 6A.4, s. 181)

Znaczenie strukturalne ‘naciągnięty, napięty’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘napięty’ > ‘twardy’, zach. ‘silny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie ‘silny’ powstało w języku polskim jako ogniwo ciągu ‘silny’ > ‘dobrze zbudowany’ > ‘gruby’. Przyczyną jego powstania było dążenie do eufemistycznego wyrażenia pojęcia ‘gruby’, gdy zyskało ono negatywne nacechowanie.

5A.8. **grubǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘nieobrobiony’ (zob. NIEPRZYJEMNY, 2B.3, s. 133)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘surowy, nieobrobiony, szorstki’, przen. ‘niemiły, nieprzyjemny; grubiański’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘gruby’ jest prawdopodobnie innowacją, która wystąpiła niezależnie na obszarze polskim¹³⁷ (skąd w gwarach śl. i czes. rozpowszechnione zwłaszcza jako określenie kobiety w ciąży) i serbsko-chorwackim¹³⁸. Do ukraińskiego i białoruskiego dostało się chyba z polskiego, na co wskazuje brak tego znaczenia w rosyjskim. Innowacyjne znaczenie ‘nie-

¹³⁷ Znaczenie ‘gruby’ prawdopodobnie nie jest staropolskie. *Słownik staropolski* rekonstruuje znaczenia ‘gruby, o dużym obwodzie’ opiera na jednym przykładzie, w którym interpretacja znaczenia nie jest oczywista (kon plesznywy...grube kolanye z 1471 r.). Lepiej udokumentowane przykładami jest drugie znaczenie ‘prostacki, nieokrzesany’, na które wskazują również derywaty (Słstpol 2, 505).

¹³⁸ *Słownik prasłowiański* rekonstruuje także znaczenie ‘gruby’ i przyjmuje następującą łańcuch rozwojowy: ‘szorstki, chropowaty, nierówny’ > ‘bez zarysowanych kształtów, nieobrobiony, niezgrabny’ > ‘gruby, tłusty, obszerny, dużego rozmiaru’ (SP 8, 239). Wada tej rekonstrukcji jest zdecydowanie negatywne nacechowanie znaczenia ‘gruby’, nieobecne prawdopodobnie w czasach kształtowania się znaczeń wyrazu.

kształtny; szpetny, brzydki' (srb. i chrw. *grûb*, błg. *зпыб*) jest motywowane znaczeniem 'nieobrobiony'. Pozytywnie nacechowane znaczenia przenośne 'ważny', 'bogaty' są obecne w gwarach czeskich i słowackich (oraz w sąsiadujących z nimi gwarach polskich) i wskazują na dodatnie wartościowanie pojęcia 'gruby'.

5A.9. zach. i wsch. **rychlъ*

Znaczenie etymologiczne 'związany z kopaniem; kopiący; kopany' (zob. SZYBKI, 9A.1, s. 219)

Znaczenie strukturalne wsch. 'ruszający się; rozruszany' vs. zach. 'ruszający się; ruchliwy' (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach 'pulchny; porowaty; rozlazły'

Znaczenia oparte na znaczeniu czynnym imiesłowu od **rychlъ*, charakterystyczne dla języków zachodniosłowiańskich, nie są istotne dla powstania znaczenia 'pulchny'.

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie 'otyły' (ros. pot. *рѣхлый*) jest oparte na znaczeniu 'pulchny; rozlazły', które powstało przez przeniesienie dominanty semantycznej na skutek widocznego w znaczeniu strukturalnym braku zwartości. O innym efekcie rozwoju znaczenia 'pulchny; rozlazły' zob. SŁABY, 6B.5, s. 196.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

5A.1. **debelъ*

GRUBY psł. ← SILNY etym.

5A.2. **tłstъ*

GRUBY psł. ← MAJĄCY DUŻĄ OBJĘTOŚĆ psł. ← NABRZMIAŁY etym.

5A.3. **jędrъ*

5A.3.1.

GRUBY pld. ← NABRZMIAŁY(?) etym.

albo

5A.3.2.

GRUBY pld. ← POSTAWNY pld. ← SILNY pld. ← BĘDĄCY JĄDREM(?) etym.

5A.4. *krorp̃o/*krorp̃no

GRUBY stczes., błg. dial. ← NISKI I GRUBY psł. ← SKURCZONY etym.

5A.5. *spor̃o

KRĘPY czes., głuż. ← KRZEPKI czes. ← WYDAJNY psł. ← OBFITY psł.

5A.6. *gladz̃ok̃o

GRUBY pol. daw., poł., strus. ← TŁUSTY pol. dial., poł., śln., wsch. ← GŁADKI psł.

5A.7. *tq̃o

GRUBY pol. ← SILNY psł.

5A.8. *grub̃o

GRUBY pol., srb., chrw. ← CHROPOWATY psł.

5A.9. *rychl̃o

GRUBY ros. pot. ← PULCHNY psł. ← ROZLAZŁY psł.

W przypadku pojęcia ‘gruby’ istotne wydaje się zwrócenie uwagi na biegun wartości. Część motywacji wskazuje na wyraźnie dodatnie asocjacje, jest bowiem oparta na krzepkości, sile (**debel̃o*, **spor̃o*, **tq̃o*, **jędr̃o*, alternatywnie). Asocjacja ujemna jest obecna w **rychl̃o*, motywowanym przez bycie rozlazłym. Motywacje związane z obrzmiałością (**jędr̃o* alternatywnie; **tl̃st̃o* pośrednio) są chyba nienacechowanymi motywacjami obrazowymi, podobnie jak samo wskazanie na zawartość tłuszczu (**gladz̃ok̃o*). Przy **gladz̃ok̃o* ciekawe jest zestawienie jego motywacji pośredniej z antonimiczną motywacją **grub̃o* ‘niegładki, chropowaty’. W wypadku **krorp̃o*, podobnie jak w przypadku omawianego wyżej pojęcia ‘niski’, wyabstrahowany został jeden z elementów bardziej złożonego pojęcia ‘krępy’.

5B. CHUDY

5B.1. *lib̃o

Znaczenie etymologiczne ‘chudy, słaby’

Z pie. **lej-b^ho*- ‘słaby’, co od **lej*- ‘chudnąć’ (Pokorny 661–662). Dokładny odpowiednik w lit. *liebas* ‘słaby, chorowitej budowy ciała’, ‘szczupły, chudy’, ‘smukły, zgrabny’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chudy’

Psł. **libv* jest szcążtkowo zaświadczone w językach zachodnich. Zarówno zachowane dawne kontynuanty (stpol. *luby*¹³⁹ ‘gracilis’ (hapax), stczes. *libí*(?), zapewne = *libový* ‘chudy, bez tłuszczu’, Gebauer 2, 248), jak i odpowiednik (ESSJ 15, 74–75; Rejzek 341; SEK 3, 162–163) wskazują na pierwotne znaczenie ‘chudy’.

Znaczenia innowacyjne

Wtórne jest znaczenie kasz. *lębi* ‘nadmiernie wysoki, zbyt wyrośnięty’, powstałe w wyniku rozszerzenia, a następnie ponownego zwężenia, ale już z inną dominantą: ‘chudy’ > ‘chudy i wysoki, tykowały’ > ‘nadmiernie wysoki’.

Kolejne znaczenia kasz. *lębi* ‘słabowity, wątły; delikatny’ są wynikiem przekonania, że z chudością łączy się brak siły.

5B.2. zach. i wsch. **ščuplv*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia psł. **ščupati* niepewna. Prawdopodobnie kontynuuje pie. **skeup-* związane na płaszczyźnie pie. ze **ščipati* < **skejp-*, które jest rozszerzeniem pie. *(s)kēj-/-(s)kej- ‘ciąć’.

Znaczenie strukturalne ‘dotykany; obmacywany’

Psł. **ščuplv* jest dawnym imiesłowem od **ščupati* ‘dotykać, macać’. Strukturalne znaczenie ‘dotykany; obmacywany’ mogło pozostawać w związku z obrazem kogoś, ‘komu można wymacać kości’, a więc ‘chudego’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chudy’

Znaczenia innowacyjne, omówione poniżej, wskazują na psł. znaczenie ‘chudy’, które w późniejszym rozwoju przyjęło odcień pozytywny albo negatywny, determinując dalszy rozwój semantyczny (por. pol. *szczupły* ‘szczupły’, dawniej ‘chudy, ubogi’, czes. daw. *štíplý*, śl. *št’úpły* ‘szczupły, smukły’)¹⁴⁰.

Znaczenia innowacyjne

W części słowiańszczyzny zachodniej doszło do modyfikacji znaczenia, które zyskało nacechowanie pozytywne. Inaczej w językach wschod-

¹³⁹ W polskim -u- pod wpływem *luby* ‘miły’ albo hiperpoprawne względem formy czeskiej.

¹⁴⁰ Machek² 625 zalicza do tej samej rodziny czes. *štíhlý*, śl. *štihly* ‘ts.’.

niosłowiańskich, gdzie powstanie znaczenia ‘mizerny, lichy’ świadczy o utrzymaniu negatywnego zabarwienia (por. ros. *у́ны́лый* ‘wąty, mizerny’, brus. *у́нылы* ‘ts.’, ukr. *у́нылий* ‘ts.’).

5B.3. **tǔščb*

Znaczenie etymologiczne ‘pusty’

Pśł. **tǔščb* jest oparte na pie. **tus-kǫo-* ‘pusty’, co do **teu-s-* ‘być pustym’. Dokładne odpowiedniki w językach bałtyckich (lit. *tùščias* ‘pusty’, łot. *tukšs* ‘pusty; biedny’) i stind. (*tucchyá-* ‘pusty; marny, znikomy’) (Pokorny 1085; Vasmer² 4, 90–91).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pusty’

Kontynuanty wyraźnie wskazują na pierwotne znaczenie ‘pusty’, por. pol. *czczy* (stpol. i dial. *tszczy*) ‘pusty, nieważny’, daw. ‘ubogi’, stczes. *tščí* ‘pusty; głodny’, scs. *tǔštǔb* ‘pusty, daremny’, słń. dial. *těšč* ‘pusty’, srb. i chrw. *tǎšt* ‘pusty’, strus. *моуиуи* ‘pusty; niepozorny, mizerny’, ros. *моуиуи* ‘chudy, lichy, mizerny; pusty, czczy’, ukr. *моуиуи* ‘pusty’, brus. *моуиуи* ‘pusty’.

Znaczenia innowacyjne

Z pierwotnego ‘pusty’ powstały znaczenia odnoszące się zarówno do cech i stanów fizycznych człowieka (rosyjskie ‘chudy, wychudzony; nędzny’, dawne polskie ‘biedny, ubogi’; kaszubskie i staroczeskie ‘głodny’, już staroruskie ‘mizerny’), jak i do oceny jego wytworów, np. na drodze metaforyzacji wyłoniły się znaczenia polskie ‘nieważny’ i staro-cerkiewno-słowiańskie ‘daremny, niepotrzebny’.

5B.4. zach. **sǔkrombǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘ucięty’

Pśł. **kromǔ* jest formą nominalną do pie. *(s)*krem-*, które jest rozszerzeniem rdzenia **ker-* ‘ciąć’.

Znaczenie strukturalne ‘obcięty’

Od pśł. **kromǔ* ‘odcięty kawałek; kromka’ z sufiksem *-bǔ* i przedrostkiem *sǔ-* (Boryś 554).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘umiarkowany; ograniczony; niewielki’ > ‘skromny’

Znaczenia ‘umiarkowany; ograniczony; niewielki’ są zaświadczone w pol. *skromny* i czes. *skromný*. Wtórne ‘skromny’ również w głuź. *skromny* i ślc.

skromny, a także w wyrazach zapożyczonych: ros. *скромный*, błg. *скромн*, srb. i chrw. *skrōman*.

Znaczenia innowacyjne

Trudno rozstrzygnąć, czy znaczenie ‘chudy’ obok ‘ubogi’ w kaszubskim jest skutkiem rozwoju znaczeniowego ‘umiarkowany’ > ‘ubogi’ > ‘chudy’, czy może stanowi relikw strukturalnego znaczenia ‘obcięty’.

5B.5. *šibəkz

Znaczenie etymologiczne (por. GWAŁTOWNY, 10A.4, s. 230)

Znaczenie strukturalne ‘taki, którym można machać, wywijać’

Słn. *šibek* jest niezależnym derywatem słoweńskim od *šiba ‘witka, długa cienka gałązka’, co jest nomen instrumenti od *šibati ‘wykonywać gwałtowne ruchy; rzucać, uderzać; miotać; wymachiwać, wywijać’, formalnie równym psł. *šibəkz (Snoj² 725)¹⁴¹. W pracy został umieszczony ze względu na zgodność formalną z omawianym w niej leksemem prasłowiańskim.

Znaczenia innowacyjne

Słn. *šibek* ‘giętki, gibki; cienki, o gałązce’, rozszerzając referencje, przybrało znaczenia ‘szczipły, smukły; słaby, delikatny’ w odniesieniu do człowieka. Por. też SŁABY, 6B.17, s. 200.

5B.6. *chudz

Znaczenie etymologiczne – niejasne ‘zmiażdżony; pokruszony’(?) (zob. ZŁY, 1B.3, s. 114)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘chudy’, ‘słaby’, ‘mały, drobny’, ‘marny, zły’, ‘ubogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ze względu na niejasność pierwotnej semantyki trudno zdecydować, które ze znaczeń psł. *chudz jest bezpośrednią motywacją znaczenia ‘chudy’ (np. pol. *chudy*). Każde ze znaczeń wymienionych wyżej jako już prasłowiańskie mogło odgrywać taką rolę czy to na zasadzie ciągu znaczeń: ‘słaby’ > ‘chudy’ i ‘mały’ > ‘chudy’, czy to wartościowania: ‘zły’ > ‘chudy’, czy ciągu przyczyna > skutek: ‘ubogi’ > ‘chudy’.

¹⁴¹ Inaczej Boryś 609, który uważa wyraz słoweński za kontynuant psł. *šibəkz ‘gwałtowny’, ‘prędko’, omówionego pod GWAŁTOWNY 10A.4, s. 230.

5B.7. **chvorǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘zraniony; jątrzący się’ (zob. CHORY, 7B.1, s. 207)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chory’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

‘Chudy’ jest jedynym znaczeniem zaświadczone dla stczes. *chvorǫj* : *chorǫj*, poświadczonym też przez derywaty *chvorost* : *chorost* ‘chudość’. Zmiana znaczenia opiera się na asocjacji między chorobą a wychudzonym ciałem.

5B.8. **dikǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nieoswojony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘chudy, szczupły, mizerny’ ros. dial. *дúкуи* ma zapewne u podstaw przeciwstawienie hodowlanej trzodzie tucznej zwierząt dziko żyjących, z wtórnym zastosowaniem przymiotnika również do osób.

5B.9. **lagodbnǫ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ułożony; porządny’(?) ‘słaby’(?) (zob. MIŁY, 2A.3, s. 127)

Znaczenie strukturalne ‘łagodny, spokojny; harmonijny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘miły, przyjemny’, ‘łagodny, spokojny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Dłuż. znaczenie *łagodny* ‘delikatny; wysmukły; cienki’ powstało przez zawężenie znaczenia cechy odnoszącej się do budowy ciała. Innym skutkiem zawężenia są znaczenia głuż. *łahodny* ‘delikatny, słabowity, wątlý’. Wszystkie cechy, o których tu mowa, tworzą jeden ciąg znaczeń.

5B.10. **slabǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘obwisły, wiotki’ > ‘słaby’ (zob. SŁABY, 6B.1, s. 193)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘słaby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘chudy; szczupły’ pojawia się w językach południowosłowiańskich obok ‘słaby’ (błg. *слаб*, mac. *слаб*).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

5B.1. **libǝ*

CHUDY zach. ← SŁABY etym.

5B.2. **ščuplǝ*

CHUDY zach., wsch. ← DOTYKANY/OBMACYWANY strukt.

5B.3. **tǝščǝ*

CHUDY ros. ← NĘDZNY ros. ← PUSTY psł.

5B.4. **sǝkromǝnǝ*

5B.4.1.

CHUDY kasz. ← OBCIĘTY strukt.(?)

albo

5B.4.2.

CHUDY kasz. ← UBOGI pol. dial., kasz. ← UMIARKOWANY psł.
← OBCIĘTY strukt.

5B.5. **šibǝkǝ*

SZCZUPLY ślń. ← TAKI JAK WITKA ślń.

5B.6. **chudǝ*

5B.6.1.

CHUDY zach., wsch. ← SŁABY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

albo

5B.6.2.

CHUDY zach., wsch. ← MAŁY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

albo

5B.6.3.

CHUDY zach., wsch. ← ZŁY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

albo

5B.6.4.

CHUDY zach., wsch. ← BIEDNY psł.

5B.7. **chvorǔ*

CHUDY czes. ← CHORY psł.

5B.8. **dikǔ*

CHUDY ros. dial. ← DZIKO ŻYJĄCY psł.

5B.9. **lagodǔnǔ*

SMUKŁY dłuż. ← DELIKATNY zach. ← ŁAGODNY psł.

5B.10. **slabǔ*

CHUDY błg., mac. ← SŁABY psł. ← OBWISŁY etym.

Podobnie jak w przypadku pojęcia ‘gruby’, warto tu zwrócić uwagę na biegun wartości asocjacji. Dominuje nacechowanie negatywne: motywacja przez słabość (**libǔ*, **slabǔ*, **chudǔ*(?)), chorobę (**chvorǔ*), biedę (**tǔščǔ*, **sǔkromǔnǔ* alternatywnie, **chudǔ* (?)), ewentualnie małość (**chudǔ* (?)), a także brak opieki ze strony człowieka (**dikǔ*). Dla kilkakrotnie wskazanego tu **chudǔ* kierunek motywacji nie jest jasny, natomiast jej negatywne nacechowanie (może nawet wręcz ocena – zły) nie ulega wątpliwości. Zagadkowe jest motywowanie chudości przez szczypanie czy macanie (**ščuplǔ*). Chyba za ironiczną obrazową motywację należałoby uznać obcięcie (**sǔkromǔnǔ* alternatywnie). Jedyną motywacją o wyraźnie pozytywnym nacechowaniu jest delikatność **lagodǔnǔ*.

6A. SILNY

6A.1. **mogtǔnǔ*

Znaczenie etymologiczne i strukturalne ‘silny’

Psł. **mogtǔ* ‘moc, siła’ kontynuuje pie. formę nominalną z sufiksem *-ti-*: *mag^h-ti* ‘moc, siła’, której podstawą jest rdzeń **mag^h-* ‘móc, mieć moc, być zdolnym’ (ESSJ 19, 113; Pokorny 695). Najbliższe odpowiedniki w językach germańskich: goc. *mahts* ‘siła’, ags. *maght* ‘ts.’, stwniem. *maht* ‘ts.’ z pragerm. **mah-ti-* ‘siła, moc’ (Kluge²³ 530).

Znaczenie strukturalne ‘silny’

Psł. **mogtǔnǔ* jest denominativum z sufiksem *-nǔ* od **mogtǔ* ‘moc’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘silny’

Kontynuanty psł. **mogtǔnǔ* występują we wszystkich językach słowiańskich w znaczeniu ‘mocny’ (np. czes. *mocný*, scs. *moŕtǔnǔ*, ros. dial. *мóчный*).

Znaczenia innowacyjne

Pojęcie ‘silny’ rozszerza zakres semantyczny przede wszystkim w kierunku wyrażania znacznej intensywności.

6A.2. *silbn̥

Znaczenie etymologiczne ‘napięty’

Pśł. *sila ‘siła, moc’¹⁴² jest kontynuancją pie. formy nominalnej z sufiksem *-lā-*: *sēj-lā-. Najbliższe odpowiedniki w językach bałtyckich: lit. *siela* ‘dusza’, stprus. *seilin* (acc.) ‘wysiłek, staranie; siła’. Podstawą formy jest pie. *sē(i)-* : *se(i)-* ‘napinać, naciągać’, por. stirl. *sīnim* ‘naciągać; ustawić w pionie’ i stnord. *seilask* ‘naprężyć się’ (Pokorny 890; Vasmer² 2, 624; Snoj² 654, por. też Mur’janov 1982: 50–56).

Znaczenie strukturalne ‘silny’

Pśł. *silbn̥ jest denominativum z sufiksem *-bn̥* od *sila ‘siła, moc’.

Znaczenie oparte na kontynuancjach ‘silny’

Kontynuancje pśł. *silbn̥ występują we wszystkich językach słowiańskich w znaczeniu ‘silny’ (np. czes. *silný*, scs. *silbn̥*, ros. *сильный*).

Znaczenia innowacyjne

Rozwój znaczeń kontynuancji jest analogiczny do rozwoju kontynuancji innych przymiotników o tym samym znaczeniu, por. *mogtbn̥ powyżej.

6A.3. *krěp̥/*krěp̥k̥

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘silny’, ‘wytrzymały’(?)

Pśł. *krěp̥ i rozszerzone sufiksem *-k̥* *krěp̥k̥ nie mają pewnej etymologii. Przegląd objaśnień, por. Sławski 3, 223¹⁴³. Z zamieszczonych tam

¹⁴² Szerzej o semantyce pśł. *sila w najdawniejszych czasach pisze Mur’janov (1982: 50–56).

¹⁴³ Nowy pogląd na powstanie i pierwotną semantykę pśł. *krěp̥ przedstawia ESSJ 12, 137–138: „Хотя значительная часть продолжений праслав. *krěp̥k̥ по слав. языкам и диалектам имеет значение ‘сильный, крепкий’, это значение по-видимому не было основным и первоначальным для нашего слова. В силу способности производных сохранять подчас более ранние значения, прежде характеризовавшие производящее слово, именно производный глагол *krěpn̥ti (см.) с его заметными значениями ‘цепенеть, делаться твердым, густеть’ показывает древний характер значения ‘твердый, жесткий’, факультативно выступающего у прилаг. *krěp̥k̥ (см. выше)” – „Схо- цяż znaczna część kontynuancji pśł. *krěp̥k̥ w słowiańskich językach i dialektach ma

propozycji najbardziej przekonuje związek ze stnord. *hrǣfa* ‘wytrzymywać, znosić’ z pie. **krēp-*, który Sławski niesłusznie kwestionuje ze względów semantycznych¹⁴⁴. Znaczenie werbalne pie. **krēp-* należałoby rekonstruować jako ‘być silnym; wytrzymałym’. Za takim objaśnieniem opowiada się większość etymologów (Berneker 614; Pokorny 620 i in.)¹⁴⁵.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘silny, mocny; wytrzymały, trwały, o przedmiotach’ > ‘twardy, wytrzymały, trwały, o przedmiotach’, ‘silny, wytrzymały, o ludziach’

Znaczenie ‘silny’ rekonstruuje na podstawie powszechnej obecności tego znaczenia w kontynuantach; znaczenie ‘twardy’ na bazie: stpol. *krzepki* ‘twardy, sztywny’, słń. *krépek* ‘twardy’, strus. *крѣпѣкыи* ‘twardy; zwarty; trwały’ (XI w.) i ‘umocniony, nieprzystępny, o grodzie’ (XII w.), ros. *крѣпкий* ‘twardy; trwały’, brus. *крѣпки* ‘ts.’, a w stbrus. także w odniesieniu do człowieka ‘surowy; uparty’, podobne pochodzenie ma też zapewne

znaczenie ‘silny, mocny’, znaczenie to wyraźnie nie było główne i pierwotne dla naszego wyrazu. Ze względu na zdolność derywatów do zachowywania niekiedy dawniejszych znaczeń, wcześniej typowych dla danego słowa, właśnie derywat **krēpnōti* (zob.) ze swymi ciekawymi znaczeniami ‘sztywnieć, twardnieć, gęstnieć’ pokazuje dawny charakter znaczenia ‘twardy, szorstki’, fakultatywnie występujący przy przymiotniku **krēpъkъ* (p. wyżej)”. Choć sąd, że pierwotne znaczenie psł. **krēpъ*, **krēpъkъ* różniło się od znaczeń psł. przymiotników **silbъnъ* i **mogtъnъ*, a także rekonstrukcję pierwotnego znaczenia uważam za słuszną, zupełnie nie przekonuje dalszy ciąg rozumowania, w którym sugeruje się, że pierwotnie słowa z badanej rodziny wyrazowej odnosiły się do zastygającego trupa i w związku z tym należy doszukiwać się związku etymologicznego z wyrazami indoeuropejskimi oznaczającymi ciało. Por. „Классический и самый яркий образ того, что цепенет, твердеет, застывает, – это образ тела, которое покидает жизнь” (wyróżnienie za ESSJ) – „Klasyczny i najwyraźniejszy obraz tego, co sztywnieje, twardnieje, zastyga, to obraz ciała, które opuszcza życie”). Już samo to stwierdzenie budzi wątpliwości, bo wydaje się, że klasyczny obraz zastygania to przemiana cieczy w ciało stałe. Sądzę, że nie ma żadnych podstaw, aby przyjmować hipotezę o etymologicznym związku psł. **krēpъ* z łac. *corpus* i innymi wyrazami indoeuropejskimi o zbliżonym znaczeniu (zob. ESSJ 12, 137–138).

¹⁴⁴ Według Franciszka Sławskiego: „Zestawienie z stnord. *hrǣfa* ‘ścierpieć, znieść, wytrzymać’ (...) kwestionuje różnica znaczeń”. Jeśli przyjmie się za pierwotne znaczenia ‘wytrzymały, trwały, mocny’ (argumentację por. poniżej), związek semantyczny z kwestionowanym wyrazem uważam za zupełnie uzasadniony.

¹⁴⁵ Głównym mankamentem tej etymologii jest bardzo słabe poświadczenie pie. **krēp-*. Zdaniem Juliusa Pokornego kontynuanty istnieją tylko w słowiańskim i wymienionym wyrazie staronordyckim, a zaliczane tu walij. *craff* ‘szybki’ ma być zapożyczone ze stnord. *krappr* < pie. **grep-* (Pokorny 620), jednak cytowany wyraz nordycki występuje tylko w znaczeniach ‘wąski; ograniczony; trudny’ (Heidermanns 342).

ślć. *krepý* ‘prostacki’. Można przypuszczać, że pierwotnym znaczeniem psł. **krěpъ(kъ)* było ‘silny, mocny; wytrzymały, trwały’, a więc znaczenie odnoszące się nie do ludzi, ale materiałów. Już dla prasłowiańskiego można rekonstruować znaczenie polisemiczne w zależności od referenta: ‘twardy, wytrzymały, trwały, o przedmiotach’ i ‘wytrzymały; silny, o ludziach’.

Znaczenia innowacyjne

Przy takiej rekonstrukcji za niewątpliwie innowacyjne należy uznać znaczenia oparte na ‘silny, cechujący się siłą fizyczną’, a więc ‘raźny, rzeźwy; żwawy’ w czes. *křepký* i ślć. *krepký* oraz ‘żwawy; zwinny, zręczny’ w srb. i chrw. *krěpak* (podczas gdy ‘jędrny; czerstwy’ w tych samych językach kontynuuje raczej znaczenie ‘twardy’). Na bazie bliskości znaczeń powstało błg. *крѣпък* i mac. *кренок* ‘zdrowy’ obok ‘silny’. Innowacyjne są z pewnością znaczenia przenośne pot. ‘bogaty, zamożny’ w językach wschodniosłowiańskich, na bazie których drogą zmiany dominanty i zawężenia powstały znaczenia ‘oszczędny; skąpy’ w dialektach rosyjskich. Rozwój pojęciowy (por. **mogъnъ*, 6A.1, s. 178) wyraża się w przejściu części stałych kolokacji odnoszących się do intensywności, por. ros. *крепкий чай*.

6A.4. **tǫgъ*

Znaczenie etymologiczne ‘naciągany; napięty’

Psł. **tǫgъ* alternuje z psł. **tęgti* ‘ciągnąć, napinać’, co z pie. **t^heng^h*¹⁴⁶ ‘ciągnąć’. Dla pie. **t^hong^h-o-*, które byłoby podstawą **tǫgъ*, nie ma poświadczeń poza językami słowiańskimi.

Znaczenie strukturalne ‘naciągany; napięty’

Prawdopodobnie derywowane na płaszczyźnie prasłowiańskiej, z wciąż żywą w prasłowiańskim apofonią rdzenną, od **tęgti* ‘ciągnąć, napinać’. Por. wyżej.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘napięty’ > ‘twardy’, zach. i pld. ‘silny’

Kontynuanty mają zróżnicowane znaczenia, wymienione niżej w punkcie „Znaczenia innowacyjne”, które można sprowadzić do pierwotnego ‘naciągany; napięty’, obecnego w językach wschodniosłowiańskich i wyraźnie widocznego w znaczeniach wtórnych, obecnych w tych językach. Chyba jeszcze wspólnie rozwinęło się znaczenie ‘silny’, poświadczone w csł. *tǫgъ*

¹⁴⁶ Etymolodzy nie są zdecydowani co do rekonstrukcji postaci praindoeuropejskiej (por. Pokorny 1067). Rekonstrukcja z aspirowanym *t^h* – za LIV 598.

‘mocny’ i w językach zachodniosłowiańskich. Trudno powiedzieć, czy jego bezpośrednią motywacją było znaczenie ‘napięty, o mięśniach’ czy powstałe również z ‘napięty’ znaczenie ‘twardy’.

Znaczenia innowacyjne

W językach zachodniosłowiańskich na bazie ‘silny; twardy’ powstały znaczenia innowacyjne: ‘wytrzymały’, ‘uparty’ oraz ‘trudny’ w czeskim, ‘intensywny; gorliwy’ w czeskim i słowackim, ‘mocno zbudowany; gruby’, a także ‘dzielny’, ‘zamożny’ w polskim. Motywacją znaczenia słów *tóg* ‘sztywny, zesztyniały’ jest albo wtórny skutek napięcia mięśni, albo znaczenie ‘twardy’. Znaczenia wtórne w językach wschodniosłowiańskich: ‘ubity, ciasny, wypchany’ oraz ‘sprężysty, jędrny’ są oparte na ‘naciągnięty; napięty’ > ‘twardy’. Obok nich powstały znaczenia przenośne: ros. *мызѝ* ‘tępy; głupawy’, ‘przygłuchy’, ukr. *мызї* ‘uparty’, brus. *мызі* ‘ciężkawy, tępy’, ‘przygłuchy’.

6A.5. zach. i wsch. *dǫžb

Znaczenie etymologiczne ‘cisnący’

Pśł. **dęgnōti* ‘rosnąć, krzepnąć’ opiera się na pie. **d^heng^h*- ‘cisnąć, tłoczyć’ (Pokorny 250). Rozwój semantyczny od ‘cisnąć, tłoczyć’ do ‘działać z dużą siłą’, stąd w językach słowiańskich nominalne znaczenie ‘siła, moc’¹⁴⁷.

Znaczenie strukturalne ‘silny’, ‘zdrowy’

Pśł. **dǫžb* jest denominativum powstałym w językach północnosłowiańskich w wyniku rozszerzenia sufiksem *-jb* rzeczownika **dǫgǫ* ‘siła, moc; zdrowie’, który według SP 4, 195 jest starym nomen z wokalizmem *-o-* do **dęgnōti* ‘rosnąć, krzepnąć; stawać się silniejszym, zdrowszym’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘silny’

Znaczenie ‘silny’ jest poświadczane we wszystkich językach, w których istnieją kontynuanty pśł. **dǫžb* (pol. daw. *duży*¹⁴⁸, czes. daw. *duží*, słc. *dúži*,

¹⁴⁷ SP 3, 96 podaje znaczenie ‘mocny, krzepki’ dla rdzenia pie. **d^heng^h*-, co nie zadowala ze względu na werbalny wokalizm rdzenia.

¹⁴⁸ Wyprowadzając pol. *duży* z pśł. **dǫžb*, należy objaśnić, skąd w polskim kontynuancie wzięło się *-u-* na miejscu pśł. *-ǫ-*; ponieważ nie ma tu warunków do dysymilacji przed spółgłoską nosową, a brak odpowiedników z *-u-* w językach słoweńskim i bułgarskim nie daje podstaw do rekonstrukcji obocznej do **dǫžb* postaci **dužb*, jedynym możliwym rozwiązaniem wydaje się uznanie *duży* za pożyczkę z języków wschodniosłowiańskich. O powodach, dla których uważam takie rozwiązanie za możliwe, piszę więcej w oddzielnym artykule (Jakubowicz 2009: 135–138).

strus. od XII w. дюжиин : дужиин, ukr. дужий, brus. дужы). W językach południowosłowiańskich przymiotnika brak, jest kontynuowana tylko forma rzeczownikowa **ne-dogъ* ‘choroba, niemoc’. Znaczenie ‘zdrowie’ powstało wtórnie z ‘siła’, na co wskazuje zarówno etymologia, jak i znaczenia przymiotnika **dqъbъ*.

Znaczenia innowacyjne

W ukraińskim i białoruskim, a także w dialektach rosyjskich, paralelnie do rozwoju rzeczownika **ne-dogъ* ‘choroba, niemoc’, powstało znaczenie ‘zdrowy’. Innowacją przeprowadzoną na gruncie języka polskiego jest zmiana znaczenia zapożyczonego pol. *duży* ‘silny’ > ‘duży’. O podobnym rozwoju w języku ukraińskim świadczy znaczenie ‘postawny’, a także ‘ważny, mający autorytet’ (por. na ten temat w rozdziale o rozwoju pojęć). Derywat kaszubski z nawarstwionym przyrostkiem *-bnъ*¹⁴⁹: *dāžni* ‘silny; żwawy, szybki, wesoły’ jest reliktem wskazującym zarówno formalnie, jak i znaczeniowo na niezachowane pol. **dqъzy* ‘silny’.

6A.6. *čřstvъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘spłeciony’(?), ‘tńczy’(?)

Psł. **čřstvъ* jest zwykle objaśniane jako kontynuans pie. **křt-tu-o-* sufizowanej formy nominalnej ze zredukowanym wokalizmem do **kert-* ‘pleść, wić, wiązać’ (Pokorny 584). Wśród wyrazów indoeuropejskich (por. stind. *křtsná-* ‘cały’, łac. *crassus* ‘gruby’) brak form, które kontynuowałyby praindoeuropejską postać z przyrostkiem *-tu-*. Przez analogię do przytoczonych odpowiedników indoeuropejskich rekonstruuje się etymologiczne znaczenie ‘ciasno spleciony, gęsty, bez dziur, cały’, co można przyjąć za podstawę znaczeń rekonstruowanych na podstawie kontyuantów ‘twardy, mocny’ i ‘zdrowy’. Wadą cytowanej etymologii jest brak pozasłowiańskich dowodów na istnienie praindoeuropejskiej formy nominalnej z suf. *-tu-*.

Odminną propozycję przedstawia ESSJ 4, 160–161, widząc w psł. **čřstvъ* (< ***čřt-t-vŭ-*) derywat od formy prezentnej psł. **čřsti čřtŏ* ‘ciąć, nacinąć, wycinać’ (co z pie. *(s)*ker-* ‘ciąć’), jak **mř-t-vъ* od **mřti*. Rekonstruuje też wcześniejsze psł. ***čřstvъ* na podstawie derywatów (słń. dial. *čřstel* ‘silny, mocny, krzepki’ i *čřsten* ‘ts.’, może też pol. dial. *cyrski* ‘zdrowy, krzepki’), które SP 2, 252, zapewne słusznie, uważa za formy powstałe na grun-

¹⁴⁹ Poza kaszubskim derywat z sufiksem *-bnъ* ma potwierdzenia wyłącznie w postaci z negacją (por. ESSJ 24, 127).

cie poszczególnych języków przez uproszczenie grup spółgłoskowych. Jako podstawę motywacyjną rozwoju semantycznego ESSJ proponuje znaczenia ‘bić, rąbać’, na podstawie takiegoż znaczenia lit. *kiřsti kertù*. Należy jednak zauważyć, że znaczenie ‘ciąć’ jest niezależnie zaświadczone w językach indoirañskich, ormiańskim, albańskim, wreszcie słowiańskich, zresztą nawet w samym litewskim obok znaczeń ‘bić, rąbać’ występują ‘ścinać; kosić’. Znaczenia ‘bić; rąbać’ są więc niewątpliwie innowacją. Rozwój znaczenia od ‘tnący; zdolny do cięcia’ do ‘silny’ (w słownictwie związanym z walką) nie jest wykluczony. Wymagałoby to usytuowania domniemanego derywatu we wczesnej prasłowiańszczyźnie przed wyspecjalizowaniem się znaczenia czasownika **čersti* do ‘wycinać; znaczyć przez wycinanie’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘gęsty; twardy; jędrny’, ‘krzepki; silny’

Kontynuanty wskazują na kilka grup znaczeń. Ich semantyka oscyluje wokół znaczeń związanych z jednej strony z twardością i krzepkością, z drugiej z rzeźkością i zdrowiem. Z uwagi na znaczne zróżnicowanie kontynuantów przytaczam całość materiału dowodowego: pol. *czerstwy* (stpol. *czarstwy*) ‘rzeński, zdrowy, krzepki’, ‘o chlebie, twardawy’, daw. ‘szybki; żwawy’, głuź. *čerstwy* ‘świeży, rzeźwy, żwawy; zdrowy’, czes. *čerstvý* ‘świeży’, ‘rzeński; żwawy’, ‘szybki’, ‘zdrowy’, słc. *čerstvý* ‘świeży; orzeźwiający’, ‘żwawy; szybki’, słń. *čřstev* : *čvřst* ‘mocny, krzepki’, ‘twardy, jędrny’, ‘świeży’, ‘rzeński’, chrw. i srb. *čvrst* ‘twardy, krzepki; silny; zdrowy; trwały; jędrny; gęsty’, csł. *črǔstvǔ* ‘silny; gęsty’, ‘szczerzy’, ‘ważny’, błg. *чврѣст* : *чеврѣст* ‘silny; twardy; gęsty’, ‘żwawy; zręczny’, ‘szybki; pilny’, mac. *чврѣст* ‘mocny, pewny’, ‘suchy’, ros. *чѣрствый* ‘suchy, stwardniały, np. o ziemi’, daw. ‘twardy, mocny; gęsty’, ukr. *чѣрствуй* ‘suchy, stwardniały’, przen. ‘nieczuły’, ‘jędrny, twardy; mocny; świeży’, brus. *чѣрствы* ‘czysty; szczerzy’, ‘rzeński, świeży’. Najbardziej uzasadnione wydaje się przyjęcie pierwotnego znaczenia ‘jędrny, twardy, zwłaszcza o płodach rolnych i o młodym ciele’, które może być podstawą większości wymienionych wyżej znaczeń. Na takie znaczenie pierwotne może wskazywać również tradycyjna etymologia, która pozwala rekonstruować rozwój znaczenia jako ‘spłeciony’ > ‘gęsty; twardy’. Etymologia zaproponowana przez etymologów rosyjskich kazałaby przyjąć inny przebieg rozwoju semantycznego, o czym wyżej.

Znaczenia innowacyjne

Każda z grup znaczeń zrekonstruowanych dla prasłowiańskiego mogła być źródłem innowacji semantycznych. Stąd biorą się przeciwstaw-

ne znaczenia kontynuantów, jak ‘suchy, nieświeży’ z ‘twardy’, a z drugiej strony ‘świeży’ z ‘jędry’. Znaczenia ‘zwały; szybki’ (z czego dalej ‘zręczny’ > ‘pracowity’) i ‘zdrowy’ mogą być wyprowadzane z ‘silny’. To ostatnie natomiast, w zależności od przyjętej etymologii, można uznać za pierwotne, wyprowadzone z etymologicznego ‘tnący; zdolny do cięcia’ albo za wtórne wobec ‘gęsty, twardy; wytrzymały, krzepki’.

6A.7. *kręto

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kręceniem’

Forma nominalna na stopniu apofonicznym *-o-* do psł. **krętati* ‘kręcić; wprawiać w ruch okrężny’ > ‘wprawiać w ruch’. Uogólnione *krętati* zamiast ***kretati*, które kontynuowałyby pie. **kert-* ‘kręcić, skręcać’, jest oparte na formach czasu teraźniejszego z infiksem nosowym *kręto* < **kri-n-t-iō* (por. stind. wed. praes. *krynátti* wobec stind. pierwiastka *krt-* ‘prząść’, gdzie infiksacja pierwiastka w formach prezentalnych jest jednak zjawiskiem produktywnym i nie świadczy o istnieniu nazalizowanego praendoeuropejskiego praesens).

Znaczenia strukturalne ‘skręcony’ (vs. ‘kręty; kręcący się; zob. GWAŁTOWNY, 10A.10, s. 235)

We wszystkich grupach językowych semantyka kontynuantów jest związana silniej ze znaczeniem etymologicznym ‘związany z kręceniem’ niż ze znaczeniami ‘być w ruchu, wprowadzać w ruch’, najczęstszymi dla kontynuantów psł. **krętati* (*sę*), co każe rekonstruować pierwotne znaczenie ‘kręcić; wprawiać w ruch okrężny’.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘mocno skręcony’ > ‘szybny; twardy’, ‘mocny; krzepki’, wsch. ‘gęsty’

Można rekonstruować kilka niezależnych łańcuchów semantycznych, których początkowe ogniwa, oparte na znaczeniach strukturalnych, powstały już w okresie prasłowiańskim. Znaczenie ‘mocny, krzepki’ miało zasięg ogólnosłowiański (stczes. *krutý*, skąd stpol. *kruty*; głuź. *kruty*, dłuź. *kšuty*; daw. chrw. i srb. *krût*, ros. daw. *кpымóу*), a znaczenie ‘gęsty’ (z wcześniejszego ‘ugotowany na gęsto; szybny’) wschodniosłowiański. Znaczenia współwystępujące w poszczególnych językach każą domniemywać, że pierwotnym dodatkowym zabarwieniem znaczenia ‘silny, krzepki’ było ‘wytrzymały’, co wskazuje na motywację ‘twardy’, a nie na teoretycznie możliwą motywację ‘gwałtowny’. Zob. też SROGI, 12A.9, s. 255.

Znaczenia innowacyjne

Na podstawie znaczenia ‘silny, krzepki’ powstały znaczenia innowacyjne ‘wielki, ogromny’ (czes. *krutý*, ros. daw. *кpымóу*) i ‘zdrowy’ (ros. daw. *кpымóу*). Niezależnie motywowane znaczeniem ‘skręcony’ jest czes. dial. *krúty* ‘pokręcony, np. przez chorobę’, podobnie jak metaforycznie zastosowane do sfery psychicznej pol. dial. *kręty* ‘zawiły, nieszczerzy’.

6A.8. *storbъ

Znaczenie etymologiczne ‘szywny; zdrętwiały’

Pśł. **stǫbnŏti* jest oparte na stopniu zredukowanym do pie. *(s)*ter-* z determinantem *-b^h*- ‘szywnieć; drętwieć’, por. np. stwniem. *sterban* ‘umierać’. W prasłowiańskim są też kontynuanty rdzenia bez *s-* mobile i z oboczną spółgłoską bezdźwięczną, mianowicie **tǫpĕti* **tǫpnŏti* ‘cierpnąć; szywnieć’.

Znaczenie strukturalne ‘twardy; szywny’

Podstawą jest prasłowiańska forma na stopniu zredukowanym **stǫbnŏti* ‘twardnieć; szywnieć’.

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘mocny’, ‘zdrowy; rzeźwy’

Słabo poświadczona forma przymiotnikowa **storbъ*, rekonstruowana przede wszystkim na podstawie kontyuantów denominalnego **storbiti* ‘utwardzać, uszywniać; wzmacniać’.

6A.9. *dob’b

Znaczenie etymologiczne ‘odpowiedni; dopasowany’ (zob. też **dobrъ*, DOBRY, 1A.1, s. 103)

Pśł. **dob’b* jest oparte na pierwiastku pśł. **dob-*, kontynuującym pie. **d^hab^h*- ‘dopasowywać’, ‘odpowiedni, stosowny’ (SP 4; 12; Sławski 1, 151).

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘odpowiedni’ > ‘zdatny; zdolny do czegoś’

Znaczenie ‘odpowiedni; zdatny do czegoś’ jest poświadczone przez słń. *dóbelj* ‘zdatny do czegoś; mogący coś uczynić’. Podstawą rekonstrukcji są także znaczenia wyspecjalizowane, zob. niżej.

Znaczenie innowacyjne

Znaczenie ‘nadający się’ (np. słń. *dóbelj* ‘zdolny, zdatny do czegoś’) już w staro-cerkiewno-słowiańskim i staroruskim wyspecjalizowało się jako ‘nadający się do walki’, z czego ‘silny’, por. scs. *dobl’b* ‘dzielny’, ‘silny’, strus.

доблии ‘mocny, silny’, ‘dzielny, nieugięty’, ukr. daw. добліи ‘dzielny’, ‘silny’.
Zob. też ŚMIAŁY, 13A.12, s. 266.

6A.10. *bǝdrǝ

Znaczenie etymologiczne ‘czuwający; czujny’ (zob. SZYBKI, 9A.4, s. 221)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘czujny’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W językach wschodniosłowiańskich, zapewne na podstawie znaczenia ‘rzeński’, ‘żwawy’, powstały znaczenia innowacyjne ‘silny; krzepki; wytrwały’, ‘pełen sił, energii’ (strus. бодрыи, ros. бодрыи, ukr. бодруи, brus. бадзѣры).

6A.11. zach. i pld. *drěčbnǝ

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’ (zob. WYSOKI, 4A.2, s. 157)

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słup, jak pień drzewa’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dobrze wyrośnięty’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘silny’, powstałe z ‘dobrze wyrośnięty’, może być wspólną innowacją słoweńsko-chorwacką i słowacką, na co wskazuje brak tego znaczenia w czeskim. W słowackim stało się ono podstawą nowego znaczenia ‘dzielny’, w chorwackim znaczenia ‘dobry’ (zob. ŚMIAŁY, 13A.10, s. 265, DOBRY, 1A.13, s. 110).

6A.12. *jǝdrǝ/*jǝdrǝbnǝ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘nabrzmiały’(?) ‘będący w środku, rdzenny’(?) (zob. GRUBY, 5A.3, s. 166)

Znaczenie strukturalne ‘mający jądro’(?) (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘pełen sił witalnych; krzepki, jędrny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Bezpośrednią motywacją znaczenia ‘silny’, powszechnego przy kontynuatach *jǝdrǝbnǝ, a w językach południowosłowiańskich również *jǝdrǝ (chrw. i srb. jédar, błg. èðǝp), jest albo ‘gruby’ (przy przyjęciu etymologii

opartej na pie. **oid-* ‘nabrzmiwać’), albo ‘pełen sił witalnych’ (przy przyjęciu związku z **ętro*).

6A.13. **sporǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘udany, owocny’ (zob. GRUBY, 5A.5, s. 168)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wydajny, obfity’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne, które odnoszą się do cech fizycznych, konotują siłę, nawet jeśli nie wyrażają jej bezpośrednio, np. pol. daw. *spory* ‘prędko; sprawny’, ros. *спѳрыу* ‘sprawny’, brus. (z sufiksem *-ьнѳ*) *спѳрыны* ‘szybki’, czes. *spory* ‘chętny, gorliwy; gotowy’ obok ‘silny; krzepki, krępy’.

6A.14. **čilǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘wypoczęty’ (zob. ZDROWY, 7A.4, s. 205)

Znaczenie strukturalne ‘odpoczywający’, ‘wypoczęty’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘silny’ w słoweńskim, chorwackim, serbskim i ukraińskim jest efektem powstania kolejnego ogniwa ciągu semantycznego: ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’.

6A.15. **jarǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘wiosenny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.8, s. 233)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘urodzony albo wysiany wiosną; ‘gwałtowny, jurny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Wskutek asocjacji jurności i młodości z siłą powstały ciągi znaczeniowe ‘młody’ > ‘silny’; ‘jurny’ > ‘silny’.

6A.16. **polchǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiony w ruch; wprawiający w ruch; ruchliwy’ (zob. STRACHLIWY, 13B.1, s. 269)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘skory do biegu; skory do ucieczki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie w chorwackim i serbskim ‘krzepki, silny’ jest rozwinięciem znaczenia ‘szybki, gwałtowny’, które wywodzi się z niezachowanego bezpośrednio przy kontynuantach znaczenia ‘skory do biegu’.

6A.17. *grozъnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia ‘silny, mocny, potężny’, obok ‘wielki’, powstały w strus. *грозъный* i ukr. *грізний*.

6A.18. *strogъ

Znaczenie etymologiczne ‘dbały’ > ‘stojący na straży’ (zob. SROGI, 12A.2, s. 252)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘surowy, srogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘wielki, silny’ kasz. *strogi* wynikają z wnioskania, że ‘surowość, srogość’ muszą być oparte na sile, por. też DOBRY, 1A.15, s. 111.

6A.19. *lichъ

Znaczenie etymologiczne ‘ten, który zostaje; pozostały’ (zob. ZŁY, 1B.4, s. 116)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘nadmierny’, ‘nieparzysty’ > ‘zły, marny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacją jest zaświadczone w staroruskim znaczenie ‘silny’ obok odziedziczonego z psł. ‘nadmierny’. Dalszy rozwój w języku rosyjskim w kierunku zaświadczonego w dialektach ‘sprawny, żwawy’ świadczy o rozszerzeniu referencji znaczenia ‘silny’ na człowieka (por. też ŚMIAŁY, 13A.16, s. 267).

6A.20. *sъdorvъ

Znaczenie etymologiczne ‘z dobrego drewna’ (zob. ZDROWY, 7A.1, s. 203)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zdrowy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘krzepki; silny, mocny; cały, nieuszkodzony’, które występują obok ‘zdrowy’ (np. przy błg. *здрав*), są przykładem ciągu rozwojowego.

6A.21. *snažьnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. PILNY, 15A.5, s. 283)

Znaczenie strukturalne ‘staranny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘czysty’, ‘pilny, gorliwy’, ‘silny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Pierwotne znaczenie prasłowiańskie, a zatem również kolejność powstawania znaczeń, trudno ustalić ze względu na znaczną rozbieżność semantyczną kontynuantów i nieznaną znaczenie etymologiczne. Znaczenie ‘silny’ występuje w językach południowosłowiańskich (srb. i chrw. *snážan*, błg. i mac. *снажен*) oraz w dial. ukr. *снажний*.

6A.22. *děľьnъ

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’ (zob. PILNY, 15A.6, s. 284)

Znaczenie oparte na kontynuantach zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Na podstawie znaczenia ‘zdolny do pracy’ powstało pol. dial. *dzielny* ‘silny, wytrzymały’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

6A.1.*mognьnъ

SILNY psł. ← SILNY etym. pie.

6A.2. *silьnъ

SILNY psł. ← NAPIĘTY etym.

6A.3. *krěpъ *krěpъkъ

SILNY psł. ← WYTRZYMAŁY etym.

6A.4. *tqgʷ

6A.4.1.

SILNY zach., csł. ← TWARDY psł. ← NAPIĘTY psł. ← NACIĄGANY strukt.
albo

6A.4.2.

SILNY zach., csł. ← NAPIĘTY psł. ← NACIĄGANY strukt.

6A.5. *dʀžʷ

SILNY płn. ← NACISKAJĄCY etym.

6A.6. *čfstvʷ

6A.6.1.

SILNY psł. ← WYTRZYMAŁY psł. ← TWARDY psł. ← SPLECIONY etym.
albo

6A.6.2.

SILNY psł. ← BIJĄCY etym.

6A.7. *krʀtʷ

SILNY psł. ← TWARDY psł. ← SKRĘCONY strukt.

6A.8. *storbʷ

MOCNY psł. ← TWARDY strukt. ← SZTYWNY strukt. ← ZDRĘTWIAŁY
etym.

6A.9. *dobʷ

MOCNY psł. ← ZDATNY DO WALKI psł. ← ODPOWIEDNI etym.

6A.10. *bʷdrʷ

SILNY strus., ros. dial. ← RZEŚKI/ŻWAWY ros. ← CZUJNY psł.
← CZUWAJĄCY psł.

6A.11. *drěčbnʷ

SILNY słc., słn., chrw. ← WYROŚNIĘTY zach., pld. ← JAK PIEŃ DRZEWA
strukt.

6A.12. *jędrʷ

6A.12.1.

SILNY psł. ← PEŁEN SIŁ WITALNYCH psł. ← MAJĄCY JĄDRO strukt.
← WEWNĘTRZNY/ŚRODKOWY etym.

albo

6A.12.2.

SILNY psł. ← GRUBY psł. ← SPUCHNIĘTY etym.

6A.13. *sporǫ

SILNY czes. ← WYDAJNY psł. ← OBFITY psł.

6A.14. *čilǫ

SILNY słń., ukr. ← ŻWAWY psł. ← RZEŚKI psł. ← WYPOCZĘTY strukt.

6A.15. *jarǫ

6A.15.1.

SILNY pol. dial. ← MŁODY zach. ← URODZONY TEJ WIOSNY psł.
← WIOSENNY etym.

albo

6A.15.2.

SILNY pol. dial. ← JURNY zach. ← CHARAKTERYSTYCZNY DLA
WIOSNY etym.

6A.16. *polchǫ

SILNY chrw., srb. ← GWAŁTOWNY chrw., srb. ← SKORY DO BIEGU psł.
← RUCHLIWY etym.

6A.17. *grozbnǫ

SILNY wsch. ← PRZERAŻAJĄCY psł. ← GROŻNY psł.

6A.18. *strogǫ

SILNY kasz. ← GROŻNY pol. ← GNIEWNY psł. ← STOJĄCY NA STRAŻY
strukt. ← DBAŁY etym.

6A.19. *lichǫ

SILNY strus. ← NADMIERNY psł. ← POZOSTAŁY psł.

6A.20. *sǫdorvǫ

SILNY og. ← ZDROWY psł. ← *MOCNY ↔ *TWARDY ← Z DOBREGO
DRZEWA etym.

6A.21. *snažbnǫ

SILNY psł. (?) niejasne

6A.22. *dělbvǫ

SILNY pol. dial. ← ZDOLNY DO PRACY pol. ← PRACOWITY psł.

Szczególnie wiele motywacji pojęcia ‘silny’ kształtowało się już w czasach wspólnoty praindoeuropejskiej. Poza odziedziczoną, a więc dziś już nieczytelną (**mogtbn̥*), dotyczą one pięciu leksemów (**silbn̥*, **kr̥p̥ok̥*, **d̥ǵ̥b̥*, **dob̥ʰ*, **lich̥*). Dominują oczywiście motywacje związane z cechami fizycznymi: twardość (**č̥fstv̥*, **kr̥ot̥*, **storb̥*, **t̥ǵ̥* alternatywnie), z przyczynami twardości wskazywanymi przez motywacje pośrednie: napięcie (**t̥ǵ̥*), zdrętwienie (**storb̥*), bycie splecionym (**č̥fstv̥*) lub skręconym (**kr̥ot̥*), grubość (**j̥dr̥* alternatywnie). W kilku wypadkach podkreślone jest użycie siły fizycznej, są to motywacje przez napinanie (**silbn̥*, **t̥ǵ̥*, wyżej o możliwości innego rozumienia tej motywacji), nacisk (**d̥ǵ̥b̥*), może też bicie (**č̥fstv̥(?)*). Możliwa jest też motywacja przez przyczynę: młodość (**jar̥* alternatywnie), zdrowie (**s̥bdorv̥*), a z drugiej strony przez skutek – wzbudzanie strachu (**grozbn̥*, **strog̥*), ale także zdolność do pracy (**d̥ēln̥*) czy też do walki (**dob̥ʰ*). Niektóre motywacje podkreślają pierwotny charakter siły, do której odnosił się leksem, z jednej strony wytrzymałość (**kr̥p̥ok̥*, **č̥fstv̥*), z drugiej: witalność (**jar̥*, *j̥dr̥*, obie alternatywne), gwałtowność (**polch̥*), żwawość (**b̥dr̥*, **čil̥*). Asocjacja, które budzi siła, jest też obfitość (**spor̥*) i nadmiar (**lich̥*).

6B. SŁABY

6B.1. **slab̥*

Znaczenie etymologiczne ‘obwisły, wiotki’ > ‘słaby’

Pśl. **slab̥* ‘słaby’ jest wyprowadzane z pie. *(*s*)*lōb-* (bądź (*s*)*lāb-*), derywatu nominalnego od pie. *(*s*)*lēb-* *(*s*)*leb-* ‘być wiotkim, słabym, obwisłym’ (Pokorny 655, 959; Snoj² 665), por. lit. *slōpti slōpstu* (z ubezdźwięcznieniem *-b-*) ‘osłabnąć, omdleć’, goc. *slēpan* ‘spać’, stwniem. *slāf(f)an* ‘ts.’, łac. *labi* ‘osuwać się, opadać’. Na podstawie porównania z odpowiednikami z języków indoeuropejskich: łot. *slābs* ‘słaby; niewyraźny, mdły’, stwniem. *slaf* ‘słaby, obwisły’, ‘niemrawy, zaspany’, już dla epoki praindoeuropejskiej można rekonstruować derywat nominalny o znaczeniu ‘słaby’.

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘słaby’

Znaczenie ‘słaby’ jest powszechne we wszystkich językach, z wyjątkiem słoweńskiego (np. czes. *slabý*, scs. *slab̥*, ros. *слабый*).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne powstały w języku słoweńskim, gdzie znaczenie ‘słaby’ przejął derywat, a forma odziedziczona z prasłowiańskiego

przyjęła znaczenia ‘zły; niskiej jakości’ (przesunięcie dominanty semantycznej z małej siły fizycznej na złą jakość spowodowaną słabością) i ‘niecały, niepełny’ (przeniesienie dominanty semantycznej w kierunku ilościowym). Znaczenie ‘chudy’, zawarte w sferze konotacyjnej pojęcia ‘słaby’, stało się pobocznym znaczeniem srb. *slàb* i błg. *слаб*. Znaczenia ‘chorowity’, ‘niepełnowartościowy’ powstają zgodnie z charakterystycznym dla tego pojęcia rozwojem i są zwykle odnotowywane jako znaczenia poboczne czy warianty znaczeniowe.

6B.2. **m̥d̥b̥l̥b̥*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Trudno wskazać wiarygodną podstawę praindoeuropejską; być może w związku pozostaje **mau-* ‘słaby; niewyraźny’, kontynuowany w grec. *μαυρός* ‘słaby, lichy; niejasny, zaćmiony’. Zestawia się też z łot. *mudēt mudu* ‘pleśnieć’ i lit. *maūsti maudžiū* ‘ćmić; boleć’ (Rejzek 369), ale we wszystkich tych próbach trudno znaleźć wspólny element semantyczny.

Znaczenie strukturalne ‘powolny’ > ‘zmęczony, słaby’

Pśl. **m̥d̥b̥l̥b̥* ‘słaby, wątlý’ jest derywatem z przyrostkiem *-b̥l̥b̥*¹⁵⁰ od pśl. **m̥d̥d̥ti* ‘być osłabionym, niewyraźnym, zmęczonym’, czasownika stanu związanego prawdopodobnie z **muditi* ‘zwlekać, grzebać się; tracić czas’, w stosunku do którego **m̥d̥d̥ti* pozostaje na stopniu redukcji. Przy tym założeniu motywacją czasownika będącego podstawą **m̥d̥b̥l̥b̥* byłoby ‘być powolnym’, realnie zaświadczone w językach wschodniosłowiańskich (por. ros. *мѣдлѣть* ‘grzebać się, guzdrać się’, ukr. *млявий* (< **мдл̥вий*) ‘ospały, powolny’).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘słaby’

Przymiotnik jest poświadczony głównie w językach zachodniosłowiańskich (np. pol. *mdły*, głuż. *modły*, czes. *mdlý*), a także w słoweńskim (*medel*). Znaczenie ‘słaby’ istnieje we wszystkich wymienionych językach. Na wschodzie słowiańszczyzny poświadczona jest tylko forma przysłówkowa: ukr. dial. *мло* ‘źle, niedobrze’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne są efektem różnych interpretacji cechy słabości. W językach zachodniosłowiańskich i w słoweńskim powstało znacze-

¹⁵⁰ Rzadziej rekonstruowana jest oboczna postać **m̥d̥l̥b̥* (por. Babik 2009: 99), która wskazywałaby na imiesłowowe pochodzenie przymiotnika.

nie ‘niewyraźny, nijaki’ (pol. *mdły*, czes. i słc. *mdlý*, słń. *medèl*), w słoweńskim też ‘chudy’, natomiast w dolnołużyckim (*mdły*, dial. *medły*) ‘martwy’, które można uznać za hiperbolizację pierwotnego ‘słaby’.

6B.3. zach. i pld. **klękavъ* : **klęcavъ*

Znaczenie etymologiczne ‘pochylony, zgięty’

Niepoświadczona materiałowo forma psł. **klękti* jest oparta na **klenk-* ‘zginać kolana’, poświadczonym tylko w językach bałtyckich (por. lit. *klénkti klénkiu* ‘szybko iść’) i słowiańskich (LIV 323). Forma **klen-k-* jest z pewnością kolejnym rozszerzeniem pie. **kle-n* z determinantem *-n-* ‘schylać, zginać’, prezentującym stopień redukcji w stosunku do pie. **kel-* ‘ts.’.

Znaczenie strukturalne ‘klęczący’

Derywaty z suf. *-avъ* od psł. **klękati* : **klęcati* są iteratywami do niepoświadczonego ***klękti*.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chwiejny; chromy’

Znaczenie ‘chromy, niepewnie trzymający się na nogach’ jest poświadczone przez stczes. *klécavý* ‘chromy’, słń. *klécav* ‘niepewnie trzymający się na nogach’, srb. i chrw. *klěkav* : *klěcav* ‘słaniający się; chwiejny, niepewny’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘słaby’ powstało w języku bułgarskim i macedońskim, gdzie obecny jest wariant *κλέκαβ*.

6B.4. **chylъ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgięty’

Psł. **chylъ* jest objaśniane albo jako deverbativum od **chyliti*, albo jako pierwotne adiectivum, oparte na rdzeniu pie. *(s)kou- : *(s)keu- ‘giąć’ rozszerzonym determinantem *-l-*, obecnym też w psł. **chuliti* ‘kulić się, zwiijać się, zginać się’. Forma **chylъ* byłaby wariantem ze skróconą samogłoską rdzenną (Vasmer² 4, 236).

Znaczenie strukturalne ‘pochylony’ (tylko przy derywacji od **chyliti*, por. wyżej)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘pochylony’

Pierwotne znaczenie ‘uginający się, pochylony’ jest zachowane w czes. *chylý*, słń. daw. *hił*, a także w gwarach polskich i białoruskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘słaby’ (por. ros. *хíлый* ‘słaby, wąły cherlawy’, brus. *хíлы* ‘słaby chorowity, zgrzybiały, stary’, z rosyjskiego też błg. *хил* ‘chuderlawy; wąły, słaby’) jest motywowane asocjacją między pochylonym człowiekiem a słabością i niedołężnością. Taki sam jest powód powstania pozostałych znaczeń ‘chorowity; cherlawy’, ‘stary, zgrzybiały’. Trudno ustalić kierunek motywacji wtórnych znaczeń. Prawdopodobnie powstawały one paralelnie, motywując się wzajemnie. Por. też LENIWY, 15B.6, s. 288.

6B.5. zach. i wsch. *rychlъ

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kopaniem; kopiący; kopany’ (zob. SZYBKI, 9A.1, s. 219)

Znaczenie strukturalne wsch. ‘ruszający się; rozruszany’ vs. zach. ‘ruszający się; ruchliwy’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach wsch. ‘ruszający się, niestabilny’ > ‘pulchny; porowaty; rozlazły’ vs. zach. ‘ruchliwy’ > ‘szybki’

Kontynuanty występujące w językach wschodniosłowiańskich wskazują na pierwotne znaczenie ‘ruszający się, niestabilny’, z którego chyba już w prasłowiańskim powstały znaczenia wtórne (np. ros. *рыхлый* ‘porowaty; pulchny, miękki’, brus. *рыхлы* ‘ts.’, ukr. *рухлий* ‘niezwarty, porowaty; sypki’). Inaczej w językach zachodniosłowiańskich, por. SZYBKI, 9A.1, s. 219.

Znaczenia innowacyjne

Na znaczeniu ‘pulchny; rozlazły’ jest oparte ros. pot. *рыхлый* ‘otyły; gruby’. Na znaczeniu ‘pulchny; miękki’ pośrednio poświadczono ‘słaby’, z czego dalej ros. dial. ‘chory; chorowity’, a także ‘zwiotczały, zwiędły’.

6B.6. *rъchlъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘rozruszany’(?), ‘rozgrzebany’(?)

Etymologia i postać psł. niepewna. Być może imiesłów na *-lъ* od prasłowiańskiego czasownika ze zredukowanym wokalizmem **rъch-*, obocznego do *rach-*, co dalej związane z **rychlъ* (por. 6B.5), **ruchъ*, na co może wskazywać uderzająca zbieżność rozwoju znaczeniowego ze wschodniosłowiańskimi kontynuatach psł. dial. **rychlъ* (Bezlej 3, 145). Snoj rekonstruuje postać **rachlъ* jako imiesłów od psł. **rasti rašъ* ‘grzebać, dźgać; spulchniać’ (Snoj² 599).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘miękki; słaby, nietrwały’

Znaczenie jest rekonstruowane na podstawie chrw. *rāhao* ‘pulchny; miękki; nietrwały’, słuń. *rāhel* ‘delikatny, słaby’.

6B.7. *ǫtblǝ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘spróchniały’(?)

Etymologia niepewna, istnieją różne hipotezy, z których najbardziej prawdopodobna poniżej.

Znaczenie strukturalne – niepewne ‘spróchniały’(?)

Prawdopodobnie deverbativum od prefigowanego **vǝ-tblǝti* ‘spróchnieć; stać się pustym w środku’, w którym czasownikowy prefiks **vǝ-* przybrał postać ǫ-, właściwą formom nominalnym (Boryś 682).

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘spróchniały’, ‘dziurawy; pusty w środku’

Pierwotne znaczenie ‘spróchniały; pusty w środku’ potwierdza część kontynuantów: stpol. *wątlý* ‘spróchniały, pusty w środku’, głuź. *wutlý* ‘ts.’, słń. *vótel* ‘ts.’, por. też scs. *ǫtblǝ* ‘dziurawy, przedziurawiony’.

Znaczenia innowacyjne

Najwcześniejszym znaczeniem innowacyjnym, które być może należy przesunąć nawet do czasów prasłowiańskich, jest ‘zniszczony’. Dalszy rozwój znaczeń jest zróżnicowany. Tylko w językach zachodniosłowiańskich rozwinęły się określenia dotyczące człowieka (np. głuź. *wutlý* ‘głodny, bezsilny, słaby’, pol. *wątlý* ‘delikatny’, ‘chorowity’, czes. *útlý* i słc. *útly* ‘słaby’ > ‘delikatny; szczupły’ ze stratą negatywnego zabarwienia).

6B.8. wsch. *vǝdlǝ

Znaczenie etymologiczne ‘marny’

Od pie. *(s)*uend*^h- ‘marnieć, więdnąć’, por. niem. *schwinden* ‘maleć, ubywać, niknąć; zsycharć się, marnieć’, stang. *swindan* ‘ubywać; kurczyć się; marnieć’.

Znaczenie strukturalne ‘zwiędły’

Imiesłów czasu przeszłego od psł. **vǝdnǝti* ‘więdnąć’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘zwiędły’

Znaczenie ‘zwiędły’ jest poświadczane we wszystkich językach wschodniosłowiańskich: ros. *вялый*, ukr. *вялий*, brus. *вялый*.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘zwiędły’ zostało metaforycznie przeniesione z roślin na człowieka przy zachowaniu dominandy znaczeniowej ‘pozbawiony siły vitalnej’, stąd ‘słaby’, ‘leniwy; powolny’.

6B.9. *kypřǫ

Znaczenie etymologiczne ‘wrzący; kipiący’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.9, s. 234)

Znaczenie strukturalne ‘wrzący; kipiący’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘kipiący, zwiększający objętość’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Kontynuanty psł. derywatu od *kypřǫti ‘kipieć’ mają znaczenie ‘słaby’ w obu językach łużyckich (dłuż. i głuż. *kipyry*). Dominantą semantyczną, którą w znaczeniu rozwiniętym na bazie znaczenia strukturalnego była duża objętość, stała się pulchność, brak zwartości, porowatość (por. Schuster-Šewc 526). ‘Słaby’ było źródłem dalszych znaczeń odnoszących się do człowieka, zarówno w swym znaczeniu dosłownym (por. dłuż. *kipyry* ‘kaleki’, głuż. *kipyry* ‘wrażliwy’, ‘chorowity’), jak i przenośnym (głuż. ‘pobłażliwy’).

6B.10. *chudǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zmiażdżony; pokruszony’(?) (zob. ZŁY, 1B.3, s. 114)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘mały, drobny’, ‘marny, zły’, ‘słaby’, ‘chudy’, ‘ubogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘słaby, mizerny’ są dobrze poświadczone przez kontynuanty (np. pol. dial. *chudy*, poł. *χαυδέ* ‘mizerny’, głuż. *chudy* ‘ts.’, czes. *chudý*, scs. *chudǫ*, strus. *худьиу*), trudno jednak zdecydowanie przedstawić kolejność rozwoju znaczeń, por. CHUDY, 5B.6, s. 175.

6B.11. *lochǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby’(?) ‘krzywy’(?) (zob. ZŁY, 1B.2, s. 114)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, zwłaszcza moralnie’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczeniem wtórnym względem ‘zły’ jest srb. i chrw. *lǫhav* ‘słaby, chorowity’, przymiotnik z rozszerzeniem sufiksальnym -av, powstały na podstawie psł. *lochǫ.

6B.12. *vetōchǔ

Znaczenie etymologiczne ‘stary’ (zob. STARY, 8B.1, s. 215)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘stary’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Jedynym śladem kontynuantu *vetōchǔ, stpol. *wiotchy* ‘stary’ w języku polskim jest *wiotki* ‘słaby; cienki, delikatny’. Zmiana znaczenia pociągnęła za sobą zmianę formy, nie można wykluczyć adideacji do słowa *witka* ‘cienka, delikatna gałązka’.

6B.13. *glupǔ

Znaczenie etymologiczne ‘zgnieciony; ściśnięty’ (zob. GŁUPI, 16B.1, s. 294)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘głupi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ros. dial. *злѣный* ‘słaby’, obok takich znaczeń, jak ‘prymitywny, prosty; grubiański’, ‘niedojrzały; młody’, ‘nieważny, niepotrzebny’, ma u podstaw uogólnienie negatywnej oceny, a następnie jej zawężenie, m.in. do ‘słaby’.

6B.14. *chabǔ/*chabǔnǔ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘skwaszony, zepsuty’(?) (zob. ZŁY, 1B.7, s. 118)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘zły, marny’ > ‘słaby’

Znaczenie ‘słaby’ powstało zapewne z wcześniejszego ‘zły, marny’ już w okresie prasłowiańskim. Jest poświadczone przez czes. i śl. *chabý* ‘marny; słaby’, dłuż. *chamny* (< **chabny*) ‘słaby’, obok ‘chory’, ‘nędzny’, csł. *chabenǔ* ‘słaby, nędzny’ (Miklosich² 1087).

6B.15. *dręchlǔ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zgniły’(?) (zob. SMUTNY, 11B.2, s. 248)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘smutny’, ‘niedołączny, słaby z powodu starości’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘słaby’ strus. *дряхлыми* jest kolejnym ogniwem ciągu ‘niedołączny ze starości’.

6B.16. **bolǵo*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący; lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘słaby’ ukr. *блазі́у* powstało z poprzedzającego ‘łagodny’ (por. ZŁY, 1B.14, s. 121).

6B.17. **šibǵo*

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiający lub wprawiany z dużą siłą w ruch’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.4, s. 230)

Znaczenie oparte na kontynuatach (por. CHUDY, 5B.5, s. 175)

Znaczenie strukturalne ‘taki, którym można machać, wywijać’

Znaczenia innowacyjne

Słń. *šibek* ‘giętki, gibki; cienki’, a w odniesieniu do człowieka ‘szczupły, smukły; słaby, delikatny’, najprawdopodobniej nie jest kontynuatem psł. **šibǵo*, ale równym mu formą, niezależnym derywatem słoweńskim (zob. CHUDY, 5B.5, s. 175). Znaczenie ‘słaby’ powstało przez przeniesienie dominanty znaczenia ‘cienki’ (w odniesieniu do człowieka ‘szczupły, smukły’) z postury na siłę fizyczną.

6B.18. **lagodǵnǵo*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ułożony; porządny’(?) ‘słaby’(?) (zob. MIŁY, 2A.3, s. 127)

Znaczenie strukturalne ‘łagodny, spokojny; harmonijny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘miły, przyjemny’, ‘łagodny, spokojny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘słaby’ (słc. dial. *lahodny* ‘słaby, wątkły’, głuź. *lahodny* ‘delikatny, słabowity, wątkły’, por. dłuż. *lagodny* ‘delikatny; wysmukły; cienki’) powstało wskutek przeniesienia znaczenia ‘łagodny’ ze sfery psychicznej na fizyczną, co jest znacznie rzadszym przypadkiem kierunku rozwojowego niż rozwój w przeciwnym kierunku.

6B.19. *něžbnǝ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. ŁAGODNY, 12B.1, s. 257)

Znaczenie strukturalne ‘delikatny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘delikatny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wąty; słabowity’ (srb. *něžan*, chrw. *nježan*, błg. *нежен*, ros. *нежный*) powstało z wcześniejszego ‘delikatny’, które odnosiło się zarówno do cech fizycznych, jak i psychicznych.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

6B.1. *slabǝ

SŁABY psł. ← OBWISŁY etym.

6B.2. *mǝdblǝ

SŁABY zach., słh. ← ZMĘCZONY strukt. ← POWOLNY strukt.

6B.3. *klękanǝ

SŁABY błg., mac. ← CHWIEJNY zach., pld. ← KLĘCZĄCY strukt.
← ZGIĘTY etym.

6B.4. *chylǝ

SŁABY wsch. ← POCHYLONY psł. ← ZGIĘTY etym.

6B.5. *rychlǝ

SŁABY wsch. ← ROZRUSZANY strukt.

6B.6. *rǝchlǝ

SŁABY srb., chrw. ← LUŻNY srb., chrw. ← ROZRUSZANY strukt.

6B.7. *qtblǝ

SŁABY zach. ← SPRÓCHNIAŁY psł.

6B.8. *vędlǝ

SŁABY wsch. ← ZWIĘDŁY wsch.

6B.9. *kyprǝ

SŁABY głuź., dłuż. ← LUŻNY głuź. ← KUPIĄCY strukt.

6B.10. *chudǝ

6B.10.1.

SŁABY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

albo

6B.10.2.

SŁABY psł. ← MAŁY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

albo

6B.10.3.

SŁABY psł. ← ZŁY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

6B.11. *lošb

SŁABY srb., chrw. ← MARNY pld. ← ZŁY pld., ros. dial.

6B.12. *vetochb

SŁABY pol. ← STARY psł.

6B.13. *glupb

SŁABY ros. dial. ← NIEWAŻNY og. ← GŁUPI psł. ← ZATKANY etym.

6B.14. *chabv/*chabvb

SŁABY czes., dluž., srb., chrw., csł. ← MARNY zach., csł. ← ZŁY zach.
← ZEPSUTY(?) etym. ← SKWASZONY(?) etym.

6B.15. *dręchlb

SŁABY strus. ← NIEDOŁĘŻNY psł. ← ZGNIŁY(?) etym.

6B.16. *bolgb

SŁABY ukr. ← ŁAGODNY pol., pld., ukr. ← PRZYJEMNY psł. ← LŚNIĄCY(?)
etym.

6B.17. *šibvkb

SŁABY sń. ← CIENKI sń. ← TAKI JAK WITKA sń.

6B.18. *lagodvb

SŁABY śc. dial., głuż. ← DELIKATNY ← ŁAGODNY psł.

6B.19. *něžvb

SŁABY pld., ros. ← DELIKATNY psł. ← ŁAGODNY psł.

Liczne motywacje pojęcia ‘słaby’ opierają się na cechach obiektów fizycznych i są związane z ich niestabilnością: luźny (*slabv, *rychlvb, *kyprvb), rozchwiany (*klękanvb, *rychlvb, *rvchlvb), obwisły (*slabv), ewentualnie nietrwałością, uleganiem zniszczeniu: psuciu się: (*chabv – może spowodowanym kwaśnieniem, motywacja pośrednia niepewna), próchnieniu (*qtblvb), może gniciu (*dręchlvb, motywacja pośrednia niepewna),

więdnięciu (**vędlǫ*), może kruszeniu (**chudǫ*, motywacja pośrednia niepewna). Inna grupa wyrazów jest oparta na motywacjach delikatnością (**bolgǫ*, **lagodbnǫ*, **něžbnǫ*) i byciem cienkim (**šibǫkǫ*, **vetǫchǫ*, gdzie motywacja poboczna), które różnią się od motywacji wymienionych wyżej brakiem negatywnego nacechowania. Wyraźnie wartościujące negatywnie są motywacje: nieważny (**glupǫ*), zły, marny (**chabǫ*, **lošǫ*, może też **chudǫ*, motywacja alternatywna). Pozostałe motywacje odnoszą się zapewne wprost do ludzi i są związane ze zmęczeniem, powolnością (**mǫdblǫ*), starością (**vetǫchǫ*), a także ze zginaniem się (**klękavǫ*, **chylǫ*, obie motywacje pośrednie), gdzie bliższą motywacją jest klękanie (**klękavǫ*) i pochylenie (**chylǫ*).

7A. ZDROWY

7A.1. **sǫdorvǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘z dobrego drewna’

Pśł. **sǫdorvǫ* jest zwykle uważane za odziedziczone z pie. **su-dorǫa-* ‘z dobrego drewna’, złożenie z **su-* ‘dobry’ i **dorǫa-*, taki rozwój semantyczny jest widoczny w awest. *dr(u)vō* ‘zdrowy’, pers. *duruva* ‘ts.’ (Pokorny 216). Przy zgodzie na takie znaczenie etymologiczne konieczne jest przyjęcie pośredniego ogniwa *‘twardy; mocny’ > ‘zdrowy’¹⁵¹. Rick Derksen kwestionuje powyższe objaśnienie, podtrzymując jednak związek z wyrazami grupy indoirańskiej (Derksen 478). Konkurencyjną etymologię proponuje Schuster-Šewc 1365–1366. Wychodząc od dłuż. i głuż. formy *strowy*, rekonstruuje pśł. **storvǫ*, którą łączy ze słabo poświadczonym pśł. **storbǫ* ‘silny; zdrowy’. Hipoteza ta nie jest przekonująca ze względów fonetycznych. Forma scs. *sǫdravǫ* z jerem zapobiegającym asymilacji jest dowodem na dźwięczną samogłoskę *-d-*. Forma zasymilowana z dźwięcznym *zd-* w nagłosie obecna jest również w zabytkach łżyckich.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zdrowy’

Znaczenie ‘zdrowy’ jest podstawowe we wszystkich kontynuantach w językach słowiańskich (por. np. czes. *zdravý*, scs. *sǫdravǫ*, słń. *zdrāv*, ros. *здоровый*).

¹⁵¹ Por. paralelny rozwój znaczenia od ‘wykonany z mocnego materiału’ do ‘mocny, silny; zdrowy’ w ros. dial. *лубянный* ‘silny, zdrowy’ od pśł. **lubǫ* ‘łyko, kora’. Pośrednie ogniwo znaczeniowe ‘sztywny, twardy’ jest potwierdzone innym derywatem: dial. *любаватый*.

Znaczenia innowacyjne

Wskutek asocjacji zdrowia z siłą znaczenie ‘silny’ powstało jako znaczenie poboczne w różnych językach słowiańskich. Por. SILNY, 6A.20, s. 189.

7A.2. *cělǫ

Znaczenie etymologiczne ‘cały; zdrowy’

Z pie. *kaǫ-lo- : kaǫ-lu- ‘zdrowy, nienaruszony’. Odpowiedniki w językach germańskich (np. goc. *hails* ‘zdrowy; cały’) i bałtyckich (strpus. **kailu-s* w *kailūstiskan* ‘zdrowie’) (SP 2, 73–74).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zdrowy’ > ‘cały’

Dzisiejszym podstawowym znaczeniem wszystkich kontynuantów jest ‘cały’. Znaczenie ‘zdrowy’ występowało dawniej w różnych językach (staro-cerkiewno-słowiański, staropolski, staroczeski, staroruski, w połabskim w pozdrowieniu: ‘bądź zdrow! : na zdrowie!’), dziś tylko w dialektach rosyjskich i ukraińskich. Zgodność dawnych znaczeń pozwala przypuszczać, że ‘zdrowy’ mogło być pierwotnym znaczeniem prasłowiańskim. W formie pozdrowienia: ‘bądź zdrow; Willkommen’ i ‘na zdrowie; A votre santé’ kontynuant *col* (pewnie nie bez wpływu niem. *heil*) jest zaświadczony w języku połabskim (SEJDP 86).

7A.3. wsch. pld. *čitǫ/*čitavǫ

Znaczenie etymologiczne ‘wypoczęty’

Pśl. *čiti pochodzi od pie. **k^ueiǫ-/*k^uiǫē-* ‘odpoczywać’ (SP 2, 218). Przymiotniki oparte na **k^uiǫē-to-* (skąd pśl. *čitǫ, por. dokładne odpowiedniki bałtyckie: lit. *kietas* ‘twardy, mocny’, łot. *ciēts* ‘ts.’) i na **k^ui-lo-* (skąd pśl. *čilǫ) Pokorny rekonstruuje już dla okresu praindoeuropejskiego (Pokorny 638).

Znaczenie strukturalne ‘wypoczęty’

Sufiksalne rozszerzenie przyrostkiem *-avǫ* przymiotnika *čitǫ, odziedziczonego z praindoeuropejskiego albo opartego na pśl. *čiti ‘odpoczywać’ (SP 2, 217–218).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘cały, nieszkodzony’

Znaczenie ‘cały, nieszkodzony’ jest poświadczane we wszystkich językach południowo- i wschodniosłowiańskich, w których wyraz występuje (srb. i chrw. *čítav*, błg. i mac. *чѣтав*, ukr. dial. *чѣтавыѣ*).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘będący w dobrym stanie; zdrowy’ (srb. i chrw. *čítav*, błg. i mac. *чiтав*, ukr. dial. *чiтавый* też ‘silny; dobry; porządny; pracowity’) jest oparte na znaczeniu psł. ‘cały, nieuszkodzony’. Być może taki kierunek rozwoju znaczenia wytyczyło znaczenie strukturalne ‘wypoczęty’, choć nie sposób powiedzieć, czy było ono jeszcze wyczuwalne w momencie kształtowania się znaczenia ‘zdrowy’ i pozostałych wyżej wymienionych znaczeń.

7A.4. *čilь

Znaczenie etymologiczne ‘wypoczęty’

Psł. *čiti čьjь ‘odpoczywać’ jest oparte na tym samym rdzeniu pie. *k^ueia-/ *k^uijē- ‘odpoczywać’ co omówione powyżej (7A.3, s. 204) *čítavь.

Znaczenie strukturalne ‘odpoczywający’, ‘wypoczęty’

Imiesłów na -lь od *čiti čьjь ‘odpoczywać’ (SP 2, 199).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’

Znaczenie ‘wypoczęty’ jest zachowane tylko w językach południowo-słowiańskich (słń. *čil*, srb. i chrw. *čīo* : *čil*, obok znaczeń ‘zdrowy’, ‘silny’, ‘rzeński, żwawy, rażny’). Znaczenia ‘żywy, żwawy, ruchliwy; dziarski’ obecne są też w czes. *čilý* i głuź. *čily*.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘zdrowy’ w słoweńskim i ukraińskim (w serbskim i chorwackim obok nich ‘silny’) jest efektem powstania dalszych ogniw ciągu semantycznego: ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’ (zob. też WESOŁY, 11A.4, s. 244 oraz DOBRY, 1A.14, s. 111).

7A.5. *storь

Znaczenie etymologiczne ‘sztywny; zdrętwiały’ (zob. SILNY, 6A.8, s. 186)

Znaczenie strukturalne ‘twardy; sztywny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘mocny’, ‘zdrowy; rzeźwy’ (jw.)

7A.6. *rьdь

Znaczenie etymologiczne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’ (zob. DOBRY, 1A.4, s. 105)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘prawidłowy, odpowiedni’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘zdrowy’ jest jednym z ciągu znaczeń kasz. kontynuantu psł. **rǫdǫ*: *rǫdi* ‘zwinny, żywy; dziarski’, ‘krzepki, zdrowy, wesoły’. Wymienione znaczenia są skutkiem zawężeń prasłowiańskiego znaczenia ‘odpowiedni’ z kolejnymi zmianami dominanty semantycznej.

7A.7. **krǣpǫ*/**krǣpǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘silny’, ‘wytrzymały’(?) (zob. SILNY, 6A.3, s. 179)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘silny, mocny; wytrzymały, trwały, o przedmiotach’ > ‘twardy, wytrzymały, trwały, o przedmiotach’, ‘silny, wytrzymały, o ludziach’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘zdrowy’ obok ‘silny; krzepki’, np. w macedońskim, jest przykładem ciągu znaczeniowego.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

7A.1. **sǫdorvǫ*

ZDROWY psł. ← *MOCNY ↔ *TWARDY ← Z DOBREGO DREWNA etym.

7A.2. **cǣlǫ*

ZDROWY psł. ← CAŁY etym.

7A.3. **čitavǫ*

ZDROWY pld. ← CAŁY wsch., pld. ← WYPOCZĘTY etym.

7A.4. **čilǫ*

ZDROWY słuń., ukr. ← ŻWAWY psł. ← RZEŚKI psł. ← WYPOCZĘTY strukt.

7A.5. **storbǫ*

ZDROWY psł. ← MOCNY psł. ← *TWARDY ← SZTYWNY strukt. ← ZDRĘTWIAŁY etym.

7A.6. **rǫdǫ*

ZDROWY kasz. ↔ ŻWAWY kasz. ↔ KRZEPKI kasz. ← ODPOWIEDNI psł.

7A.7. *krěpək̃

ZDROWY mac. ← SILNY psł.

Motywacje pojęcia ‘zdrowy’ są skoncentrowane w dwóch obszarach: związanym z cechami przedmiotów materialnych: wytrzymałość (*storb̃), odpowiedni materiał (*s̃dorṽ), pozostawanie w całości (*cěl̃, *čitaṽ) i związanym ze skutkami zdrowia: żwawością (*čil̃, *r̃d̃), siłą (*krěpək̃).

7B. CHORY

7B.1. zach. i wsch. *chvor̃

Znaczenie etymologiczne ‘zraniony; jątrzący się’

Najprawdopodobniej z *s̃uro-¹⁵² (jak awest. *chvara* ‘rana’), formy nominalnej do *s̃uer- ‘dźgać, ranić’, ‘być następstwem rany zadanej ostrym narzędziem, jątrzyć się, ropieć’, por. stwniem. *sweran* ‘boleć; jątrzyć się’ (Pokorny 1050). Zastanawia bliskość znaczeniowa pie. *s̃uer- i *s̃uerg^h- ‘być chorym; troszczyć się’, rekonstruowanego m.in. na podstawie lit. *sĩrgti sergù* ‘chorować’ (dalej zob. Pokorny 1051).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chory’

Znaczenie ‘chory’ jest poświadczane we wszystkich językach północnosłowiańskich, np. dłuż. *chory* ‘chory’, czes. *chorý* ‘chory; wynędzniały, wyniszczony’, ros. daw. i pot. *хóрый* ‘chory, chorowity; słaby’, ukr. *хворий* i brus. *хворы* ‘ts.’

7B.2. *sk̃rb̃ñ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘cięty; tnący’(?) ‘zmarszczony, zwinęty’(?) (zob. SMUTNY, 11B.1, s. 247)

Znaczenie strukturalne ‘żałosny; smutny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘chory’, ‘smutny’

Znaczenie ros. daw. *скóрбный* ‘chory’ może pochodzić bezpośrednio ze znaczenia ‘cięty’ albo ‘zmarszczony’, gdyż każde ze znaczeń etymologicznych mogłoby teoretycznie być jego podstawą. Zastanawia jednak brak znaczeń ‘chorować; boleć’ czy jakichkolwiek ich śladów w kontynuatach psł. *sk̃rb̃ēti, które jest podstawą przymiotnika.

¹⁵² Nagłosowe *ch-* zapewne spowodowane ekspresywnym charakterem leksemu (Sławski 1, 77).

7B.3. **durьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?)
(zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenie strukturalne ‘wzburzony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’,
płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia dotyczące choroby w dialektach rosyjskich rozwinęły się dwoma niezależnymi drogami. Z jednej strony są to znaczenia odnoszące się do choroby umysłowej przez stadia ‘chory umysłowo’, ‘szalony’, ‘gwałtowny’, z drugiej do chorób związanych z osłabieniem fizycznym przez stadia ‘zły’, ‘zepsuty’, ‘nieprzydatny’.

7B.4. **chudъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zmiażdżony; pokruszony’(?)
(zob. ZŁY, 1B.3, s. 114)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘chudy’, ‘słaby’, ‘mały, drobny’, ‘marny, zły’, ‘ubogi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘chorowity’ jest obecne w poł. *chaude*, i śl. dial. *chudav*.

7B.5. **kyprъ*

Znaczenie etymologiczne ‘wrzący; kipiący’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.9, s. 234)

Znaczenie strukturalne ‘wrzący; kipiący’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘kipiący, zwiększający objętość’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Dłuż. *kipry* ‘chorowity’ jest kolejnym ogniwem ciągu znaczeniowego ‘słaby’ > ‘chorowity’. O wcześniejszych stadiach rozwoju por. SŁABY, 6B.9, s. 198.

7B.6. **chylъ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgięty’ (zob. SŁABY, 6B.4, s. 195)

Znaczenie strukturalne ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia brus. *хiлы* ‘chorowity’ i ros. *хiлыи* ‘cherlawy’ są oparte na skojarzeniu z pochyloną sylwetką ludzką, podobnie jak inne znaczenia odnoszące się do cech fizycznych, por. SŁABY, 6B.4, s. 195.

7B.7. **qtbl̥*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SŁABY, 6B.7, s. 197)

Znaczenie strukturalne ‘spróchniały’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘spróchniały’, ‘dziurawy; pusty w środku’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Pol. *wątl̥y* ‘chorowity’ obok ‘delikatny’, ‘słaby’ wskazuje na stopniowe przesuwanie dominanty semantycznej, charakterystyczne dla przekształceń w ciągu znaczeniowym.

7B.8. **ploch̥*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘płaski’(?) (zob. ZŁY, 1B.5, s. 116)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Brus. *плóxi* ‘chorowity’ pochodzi zapewne z wcześniejszego ‘zły’.

7B.9. pld. i wsch. **loch̥*/**loš̥*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby; zły jakości’(?) ‘krzywy’(?) (zob. ZŁY, 1B.2, s. 114)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, zwłaszcza moralnie’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Efektom ciągu stopniowych przejść semantycznych ‘zły’ > ‘słaby’ > ‘chorowity’ są znaczenia srb. i chrw. derywatu *lđhav*, przymiotnika z rozszerzeniem sufiksальnym *-av*, powstałego na podstawie psł. **loch̥*.

7B.10. **chab̥*/**chab̥h̥*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘skwaszony; zepsuty’(?) (zob. ZŁY, 1B.7, s. 118)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, marny’ > ‘słaby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘chory’ dłuż. *chamny* z niepoświadczonej formy **chabny* powstało jako zawężenie znaczenia ‘słaby’.

7B.11. *bolgъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘niezdrowy, chorowity’ (ukr. *благі́й*, brus. *благі́*) jest zawężeniem znaczenia ‘słaby; zły, lichy’, powstałego z poprzedzającego ‘łagodny’ (por. ZŁY, 1B.14, s. 121). W białoruskim (w odróżnieniu od ukraińskiego) znaczenia pozytywnie nacechowane zanikły całkowicie.

7B.12. *slabъ

Znaczenie etymologiczne ‘obwisły, wiotki’ > ‘słaby’ (zob. SŁABY, 6B.1, s. 193)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘słaby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘chory; chorowity’ pojawia się w językach słowiańskich obok ‘słaby’ (np. ukr. *слабій*) jako kolejne ogniwo ciągu znaczeniowego.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

7B.1. *chvorъ

CHORY psł. ← ZRANIONY etym.

7B.2. *skrbъnъ

7B.2.1.

CHORY ros. daw. ← POMARSZCZONY etym.

albo

7B.2.2.

CHORY ros. daw. ← SKALECZONY etym.

7B.3. **durǫnǫ*

7B.3.1.

CHORY ros. dial. ← ZEPSUTY ros. dial. ← NIEPRZYDATNY ros. dial.
← ZŁY ros.

i

7B.3.2.

CHORY ros. dial. ← ZŁY ros. ← SZALONY płn. ← GWAŁTOWNY psł.

7B.4. **chudǫ*

CHOROWITY poł., ślc. dial. ← SŁABY psł. ← POKRUSZONY(?) etym.

7B.5. **kyprǫ*

CHOROWITY dłuż. ← SŁABY dłuż., głuż. ← LUŻNY głuż.
← ZWIĘKSZAJĄCY OBJĘTOŚĆ psł. ← KUPIĄCY psł.

7B.6. **chylǫ*

CHOROWITY ros., brus. ↔ SŁABY og. ← POCHYLONY psł. ← ZGIĘTY
etym.

7B.7. **ǫtblǫ*

CHOROWITY pol. ← SŁABY psł.

7B.8. **plochǫ*

CHOROWITY brus. ← ZŁY psł.

7B.9. **lochǫ*

CHOROWITY srb., chrw. ← ZŁY psł.

7.10. **chabǫnǫ*

CHORY dłuż. ← SŁABY psł.

7B.11. **bolǫ*

CHOROWITY ukr., brus. ← SŁABY ukr., brus. ← ŁAGODNY pol., pld.,
ukr. ← MIŁY psł. ← LŚNIAĆCY(?) etym.

7B.12. **slabǫ*

CHOROWITY og. ← SŁABY psł. ← LUŻNY etym.

Podstawą motywacji pojęcia ‘chory’ są przyczyny choroby: rany (**chvorǫ*), skaleczenia (**skrybǫnǫ* alternatywnie) bądź jej objawy fizyczne: zmarszczenie (**skrybǫnǫ*) i psychiczne – szaleństwo **durǫnǫ*. W moim materiale więcej przykładów określa nie tyle samego chorego, ile mającego

skłonności do choroby. Podstawą motywacji tego pojęcia jest z reguły bycie słabym (**chudǔ*, **kyprǔ*, **chylǔ*, **ǫtblǔ*, **bolǫǔ*, **chabǫnǔ*, **slabǔ*) albo marnym, złym (**durǫnǔ*, **plochǔ*, **lošǔ*), co wprowadza w proces nominacji element wartościujący.

8A. MŁODY

8A.1. **junǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘młody’

Motywacja psl. **junǔ* ‘młody’ z pie. **ieu-* jest odziedziczona, na co wyraźnie wskazują spokrewnione wyrazy, które można odnaleźć w różnych językach indoeuropejskich: lit. *jaúnas* ‘młody’, łot. *jaúns* ‘ts.’, łac. *iuvenis* ‘ts.’, stind. *yúvant-* ‘ts.’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘młody’

Semantyka odziedziczona z praindoeuropejskiego utrzymała się w języku prasłowiańskim. Wskazują na to jednoznacznie znaczenia kontynuatów we wszystkich językach słowiańskich. Por. pol. dial. *juni* ‘młody’, śl. dial. *junny* ‘ts.’, śl. *jún* ‘ts.’, srb. i chrw. daw. *jún* ‘ts.’, scs. *junǔ* ‘ts.’, strus. i ros. *юный* ‘ts.’, ukr. *юний* ‘ts.’, brus. *юны* ‘ts.’.

Znaczenia innowacyjne

Przy przymiotnikach brak znaczeń innowacyjnych. Cechy konotacyjne związane z młodością: ‘silny’ i ‘odważny’ można odnaleźć w różnych językach słowiańskich w znaczeniach derywatów, które można sprowadzić do formy **junakǔ* ‘śmiałek, bohater’ i ‘siłacz, mocarz’.

8A.2. **moldǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘miękki; delikatny’

Najbliższy odpowiednik formalny i semantyczny w stprus. pl. *maldai* ‘dzieci’, *maldian* ‘zrebię’. Forma bałt. i słow. < pie. **mold-/mald-*, oboczna względem **mǫdu-* ‘miękki, delikatny’, z którego stind. *mǫdú-* ‘miękki, delikatny’, łac. *mollis* < **moldis* ‘miękki’, grec. **ἄμαλδος*, rekonstruowane na podstawie *ἄμαλδύνω* ‘zmiękczać, łagodzić’, obok *βλαδύς* (z innym potraktowaniem sonantu). Wszystko to oparte na pie. **mel-* ‘rozdrabniać’ (Pokorny 716–718).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘młody’

Znaczenie ‘młody’ poświadczane jest we wszystkich językach słowiańskich. Jest to wspólna innowacja znaczeniowa bałtosłowiańska, na co wska-

zuje zleksykalizowane już w staropruskim wtórne znaczenie ‘młoda istota’. Brak bezpośrednich dowodów na zachowanie w prasłowiańskim znaczenia ‘miękki’ (natomiast w staroczeskim notowane jest ‘delikatny’, co teoretycznie może być śladem poprzedniego znaczenia, ale najprawdopodobniej powstało wskutek procesu łańcuchowego powstawania kolejnych znaczeń, minimalnie różniących się od siebie). Innego zdania jest France Bezlaj, który uważa, że na istnienie w prasłowiańskim relikтового znaczenia ‘miękki’ wskazuje sł. *mláđiti* (testo, ilovicu) ‘zagnieść po raz drugi’, zalicza tu też pol. *młodzić* piwo (Bezlaj 2, 187).

Znaczenia innowacyjne ‘świeży’, ‘niedojrzały’, ‘niedawno zrobiony’

Innowacją wychodzącą od znaczenia ‘świeżo upieczony’ jest zapewne też słoweńskie ‘miękki, pulchny, o chlebie’, które – za Bezlajem (l.c.) – można by uznać za znaczenie reliktowe.

8A.3. *jarǫ

Znaczenie etymologiczne ‘związany z wiosną; wiosenny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.8, s. 233)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wiosenny’, ‘zachowujący się jak w czasie wiosny’; ‘gwałtowny, jurny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Wobec dużej różnorodności znaczeń i różnych możliwości przebiegu rozwoju etymologicznego trudno stwierdzić, czy znaczenie ‘młody’, notowane w dialektach polskich i czeskim, należy rekonstruować dla prasłowiańskiego, czy raczej uznać za niezależne znaczenie innowacyjne wyprowadzane albo z ‘jurny’ lub ‘żwawy’, albo z ‘urodzony na wiosnę’, czy może z któregoś ze znaczeń odnoszących się do kondycji fizycznej, np. ‘zdrowy, krzepki’, na co mogą wskazywać znaczenia innych kontynuatów w tym języku.

8A.4. *jǫdrǫnǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘nabrzmiały’(?) ‘będący w środku, rdzenny’(?) (zob. GRUBY, 5A.3, s. 166)

Znaczenie strukturalne ‘mający jądro’ – tylko przy przyjęciu pochodzenia od pie. **oid-* (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘pełen sił witalnych; krzepki, jędrny’

Znaczenia innowacyjne

Dawne znaczenie ukr. *ядёрний* ‘młody’ może być oparte na skojarzeniu z siłami witalnymi, jeśli to one stoją u źródła znaczenia prasłowiańskiego. Może też nawiązywać bezpośrednio do objawów siły witalnej, np. do znaczenia ‘silny’.

8A.5. **glupъ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgnieciony; ściśnięty’ (GŁUPI, 16B.1, s. 294)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘głupi’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘młody’, zapisane w połabskim, które ma wyraźny wydzźwięk wartościujący, może być motywowane albo niedoświadczeniem, albo niesamodzielnnością, na co mogłoby wskazywać objaśnienie *glaiþǣ* ‘młody; mieszkający z rodzicami’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

8A.1. **junъ*

MŁODY psł. ← MŁODY etym. pie.

8A.2. **modъ*

MŁODY psł. ← DELIKATNY etym. ← MIĘKKI etym.

8A.3. **jarъ*

8A.3.1.

MŁODY pol. dial., czes. ← JURNY pol., dłuż., głuż. ← ZACHOWUJĄCY SIĘ JAK W CZASIE WIOSNY psł. ← WIOSENNY etym.

albo

8A.3.2.

MŁODY czes. ← ŻWAWY czes. ← *PEŁEN SIŁ WITALNYCH ← ZACHOWUJĄCY SIĘ JAK W CZASIE WIOSNY etym.

8A.4. **jędrъnъ*

8A.4.1.

MŁODY ukr. daw. ← SPRAWNY FIZYCZNIE ukr. ← KRZEPKI ukr. ← PEŁEN SIŁ WITALNYCH psł.

albo

8A.4.2.

MŁODY ukr. daw. ← SPRAWNY FIZYCZNIE ukr. ← KRZEPKI ukr.
← GRUBY etym.

8A.5. *glupǝ

8A.5.1.

MŁODY poł. ← NIESAMODZIELNY poł. ← GŁUPI psł.

i

8A.5.2.

MŁODY ros. dial. ← NIEDOŚWIADCZONY ros. dial. ← GŁUPI psł.

W motywacjach pojęcia ‘młody’ można odnaleźć tendencje przeciwstawne, co związane jest zapewne ze zróżnicowaniem obiektów, do których dany przymiotnik się odnosił. Z atrybutami wczesnej młodości, a właściwie dzieciństwa, łączy się delikatność (* *moldǝ*), to zaś wiąże się z miękkością (* *moldǝ*, motywacja pośrednia) – równie możliwe jest to, że cechy delikatności i miękkości należy odnieść nie do młodych istot, ale do młodych roślin.

Z młodością, rozumianą jako okres pełni sił fizycznych, są związane motywacje przez sprawność fizyczną (* *jędrǝnǝ*), żwawość albo jurność (* *jarǝ*, motywacje są alternatywne względem siebie). Wyraźnie pejoratywna asocjacja jest widoczna w motywacjach brakiem samodzielności i niedoświadczeniem (* *glupǝ*), gdzie pośrednią motywacją jest głupota.

8B. STARY

8B.1. *vetǝchǝ

Znaczenie etymologiczne ‘stary’ < ‘mający (wiele) lat’

Psł. **vetǝchǝ* ‘stary’, dokładne odpowiedniki w lit. *vėtušas* ‘bardzo stary’ i łac. *vetus veteris* ‘stary’, kontynuuje pie. **uetus-o-* ‘stary’, utworzone na podstawie pie. **ueto-* ‘rok’, por. grec. *ἔτος* ‘rok’, stind. *vatsará-* ‘ts.’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘stary’

W większości języków kontynuanty zachowały pierwotne znaczenie ‘stary’, np. stpol. *wiotchy* ‘stary’, czes. i słc. *vetchý* ‘stary’, sch. *vět/větah*, błg. *vetm, vet, vètmǝx*. Do dziś jest ono zachowane tylko w stałych połączeniach, np. ros. *Бѣмхуи́ Заветъ* ‘Stary Testament’ i ukr. *Бѣмхуи́ Заветъ* ‘ts.’, natomiast w innych kontekstach dawny leksem został zastąpiony

kontynuantami młodszego w tym znaczeniu psł. **starǔ*, zgodnie z tendencją do ekspansywności znaczeń innowacyjnych.

Znaczenia innowacyjne

Wtórne znaczenia związane z cechami starości, np. ros. *вѣтхуи* ‘zgrzybiały, zniedołęźniały’, ukr. *вѣтхуи* ‘zniszczony; zużyty’, a o ludziach ‘słaby; niedołęźny’, powstały zapewne niezależnie w różnych językach słowiańskich. W polskim, prawdopodobnie pod wpływem etymologii ludowej, w związku ze słowem *witka* ‘cienka gałązka’ doszło do zmiany formy, co sprzyjało dalej idącym zmianom semantycznym. W odróżnieniu od innych języków doszło do melioratywizacji znaczenia, skąd ‘smukły; szczupły’. Znaczenie ‘cienki’ powstało również w łużyckim, gdzie odnosi się przede wszystkim do tkaniny.

8B.2. **starǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘stojący pewnie na nogach’ > ‘silny; dorosły’

Psł. **starǔ* kontynuuje pie. *stā-ro-* ‘stojący’, formę nominalną do pie. *stā-* ‘stać’. Jego odpowiedniki w językach indoeuropejskich (lit. *stóras* ‘gruby’, stnord. *stórr* ‘wielki, silny, męski; ważny’) wyraźnie wskazują na tężyzną fizyczną i dowodzą, że początkowo **starǔ* musiało odnosić się do człowieka w sile wieku. Podobny rozwój semantyczny można zaobserwować w stind. *sthavirá-*, które jest zaświadczone zarówno w znaczeniach ‘szeroki; gruby; tęgi, mocny’, jak i ‘stary; poważany, szanowany’ (Heidermanns 558).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘stary’

Semantyka kontynuantów jest jednolita (np. czes. *starý*, scs. *starǔ*, ros. *старый*), a ich referentem w różnych językach słowiańskich są zarówno istoty żywe, również rośliny (antonim **molǔ*), jak i *rzeczy* (antonim **novǔ*).

8B.3. **dręchlǔ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne ‘zgniły’(?) (zob. SMUTNY, 11B.2, s. 248)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘smutny’, ‘niedołęźny, słaby z powodu starości’ (jw.)

Znaczenia zachowane w językach wschodniosłowiańskich (ros. *дряхлый*, ukr. *дряхлий*, brus. *дрáхлы*) ‘niedołęźny, słaby z powodu starości’ pośrednio wskazują na znaczenie ‘stary’ z silnym negatywnym nacechowaniem. Ich stosunku do ‘smutny’ nie da się określić ze względu na niepewność etymologii.

8B.4. zach. *šēdivǝ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘szary’(?) ‘jasny’(?) ‘o niewyróżniającym się kolorze’(?)

Pśł. pld. wsch. *šadǝ : zach. *šēdǝ ‘siwy, szary’ jest zapewne powiązane z pśł. *šarǝ : šērǝ ‘szary’. Postaci sprzed monoftongizacji i palatalizacji (*choǐd-o- *choǐr-o-) próbuje się wyprowadzać z pie. rdzenia nominalnego *ksoǐ-, na którym oparta jest także postać z sufiksem -to-: awest. xša-eta ‘jasny’ (Machek 627). Dalsze pokrewieństwo może łączyć te wyrazy z nazwami kolorów w językach starogermańskich i celtyckich (por. Boryś 591).

Znaczenie strukturalne ‘siwy’

Tylko zachodni przymiotnik z sufiksem -ivǝ jest oparty na pśł. *šadǝ (forma pld. i wsch. *šēdǝ) ‘siwy’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘siwy; szary’

Znaczenie ‘siwy; szary’ jest podstawowe zarówno dla kontynuantów formy niesufigowanej (np. scs. šēdǝ), jak i dla form z przyrostkiem -ivǝ, np. czes. šedivý.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘stary’ polskiego sędziwy, dial. szedziwy i dłuż. šeziwy ‘siwy, posiwiały; stary’ jest związane z siwym kolorem włosów.

8B.5. *durǝnǝ

Znaczenie etymologiczne ‘wiejący’, ‘związany z wiatrem’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenie strukturalne ‘wzburzony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wzburzony; gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Specyficzne znaczenia ros. dial. дурно́й ‘stary’, podobnie jak ‘brzydki’ i ‘chory’ powstały przez zawężenie znaczenia ‘zły, niedobry’, wcześniej ‘zły moralnie’, por. ZŁY, 1B.11, s. 120.

8B.6. *chylǝ

Znaczenie etymologiczne ‘zgięty’ (zob. SŁABY, 6B.4, s. 195)

Znaczenie strukturalne ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie brus. *хiлѣ* ‘stary’, podobnie jak i ‘słaby’, ma motywację w ‘pochylony’, por. SŁABY, 6B.4, s. 195.

8B.7. wsch. *dosqžb

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. WYSOKI, 4A.3, s. 158)

Znaczenie strukturalne ‘taki, który osiąga określonego punktu; duży, wysoki’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘duży, wysoki’, ‘wprawny, zdolny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Rozwój znaczenia stuktur. *доцужуи* ‘stary’ mógł przebiegać tak samo jak w przypadku przymiotnika **starъ*, por. wyżej, jednak bardzo prawdopodobny jest rozwój ‘taki, który coś osiąga’ > ‘mający wprawę’ > ‘doświadczony’ > ‘stary’.

8B.8. *bolgъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ukr. *блазѹи* ‘słaby; stary, zniszczony; lichey, biedny’ jest związane z pejoratywizacją znaczenia ‘dobry’, ‘przyjemny’ prawdopodobnie przez stopniowe zmiany znaczeń ‘przyjemny’ > ‘łagodny’ > ‘słaby’ > ‘stary, zniszczony; lichey, biedny’. Ciąg znaczeń quasi-synonimicznych widocznych w ukraińskim decyduje, że za bezpośrednią motywację musimy tu uznać znaczenie ‘słaby’, a nie możliwe teoretycznie ‘łagodny’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

8B.1. *vetъchъ

STARY psł. ← STARY etym. pie.

8B.2. **starǔ*

STARY psł. ← DOROSŁY etym. ← SILNY etym. ← STOJĄCY PEWNIENIE NA NOGACH etym.

8B.3. **dręchlǔ*

STARY wsch. ← ZGRZYBIAŁY wsch. ← ZGNIŁY(?) etym.

8B.4. **šǣdivǔ*

STARY pol., dłuż. ← SIWY zach. ← SIWY etym. pie.

8B.5. **durǔnǔ*

STARY ros. dial. ← ZŁY wsch. ← PROSTY ros. ← GŁUPI pol., czes., ślc., wsch. ← SZALONY pfn. ← GWAŁTOWNY psł.

8B.6. **chylǔ*

STARY brus. ↔ SŁABY ros., brus. ← POCHYLONY psł. ← ZGIĘTY etym.

8B.7. **dosǫǫǔ*

8B.7.1.

STARY ukr. ← WPRAWNY psł. ← DOSIĘGAJĄCY wsch.

albo

8B.7.2.

STARY ukr. ← DUŻY ukr. ← DOSIĘGAJĄCY wsch.

8B.8. **bolǫǔ*

STARY ukr. ← SŁABY ukr. ← ŁAGODNY pol., pfd., ukr. ← PRZYJEMNY psł. ← LŚNIĄCY(?) etym.

Motywacje pojęcia ‘stary’ są zróżnicowane. Odzwierciedlają się w nich zarówno asocjacje pozytywne: siła (**starǔ*), wielkość albo wprawa (**dosǫǫǔ*, motywacje alternatywne), jak i negatywne: zgrzybiałość (**dręchlǔ*), słabość (**chylǔ*, **bolǫǔ*) albo wręcz wartościująca ocena: zły. Motywacją bez zabarwienia wartościującego jest siwy kolor włosów (**šǣdivǔ*).

9A. SZYBKİ

9A.1. zach. i wsch. **rychlǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kopaniem; kopiący; kopany’

Zach. i wsch. **rychlǔ* może być imiesłowem od niepoświadczanego materiałowo ***rychnǫti*, pozostającego w związku etymologicznym z **rušati* ‘wprawiać w ruch, poruszać’. Psł. **rušati* to iterativum od niepoświad-

czonego ***rusti*, którego dokładne odpowiedniki istnieją w językach bałtyckich (lit. *raūsti rausiū* ‘ryć, kopać’, łot. *rāust rāušu* ‘ts.’), opartego na pie. rdzeniu **reŭ-* ‘ts.’ z rozszerzeniem *-s-* (Boryś 528–529). Por. też **r̥ochl̥ō* (SŁABY, 6B.6, s. 196).

Znaczenie strukturalne zach. ‘ruszający się; ruchliwy’ vs. wsch. ‘ruszający się, rozruszany’ > ‘rozlazły; słaby’

Imiesłów na *-l̥ō* od niepoświadczzonego ***rychnōti* ‘poruszyć się’.

Znaczenia oparte na kontynuantach zach. ‘ruchliwy’ > ‘szybki’ vs. wsch. ‘rozruszany’ > ‘rozlazły; słaby’

Zapewne już w prasłowiańskim przymiotnik rozwijał się niezależnie w dwóch grupach dialektalnych (por. Varbot 1984: 88). Na wschodzie znaczenia innowacyjne wskazują na znaczenie ‘rozruszany, niestabilny’, na zachodzie na znaczenie ‘ruchliwy’. Znaczenie ‘szybki’, oparte na wcześniejszym, bliższym strukturalnemu ‘ruchliwy’, jest obecne we wszystkich językach zachodniosłowiańskich (pol. *rychły*, dłuź. i głuź. *rychły*, czes. *rychlý* i śl. *rychły*).

Znaczenia innowacyjne

Na wschodzie z pierwotnego ‘rozruszany, niestabilny’ powstały zróżnicowane znaczenia, które zawierają element znaczeniowy ‘nietrwały; niestanowiący zwartej całości’, por. SŁABY, 6B.5, s. 196, GRUBY, 5A.9, s. 171. Na bazie znaczenia ‘ruchliwy’ powstało dłuź. *rychły* ‘dzielny, śmiały’, czes. *rychlý* ‘zręczny, zwinny’, stpol. *rychły* ‘chętny, gorliwy’.

9A.2. **bystr̥ō*

Znaczenie etymologiczne ‘gwałtowny; płynący gwałtownie (z hukiem)’

Pierwotnie ***bysr̥ō* z pie. **b^hūs-ro-*, por. germ.: stnord. *bysia* ‘gwałtownie płynąć’, fryz. *būsen* ‘napierać, szumieć, huczeć’. (Spółgłoska *-t-* wstawiona wtórnie dla ułatwienia wymowy, por. *zdrój*, *struga* z takim rozwojem grupy: sycząca + sonant).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘szybki, o nurcie rzeki’ > ‘czysty’, przen. ‘przenikliwy; pojętny’, ‘żwawy’

W większości języków zachowało się pierwotne znaczenie ‘prędko płynący; szybki, o nurcie rzeki’. Zapewne już w prasłowiańskim powstały znaczenia przenośne, odnoszące się do ludzi, zarówno do ich cech fizycznych: ‘żwawy’, jak i umysłowych: ‘przenikliwy; pojętny’ > ‘mądry’. Znaczenie ‘przenikliwy’ jest oparte na porównaniu z przejrzystością szybko płynącej wody.

Znaczenia innowacyjne

W pol. dial. *bystry* ‘szybki’ rozwinęło się w ‘zapalczywy’ > ‘śmiały’, w ros. dial. *бѣстрѣй* ‘żwawy’ w ‘figlarny’.

9A.3. *chytrǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘przyswajający sobie’(?)

Psł. **chytati* ‘chwycić’, apofoniczne względem **chvatati* ‘ts.’, jest być może związane z pie. pierwiastkiem **šue-* ‘swój’.

Znaczenie strukturalne ‘zdolny do chwytania; chwytający; chwytny’

Psł. **chytrǫ* jest derywatem z suf. *-rǫ* od psł. **chytati*, *chytiti* ‘chwycić, łapać’.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘zręczny; szybki’, ‘sprytny; pojętny’

Podstawowe znaczenia odnoszące się do cech fizycznych: ‘szybki; zręczny’ zachowały się przede wszystkim w językach południowosłowiańskich (scs. *chytrǫ* ‘zręczny’, słń. *hiter*, chrw. i srb. *hitar* ‘szybki; żwawy’, mac. *umap* ‘szybki; zwinnie’), a także w polskim dial. (*chytry* ‘szybki w pracy’) i górnołużyckim (*chětry* ‘szybki, prędkie’). Obok znaczeń opartych na zdolnościach manualnych: ‘szybki w pracy; zręczny’, dla języka prasłowiańskiego można rekonstruować znaczenia przenośne ‘sprytny, pojętny’, zob. MAŁ-DRY, 16A.4, s. 292.

Znaczenia innowacyjne

O rozwoju semantycznym w językach łużyckich, zob. DOBRY, 1A.10, s. 109.

9A.4. pld. i wsch. *bǫdrǫ

Znaczenie etymologiczne ‘czuwający; czujny’

Psł. **bǫdrǫ* formalnie może być derywatem z suf. *-rǫ* od *bǫdĕti* ‘czuwać’. Prawdopodobne powstanie już w epoce praindoeuropejskiej, na co wskazują dokładne odpowiedniki: lit. *būdras* : *budrūs* ‘czujny, z dobrym słuchem’, awest. *budra* ‘czuwający’ (ERSJ 2, 63).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘czujny’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’

Z pierwotnego znaczenia ‘czujny’, zaświadczonego w scs. *bǫdrǫ* oraz strus. *бодрыи* i daw. ukr. *бодруй* (znaczenie ‘czujny’ istnieje także w serbskim, tam jednak forma *bǫdar* wskazuje na pożyczkę z rosyjskiego), na całym obszarze słowiańskim powstały znaczenia ‘żwawy; rzeński, dziarski’ i zbliżone, które mogą być do nich sprowadzone (scs. *bǫdrǫ* ‘dziarski’, ‘żywy, żwawy’, ślc. *bodry*,

srb. i chrw. *bădar* ‘żywy, ognisty; rzeński, żwawy’, ros. *бодрыи* ‘rzeźwy, rzeński, żywy’, daw. ‘śmiały, odważny’). Wyraz ma kontynuanty w językach południowo- i wschodniosłowiańskich. Większy zasięg ma zapożyczona z rosyjskiego (na co wskazuje wokalizm) do języków południowo- i zachodniosłowiańskich forma *бодрыи* (np. slc. *bodry* ‘wesoły, bystry, żwawy’, srb. *bôdar, bôdar* ‘żwawy’, ‘silny’, ‘odważny’, błg. *бодър* ‘czujny; rzeński; żwawy’). Wielokierunkowy rozwój semantyczny, jak również obecność znaczeń pierwotnych, wydaje się wskazywać na dawność zapożyczenia. Zob. też WESOŁY, 11A.3, s. 244.

Znaczenia innowacyjne

Podstawą znaczenia ‘szybki’ (srb. i chrw. *bădar*, brus. dial. *бодры*) jest ‘żywy, żwawy’.

9A.5. *jędrъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘nabrzmiały’(?) ‘będący w środku, rdzenny’(?) (zob. GRUBY, 5A.3, s. 166)

Znaczenie strukturalne ‘mający jądro’ – tylko przy przyjęciu pochodzenia od pie. **oid-* (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pełen sił witalnych; krzepki, jędrny’ (jw.)

Znaczenie ‘szybki, prędkci’ jest jedynym znaczeniem scs. (*jędrъ*, poza zapisanym dla strus. *ядрыи* ‘gotowy, ochoczy, chętny; szybki’ i daw. słń. *jedrén*¹⁵³. Wśród kontynuantów psł. **jędrъnъ* tylko czes. dial. *jadrný* ma bliskie znaczenie ‘żywy, żwawy’. Zestawienie ze znaczeniami rekonstruowanymi na podstawie przeważającej części kontynuantów rodzi pytanie o kierunek zmiany¹⁵⁴. Znaczenie ‘szybki’ można wyprowadzać z ‘gruby’¹⁵⁵ tylko za pośrednictwem hipotetycznego łańcucha zmian semantycznych (‘gruby’ > ‘silny’ > ‘gwałtowny’ > ‘prędkci’), który stoi w sprzeczności z ich chronologią.

9A.6. wsch. *ęglъ

Znaczenie etymologiczne ‘silny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.1, s. 228)

¹⁵³ Odosobnienie znaczenia ‘szybki’ w wymienionych językach świadczy prawdopodobnie o jego cerkiewnym charakterze.

¹⁵⁴ BER 1, 481 przyjmuje kierunek rozwoju oparty na chronologii: „В новобългар. развоят е отишъл още по-напред, като от ‘бърз’ > ‘силен, як, здрав’ се е развило значение ‘голям по размери, едър’” – „W nowobułgarskim rozwój poszedł jeszcze dalej, tak że z ‘szybki’ > ‘silny, krzepki, zdrowy’ rozwinęło się znaczenie ‘dużych rozmiarów, gruby’”.

¹⁵⁵ Przy zaakceptowaniu pochodzenia z pie. **oid-* ‘nabrzmiewać’ i etymologicznego znaczenia ‘gruby’.

Znaczenie strukturalne ‘szybki’, ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘szybki’ > ‘gorliwy’ (jw.)

Wyraz poświadczony przez ros. dial. *яглыій* ‘gwałtowny, silny; prędki; gorliwy’. Na szerszy zasięg wyrazu wskazują utworzone od niego czasowniki, np. ros. dial. *еглїть* ‘spieszyć się lub pobudzać kogoś do pośpiechu’, por. też ros. dial. *неяглыій* ‘gnuśny, leniwy, opieszaly’.

9A.7. *šibǫkǫ

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiający lub wprawiany z dużą siłą w ruch’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.4, s. 230)

Znaczenie strukturalne ‘wykonujący gwałtowne ruchy’, ‘wykonywany z dużą siłą’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘prędki’ (jw.)

Kontynuanty w językach północnosłowiańskich wskazują na oba znaczenia, przy czym lepiej zaświadczone jest ‘prędki’ (pol. *szybki*, czes. i słc. dial. *šibký*, ros. *шїбкїий*), natomiast znaczenie ‘gwałtowny’ jest bliższe znaczeniu strukturalnemu (zob. GWAŁTOWNY, 10A.4, s. 230).

9A.8. *prǫdǫ/prǫdǫkǫ

Znaczenie etymologiczne ‘wyskakujący’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.2, s. 229)

Znaczenie strukturalne ‘wykonujący gwałtowne ruchy’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny; porywczy’, ‘szybki’ (jw.)

Znaczenie ‘szybki’, obecne w polskim, czeskim, bułgarskim dial. (*нрyǫ* : *нрǫǫ*) i ukraińskim (*нрyǫкїий*), powstało prawdopodobnie już w prasłowiańskim, może paralelnie do ‘gwałtowny; porywczy’.

9A.9. *naglǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘śmiały’(?), ‘gwałtowny’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.3, s. 229)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny; szybki’ (jw.)

Znaczenie ‘szybki’ jest zapisane już w scs. *naglǫ* ‘bardzo szybki’. Wskazują na nie również dłuż. *nagly*, słc. *náhly*, słń. *nágel* ‘szybki’, strus. *наглыи*, gdzie znaczenie ‘szybki’ występuje obok ‘gwałtowny’.

9A.10. *sporǫ

Znaczenie etymologiczne ‘udany, owocny’ (zob. GRUBY, 5A.5, s. 168)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wydajny, obfity’ (jw.)

Rozwój znaczeniowy przebiegający od skutku do przyczyny jest widoczny w różnych znaczeniach innowacyjnych kontynuantów psł. *sporǫ. Skutkiem jest ‘wydajny, efektywny’, a przyczyną cechy, które to umożliwiają, por. pol. daw. *spory* ‘szybki, prędkie’, słc. *spory* ‘szybki’.

9A.11. *gorlivǫ

Znaczenie etymologiczne ‘gorący’ (zob. PILNY, 15A.4, s. 283)

Znaczenie strukturalne ‘palny’, ‘gorący’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘palny; gorący’, ‘gorliwy’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Innowacyjne znaczenie ‘szybki’ (srb. i chrw. *gòrljiv*) powstało przez przeniesienie dominanty semantycznej znaczenia ‘gorliwy’, wchodzącego z ‘szybki’ w ciąg znaczeń.

9A.12. *lutǫ

Znaczenie etymologiczne ‘odcinający; ostry’ (zob. SROGI, 12A.1, s. 252)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘okrutny, srogi’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Znaczenie ‘szybki’ w dialektach bułgarskich powstało ze znaczenia ‘gwałtowny’ (por. GWAŁTOWNY, 10A.11, s. 235).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

9A.1. *rychlǫ

SZYBKI psł. ← GWAŁTOWNY zach. ← RUCHLIWY psł.

9A.2. *bystrǫ

SZYBKI psł. ← PŁYNĄCY GWAŁTOWNIE Z HUKIEM etym.

9A.3. *chytrǫ

SZYBKI psł. ← CHWYTNY strukt.

9A.4. *bǫdrǫ

SZYBKI zach., wsch. ← ŻWAWY psł. ← CZUWAJĄCY etym.

9A.5. *jędr̥o

9A.5.1.

SZYBKI scs. ← SZYBKI psł.

albo

9A.5.2.

SZYBKI scs. ← SILNY psł. ← GRUBY pld.

albo

9A.5.3.

SZYBKI scs. ← PEŁEN SIŁ WITALNYCH psł.

9A.6. *ęgl̥o

SZYBKI ros. dial. ← GWAŁTOWNY wsch. ← SILNY etym.

9A.7. *šib̥ok̥o

SZYBKI zach., ros. ↔ GWAŁTOWNY ros. ← WYKONYWANY Z DUŻĄ SIŁĄ strukt.

9A.8. *pr̥od̥o/*pr̥od̥ok̥o

SZYBKI psł. ← GWAŁTOWNY psł. ← SKACZĄCY etym.

9A.9. *nagl̥o

9A.9.1.

SZYBKI psł. ← CHĘTNY(?) ŚMIAŁY(?) etym.

albo

9A.9.2.

SZYBKI psł. ← RUCHLIWY strukt.

9A.10. *spor̥o

SZYBKI pol., ślc., brus. ← WYDAJNY psł. ← OBFITY psł.

9A.11. *gorliv̥o

SZYBKI srb., chrw. ← GORLIWY psł. ← GORĄCY psł.

9A.12. *lut̥o

SZYBKI błg. dial. ← GWAŁTOWNY scs., błg. ← GNIEWNY scs., błg. ← OKRUTNY psł. ← OSTRY etym.

Wśród motywacji pojęcia ‘szybki’ dominują zarówno związane z gwałtownością (*rychl̥o, *ęgl̥o, *šib̥ok̥o, *lut̥o, *pr̥od̥o/*pr̥od̥ok̥o, a także *bystr̥o), jak i siłą (jedno z alternatywnych objaśnień *jędr̥o), która jest także pośrednią motywacją dla większości wyrazów motywowanych przez gwałtowność.

Nie dziwi motywacja przez gorliwość (**gorlivǔ*). Zaskakuje natomiast brak motywacji przez ruch (tylko pośrednia **rychlǔ*), chyba że przyjmie się alternatywne objaśnienie niejasnego **naglǔ*, są natomiast motywacje przez jego hiponimy: płynąć (**bystrǔ*), chwycić (**chytrǔ*). W wypadku **sporǔ* można chyba mówić o motywacji przez skuteczność, a **bǔdrǔ* – przez potencję do działania.

9B. POWOLNY

9B.1. **volbnǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘chcący; mający wybór, realizujący swe chęci’

Psł. **vola* ‘wolność, swoboda’ jest oparte na pie. **uel-* ‘chcieć; wybierać’, por. łac. *velle* ‘chcieć’, goc. *wiljan* ‘ts.’

Znaczenie strukturalne ‘wolny, swobodny’

Psł. **volbnǔ* jest derywatem z sufiksem *-bnǔ* od **vola* ‘wolność, swoboda’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wolny, swobodny’

Znaczenia innowacyjne

Pol. *wolny* ‘powolny, niespieszny’ formalnie jest derywatem od wyrażenia przysłówkowego *po woli* ‘według woli, bez przymusu’, powstałym przez apokopę przedrostkowego *po-*. Wskazuje na to synonimiczne *powolny*. W jego rozwoju znaczeniowym widoczny jest również udział równobrzmiącego *wolny* ‘swobodny’, kontynuantu psł. **volbnǔ*. Rozwój przebiegał zatem od ‘swobodny; wolny; postępujący według własnej woli, niezmuszany’ do zawężonego ‘niezmuszany do pośpiechu’.

9B.2. wsch. **vędlǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘zwiędły, marny’ (zob. SŁABY, 6B.8, s. 197)

Znaczenie strukturalne ‘zwiędły’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zwiędły’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘zwiędły’ zostało metaforycznie przeniesione z roślin na człowieka przy zachowaniu dominandy znaczeniowej ‘pozbawiony siły vitalnej’, stąd ros. *вялый*, ukr. *вялий*, brus. *вялы* ‘słaby’, ‘leniwy; nieruchawy; powolny’.

9B.3. *dręchlǫ

Znaczenie etymologiczne – niejasne ‘zgniły’(?) (zob. SMUTNY, 11B.2, s. 248)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘smutny’, ‘niedołężny, słaby z powodu starości’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘powolny’ jest kolejnym ogniwem ciągu ‘niedołężny ze starości’, ‘zmęczony’. Występuje w strus. *дряхлыи* ‘leniwy, zmęczony, powolny’.

9B.4. *lěnivǫ

Znaczenie etymologiczne ‘luźny’ (zob. LENIWY, 15B.1, s. 287)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘leniwy, gnuśny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘opieszaly, powolny’ jest powszechne, a jego powstanie wynika z interpretowania powolności jako konsekwencji lenistwa.

9B.5. *tichǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘cichy’(?), ‘prosty’(?) (zob. SPOKOJNY, 10B.4, s. 239)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘cichy’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Znaczenie ‘powolny’ w językach wschodniosłowiańskich (ros. *мúхуй*, ukr. *мúхуй*, brus. *цixи*, np. o krokach, wodzie) powstało zapewne z wcześniejszego ‘spokojny’, powszechnego w językach słowiańskich, a będącego skutkiem asocjacji opartej na obserwacji rzeczywistości.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

9B.1. *volǫnǫ

POWOLNY pol., ukr., ros. ← POSTĘPUJĄCY WEDLE WOLI psł.
← SWOBODNY psł.

9B.2. *vędlǫ

POWOLNY wsch. ← ZWIĘDŁY psł.

9B.3. *dręchlō

POWOLNY strus. ← NIEDOŁĘŻNY psł.

9B.4. *lěnivō

POWOLNY og. ← LENIWY psł. ← LUŻNY etym.

9B.5. *tichō

POWOLNY wsch. ← SPOKOJNY og. ← CICHY psł.

Motywacje pojęcia ‘powolny’ opierają się przede wszystkim na słabości, która może odnosić się do człowieka: niedołążność (*dręchlō) lub rośliny: wędnięcie (*vędlō). Ich podstawą może być też cecha temperamentu spokój (*tichō). Odróżniają się od nich motywacje związane z dobrowolnym wyborem powolności z powodu lenistwa (*lěnivō) czy swobodnej decyzji (*volbivō).

10A. GWAŁTOWNY

10A.1. wsch. *ĕglō

Znaczenie etymologiczne ‘silny’

Niepoświadczony materiałem **ĕgti, rekonstruowane na podstawie psł. dial. wsch. formy iteratywnej *ĕgati ‘krzątać się, spieszyć; być szybkim, gwałtownym’, ma odpowiedniki w językach bałtyckich: lit. jėgti jėgū ‘móc, być w stanie’, jėgà ‘siła’, w łot. jēgt z wtórnym znaczeniem ‘rozumieć’¹⁵⁶.

Znaczenie strukturalne ‘szybki’, ‘gwałtowny’

Prawdopodobnie imiesłów (part. praet. act.) od niepoświadczonego materiałowu **ĕgti (SP 6, 131).

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘gwałtowny’, ‘szybki’ > ‘gorliwy’

Wyraz jest słabo poświadczony, przede wszystkim przez ros. dial. я́глый ‘gwałtowny, silny; prędky; gorliwy’. Na jego szerszy zasięg wskazują utworzone od niego czasowniki (zob. SP 6, 131).

Znaczenia innowacyjne

Ros. я́глый ‘urodzajny; tłusty, o glebie’ jest (wbrew sugestii ESSJ 1, 53) znaczeniem innowacyjnym. Innowacją opartą na znaczeniu ‘gorliwy’ jest

¹⁵⁶ Niewiarygodna jest hipoteza ESSJ 1, 53, który, w nawiązaniu do psł. *agoda, rekonstruuje postać *(j)aglō i pierwotne znaczenie ‘urodzajny’ przez analogię do lit. ūoga ‘jagoda’ vs. uōglis ‘odrost’. Nie widać też uzasadnienia dla przyjęcia pierwotnego, a nie protetycznego nagłosowego j-.

niezaświadczone bezpośrednio ‘aktywny, pracowity’, widoczne w znaczeniu ‘leniwy’ ros. dial. *неяглый* (zob. PILNY, 15A.8, s. 284).

10A.2. **prǫdǫ*/**prǫdǫkǫ*/**prǫdǫnǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘skaczący; wyskakiwać w górę’

Psł. **pręsti* jest oparte na rdzeniu pie. *(s)*prend-* ‘skakać’.

Znaczenie strukturalne ‘wykonujący gwałtowne ruchy’

Psł. **prǫdǫ* jest pierwotnym derywatem od **pręsti prędo* ‘wykonywać gwałtowne ruchy’ z typową dla formy nominalnej wymianą samogłoski rdzennej. Wtórne nawarstwienie sufiksów w późniejszym, bardziej rozpowszechnionym derywacie **prǫdǫkǫ* i w zaświadczonej w językach łużyckich **prǫdǫnǫ*.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘gwałtowny; porywczy’, ‘szybki’

Znaczenie ‘gwałtowny, porywczy’ psł. **prǫdǫ* i **prǫdǫkǫ* jest bezpośrednio poświadczony w srb. dial. *prūd*, czes. *prudký*, pol. daw. i dial. *prędk*. Wskazują na nie także dalsze, powstałe z powyższych znaczenia, np. obecne w błg. dial. *нрѹд* : *нрѹд* ‘szybki’, które mogło powstać już w prasłowiańskim, może paralelnie do ‘gwałtowny; porywczy’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne powstałe przede wszystkim na podstawie znaczenia ‘gwałtowny’ i ‘porywczy’, np. słń. *pródek* ‘śmiały’, srb. dial. *prūd* ‘gniewny’ i ‘dziki; nieposkromiony, nieujarzmiony’ (z czego ‘płochliwy’, por. STRACHLIWY, 13B.4, s. 271), dial. błg. i mac. *нрѹд* : *нрѹд* ‘nerwowy, niecierpliwy’. Na ‘gwałtowny’ oparte są też znaczenia bardziej oddalone: głuź. *prudny* ‘niepokojący; męczący’ i pol. dawne *prędk* ‘stromy’. Słń. *pródek* ‘gorliwy’ mogło powstać też na podstawie ‘szybki’, natomiast na pewno ‘szybki’ jest podstawą występującego w kaszubskim znaczenia ‘wczesny’ < ‘szybko wykonany’.

10A.3. **naglǫ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘śmiały’(?) ‘gwałtowny’(?)

Etymologia niepewna. Być może imiesłów od niepoświadczonego psł. ***nagti* (: ***nagēti*), na co wskazuje lit. *nogētis nōgis* ‘chcieć; śmieć, odważać się’ (również o nieustalonej etymologii) (Borys 348). Jeśli ta hipoteza jest słuszna¹⁵⁷, to rodzi się pytanie, które z języków przechowały pierwot-

¹⁵⁷ W tym układzie również lit. *nōglas* : *nuōglas* ‘nagły’ należałoby traktować jako rodzimy derywat od *nogētis*, a nie jako pożyczkę z polskiego, jak chciał Fraenkel 506.

ne znaczenie: czy jest nim raczej ‘śmiały’, czy ‘gwałtowny’. Bierze się pod uwagę także podstawę prefigowaną przedrostkiem *na-* (por. np. zestawienie etymologii w ESJS 9: 526). Ku takiemu objaśnieniu skłania się Helena Karliková z uwagi na możliwość przyłączenia przymiotnika do rodziny psł. **gъbnŋti*, **gybati* (od pie. **g^heub^(h)*- ‘ruszać się’) wyrażającej ruch, co jest uzasadnione semantycznie (Karliková 2005: 163). Z uwagi na trudności formalne przy powyższym objaśnieniu (konieczność przyjęcia elipsy ***na-gъb-lъ* > **naglъ*) uważam problem za nadal nierozwiązany.

Znaczenie strukturalne ‘ruchliwy’(?) (tylko przy przyjęciu podstawy prefigowanej, zob. wyżej)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny; szybki’

Znaczenie ‘gwałtowny’ jest poświadczane przy prawie wszystkich kontynuantach, np. głuź. *nahły*, czes. *náhlý*, srb. i chrw. *nâgao*, ros. *на́глый*, ukr. *на́глий*, brus. *на́глы*. Z równą pewnością można rekonstruować znaczenie ‘szybki’ (zob. SZYBKI, 9A.9, s. 223).

Znaczenia innowacyjne

Z powszechnie zaświadczonego znaczenia ‘gwałtowny’ powstały zróżnicowane znaczenia innowacyjne: w czes. *náhlý* ‘pochozny’, w głuź. *nahły* ‘stromy’, srb. i chrw. *nâgao* ‘natarczywy’, w strus. *наглыми* ‘zuchwały; śmiały’, z czego ros. *на́глый* ‘bezczelny’, przejęte też do błg. *на́гъл*.

10A.4. zach. i wsch. **šibъkъ*

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiający lub wprawiany z dużą siłą w ruch’

Psł. **šibati* jest prawdopodobnie związane z pie. **ksej-b-*, rdzeniem werbalnym z determinantem *-b-* od **ksej-* ‘wprawiać z dużą siłą w ruch’, na którym oparte jest też stind. *kšip-* ‘rzucać, ciskać, miotać’ (Boryś 609–610).

Znaczenie strukturalne ‘wykonujący gwałtowne ruchy’, ‘wykonywany z dużą siłą’

Derywat z przyrostkiem *-ъkъ* od psł. **šibati* ‘wykonywać gwałtowne ruchy; rzucać, uderzać; miotać, wymachiwać, wywijać’.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘prędko’

Północnosłowiańskie kontynuanty wskazują na oba znaczenia, przy czym lepiej zaświadczone jest ‘prędko’, natomiast znaczenie ‘gwałtowny’, bliższe strukturalnemu, jest widoczne w serii dawnych znaczeń ros. *шѣбкий* ‘silny, mocny, o nasileniu np. bólu, deszczu’, ‘ostry; gwałtowny’, ‘głośny’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczeniami innowacyjnymi są ‘zwinny; zręczny; obrotny’ leksemu *šibký* w dialektach czeskich i słowackich. Por. też niezależny derywat od **šibati* w słoweńskim (zob. CHUDY, 5B.5, s. 175).

10A.5. **durǔ/*durǔnǔ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?)

Etymologia niepewna. Najbardziej prawdopodobny związek z **duti* ‘dać, wiać’ i rekonstrukcja derywatu z sufiksem *-rǔ*, choć zastrzeżenia budzi długi wokalizm; oczekiwana postać to ***dyrǔ* (SP 5, 107; ESSM 5, 162).

Znaczenie strukturalne ‘wzburzony’

Pśł. **durǔnǔ* może być dwojakiego pochodzenia. Możliwa jest zarówno derywacja z przyrostkiem *-ǔnǔ* od pśł. **duriti* ‘wprowadzać w stan wzburzenia’ vs. ‘być wzburzonym’, jak i nawarstwienie na pierwotny **durǔ* wtórnego sufiksu *-ǔnǔ*. Przyjęcie pochodzenia dewerbalnego rzutuje także na interpretację rozwoju semantycznego, który zachodziłby na poziomie czasowników.

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘wzburzony; gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’

Niemal wszystkie znaczenia, które dotyczą ludzi, można sprowadzić do ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’, np. ‘skłonny do gniewu; wściekły’ (ślć. dial. *durný*, srb. i chrw. *dūran*, ros. dial. *дурный*, ukr. dial. *дурний*). Za wspólną innowację północnosłowiańską, wytworzoną jeszcze może za czasów wspólnoty, można uznać znaczenie ‘szalony’.

Znaczenia innowacyjne

Na podstawie znaczenia ‘wzburzony’ powstały znaczenia ‘wściekły’, ‘dziki’, z czego też ‘łatwo wpadający w popłoch’ > ‘bojaźliwy’ (ślń. dial. *dūr*, ślc. dial. *durný*). Pol. daw. i dial. *durny* też ‘ pyszny, zarozumiały’ (zob. DUMNY, 14A.4, s. 275).

10A.6. **bujǔ/*bujǔnǔ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia pśł. **bujǔ* niepewna. Może związane z stind. *bhūyas-* ‘większy, silniejszy, mocniejszy’, *bhū-ri-* ‘obfity, liczny, potężny’, może z **byti* z pie. **b^heμ-* ‘być’. Te wątpliwości nie pozwalają na rekonstrukcję znaczenia etymologicznego.

Znaczenie strukturalne ‘gwałtownie rosnący’

Słabo poświadczony przymiotnik **bujb* jest podstawą derywatu z przyrostkiem *-bnv*: **bujbnv* (SP 1, 443). Nie uwzględniam rekonstruowanego w SP (l.c.) derywatu odczasownikowego **bujavn̄*.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘nadmiernie rozwinięty; gwałtownie rosnący; obfity’

Znaczenia ‘nadmiernie rozwinięty; gwałtownie rosnący; obfity’ są charakterystyczne dla całej słowiańszczyzny (np. pol. *bujny*, dłuż. *bujny* : *bójny*, czes. *bujný*, słń. *bújen*, błg. *бўен*, ros. *буйный*).

Znaczenia innowacyjne

Innowacją jest przeniesienie znaczeń ‘gwałtownie rosnący; obfity’, pierwotnie odnoszących się do porostu roślinności, włosów itd., na człowieka, z ich jednoczesną modyfikacją w różnych kierunkach (strus. i cerk.-rus. *бѹ* ‘silny’, ‘śmiały’, ‘bezmyślny, głupi’, srb. i chrw. *būjan* ‘jurny; żywotny’, czes. *bujný* ‘zwawy’, pol. dial. *bujny* ‘zdrowy; silny; gruby’, głuż. *bujny* ‘dziki, gwałtowny; swawolny’, ‘jurny; lubieżny’). Wskutek wzajemnego wpływu pierwotnego **bujb* i **bujbnv*, a także **bujavn̄*, jak również kontynuantów czasowników **bujiti*, **bujati*, trudno rozróżnić, które z nowych znaczeń przymiotników są motywowane przez semantykę werbalną, a które powstały na drodze samodzielnego rozwoju.

10A.7. **divv̄*, **dikv̄*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Oba przymiotniki **divv̄* i **dikv̄* są oparte na tym samym temacie **dī-*. Dokładnym odpowiednikiem z tym samym sufiksem względem **dikv̄* jest przymiotnik bałtycki (por. lit. *dýkas* ‘pusty, próżny’, ‘niepotrzebny, nieużyteczny’, ‘bezpłatny; bezczynny’, łot. *dīks* ‘pusty; bezczynny’)¹⁵⁸. Znaczenie etymologiczne ‘nieużytkowany przez ludzi’ można rekonstruować tylko dla grupy bałtosłowiańskiej z uwagi na niepewność związków poza tą grupą. Związek z pie. **deǰuo-* ‘istota nadprzyrodzona’, postulowany niekiedy przez etymologów słowiańskich (np. Bezlaj 1, 103) i niesłowiańskich (np. Walde 1, 345), nie jest prawdopodobny ze względów strukturalnych, mianowicie *-uo-* w psł. **divv̄* ma charakter sufiksalny, na co wskazuje dublet

¹⁵⁸ Według Wojciecha Smoczyńskiego przymiotniki bałtyckie są raczej zapożyczone z języków słowiańskich (Smoczyński 112), co wydaje się mało prawdopodobne ze względu na wyraźnie odmienny kierunek rozwoju semantycznego.

**dikǔ*. Ten sam argument wskazuje na brak pokrewieństwa z homonimicznym **divǔ* ‘zły duch’ (zob. SP 3, 225).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nieoswojony’ > ‘gwałtowny’

Podstawowym znaczeniem jest ‘nieoswojony’ (np. poł. *daivě*, głuź. *dziwy*, śl. *divý*, błg. *дуб* oraz pol. *dziki*, głuź. *dżiki*, ros. *дúкуи* i in.). Prawdopodobnie wcześniejszym (choć dziś odbieranym jako wtórne) znaczeniem jest ‘nieużytkowany przez ludzi, o roślinach, terenach’. Trudno zdecydować, czy znaczenie ‘gwałtowny’, powszechnie zaświadczone w językach słowiańskich (np. dłuź. *žiwy*, czes. *divý*, pol. *dziki*), na pewno powstało w czasach prasłowiańskich. Jako prasłowiańskie dla obu wariantów: z sufiksem *-vǔ* i *-kǔ* rekonstruuje je SP 3, 206 i 228.

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne są liczne znaczenia powstałe na bazie rozwoju ciągów znaczeniowych: ‘nieoswojony’ > ‘gwałtowny’ > ‘gniewny’ (np. slń. *dívji* ‘wściekły; gniewny’, strus. i ros. *дúбуи* ‘srogi’) albo ‘gwałtowny’ > ‘zapalony, gorliwy’ (czes. dial. *divý*) > ‘pracowity’ (ros. dial. *дúкуи*). Niewątpliwie innowacyjne jest znaczenie obecne w dialektach rosyjskich ‘głupi, nierozgarnięty’, które mogło mieć źródło albo w ‘stroniący od ludzi, nieśmiały; płochliwy’, albo w ‘gwałtowny’ > ‘szalony’, z czego najpierw ‘głupi’, wtórnie ‘nierozgarnięty’ (por. 16B.6). Na bazie ‘gwałtowny’ rozwinęły się też znaczenia, które odnoszą się do cech fizycznych, por. srb. *divalj* ‘wielki, ogromny’, ros. dial. *дúкуи* ‘silny; zaciekły, zażarty’. Szczególnie ciekawa jest możliwość przeciwstawnego, nieomal enancjosemicznego rozwoju pojęciowego, który odzwierciedla dwie różne reakcje na zagrożenie: atak i ucieczkę (zob. STRACHLIWY, 13B.2, s. 270).

10A.8. **jarǔ*/**jarǔkǔ*

Znaczenie etymologiczne ‘wiosenny’

Etymologia sporna. Najbardziej prawdopodobny związek z pie. **ǰero-ǰero* ‘rok; wiosna’. Często wysuwana propozycja oddzielenia części znaczeń i łączenia ich z grec. *ζωρός* wydaje się nieuzasadniona wobec bogatego materiału historycznego, na którym dobrze widać stopniowość rozwoju poszczególnych znaczeń (Sławski 1, 505). Ze względu na niepewność pierwotnego znaczenia (może to być np. ‘wiosenny; związany z rozwojem przyrody’ > ‘intensywny’, ‘gwałtowny; jurny’) kolejność rozwoju znaczeń jest tylko hipotetyczna.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘urodzony albo wysiany wiosną; ‘gwałtowny, jurny’

Z pewnością dla prasłowiańskiego można rekonstruować znaczenie ‘urodzony albo wysiany wiosną’ (np. pol. *jary*, czes. *jarý*, słń. *jár*, chrw. *jārī*, ukr. *яри́й*). Znaczenie ‘gwałtowny, jurny’ jest rekonstruowane częściowo na podstawie wyraźnych zaświadczeń (scs. *jarǫ*, dłuż. daw. *jary*, ros. *яры́й*), częściowo na podstawie pochodnych odeń znaczeń innowacyjnych, np. w językach wschodniosłowiańskich: ros. *яры́й*, ukr. *яри́й*, brus. *яры* ‘gniewny, wściekły’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne są zróżnicowane. Ponieważ nie jest ustalone, czy mamy do czynienia z homonimią jedno- czy dwurdzenną, nie zawsze można określić, od którego ze znaczeń pochodzi dane znaczenie innowacyjne; np. zarówno ‘urodzony na wiosnę’, jak i ‘gwałtowny, jurny’ mogły stać się podstawą znaczenia ‘młody’ (pol. dial. *jary*, czes. *jarý* i ros. *яры́й*).

10A.9. *kyprǫ

Znaczenie etymologiczne ‘wrzący; kipiący’

Pśł. **kypǣti* ‘wrzeć; kipieć’ z pie. **kūp-* ‘wrzeć; kipieć’. Najbliższe odpowiedniki w bałtyckich: lit. *kūpǣti kūpu* ‘kipieć, wrzeć’, łot. *kūpēt* ‘dymić; kurzyć się’. Z krótkim wokalizmem **kup-* : stind. *kup-* ‘wpaść w gniew’, łac. *cupere* ‘pragnąć’¹⁵⁹.

Znaczenie strukturalne ‘wrzący; kipiący’

Derywat z suf. *-rǫ* od *kypǣti* ‘wrzeć; kipieć’¹⁶⁰.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘kipiący, zwiększający objętość’, ‘gwałtowny’

Znaczenie ‘gwałtowny’, choć nie pojawia się wśród znaczeń kontynuantów, stanowiło zapewne ogniwo przejściowe między ‘kipiący’ a stczes. *kyprý* ‘gorliwy; zwawy’, co wnioskuje ze współczesnych użyczeń przenośnych

¹⁵⁹ Inaczej LIV 320 i 334, który oddziela wyrazy bałtyckie i słowiańskie od staroindyjskich i łacińskich.

¹⁶⁰ Pochodzenie od **kypǣti* kwestionuje ze względów semantycznych Rick Derksen (Derksen 266). Zestawienie ze sobą wszystkich znaczeń pozwala jednak na odtworzenie procesów motywacyjnych, które łączą imiesłowowe znaczenie ‘kipiący’ ze znaczeniami realnie zaświadczonymi w językach słowiańskich.

kontynuantów psł. **kypěti*: ‘kipieć’ > ‘zachowywać się w sposób gwałtowny’ (por. Černyš 2003: 347).

Znaczenia innowacyjne

Znaczeniami innowacyjnymi opartymi na ‘gwałtowny’ > ‘kipiący’ są znaczenia stczes. *kyprý* ‘gorliwy; żwawy’. O znaczeniach powstałych na bazie rozwoju ‘kipiący’ > ‘zwiększający objętość’, zob. ŁADNY, 3A.7, s. 142, SŁABY, 6B.9, s. 198, CHORY, 7B.5, s. 208.

10A.10. **krōt̥*

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kręceniem’ (zob. SILNY, 6A.7, s. 185)

Znaczenie strukturalne ‘kręty, kręcący się’ (vs. ‘skręcony’) (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘kręcący się’ > ‘nagle zmieniający kierunek’, ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Objaśnienie motywacji innowacyjnego znaczenia ‘gwałtowny’ może być zróżnicowane, w zależności od obiektu, z którym dany kontynuant pierwotnie wchodził w związek. W językach wschodniosłowiańskich, gdzie jako wzorcowe notuje się odniesienie do zakrętu, pierwotne było zapewne znaczenie ‘kręty; charakteryzujący się nagłą zmianą kierunku’ (jak ukr. *кpыміу* ‘silnie zakrzywiony’, ‘kręty’), które rozwinęło dalsze wtórne znaczenia: ‘silny, o wietrze’, ‘ostrzy, o brzegu, stoku’, także ‘szybki’ (brus. dial. *кpымі*) pozostające w relacji synonimicznej do ‘gwałtowny’¹⁶¹. Znaczenie ‘porywczy, popędliwy’ jest wtórne względem ‘gwałtowny’ odnoszącego się do innych obiektów. Kolejnym ogniwem łańcucha znaczeń jest ros. dial. *кpыміу* ‘pracowity’, dla którego trzeba rekonstruować ogniwo przejściowe ‘żwawy, gorliwy’, będące kontynuantem ‘gwałtowny; szybki’.

10A.11. **lut̥*

Znaczenie etymologiczne ‘odcinający; ostrzy’ (zob. SROGI, 12A.1, s. 252)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘okrutny, srogi’ (jw.)

¹⁶¹ Podobnie w bułgarskim, gdzie zapożyczone z rosyjskiego, najprawdopodobniej rodzima jest dial. forma *кpѣт* ‘ostrzy, gwałtowny, np. zakręć’.

Znaczenie innowacyjne

Znaczenie ‘gwałtowny’, poświadczone już w scs. *lutō* i do dziś obecne w błg. *лют* ‘gwałtowny, porywczy; wybuchowy’, jest ogniwem ciągu znaczeniowego ‘okrutny’ > ‘wściekły’ > ‘gwałtowny’.

10A.12. *grozbnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘gwałtowny, porywczy’, powstałe jako naturalny ciąg rozwoju znaczeniowego, jest poświadczone w pol. daw. *groźny* oraz srb. i chrw. *grōzan*.

10A.13. *polchъ

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiony w ruch; wprawiający w ruch; ruchliwy’ (zob. STRACHLIWY, 13B.1, s. 269)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘skory do biegu; skory do ucieczki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘nagły, gwałtowny, porywczy’ chrw. i srb. *plāh* oraz ‘swawolny, nieposkromiony’ stpol. *płochy* wywodzą się z niezachowanego bezpośrednio przy kontyuantach znaczenia ‘skory do biegu’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

10A.1.*ęglъ

GWAŁTOWNY wsch. ← SILNY etym.

10A.2. *prōdъ/*prōdъkъ/*prōdъnъ

GWAŁTOWNY psł. ← WYKONUJĄCY GWAŁTOWNE RUCHY strukt.
← SKACZĄCY etym.

10A.3. *naglъ

10A.3.1.

GWAŁTOWNY psł. ← CHĘTNY(?) etym.

albo

10A.3.2.

GWAŁTOWNY psł. ← ŚMIAŁY(?) etym.

10A.4. *šibok̃

GWAŁTOWNY ros. ← WYKONYWANY Z DUŻĄ SIŁĄ strukt.

10A.5. *dur̃/*dur̃ñ

GWAŁTOWNY ← PORYWCZY etym. ← ZWIĄZANY Z WIATREM etym.

10A.6. *buj̃/*buj̃ñ

GWAŁTOWNY psł. ← OBFICIE ROSNĄCY psł.

10A.7. *diṽ, *dik̃

GWAŁTOWNY psł. ← NIEOSWOJONY psł. ← NIEUŻYWANY PRZEZ LUDZI psł.

10A.8. *jar̃/*jar̃k̃

GWAŁTOWNY etym. ← URODZONY WIOSNĄ(?) etym.

10A.9. *kypr̃

*GWAŁTOWNY psł. ← KUPIĄCY etym.

10A.10. *kr̃t̃

GWAŁTOWNY psł. ← NAGLE ZMIENIAJĄCY KIERUNEK psł.
← KRĘCĄCY SIĘ psł.

10A.11. *lut̃

GWAŁTOWNY scs., błg. ← GNIEWNY scs., błg. ← OKRUTNY psł.
← OSTRY etym.

10A.12. *groz̃ñ

GWAŁTOWNY pol. daw., srb., chrw. ← GROŻNY psł.

10A.13. *polch̃

GWAŁTOWNY chrw., srb. ← SKORY DO BIEGU psł. ← RUCHLIWY etym.

Motywacje pojęcia ‘gwałtowny’ są oparte na sile (*ǵgl̃, *šibok̃), ruchu (*pr̃d̃, *polch̃; *nagl̃ – alternatywne), np. skokach (*pr̃d̃, motywacja pośrednia), biegu (*polch̃), kipieniu (*kypr̃), też na związanej z ruchem naglej zmianie kierunku (*kr̃t̃). Mniej wyraźnie, niż można było oczekiwać, zarysowały się motywacje związane z działaniem natury, oparte na wietrze (*dur̃ñ), rozrastaniu się roślin (*buj̃ñ), może też związku z wiosną (*jar̃ (?)). Pozostałe motywacje są związane z cechami, które

mogą towarzyszyć gwałtowności: skłonnością do gniewu (**lut̥*), zdolnością wywoływania strachu (**groz̥n̥*) i jej powodami: nieoswojeniem (**div̥*, **dik̥*). Ewentualne motywacje oparte na próbach rekonstrukcji etymologicznego znaczenia: chęć czy śmiałość (**nagl̥*) nie mają paraleli w powyższym materiale.

10B. SPOKOJNY

10B.1. **mir̥n̥*

Znaczenie etymologiczne ‘miły, delikatny’

Pśł. **mir̥* jest oparte na pie. rdzeniu **mēj̥-/mōj̥-/mī-* z formantem rozszerzającym *-ro-*. Co do semantyki, por. **mīl̥* (zob. MIŁY, 2A.1, s. 126).

Znaczenie strukturalne ‘spokojny; pokojowy’

Derywat z sufiksem *-n̥* od **mir̥* ‘pokój; spokój’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘spokojny; pokojowy’

Znaczenia kontynuantów są równe strukturalnemu i jednolite we wszystkich językach słowiańskich (np. stpol. *mirny*, czes. *mírnyj*, błg. *мирен*, ros. *ми́рный*).

Znaczenia innowacyjne

Typowy rozwój ciągów znaczeniowych można obserwować na przykładach: ros. *ми́рный* ‘spokojny’ > ‘łagodny’, srb. *míran* ‘spokojny’ > ‘pokorny’, ‘pokojowy’ > ‘zgodny’.

10B.2. **pokojb̥n̥*

Znaczenie etymologiczne ‘kojący, uśmierzający’

Pśł. **kojiti* ‘koić, uśmierzać; uspokajać’ jest causativum od niepoświadczonego ***čiti* ‘odpoczywać’, opartego na pie. **k^ueĵ̥-/k^uiĵ̥-* (por. **čit̥*/**čitav̥* – ZDROWY, 7A.3, s. 204).

Znaczenie strukturalne ‘kojący, uśmierzający’, ‘spokojny’

Derywat z sufiksem *-n̥* od **pokojb̥* ‘pokój; spokój’, co jest oparte na czasowniku **kojiti* ‘koić, uśmierzać’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘spokojny’

Znaczenie ‘spokojny’ jest zachowane we wszystkich grupach języków słowiańskich (np. scs. *pokojb̥n̥*, czes. *pokojnýj*, śłh. *pokójen*, ros. *поко́йный*).

Znaczenia innowacyjne

Na bazie znaczenia ‘spokojny’ powstało, jako eufemizm, znaczenie ‘zmarły’ (np. słń. *pokójen*, srb. *pòkoini*).

10B.3. zach. **kl’udb̃ñ*

Znaczenie etymologiczne ‘czysty’

Psł. **kl’udb̃*, **kl’uditi* są oparte na pie. **kleud-* ‘czyścić; porządkować’, por. goc. *hlūtrs* ‘czysty’, grec. *κλύζειν* ‘myć; czyścić’. Pie. **kleu-d-*, z determinantem *-d-*, jest oparte na **kleu-* (rekonstruowanym też w postaci **kleu-*, ze względu na lit. *šlūoti šlūoju* ‘zamiatać’). Problemów przysparza psł. oboczne **chlūd̃*, które sugeruje obecność w pie. *s* mobile.

Znaczenie strukturalne ‘uporządkowany’

Derywat z sufiksem *-bñ* od psł. **kl’ud̃* ‘porządek’ albo **kl’uditi* ‘czyścić; porządkować’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘czysty; porządny’ > ‘spokojny’

Pierwotnym znaczeniem psł. jest ‘czysty; porządny’, dziś obecne w czes. dial. *kludny* ‘porządny, schludny’. Powszechność znaczenia ‘spokojny’ wskazuje na jego powstanie już w okresie prasłowiańskim (por. słc. *kludný*, czes. *klidný*, głuź. i dłuź. *kludny*).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne, powstałe niezależnie, są przykładami rozwoju ciągów znaczeniowych, np. głuź. *kludny* ‘spokojny’ > ‘łagodny; oswojony’.

10B.4. **tich̃*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘cichy’(?), ‘prosty’(?)

Psł. **tich̃* ma dokładny odpowiednik w lit. *teisūs* ‘prawy, uczciwy, sprawiedliwy’, prawdopodobnie z wcześniejszego ‘prosty’, co z ‘rozpostarty’, por. *tiēstis* ‘ciągnąć się; wyciągać się’. Z zestawienia powyższych faktów trudno wyciągnąć wnioski o znaczeniu etymologicznym, ponieważ dwa odległe od siebie znaczenia, na równi odnoszące się do pojęć pierwotnych, nie mają *tertium comparationis*. Zwolennicy pierwotności znaczeń ‘prosty’ < ‘rozpostarty’ przytaczają paralełę znaczeniową w postaci wł. *piano* ‘równy; powolny; spokojny, cichy’ z łac. *planus* ‘rozpostarty’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘cichy’

Znaczenie ‘cichy’ jest poświadczane we wszystkich językach słowiańskich, np. głuź. *cichy*, dłuź. *śichy*, czes. *tichý*, ros. *мúхуи̃*, srb. i chrw. *tih*, scs. *tich̃*.

Znaczenia innowacyjne

Przez przeniesienie znaczenia ‘cichy’ z zachowania człowieka na niego samego powstały znaczenia ‘spokojny’ (np. błg. *mux*, ros. *мúхуй*), ‘pokorny’ (np. ukr. *мúхуй*, brus. *цúхi*), ‘łagodny’.

10B.5. wsch.(?) **plochъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘płaski’(?) (zob. ZŁY, 1B.5, s. 116)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ukr. *пlochúй* ‘spokojny; cichy; łagodny’, formalnie kontynuujące psł. **plochъ*, ukształtowało się na podstawie semantyki kontynuantów **polchъ*, o ile nie jest pożyczką z języka polskiego.

10B.6. **lagodьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ułożony; porządny’(?) ‘słaby’(?) (zob. MIŁY, 2A.3, s. 127)

Znaczenia strukturalne ‘ułożony, harmonijny’, ‘spokojny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘miły, przyjemny’, ‘łagodny, spokojny’ (jw.)

Znaczenia ‘łagodny, spokojny’, podobnie jak ‘miły, przyjemny’, powstały zapewne już w okresie prasłowiańskim, na co wskazują zarówno kontynuanty csł. *lagodьnъ*, słń. *lágoden*, pol. *łagodny*, jak i kierunek rozwoju znaczeń innowacyjnych.

10B.7. **ъьтънъ*

Znaczenie etymologiczne ‘brany; wzięty’ (zob. MIŁY, 2A.4, s. 128)

Znaczenie strukturalne ‘wzięty’ > ‘nadający się do brania, trzymania w rękę’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzięty’ > ‘przyjemny, delikatny, miły w dotyku’ (jw.)

W prasłowiańskim było jeszcze żywe znaczenie strukturalne ‘wzięty’, czego dowodzi csł. *ъьтънъ* ‘prowadzony na pokaz, dla zysku’. Śladem tego znaczenia może być też ros. dial. *úмный* ‘oswojony; spokojny’ oraz mac. dial. *емен* ‘potulny; łagodny’. Prawdopodobnie już w prasłowiańskim

powstały znaczenia ‘przyjemny, delikatny, miły w dotyku’, zaświadczone w czes. i śl. *jemný*, a pośrednio też w pol. daw. *jemny* ‘miękki’.

Znaczenia innowacyjne

Przesunięcia innowacyjne są widoczne w znaczeniu ‘łagodny’, skąd drogą kolejnych asocjacji ‘spokojny’ > ‘cichy’. Istnieje też alternatywna możliwość objaśnienia znaczeń ‘spokojny’ jako rozwoju semantycznego od ‘dający się ująć, złapać’.

10B.8. *krotokō

Znaczenie etymologiczne ‘bity’(?) (zob. POKORNY, 14B.2, s. 278)

Znaczenie strukturalne ‘ujarzmiony przez bicie; poskromiony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘ujarzmiony; oswojony’ > ‘łagodny’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Ze znaczeń ‘ujarzmiony; oswojony, łagodny’ łatwo mogło powstać kolejne ogniwo łańcucha znaczeniowego ‘spokojny’, zaświadczone np. przez błg. *κρòτoκ*.

10B.9. *mōdrō

Znaczenie etymologiczne ‘myślący’ (zob. MĄDRY, 16A.1, s. 290)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘mądry’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Poboczne znaczenie błg. *μèδoρ* ‘spokojny’ powstało wskutek wniosko-
wania. Można przypuszczać, że było używane pierwotnie w odniesieniu do
zwierząt domowych, jednak we współczesnych słownikach pojawia się bez
ograniczeń dystrybucyjnych.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

10B.1. *mirōnō

SPOKOJNY psł. ← DELIKATNY etym.

10B.2. *pokojoβnō

SPOKOJNY psł. ← UŚMIERZAJĄCY/UŚMIERZONY strukt.

10B.3. *kl’udōnō

SPOKOJNY zach. ← UPORZĄDKOWANY strukt. ← CZYSTY etym.

10B.4. **tichō*

10B.4.1.

SPOKOJNY og. ← CICHY psł.

albo

10B.4.2.

SPOKOJNY og. ← CICHY psł. ← ROZPOSTARTY etym.

10B.5. **plochō*

SPOKOJNY ukr. ← PŁOCHLIWY ukr.

10B.6. **lagodbnō*

10B.6.1.

SPOKOJNY psł. ← UŁOŻONY etym.(?)

albo

10B.6.2.

SPOKOJNY psł. ← SŁABY etym.(?)

10B.7. **jbmōnō*

SPOKOJNY ros. ← DAJĄCY SIĘ WZIAĆ DO RĘKI strukt.

10B.8. **krotōkō*

SPOKOJNY błg. ← ŁAGODNY psł. ← OSWOJONY psł.

10B.9. **mōdrō*

SPOKOJNY błg. ← MĄDRY psł.

Motywacje pojęcia ‘spokojny’, podobnie jak w grupie ŁAGODNY, mają u podstawy wyrazy o bardzo bliskiej semantyce, są więc motywowane przez ciszę (**tichō*), delikatność czy łagodność (**mirōnō*, **krotōkō*). Motywacją może być też: mądrość (**mōdrō*), uporządkowanie (**kludōnō*, **lagodbnō* – motywacja alternatywna), płochliwość (**plochō*), a nawet słabość (**lagodbnō* – motywacja alternatywna), czyli rozmaite czynniki, które powodują bycie spokojnym.

11A. WESOŁY

11A.1. **veselō*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘dobry’(?)

Psł. **veselō* jest według Pokornego oparte na pie. pierwiastku **uesu-* ‘dobry’. Najbliższym odpowiednikiem jest łot. *vesels* ‘zdrowy; cały’, stprus. *wessals* ‘radosny’, poza tym jedyny wyraz indoeuropejski z rozszerzeniem

-*el-* jest prezentowany przez ilir. nazwę własną *Veselia* (Pokorny 1174–1175). Fakty indoeuropejskie nie pozwalają na ustalenie znaczenia etymologicznego. Kontynuanty z determinantem *-el-* są nieliczne, przyjmowane zaś zwykle połączenie z rdzeniem **uesu-* ‘dobry’ – oparte tylko na przesłankach semajologicznych. W leksykonie Pokornego obok **uesu-* : **uēsu-* zrekonstruowano dziewięć rdzeni w formie *ues-*, a każdy z nich może formalnie być podstawą **ues-el-*. Z semantycznego punktu widzenia można rozważyć pokrewieństwo z rdzeniem, który z heteroklitycznym determinantem *r* : *ŋ* jest podstawą nazw wiosny: *ues-ŋ*, gen. *ues-nes*, skąd psł. **vesna* ‘wiosna’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wesoły, radosny’

Kontynuanty psł. **veselō* występują we wszystkich językach słowiańskich w znaczeniu ‘wesoły’.

Znaczenia innowacyjne

Brak znaczeń innowacyjnych odnoszących się do ludzi. W języku bułgarskim i macedońskim wytworzyło się przenośne określenie roślin i kwiatów ‘świeży, zielony, niezwiędły’.

11A.2. **radō* : **radōnō*

Znaczenie etymologiczne ‘radosny, wesoły’

Psł. **radō* jest oparte na pie. rdzeniu **rēd-* ‘radować’, ‘radosny’ (Borys 508). Odpowiednik w stang. *rōt* ‘radosny; lit. *rōdas* ‘chętny’ ze względu na akcent i barwę samogłoski rdzennej jest uważane za pożyczkę z któregoś z języków słowiańskich (Heidermanns 453).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘radosny; zadowolony’ > ‘chętny’

Kontynuanty psł. **radō* występują we wszystkich językach słowiańskich zarówno w znaczeniu ‘radosny’, jak i ‘zadowolony, kontent’. Z porównania z odpowiednikami germańskimi można wnosić, że nowy derywat – psł. **radostnō* od opartego na **radō* abstractum *radostv* – przejął dawne znaczenie, a przymiotnik podstawowy osłabił swą treść. Do tej zmiany doszło niewątpliwie jeszcze w czasach wspólnoty prasłowiańskiej.

Znaczenia innowacyjne

Innowacją jest występowanie przymiotnika w roli członu określeń adwerbialnych: czes. *býti rád* ‘cieszyć się’, *mít rád* ‘lubić’¹⁶² (analogicznie

¹⁶² *Mít rád* jest powszechnie uważane za kalkę semantyczną niem. *gern haben*, natomiast dla pozostałych fraz nie odnalazłam podstawy w języku niemieckim, choć wpływ tego

w słowackim), chrw. *biti rad* ‘chcieć, pragnąć’, słuń. *rad biti komu* ‘kochać kogoś’. Podstawa do tej innowacji powstała zapewne już w prasłowiańskim przez wytworzenie znaczenia ‘chętny’.

11A.3. **bǫdrǫ*, **budǫnǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘czuwający; czujny’ (zob. SZYBKI, 9A.4, s. 221)

Znaczenie strukturalne ‘czuwający; czujny’

Występująca obok **bǫdrǫ* forma **budǫnǫ* jest derywatem z suf. *-nǫ* od **buditi* ‘budzić’, causativum do *bǫdǫti* ‘czuwać’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘czujny’, ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wesoły’ powstało niezależnie w kilku językach jako ciąg rozwojowy powstałego w prasłowiańskim ‘żwawy’, to samo dotyczy derywatu **budǫnǫ*, zob. znaczenie strukturalne.

11A.4. **čilǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘wypoczęty’ (zob. ZDROWY, 7A.4, s. 205)

Znaczenie strukturalne ‘odpoczywający’, ‘wypoczęty’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wypoczęty’ > ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Powstanie znaczenia ‘wesoły’ w górnołużyckim *čily* – obok ‘żwawy, ruchliwy, czerstwy, krzepki, rzeński’ – prezentuje typowy ciąg znaczeń, wychodzący od znaczenia etymologicznego ‘wypoczęty’.

11A.5. **dǫžb*

Znaczenie etymologiczne ‘silny’ (zob. SILNY, 6A.5, s. 182)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘silny’ > ‘zdrowy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W kaszubskim kontynuowana jest forma *dǫžb*, której brak w literackim języku polskim. Również innowacyjne znaczenie ‘żwawy’, z czego ‘szybki’ i ‘wesoły’, różni się od znaczenia polskiego *duży*.

języka jest zupełnie prawdopodobny również w słoweńskim i chorwackim.

11A.6. *čfstvǔ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘spłeciony’(?) ‘tńczy’(?) (zob. SILNY, 6A.6, s. 183)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘gęsty’, ‘twardy’, ‘jędrny’, ‘krzepki; silny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wesoły’ w ciągu znaczeniowym z ‘żwawy’, ‘szybki’, ‘zręczny’. Początkiem tego łańcucha jest zapewne ‘silny’, bez względu na objaśnienie etymologiczne.

11A.7. zach. i pld. *drěčbnǔ

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’ (zob. WYSOKI, 4A.2, s. 157)

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słup, jak pień drzewa’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dobrze wyrosnięty’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie czes. dial. *drěčný* ‘wesoły’, występujące obok ‘ładny; zgrabny’, powstało zapewne za pośrednictwem niepoświadczonego ‘żwawy’, bezpośrednio kojarzącego się ze zgrabnością.

11A.8. *jarǔ

Znaczenie etymologiczne ‘wiosenny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.8, s. 233)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘wiosenny; gwałtowny, jurny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Czes. i śl. *jarý* ‘wesoły, żwawy’ nawiązuje do innych znaczeń tego leksemu ‘młody, świeży, dziarski’, również istniejących w języku czeskim. Wszystkie znaczenia motywowane są związkiem z wiosną.

11A.9. *rǫdǔ

Znaczenie etymologiczne ‘ułożony w rzędzie, po kolei’ (zob. DOBRY, 1A.4, s. 105)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘prawidłowy, odpowiedni’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W dialekcie kaszubskim zachował się kontynuant kasz. *rądi* ‘zwinny, żywy, zdrowy, wesoły, krzepki, dziarski’. Ciąg znaczeniowy koncentruje się wokół znaczenia prasłowiańskiego ‘odpowiedni’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

11A.1. **veselō*

11A.1.1.

WESOŁY psł. ← DOBRY(?) etym. pie.

albo

11A.1.2.

WESOŁY psł. ← ZWIĄZANY Z WIOSNĄ(?) etym. pie.

11A.2. **radō*

WESOŁY psł. ← WESOŁY etym.

11A.3. **bōdrō, *budōnō*

WESOŁY słc., chrw., srb., ros. ← ŻWAWY psł. ← CZUJNY psł.

11A.4. **čilō*

WESOŁY głuź. ← ŻWAWY zach., pld. ← WYPOCZĘTY strukt.

11A.5. *dqžb*

WESOŁY kasz. ← ŻWAWY kasz. ← SILNY psł.

11A.6. **čfstvō*

WESOŁY czes. dial. ← ŻWAWY zach. ← SILNY psł.

11A.7. **drěčbnō*

WESOŁY czes. dial. ← *ŻWAWY ← ZGRABNY czes. ← SMUKŁY czes., słc. ← WYSOKI czes., słc.

11A.8. **jarō*

WESOŁY/ŻWAWY czes., słc. ← WIOSENNY psł.

11A.9. **rōdō*

WESOŁY/ŻWAWY kasz. ← ODPOWIEDNI psł.

Podstawową motywacją pojęcia ‘wesoły’ jest żwawość (**bōdrō, *budōnō, *čilō, *dqžb, *čfstvō, *jarō, *rōdō*). Można przypuszczać, że takie samo ogniwo pośrednie istniało między znaczeniami ‘zgrabny’ i ‘wesoły’ (**drěčbnō*).

Motywacja pośrednia przez pojęcia związane z wiosną (**jarǫ*) mogłaby stanowić paralelę dla domniemanego związku etymologicznego między wiosną i wesołością.

11B. SMUTNY

11B.1. **skrybьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘cięty; tnący’(?) ‘zmarszczony, zwinięty’(?)

Najbliższym odpowiednikiem psł. **skrybiti* jest lit. *skuŗbti skurbstũ* ‘być w biedzie, w potrzebie’. Formalnie w grę wchodzi dwie możliwości. Psł. **skrybiti* może być oparte na zredukowanym stopniu pie. *(s)*kerb^h*- ‘być ostrym; ciąć’, por. stang. *sceorfan* ‘kąsać’, stirl. *cerb* ‘ostrzy’. Równie możliwe jest pochodzenie z pie. *(s)*kerb*- ‘kręcić się; zwijać się, marszczyć się’, skąd psł. **skrybnŏti*¹⁶³ (por. ros. *скóръбнымъ* ‘marszczyć się’ – Vasmer² 3, 650–651), por. srwaniem. *schrumpfen* ‘kurczyć się; marszczyć się’ (LIV 504).

Znaczenie strukturalne ‘żałosny; smutny’

Derywat z sufiksem *-ьnъ* od psł. **skrybiti* ‘żałować’. Kontynuanty czasownika nie wykazują śladu znaczenia konkretnego, oczekiwanego ‘chorować’. Jego jedynym ewentualnym śladem jest derywat w języku rosyjskim, o którym niżej.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘chory’, ‘smutny’

Ogólne znaczenie zaświadczone we wszystkich językach, poza czeskim i słowackim, to ‘smutny’, np. błg. *скръбен*. Znaczenie w ros. daw. *скóръбный* ‘chory’ może być reliktem znaczenia bardziej konkretnego, związanego ze znaczeniem etymologicznym, nawet bez względu na wybór etymologii.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘skąpy; chciwy’ czeskiego i słowackiego *skrblivý* (dawniej *skrbivý*), derywatów od *skrbiliti* z wcześniejszego *skrbiti*, najprościej byłoby wyprowadzić ze znaczenia odpowiednika litewskiego ‘być w biedzie, w potrzebie’, jak proponuje Rejzek (por. „Wyjściowym znaczeniem w bałto-

¹⁶³ Z punktu widzenia semantycznego nie całkiem uzasadnione jest oddzielanie wyrazów ros. *скóръбнуть* ‘marszczyć się’, *скорбѣть* ‘robić szorstkim’, *скóръблыѣ* ‘wyschły; pomarszczony; szorstki, chropawy’. Wydaje się, że tradycyjne traktowanie ich jako należących do innych rdzeni prasłowiańskich powinno być zweryfikowane.

-słowiańskim było ‘być w biedzie, w potrzebie’, stąd do czeskiego ‘(nieodpowiednio/nadmiernie) oszczędzać’¹⁶⁴, jednak poświadczenie z jednego języka nie jest wystarczającą podstawą uznania tego właśnie znaczenia za etymologiczne.

11B.2. *dręchlǫ : *drōchlǫ, *dręselǫ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘zgniły’(?)

Pśl. *dręchnōti : *drōchnōti nie mają pewnego objaśnienia. Były traktowane jako wariant z dźwięcznym nagłosem od pśl. *trōchnōti : truchnōti ‘gnić’, zestawianych z lit. trėšti ‘gnić, butwieć’, łot. tresēt tresu ‘próchnieć, gnić’. W takim razie etymologicznym znaczeniem byłoby ‘zgniły’.

Znaczenie strukturalne

Pśl. *dręselǫ : *dręchlǫ są oparte na tej samej podstawie **dręchati : **drōchati bądź *dręchnōti : *drōchnōti ‘stawać się słabym, niedołącznym’. *dręchlǫ jest imiesłowem czynnym czasu przeszłego, dręselǫ przymiotnikiem z sufiksem -elǫ z nie całkiem jasnym przejściem -ch- > -s-. SP 4, 223 przytacza też rosyjski derywat дряхлѡть ‘to, co stare, zgrzybiałe, o człowieku’ od przymiotnika *дряхыѡ < *dręchǫ, który mógłby być podstawą formy werbalnej.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘niedołączny, słaby z powodu starości’, ‘smutny’

Znaczenie odnoszące się do stanu psychicznego ‘ponury, smutny’ jest dobrze poświadczone w najstarszych źródłach (scs. dręchlǫ ‘smutny, ponury’, dręselǫ ‘ts.’, strus. дряхлыи ‘smutny’ obok ‘niedołączny ze starości, słaby’, ‘zmęczony; leniwy, powolny’, ‘okrutny, twardy, srog’, a także czes. daw. drachlý ‘smutny’, ukr. daw. дряхлий ‘smutny, posępny’). Jest obecne także w słn. dresěl ‘smutny, ponury’ oraz srb. i chrw. dial. drěseo ‘smutny’. Czas i geografia poświadczeń każą rekonstruować znaczenie ‘smutny’ już dla prasłowiańskiego. Niejasność znaczenia etymologicznego nie pozwala odpowiedzieć na pytanie, czy znaczenia odnotowane we wszystkich językach wschodniosłowiańskich ‘zgrzybiały, podeszły w latach, niedołączny’ wywodzą się z wcześniejszego ‘zgniły’, a zatem – czy poprzedzają znaczenie ‘smutny’.

¹⁶⁴ „Výchozí význam v bsl. byl ‘být v bídě, starostech’, odtud do č. ‘(nemístně) šetřit” (Rejzek 577).

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia strus. *дряхлыи* ‘zmęczony; leniwy, powolny’ są oparte na ‘niedołężny ze starości, słaby’. Znaczenia ‘okrutny, twardy, srogі’ wymagają dokładniejszego przebadania. Znaczenia głuź. *drječty* ‘brudny; nędzny’ wydają się wskazywać na obecność znaczeń odnoszących się do cech fizycznych również w językach zachodniosłowiańskich, gdyż tylko na ich podstawie mogły powstać.

11B.3. **somotъnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘zmacony, zmieszany’

Pśł. **motiti*, podstawa prefigowanego **somotiti*, jest oparta na pie. causativum albo iterativum do pie. **ment^h*- ‘mieszać, mącić’ (LIV 395). Różnica między formą podstawową a kauzatywno-iteratywną w semantyce kontynuantów wyrazów praindoeuropejskich nie jest widoczna.

Znaczenie strukturalne ‘zmacony, zmieszany’

Derywat od pśł. **somotiti* ‘mieszać, mącić’. Prasłowiańskość dyskusyjna.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘mętny, niewyraźny’

Scs. *somotъnъ* ‘zmacony, mętny; wzburzony’, ches. *smútný* ‘smutny’, pol. *smętny* i pod wpływem cheskim *smutny* ‘ts.’, ros. *смýтнѣиѹ* ‘niewyraźny’, ‘burzliwy, niespokojny’. Za pochodzeniem prasłowiańskim przemawia obecność derywatu we wszystkich grupach językowych i zachowanie w rosyjskim znaczenia strukturalnego, którego nie ma rzeczownik *смýма* będący podstawą drugiego, niewątpliwie będącego pod jej wpływem znaczenia. Natomiast pol. *smętny* i ches. *smutný* najprawdopodobniej są derywatami od czasownikowych kontynuantów pśł. **somotiti* : ches. *smutiti*, pol. *smęcić*. Na poziomie czasownika zaszła też zapewne zmiana znaczenia.

11B.4. **ědъnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘jadalny’(?) ‘ropiejący’(?) ‘palący’(?)

Pśł. **ědъ* nie ma ogólnie uznanej etymologii (por. SP 6, 124–125). Jest uważane albo za pierwotne eufemistyczne określenie trucizny, tożsame etymologicznie z **ědъ* ‘pokarm’, derywat od **ěsti* ‘jeść’, albo za oparte na pie. **oid-* ‘powodować ropienie, gnicie; puchnąć, nabrzmiwać’. Z kolei Kazimierz Moszyński próbował wyprowadzić **ědъ* z pie. **aīd^h*- ‘palić, płonąć’,

argumentując to określeniami smaku trujących grzybów: ‘piekący, palący’ (Moszyński 1957, 295).

Znaczenie strukturalne ‘pełen jadu; jadowity’

Pśł. **ědbnъ* jest derywatem od **ědъ* ‘jad, trucizna’, a to od *ěsti* ‘jeść’. Znaczenie rzeczownika powstało z pierwotnego ‘jedzenie’ jako eufemistyczne określenie trucizny.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘jadowity; trujący’ > płd. ‘gniewny’, ‘nieszczęśliwy’

Znaczenie rzeczownika powstało z pierwotnego ‘jedzenie’ jako eufemistyczne określenie trucizny. Kontynuanty północnośląskie nie mają znaczeń, które by można odnieść do człowieka, podczas gdy w językach południowośląskich powstała szeroka gama takich znaczeń. SP (6, 129) rekonstruuje tylko jedno znaczenie przenośne ‘pełen jadu’ > ‘gniewny’. Drugie przenośne znaczenie ogólnopółnocnośląskie to ‘nieszczęśliwy’, można je wyprowadzić z tego samego znaczenia podstawowego. Element znaczeniowy, na którym opierają się metaforyczne znaczenia, jest wspólny: ‘pełen goryczy’, z czego południowośląskie ‘nieszczęśliwy’.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie odnoszące się do smutku powstało w językach południowośląskich zapewne jako ciąg ‘nieszczęśliwy’ > ‘smutny’.

11B.5. **revbnъ*/revbnivъ*, **revlivъ***

Znaczenie etymologiczne ‘ryczący’ (por. PILNY, 15A.2, s. 281)

Znaczenie strukturalne ‘ryczący’ (jw.)

Derywaty z sufiksami *-bnъ* (i nawarstwionym na to *-ivъ*), *-livъ* (por. PILNY, 15A.2, s. 281).

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘ryczący’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘smutny’ polskich przymiotników *rzewny*, stpol. *rzewniwy*, *rzewliwy* wywodzi się z ‘głośno ryczący’ przez, również zaświadczone, stadium ‘płaczący’, por. też. ukr. *рєвний* ‘wzruszający’, choć tu niewykluczona pożyczka semantyczna z polskiego.

11B.6. **grozbnъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. SROGI, 12A.4, s. 253)

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę; groźny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘groźny; przerażający’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Jedynym sposobem, jaki widzę dla objaśnienia znaczeń dawnego srb. i chrw. *grōzan* ‘bolesny, smutny’, ‘nieszczęśliwy, biedny’ oraz błg. dial. *zpōzen* ‘smutny’, jest zastosowanie modelu obecnego w dawnym pol. *strachliwy*, gdzie obok znaczenia ‘straszny’ powstało ‘strachliwy’. Rozwój od ‘strachliwy; przestraszony’ do znaczeń istniejących w serbskim i chorwackim wydaje się zupełnie prawdopodobny, jednak hipotetyczne ogniwo pośrednie nie jest poświadczane.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

11B.1. **skrbъnъ*

11B.1.1.

SMUTNY psł. ← POMARSZCZONY etym.

albo

11B.1.2.

SMUTNY psł. ← CIĘTY/KALECZONY etym.

11B.2. **dręselъ, *dręchlъ : *dręchlъ*

SMUTNY psł. ← SŁABY psł.

11B.3. **smotъnъ*

SMUTNY pol., czes. ← MĘTNY psł.

11B.4. **ědbъnъ*

SMUTNY pld. ← NIESZCZĘŚLIWY pld. ← PEŁEN JADU psł.

11B.5. **revъnъ, *revъnivъ, *revlivъ*

SMUTNY pol. ← PŁACZLIWY pol. ← RYCZĄCY psł.

11B.6. **grozъnъ*

SMUTNY srb., chrw. ← NIESZCZĘŚLIWY srb., chrw. ← *PRZESTRASZONY
← GROŹNY psł.

Motywacje pojęcia ‘smutny’ mają u podstaw objawy smutku: płacz (**revъnъ*), może też marszczenie czoła (**skrbъnъ* – motywacja etymologiczna alternatywna, choć można tu widzieć również drugą z alternatywnych motywacji etymologicznych, związaną z cięciem). Charakter przenośny ma

motywacja przez zmętnienie (**səmōtʲbn̄*). Podobnie należałoby traktować motywację przez gnienie (**dr̄esel̄* : *dr̄echl̄*), w tym wypadku chodzi jednak o niepewną motywację etymologiczną. Pozostaje oczywista motywacja przez bycie nieszczęśliwym (**ĕdbn̄*, **grozbn̄*). Ciekawa jest jedna z motywacji pośrednich uczucia nieszczęścia, a dalej smutku – przepełnienie jadem (**ĕdbn̄*).

12A. SROGI

12A.1. **lut̄*

Znaczenie etymologiczne ‘odcinający; ostry’

Prawdopodobnie **lut̄* < **leu-to-* wywodzi się z praindoeuropejskiej formy imiesłowowej od pie. **leu-* ‘odcinać, oddzielać’ (Boryś 291–292).

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘trudny do zniesienia, o smaku, mrozie’ > ‘okrutny; srogi’

Podstawowym znaczeniem prasłowiańskim było zapewne określenie dużej intensywności, odnoszące się np. do smaku, mrozu, powszechnie do dziś w językach słowiańskich, por. pol. *luty* ‘silny, o mrozie’, srb. *ljût* ‘ostry, o jedzeniu’. Znaczenia ‘okrutny, srogi; bardzo zły’ powstały prawdopodobnie drogą metonimicznego przeniesienia nazwy z przedmiotu na jego użytkownika; są poświadczane w większości języków, (np. scs. *lut̄*, czes. *lity*, śl. *lutý*, ros. *лютый*). Więcej uwagi poświęca rozwojowi psł. **lut̄* Petleva (1981: 42–50).

Znaczenia innowacyjne

Na bazie znaczenia ‘srogi, okrutny’ powstały ‘gniewny; wściekły’ (czes. *lity*), ‘dziki’ (czes. *lity*, śh. *ljût*, strus. *лютий*). Bogaty rozwój prezentuje ta część znaczeń, która nie odnosi się do ludzi. Znaczenie ‘ciężki, nie do zniesienia’ wytworzyło liczne znaczenia innowacyjne, zwłaszcza odnoszące się do zmysłu smaku; np. w dialektach języków południowosłowiańskich powstało znaczenie ‘kwaśny’ obok ‘piekący; ostry’. W serbskim znaczenie ‘twardy’ przeszło w – niespodziewane w tym kontekście – ‘łamliwy; kruchy’, w polskim i obu łużyckich w ‘czysty, bez domieszek, o kruszcu’. Por. też GWAŁ-TOWNY, 10A.11, s. 235, SZYBKŹKI, 9A.12, s. 224, ŚMIAŁY, 13A.15, s. 266.

12A.2. **stroḡ*

Znaczenie etymologiczne ‘dbały’ > ‘stojący na straży’

Psł. **stroḡ* jest oparte na pie. **sterg-* ‘dbać, troszczyć się’ (por. LIV 544), podobnie jak psł. **stergti* ‘pilnować, strzec’, którego rozwój seman-

tyczny wywarł zapewne wpływ na rozwój znaczenia przymiotnika **strogǫ*. Forma **strogǫ* ma wokalizm charakterystyczny dla nominów.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘surowy, srogi’

Znaczenia ‘surowy, srogi’ są poświadczane w większości języków słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne polegają na przeniesieniu znaczeń z człowieka na inne obiekty, np. ros. *cmpózuŭ* ‘ściśły’, ‘zwięzły; prosty’, czes. *strohý* ‘ts.’, a także ‘szorstki’.

12A.3. **sorgǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Możliwy związek etymologiczny z kontynuatami pie. **suerg^h*- ‘chorować’, por. LIV 558, jednak samo istnienie prasłowiańskiego przymiotnika o postaci **sorgǫ* budzi zastrzeżenia.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘surowy, srogi’

Przymiotnik jest rekonstruowany na podstawie rus.-csł. *cpazǫ*, ros. dial. *copóza* ‘człowiek mrukliwy’. Mniej podstaw do rekonstrukcji dają pol. *srogi* i dłuż. daw. i dial. *srožys se* ‘gniewać się’, które są raczej kontynuatami psł. **strogǫ* z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *str-* w *sr-* (zob. Boryś 573). Trudno zawyrokować, czy mamy do czynienia ze szczątkowo zachowanym przymiotnikiem prasłowiańskim (z pewnością podległ on wpływowi lepiej zachowanego **strogǫ*), czy z wykolejeniami kontynuatów **strogǫ* pod wpływem form z pierwotną grupą *-orT-*.

12A.4. **grozbnǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia psł. **groza* niepewna. Zdaniem SP 8, 232–233 najbardziej prawdopodobny jest związek z lit. *grasà* ‘groźba; srogość’, *grasús* ‘groźny’, *grėsti* ‘zagrażać’. Zdaniem ESSJ 7, 141–142 należy raczej wziąć pod uwagę pochodzenie dźwiękonaśladowcze, oparte na pierwotnym **g-r-g-/g-r-g-*, podobnie jak w grec. *γopγός* ‘dziki; straszny; srogi’.

Znaczenie strukturalne ‘wzbudzający grozę, groźny’

Derywat od **groza*, znaczenie motywowane też przez czasownik **groziti* (SP 8, 238).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘groźny; przerażający’

Znaczenie ‘groźny; niebezpieczny’ jest poświadczane we wszystkich językach słowiańskich, np. scs. *зрòзьнѣ*. Znaczenie ‘przerażający’ jest naturalnym ogniwem w rozwoju znaczeniowym.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘surowy, srogi; okrutny’ – obok ‘groźny’ – obecne w wielu językach (np. dłuż. *grozny*, błg. *зрòзен*, srb. i chrw. *gròžan*, ros. *зрòзный*, brus. *зрòзны*), jest rozszerzeniem odziedziczonych znaczenia. Powszechnie jest też znaczenie ‘wielki’ (pol. daw. *groźny*, głuż. daw. *hrozny*, czes. i śl. *hrozny*, błg. i mac. *зрòзен*, ukr. *зрі́зну́й*). Szczególnie zwraca uwagę enancjosemiczny rozwój znaczeniowy w języku słoweńskim (zob. ŁADNY, 3A.10, s. 144 obok BRZYDKI, 3B.8, s. 152). Por. też SMUTNY, 11B.6, s. 250.

12A.5. *zǝlvǝ

Znaczenie etymologiczne ‘krzywy’ > ‘zły’ (zob. ZŁY, 1B.1, s. 113)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘zły’ > ‘rozgniewany’ (jw.)

Znaczenie ‘srogi’ jest hiperbolizacją znaczenia ‘zły’, możliwą w każdym z języków słowiańskich.

12A.6. *čǝstvǝ

Znaczenie etymologiczne ‘spleciony’ (zob. SILNY, 6A.6, s. 183)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘gęsty’ > ‘twardy’ > ‘jędrny’ > ‘krzepki; silny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne ‘nieczuły, Nielitościwy; zły, srogi’ powstały w drodze przenośnego użycia znaczenia ‘twardy’.

12A.7. *grǝlvǝ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby’(?) (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Strus. znaczenie ‘srogi, gniewny’ rozwinęło się zapewne na podstawie powszechnego, zwłaszcza w językach południowo- i wschodniosłowiańskich, ‘groźny’, które pochodzi z pierwotnego ‘dumny, pyszny’, przez po-

średnie stadium ‘zuchwały’. Z ‘groźny’ w językach południowosłowiańskich powstały inne znaczenia innowacyjne: ‘wielki’, ‘zły’, ‘odrażający; brzydki’.

12A.8. zach. i wsch. **prikrǫ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. NIEPRZYJEMNY, 2B.1, s. 132)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘stromy’, ‘trudny; uciążliwy’, ‘nieprzyjemny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘srogi, surowy, brutalny’ stpol. *przykry* i stczes. *příkrý* są efektem metaforycznego przeniesienia na człowieka znaczenia ‘trudno dostępny’.

12A.9. **krǫtǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kręceniem’ (zob. SILNY, 6A.7, s. 185)

Znaczenie strukturalne ‘skręcony’ (vs. ‘kręty’, ‘kręcący się’) (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘mocno skręcony’ > ‘sztywny; twardy’

Znaczeniem także mającym zasięg ogólnosłowiański jest ‘okrutny’: czes. (już w stczes.) i śl. *krutý*, chrw. i srb. *krût* (skąd przejęte mac. *кpым*)¹⁶⁵, ros. *кpымóу*, ukr. *кpымúу*. Podstawą motywacyjną znaczenia ‘okrutny, bezlitosny’ jest najprawdopodobniej ‘twardy’, na co wskazują szeregi współwystępujących znaczeń w poszczególnych językach. W części języków (np. we wschodniosłowiańskich) możliwa jest wtórna motywacja przez ‘gwałtowny’ > ‘gniewny’ > ‘srogi’.

Znaczenia innowacyjne

Niezależnie od ‘okrutny, bezlitosny’ w poszczególnych językach rozwinęły się innowacyjne znaczenia motywowane przez ‘twardy’, przen. ‘uparty’ (chrw. i srb. *krût*, śl. dial. *krutý*), z czego ‘niepokorny; nieposłuszny’ (czes. dial. *krutý*) i ‘grubiański’ (dłuż. *kšuty*).

12A.10. **bridǫkǫ*

Znaczenie etymologiczne (zob. BRZYDKI, 3B.5, s. 150)

Znaczenie strukturalne ‘tnący’ (jw.)

¹⁶⁵ Prawdopodobnie takie źródło pożyczki, choć niewykluczone też wcześniejsze (w ramach bułgarskiego) zapożyczenie z rosyjskiego.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘ostrzy’ > ‘nieprzyjemny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘cierpki’, ‘srogi’, ‘wstrętny’ są zaświadczone w tekstach cerkiewnosłowiańskich obok znaczenia ‘ostrzy’, charakterystycznego dla tekstów kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego. Interesujące nas ‘ostrzy’ powstało jako rozszerzenie metaforyczne konkretnego znaczenia.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

12A.1. **lut̃*

SROGI psł. ← OKRUTNY psł. ← OSTRZY etym.

12A.2. **strog̃*

SROGI psł. ← STOJĄCY NA STRAŻY strukt. ← DBAŁY etym.

12A.3. **sorg̃*

SROGI psł. (?) niejasne

12A.4. **grozbñ*

SROGI pol., dłuż., błg., wsch. ← GROŻNY psł.

12A.5. **z̃l̃*

SROGI og. ← ZŁY psł.

12A.6. **č̃fstṽ*

SROGI wsch. ← NIECZUŁY wsch. ← TWARDY psł. ← SPLECIONY etym.

12A.7. **gr̃d̃*

SROGI strus. ← GROŻNY pol., pld., wsch. ← ZUCHWAŁY pol., strus. ← DUMNY psł.

12A.8. **prik̃r̃*

SROGI stpol., czes. ← NIEDOSTĘPNY wsch., zach. ← STROMY psł.

12A.9. **kr̃t̃*

SROGI psł. ← OKRUTNY psł. ← TWARDY psł. ← SKRĘCONY psł.

12A.10. **brid̃k̃*

SROGI csł. ← OSTRZY psł. ← TNĄCY etym.

Pozytywny aspekt srogości jest sygnalizowany przez jedną tylko motywację: stanie na straży, z motywacją pośrednią: dbałość (**strog̃*). Znacznie liczniejsze są motywacje pojęciami o wydźwięku negatywnym, które

mogą być skutkiem: okrucieństwo (**kr̥t̥*, **lut̥*) bądź przyczyną srogości: nieczułość (**č̥fstv̥*). Takie motywacje, jak uciążliwość (**prik̥r̥*), bycie groźnym (**groz̥n̥*, **gr̥d̥*) można uznać za obiektywnie odnoszone do pojęcia ‘srogi’. Charakterystyczne są motywacje przez cechy fizyczne: ostrość (**brid̥k̥*, **lut̥* – pośrednia); jako motywacje pośrednie też: twardość (**kr̥t̥*, **č̥fstv̥*), stromość (**prik̥r̥*). Motywacja pojęciem ‘zły’ (**z̥l̥*) nie ma w tym wypadku charakteru oceniającego, lecz jest oparta na wtórnym znaczeniu tego wyrazu: ‘zagniewany’.

12B. ŁAGODNY

12B.1. **něž̥bn̥*

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Etymologia budzi wątpliwości głównie ze względów semantycznych. Formalnie najbliższym odpowiednikiem jest łot. *naigāt* ‘odczuwać potrzebę, żądzę’, co trudno połączyć ze znaczeniem ‘delikatny’. Do momentu znalezienia innych odpowiedników trudno wypowiadać się na temat znaczenia, z którego mogłyby się ewentualnie wywodzić odpowiadające sobie wyrazy.

Znaczenie struktualne ‘delikatny’

Formalnie psł. **něž̥bn̥* jest derywatem z sufiksem *-bn̥* od **nega* ‘delikatność’, które jest jednak semantycznie wtórne. Rozstrzygnięcie tego problemu nie jest możliwe ze względu na niejasne znaczenie etymologiczne.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘delikatny’, ‘czuły, wrażliwy’

Przymiotnik jest powszechny (jego prasłowiańskość bywa podważana) i wszędzie występuje w podstawowych znaczeniach ‘delikatny’, ‘czuły, wrażliwy’, być może dawne jest też znaczenie ‘przyjemny; miły’ (w odniesieniu do ludzi i innych obiektów). Ze względu na niejasność znaczenia etymologicznego nie sposób ocenić, czy prasłowiańskie znaczenie ‘delikatny’ pierwotnie odnosiło się do cech fizycznych czy do psychicznych.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘wąty; słabowity’ (por. SŁABY, 6B.19, s. 201) jest wynikiem asocjacji, podobnie jak występujące powszechnie ‘miły’ (zob. MIŁY, 2A.5, s. 129).

12B.2. *lagodbnъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ułożony; porządný’(?) ‘słaby’(?) (zob. MIŁY, 2A.3, s. 127)

Znaczenia strukturalne ‘ułożony, harmonijny’, ‘spokojny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘miły, przyjemny’ > ‘łagodny, spokojny’

Znaczenia ‘łagodny, spokojny’ powstały zapewne już w okresie prasłowiańskim, na co wskazują zarówno kontynuanty csł. *lagodbnъ*, słń. *lágoden*, pol. *łagodny*, jak i kierunek rozwoju znaczeń innowacyjnych.

Znaczenia innowacyjne

Na bazie prawdopodobnie już psł. ‘łagodny’ powstały znaczenia odnoszące się do cech charakteru: głuź. *lahodny* i pol. *łagodny* ‘pobłażliwy’, dłuź. *łagodny* ‘wrażliwy’, ukr. *лaгiдний* ‘dobrotliwy, łaskawy’, brus. *лaгoдны* ‘dobroduszny; zgodny’.

12B.3. *mirъnъ

Znaczenie etymologiczne ‘miły, delikatny’ (zob. SPOKOJNY, 10B.1, s. 238)

Znaczenie strukturalne ‘spokojny; pokojowy’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘spokojny’, ‘pokojowy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘łagodny’ powstało w różnych językach słowiańskich (np. ros. *мiръный*).

12B.4. *bolgъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘przyjemny, łagodny’ jest zapewne wtórne wobec ‘dobry, miły, przyjemny’, także ono mogło powstać w okresie wspólnoty prasłowiańskiej, choć jego powszechność (pol. *blógi*, słń. *blág*, chrw. *blág*, błg.

i mac. *благ*, ukr. *благій*) może być spowodowana także minimalnym przesunięciem dominanty semantycznej.

12B.5. **krotъkъ*

Znaczenie etymologiczne ‘bity’(?) (zob. POKORNY, 14B.2, s. 278)

Znaczenie strukturalne ‘ujarzmiony przez bicie; poskromiony’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘ujarzmiony; oswojony’ > ‘łagodny’ (jw.)

Prawdopodobnie już w prasłowiańskim powstało znaczenie wtórne ‘łagodny’, obecne w większości języków słowiańskich (np. chrw. *kròtak*, błg. *крòтък*, ros. *крòткий*).

12B.6. **milъ*

Znaczenie etymologiczne ‘miły, delikatny’ (zob. MIŁY, 2A.1, s. 126)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘miły, przyjemny’, ‘drogi, kochany’ (jw.)

Znaczenie ‘łagodny’ jest zawarte w konotacjach znaczenia ‘miły, przyjemny’.

12B.7. **mъdrъ*

Znaczenie etymologiczne ‘myślący’ (zob. MĄDRY, 16A.1, s. 290)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘mądry’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie błg. *мѣдръ* ‘spokojny, łagodny’ powstało wskutek przeniesienia dominanty semantycznej znaczenia ‘mądry, rozumny’.

12B.8. **polchъ*

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiony w ruch; wprawiający w ruch; ruchliwy’ (zob. STRACHLIWY, 13B.1, s. 269)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘skory do biegu; skory do uciezki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘łagodny’ (np. ślć. *plachý*) jest ogniwem ciągu ‘bojaźliwy’ > ‘nieśmiały’ > ‘łagodny’.

12B.9. *pokorьnъ

Znaczenie etymologiczne ‘karany’ (zob. POKORNY, 14B.1, s. 278)

Znaczenie strukturalne ‘korzący się’, ‘przejawiający pokorę’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘pokorny, uległy, potulny; uniżony’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Dłuż. *pokorny*, daw. sł. *pokóren* mają obok znaczenia ‘pokorny’ również: ‘grzeczny’, ‘łagodny’, co wynika naturalnie ze skojarzenia cech kryjących się za tymi określeniami.

12B.10. *jьmьnъ

Znaczenie etymologiczne ‘brany; wzięty’ (zob. MIŁY, 2A.4, s. 128)

Znaczenie strukturalne ‘wzięty’ > ‘nadający się do brania, trzymania w rękę’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘przyjemny, delikatny, miły w dotyku’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘potulny; łagodny’ mac. dial. *emeH* mogło powstać jako ogniwo rozwoju semantycznego wychodzącego od znaczenia ‘ujęty, złapany’ > ‘ujarzmiony’ > ‘potulny’. Istnieje też alternatywna możliwość objaśnienia znaczeń ‘łagodny; spokojny’ jako końcowego ogniwa łańcucha przemian: ‘nadający się do trzymania w rękę’ > ‘miły w dotyku’ > ‘miękki’ > ‘łagodny, uległy’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

12B.1. *něžьnъ

ŁAGODNY psł. (?) niejasne

12B.2. *lagodьnъ

12B.2.1.

ŁAGODNY psł. ← SPOKOJNY/HARMONIJNY strukt. ← DOBRZE UŁOŻONY etym.

albo

12B.2.2.

ŁAGODNY psł. ← SPOKOJNY strukt. ← SŁABY etym.

12B.3. **mirʋnʋ*

ŁAGODNY psł. ← SPOKOJNY psł. ← MIŁY/DELIKATNY etym.

12B.4. **bolgʋ*

ŁAGODNY pol., pld., ukr. ← MIŁY psł. ← LŚNIAĆCY(?) etym.

12B.5. **krotʋkʋ*

ŁAGODNY psł. ← OSWOJONY psł. ← UJARZMIONY psł. ← BITY etym.

12B.6. **milʋ*

ŁAGODNY psł. ← DELIKATNY(?) etym.

12B.7. **mʋdrʋ*

ŁAGODNY błg. ← SPOKOJNY błg. ← MĄDRY psł.

12B.8. **polchʋ*

ŁAGODNY ślc. ← NIEŚMIAŁY pol. ← BOJAŻLIWY psł.

12B.9. **pokorʋnʋ*

ŁAGODNY dłuż., śhn. ← POKORNY psł. ← KARANY etym.

12B.10. **ʋmʋnʋ*

12B.10.1. ŁAGODNY mac. dial. ← POTULNY mac. dial. ← ULEGŁY mac. dial. ← UJARZMIONY ← TRZYMANY/SCHWYTANY strukt.

albo

12B.10.2.

ŁAGODNY mac. dial. ← MIĘKKI pol. dial. ← MIŁY W DOTYKU zach. ← NADAJĄCY SIĘ DO TRZYMANIA W RĘKU strukt.

Motywacjami pojęcia 'łagodny' są przede wszystkim spokój (**lagodʋnʋ*, **mirʋnʋ*, **mʋdrʋ*), bycie miłym (**bolgʋ*, a także **milʋ* i **mirʋnʋ* – motywacja pośrednia etymologiczna), oswojenie (**krotʋkʋ*), nieśmiałość (**polchʋ*), pokora (**pokorʋnʋ*) i uległość (**ʋmʋnʋ* – motywacja alternatywna). Wymienione pojęcia motywujące są semantycznie bardzo bliskie pojęciu motywowanemu. Warto więc wymienić mniej oczywiste motywacje pośrednie, wskazujące na środki prowadzące do łagodności. Z jednej strony bycie bitym (**krotʋkʋ*) i karany (**pokorʋnʋ*), z drugiej mądrość (**mʋdrʋ*). Niewykluczona jest też motywacja fizyczną cechą miękkości (**ʋmʋnʋ* – motywacja alternatywna).

13A. ŚMIAŁY

13A.1. *sɔměľɔ

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Pśł. *sɔměti nie ma jasnej etymologii. Związek z pie. *mē-/mō- ‘starać się, mieć silną wolę’ (por. Machek 459) jest zbyt słabo udokumentowany realnym materiałem, by brać go pod uwagę w badaniach.

Znaczenie strukturalne ‘mający odwagę’

Imiesłów czasu przeszłego od pśł. *sɔměti ‘mieć odwagę, śmiałość’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘śmiały’

Znaczenie ‘śmiały, odważny’ jest poświadczane na całej słowiańszczyźnie, z wyjątkiem języków łużyckich, gdzie brak kontynuantów, np. czes. *smělý*, ślc. *smelý*, słń. *směl*, srb. *směo*, błg. *смел*, ros. *смелый*.

13A.2. *chorbrɔ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘ostry’(?)

Pśł. *chorbrɔ nie ma ogólnie uznanej etymologii. Najczęściej jest łączone z przymiotnikami opartymi na pie. rdzeniu *(s)kerb- ‘ciąć’: łot. *skarbš* ‘ostry; srogi’, stnord. *skarpr* ‘szorstki’, stang. *scearp* ‘ostry’; przy tym objaśnieniu znaczenie etymologiczne można by rekonstruować jako ‘ostry’. Por. też Rejzek 2008: 65–66.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dzielny, śmiały’

Znaczeniem rekonstruowanym na podstawie kontynuantów jest ‘dzielny, śmiały’. Jeżeli polegać na przedstawionej wyżej etymologii, to ogniwem pośrednim byłoby przerośnięte znaczenie odnoszące się do człowieka: ‘srogi’.

Znaczenia innowacyjne

Kontynuantem *chorbrɔ jest prawdopodobnie brus. dial. *chvábrы* ‘mocny, zdrowy’ z niejasnym przejściem ($v > r$).

13A.3. *dǫzɔ

Znaczenie etymologiczne ‘śmiały, odważny’

Pśł. *dǫzɔ, też rozszerzone sufiksem *-kɔ*, *dǫzɔkɔ, jest zwykle uważane za odziedziczone z pie. *d^hrs- od *d^hers-¹⁶⁶ ‘odwagać się, być śmiałym’

¹⁶⁶ Wątpliwości nasuwa pśł. *-z-* zamiast oczekiwanego *-s-*, być może przez asymilację do nagłosowego *d-* (SP 5, 61).

(por. znaczenia odpowiedników indoeuropejskich: strus. *dysros*, pl. ‘dzielni’, grec. *θρασύς* ‘śmiały, zuchwały’ oraz stind. *dhrys-* ‘odważać się, być odważnym, śmiałym’).

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘śmiały’ > ‘zuchwały’

W językach słowiańskich rozpowszechnione jest znaczenie ‘śmiały’ oraz wtórne, z ujemnym nacechowaniem emocjonalnym, ‘zuchwały’.

Znaczenia innowacyjne

W dalszym rozwoju semantycznym widoczna jest dyferencjacja spowodowana zmianą nacechowania emocjonalnego wyrazu prasłowiańskiego. W większości języków nastąpiła dalsza pejoratywizacja, wskutek której kontyuanty czeskie, słowackie, południowosłowiańskie i rosyjskie przybrały znaczenie ‘bezczelny, grubiański’; w staroczeskim jest zaświadczone również znaczenie ‘wyuzdany’. Niezależnie od tego w językach wschodnio- i zachodniosłowiańskich powstały znaczenia kontynuujące pozytywne nacechowanie znaczenia ‘śmiały’: ros. daw. ‘zdecydowany; rezolutny’, ‘szybki’, pol. i czes. daw. ‘żwawy’.

13A.4. **bujь*/**bujьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.6, s. 231)

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘gwałtownie rosnący; obfity’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Strus. *буѣб* ‘śmiały’ jest motywowane przez ‘silny, dziki, gwałtowny’. Por. zbliżony rozwój ros. dial. *буѣвѣѣ* ‘zuchwały; zarozumiały, butny’; ‘gwałtowny, skłonny do awantur’ i stpol. *bujny* ‘zuchwały, pyszny’.

13A.5. **naglъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘śmiały’(?) ‘gwałtowny’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.3, s. 229)

Hipotetyczne znaczenie etymologiczne ‘śmiały’ jest realnie poświadczane tylko przez strus. *наглыи*. Może też nań wskazywać znaczenie ‘bezczelny’ (błg. *нагъл* ‘bezczelny’, ros. *наглый*) i ‘natarczywy’ (srb. i chrw. *nâgaо*), które mogłyby być skutkiem pogłębiającej się pejoratywizacji sensu ‘śmiały’. Fakt słabego poświadczenia znaczenia ‘śmiały’ nakazuje jednak ostrożność wobec takiej hipotezy. Należy liczyć się z możliwością inno-

wacyjnego pochodzenia staroruskiego ‘śmiały’, a za prasłowiańskie uznać ‘szybki, gwałtowny; niespodziewany’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘szybki, gwałtowny; niespodziewany’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczeniami innowacyjnymi są ‘zuchwały; bezczelny, bezwstydy’ ros. *наглый*. W świetle wątpliwości dotyczących etymologii wyrazu trudno rozstrzygnąć, jaki jest kierunek ich rozwoju względem ‘śmiały’.

13A.6. *bystrъ

Znaczenie etymologiczne ‘gwałtowny; gwałtownie płynący’ (zob. SZYBKI, 9A.2, s. 220)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘szybki, o nurcie rzeki’ > ‘czysty’, przen. ‘pojętny’, ‘zwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Na gruncie polskim powstały nieużywane już dziś znaczenia ‘zapalczywy’, ‘zuchowaty, śmiały’.

13A.7. zach. i wsch. *rychlъ

Znaczenie strukturalne ‘związany z ruchem’ (zob. SZYBKI, 9A.1, s. 219)

Znaczenie oparte na kontynuatach zach. ‘ruchliwy’ vs. wsch. ‘rozruszany’ > ‘rozlazły; słaby’

W językach zachodniosłowiańskich obecne jest tylko znaczenie oparte na stronie czynnej, właściwej pierwotnemu imiesłowowi na *-lъ*.

Znaczenia innowacyjne

Podstawą znaczenia ‘dzielny’ dłuż. *rychlъ* było zapewne, również obecne w tym języku, znaczenie ‘szybki, prędko’, motywowane przez ‘ruchliwy’.

13A.8. *grdъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. DUMNY, 14A.1, s. 273)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dumny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Rozwój znaczeniowy od ‘dumny’ do już staroruskiego, potem rosyjskiego, ‘śmiały’ prezentuje typowy łańcuch minimalnych przekształceń.

Znaczenie ‘dumny’, wzbogacone elementem znaczeniowym „nadmierne”, przeszło w ‘pyszny’. Znaczenie ‘pyszny’, wskutek zamiany semu „wyobrażenie (o sobie)” na „działanie”, przeszło w ‘zuchwały’, obecne też w pol. *hardy* : daw. *gardy*. Wreszcie ‘zuchwały’, tracąc sem „nadmierne”, przeszło w ‘śmiały’.

13A.9. *b^odr̥o

Znaczenie etymologiczne ‘czuwający; czujny’ (zob. SZYBKI, 9A.4, s. 221)

Znaczenie strukturalne ‘czuwający; czujny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘czujny’, ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczeniem innowacyjnym występującym już w strus. (*бѡдрѹи* : *бодрѹи*), a potem w ros. daw. i dial. (*бѡдрѹи* : *бодрый*) jest ‘śmiały, odważny; mężny’. Bezpośrednią motywacją semantyczną jest zapewne ‘gotowy do walki’, zawężenie bardziej ogólnego znaczenia ‘gotowy do działania’, co z ‘czuwający’.

13A.10. zach. i pld. *dr̥čьn̥o

Znaczenie etymologiczne ‘wyciągnięty wzdłuż’ (zob. WYSOKI, 4A.2, s. 157)

Znaczenie strukturalne ‘taki jak słup, jak pień drzewa’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘dobrze wyrosnięty’ (jw.)

Z pierwotnego znaczenia ‘dobrze wyrosnięty’, z czego ‘silnie zbudowany’ w śl. dial., powstały znaczenia ‘dzielny, dziarski’.

13A.11. *děl̥n̥o

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’ (zob. PILNY, 15A.6, s. 284)

Znaczenie oparte na kontynuatach zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’ (jw.)

Znaczenie innowacyjne

Znaczenie ‘śmiały, dzielny’ w polskim i ukraińskim (pol. *dzielny*, ukr. daw. *дільний*) jest oparte na obecnym w obu językach ‘zdalny do walki’, co z wcześniejszego ‘zdolny do pracy, do działania’.

13A.12. *dob'ь

Znaczenie etymologiczne 'odpowiedni; dopasowany' (zob. SILNY, 6A.9, s. 186, por. *dobrъ DOBRY, 1A.1, s. 103)

Znaczenie oparte na kontynuantach 'odpowiedni' > 'zdatny; zdolny do czegoś'

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie 'nadający się' już w staro-cerkiewno-słowiańskim i staroruskim wyspecjalizowało się jako 'nadający się do walki', z czego dalej 'dzielny, mężny; odważny' (por. scs. *dobl'ь* 'dzielny, mężny', strus. *доблий* 'dzielny, nieugięty').

13A.13. *jarъ

Znaczenie etymologiczne 'wiosenny' (zob. GWAŁTOWNY, 10A.8, s. 233)

Znaczenia oparte na kontynuantach 'urodzony albo wysiany wiosną; 'gwałtowny, jurny' (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Strus. *ярвий* ma znaczenia 'gniewny; wściekły, gwałtowny', 'śmiały, odważny', 'zuchwały' > 'wyniosły', które przedstawiają dość wyraźną linię rozwojową przez stopniowe modyfikacje znaczenia.

13A.14. *prōdъkъ

Znaczenie etymologiczne 'wyskakujący' (zob. GWAŁTOWNY, 10A.2, s. 229)

Znaczenie strukturalne 'wykonujący gwałtowne ruchy' (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach 'gwałtowny; porywczy', 'szybki' (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacyjne znaczenie 'śmiały' słh. *prōdek* jest zapewne oparte na rekonstruowanym dla prasłowiańskiego 'porywczy' (por. też STRACHLIWY, 13B.4, s. 271).

13A.15. *lutъ

Znaczenie etymologiczne 'odcinający; ostry' (zob. SROGI, 12A.1, s. 252)

Znaczenie rekonstruowane na podstawie kontyuantów ‘okrutny; srogi’

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘odważny, śmiały’ ros. dial. *лютымй* może być przeniesieniem dominanty semantycznej prasłowiańskiego znaczenia ‘srogi’, choć jego bezpośrednią podstawą mogły być też występujące w tych samych dialektach znaczenia odnoszące się do sprawności fizycznej ‘silny; zwawy’.

13A.16. *lichъ

Znaczenie etymologiczne ‘ten, który zostaje; pozostały’ (zob. ZŁY, 1B.4, s. 116)

Znaczenie oparte na kontyuantach ‘nadmierny’, ‘nieparzysty’ > ‘zły, marny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Chyba jedyną możliwością objaśnienia ukraińskiego znaczenia ‘śmiały’ jest połączenie go ze staroruskim ‘silny’ < ‘nadmierny’. Problemu tego nie porusza ESUM 3, 249. Brak poświadczenia podobnych znaczeń w ukraińskim powoduje, że niewidoczny jest związek semantyczny dwu znaczeń kontyuantów ukr.: *лїхий* ‘marny’ i *лїхий* ‘śmiały’. Słownik eksplikacyjny języka ukraińskiego traktuje oba wyrazy jako homonimy (SUM 4, 248–249).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

13A.1. *sǫmĕlъ(?)

ŚMIAŁY psł.(?) niejasne

13A.2. *chorbrъ

ŚMIAŁY psł. ← *SROGI ← OSTRY(?) etym.

13A.3. *dŕzъ

ŚMIAŁY psł. ← ŚMIAŁY etym. pie.

13A.4. *bujъ/*bujbnъ

ŚMIAŁY strus., ros. daw. ← GWAŁTOWNY strus. ← GWAŁTOWNIE ROSNĄCY psł.

13A.5. *nagl̥o

13A.5.1.

ŚMIAŁY strus. ← GWAŁTOWNY psł. ← ŚMIAŁY(?) etym.

albo

13A.5.2.

ŚMIAŁY strus. ← ŚMIAŁY(?) etym. pie.

13A.6. *bystr̥o

ŚMIAŁY pol. daw. ← ZAPALCZYWY pol. daw. ← GWAŁTOWNY etym.

13A.7. *rychl̥o

ŚMIAŁY dłuż. ← SZYBKI zach. ← RUCHLIWY zach.

13A.8. *gr̥d̥o

ŚMIAŁY strus., ros. daw. ← ZUCHWAŁY pol., strus. ← PYSZNY psł.
← DUMNY psł.

13A.9. *b̥odr̥o

ŚMIAŁY ros. daw. i dial. ← *GOTOWY DO WALKI ← GOTOWY DO
CZEGOŚ strus. ← CZUWAJĄCY psł.

13A.10. *dr̥č̥bn̥o

ŚMIAŁY śl. dial. ← SILNY śl., słn., chrw. ← WYROŚNIĘTY zach., pld.

13A.11. *d̥l̥bn̥o

ŚMIAŁY pol., ukr. ← WALECZNY pol., ukr. ← ZDOLNY DO WALKI
pol., ukr. ← ZDOLNY DO PRACY pol., ukr. ← ZWIĄZANY Z PRACĄ
strukt.

13A.12. *dob'̥b

ŚMIAŁY scs., strus. ← ZDATNY DO WALKI scs., strus. ← NADAJĄCY SIĘ
DO CZEGOŚ psł. ← ODPOWIEDNI etym.

13A.13. *jar̥o

ŚMIAŁY strus. ← GWAŁTOWNY psł.

13A.14. *pr̥q̥d̥ok̥o

ŚMIAŁY słn. ← PORYWCZY psł. ← GWAŁTOWNY psł. ← WYSKAKUJĄCY
etym.

13A.15. *lut̥o

13A.15.1.

ŚMIAŁY ros. dial. ← SROGI psł. ← OSTRY etym.

albo

13A.15.2.

ŚMIAŁY ros. dial. ← SILNY ros. dial. ← SROGI psł. ← OSTRY etym.

13A.16. *lichŕ

ŚMIAŁY ukr. ← SILNY strus. ← NADMIERNY psł.

Motywacje pojęcia ‘śmiały’ to cechy charakteru, oceniane zarówno negatywnie: srogość (z motywacją pośrednią – ostrość): (*chorbrŕ, *lutŕ), zuchwalstwo (*grdŕ), gwałtowność (*bujb, *bystrŕ, *jarŕ, *prŕdŕkŕ, *naglŕ – motywacja alternatywna), jak i pozytywnie: siła (*lichŕ, *drŕčŕnŕ, *lutŕ – motywacja alternatywna), zdolność, nadawanie się do czegoś (*dŕlŕnŕ, *dob’b), gotowość na coś (*bŕdrŕ), szybkość; żwawość (*rychlŕ).

13B. STRACHLIWY

13B.1. *polchŕ

Znaczenie etymologiczne ‘wprawiony w ruch; wprawiający w ruch; ruchliwy’

Psł. *polchŕ jest oparte na pie. *polo- ‘ruch’, nominalnej formie od *pel- ‘wprawiać w ruch’ (por. łac. *pellere* ‘poganiać’), która w prasłowiańskim przybrała sufiks -chŕ, poza tym wyrazem obecny też w *strachŕ ‘strach’. Najbliższym prasłowiańskiemu kontynuantem praindoeuropejskiej formy nominalnej jest grec. *πόλος* ‘biegun’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘skory do biegu; skory do uciezki’ > ‘bojaźliwy; strachliwy’

Znaczenia ‘bojaźliwy; strachliwy’, zachowane we wszystkich językach reliktoowo obok znaczeń innowacyjnych, zostały w różnych językach przejęte przez nowszy ogólnosłowiański derywat z sufiksem -livŕ, który można sprowadzić do formy *polch(ŕ)livŕ¹⁶⁷. Przy rekonstrukcji tego znaczenia, poza kontynuantami wskazującymi na ‘bojaźliwy; strachliwy’, należy zwrócić uwagę na znaczenia innowacyjne (przede wszystkim zachowane w chorwackim ‘szybki, nagły’), w których, podobnie jak w derywacie *polšiti ‘powodować strach <ucieczkę>, zachowany jest być

¹⁶⁷ Ze względu na fonetyczny kształt wyrazu najbardziej prawdopodobne jest powstanie wyrazów z przyrostkiem -livŕ paralelnie w różnych językach już po dokonaniu się przestawki grupy -olch- w -loch-, -lach-, -oloch-.

może ślad znaczenia ‘skory do uciezki’, kontynuującego etymologiczne ‘ruchliwy’.

Znaczenia innowacyjne

W chorwackim od XVI w. zaświadczone jest znaczenie ‘szybki; nagły’, z czego zapewne ‘silny’. Ze znaczenia ‘szybki; nagły’ wywodzą się prawdopodobnie również stczes. *plachý* ‘dziki’ i pol. daw. *płochy* ‘dziki, nieokiełznany, gwałtowny’, ‘groźny’, ‘szalony’. Inny kierunek rozwoju znaczenia ‘skory do biegu’ prezentują zapewne pol. *płochy* i czes. *plachý* ‘zmienny; nietrwały; ulotny’, z czego pol. ‘lekkomyślny, nierozważny, swawolny’, obecne też w słn. *pláh*. W wypadku języka polskiego, gdzie kontynuanty **polchъ* są równe kontynuantom **plochъ* (por. ZŁY, 1B.5, s. 116), przy niektórych znaczeniach nie sposób ocenić, czy mamy do czynienia z rozwojem ‘nietrwały’ > ‘zły; niedobry’, widocznym w czes. daw. *plachý* ‘marny, lichy’ (por. **marьnъ*, ZŁY, 1B.6, s. 117), czy z kontynuantem psł. **plochъ* w znaczeniach równych ros. *плохой*.

13B.2. **divъ, *dikъ*

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nieoswojony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘płochliwy’ jest zaświadczone we wszystkich trzech grupach (pol. *dziki*, słn. *dívji*, ros. *дикий*, ukr. *дикий*, brus. *dzići*), prawdopodobnie powstało jednak niezależnie. Geografia poświadczeń dopuszcza wspólne powstanie znaczenia ‘nieśmiały, płochliwy’ jedynie dla grupy języków wschodniosłowiańskich. Rozwój znaczeniowy zatrzymał się na etapie słabej oceny negatywnej, nie osiągając bardzo silnego ujemnego nacechowania, charakterystycznego dla pojęcia ‘tchórzliwy’.

13B.3. **durьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzburzony; gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘dziki, lękliwy’, które pojawiło się w gwarach słowackich, powstało zapewne tak samo jak w wypadku kontynuantów **polchv* i **prvdv*, a zatem w związku z zaobserwowaniem gwałtownej reakcji na niebezpieczeństwo.

13B.4. **prvdv*

Znaczenie etymologiczne ‘wyskakujący’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.2, s. 229)

Znaczenie strukturalne ‘wykonujący gwałtowne ruchy’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny; porywczy’, ‘szybki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘bojaźliwy, płochliwy’ srb. dial. *prūd* jest oparte na znaczeniu ‘dziki’ (czy poświadczone w sąsiednich językach południowosłowiańskich błg. i mac. dial. *npvd*: *npvd* ‘nerwowy’, które z kolei powstały na podstawie znaczenia ‘gwałtowny’ > ‘nieposkromiony, nieujarzmiony’). Podobnie jak w przypadku omówionego wyżej **polchv*, można zaobserwować rozwój pierwotnego znaczenia w przeciwstawnych kierunkach, do ‘bojaźliwy’ i ‘śmiały’ (zob. ŚMIAŁY, 13A.14, s. 266).

13B.5. **chabv*/**chabvzv*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘skwaszony, zepsuty’(?) (zob. ZŁY, 1B.7, s. 118)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, marny’ > ‘słaby’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘tchórzliwy’ w dialektach słowackich jest specjalizacją obecnego w czeskim i słowackim znaczenia ‘liczy, zły’.

13B.6. **lěnv*/**lěnivv*

Znaczenie etymologiczne ‘luźny’ (zob. LENIWIY, 15B.1, s. 287)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘leniwy, gnuśny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia strus. *лѣнивѣи* ‘powolny; niezdecydowany; lękliwy’ pokazują możliwość przekształceń semantycznych od znaczenia ‘leniwy’ do

‘lękliwy’. Podobny cykl przeobrażeń można postulować dla czes. daw. *léný* ‘opieszawy, powolny’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

13B.1. **polchv* psł.

BOJAŻLIWY psł. ← PŁOCHLIWY psł. ← SKORY DO BIEGU psł. ← RUCHLIWY etym.

13B.2. **divv*, **dikv*

PŁOCHLIWY wsch., pol., słń. ← NIEOSWOJONY psł. ← NIEUŻYWANY PRZEZ LUDZI psł.

13B.3. **durvzv*

TCHÓRZLIWY słc. dial. ← DZIKI słc. dial. ← GWAŁTOWNY psł.

13B.4. **prvdv*

BOJAŻLIWY srb. dial. ← NERWOWY błg., mac. ← DZIKI srb. dial. ← WYKONUJĄCY GWAŁTOWNE RUCHY strukt. ← WYSKAKUJĄCY etym.

13B.5. **chavv*/**chavzv*

TCHÓRZLIWY słc. dial. ← ZŁY psł.

13B.6. **lėnivv*

STRACHLIWY czes. dial., strus. ← NIEZDECYDOWANY strus. ← POWOLNY czes. dial., strus. ← LENIWY psł.

Nazwy wyrażające pojęcie ‘strachliwy’ i pojęcia zbliżone nie są w większości dziedzictwem prasłowiańskim, co jest związane z faktem, że pojęcia o wydźwięku negatywnym są bardziej podatne na nabywanie nazw innowacyjnych. Jedyłą nazwą powstałą w okresie prasłowiańskim jest **polchv*, o wyraźnie słabszym nacechowaniu negatywnym. Charakterystyczne dla tego pojęcia są motywacje ruchem jako reakcją na strach¹⁶⁸, a więc biegiem (**polchv*), podskokami (**prvdv* – motywacja pośrednia). Wiąże się z nimi motywacja pojęciem gwałtowności (**durvzv*, **prvdv*). Charakter wręcz przeciwny ma motywacja nieumiejętnością podjęcia decyzji (**lėnivv*). Nieoswojenie przez ludzi może być źródłem zarówno pojęcia ‘strachliwy’, jak

¹⁶⁸ Por. też motywację psł. **lėkti sę* ‘przestraszyć się’, pierwotnie ‘zginać się; schylać się’ (Sławski 4, 206–208).

i ‘gwałtowny’ (por. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232). Motywacja przez bycie złym, nieprzydatnym (**chabθ*) ma niewątpliwie charakter wartościujący.

14A. DUMNY

14A.1 **grdθ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby; powolny’(?)

Etymologia niepewna. Formalnie najbardziej prawdopodobne jest pokrewieństwo z lit. *gūrdus* ‘powolny; słaby’, łot. *guīds* ‘zwiędły; zmęczony’, grec. *βραδύς* ‘powolny’, co z pie. **g^hrdu-*; tu może także łac. *gurdus* (< **g^hrdō-*) ‘głupi, tępy; gapowaty’¹⁶⁹. Rozwój semantyczny od ‘niemający się; powolny’ do ‘dumny’ wydaje się ewentualnie możliwy przy przyjęciu pośrednich ogniw od ‘powolny; leniwy’ > ‘taki, który robi wrażenie leniwego przez swoje zachowanie’ > ‘dumny’ czy podobnie ‘zastygły, nieruchawy’ > ‘sztywny, powściągliwy; dumny’ (ESSJ 7, 206–207). Taki rozwój znaczenia nie ma jednak paraleli. Mało prawdopodobny ze względów formalnych i semantycznych jest związek z psł. **grōdθ* ‘trudny, przykry, męczący’ i **grōstokθ* ‘ts.’, opartych na pie. **g^her-* ‘kruszyć’ (SP 8, 284).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’

Kontynuanty w językach północnosłowiańskich (np. czes. *hrdý*, ros. *зордый*), a także scs. *grdθ* i późniejsze zabytki redakcji cerkiewnosłowiańskiej wskazują na pierwotne znaczenie ‘dumny, wyniosły, butny’. Problem stanowią współczesne języki południowosłowiańskie, w których dominuje znaczenie ‘wstrętny’. Zdaniem Lubora Králíka pierwotnym znaczeniem psł. **grdθ* było ‘mężny; dzielny’, reliktowo zaświadczone przez ros. *зордый*, z którego przez ogniwo pośrednie ‘budzący strach’ mogły powstać zarówno znaczenie ‘dumny’, jak i ‘wstrętny’¹⁷⁰. Znaczenie ‘śmiały’ jest jednak słabo udokumentowane i uznanie go za pierwotne wymagałoby silniejszych argumentów.

¹⁶⁹ Odrzucane przez słownik Waldego–Hofmanna (I, 627) ze względu na różnice w budowie i trudności semantyczne, jednak te ostatnie zastrzeżenia, w świetle możliwości rozwojowych ciągów znaczeń, wydają się całkiem nieuzasadnione.

¹⁷⁰ „Es wäre u. E. denkbar, bei der Analyse von urslav. **grdθ* von der Situation eines starken, mutigen, furchterregenden Krieger auszugehen, der für seine Heldentaten geehrt wird” – „Przy analizie psł. **grdθ* jest – naszym zdaniem – możliwe wyjście od sytuacji silnego, mężnego, budzącego strach wojownika, który jest szanowany z powodu swoich bohaterskich czynów” (Králík 2000: 305–308).

Znaczenia innowacyjne

W dalszym rozwoju w poszczególnych językach zaczęło dominować albo znaczenie o zabarwieniu pozytywnym ‘dumny’, które stało się punktem wyjścia powszechnego w językach zachodniosłowiańskich znaczenia ‘wspaniały’ i opartych na nim dalszych znaczeń, albo negatywne ‘zarozumiały’, co z kolei dało podstawę powstania znaczeń ‘arogancki, zuchwaly’ (pol. *hardy*, strus. *гордыи*), a po ponownej zmianie wartościowania znaczeń ‘śmiały, odważny’ (strus. *гордыи*, ros. dial. *зордыи*). Rozwój semantyczny, jaki nastąpił w językach południowosłowiańskich, na tyle odbiega od wyżej przedstawionego, że był nawet powodem rekonstrukcji przez Osten-Sackena dwóch homonimicznych leksemów (Osten-Sacken 1911: 419; tak też Machek 144, który jednak w kolejnym wydaniu słownika – Machek² 183–184 – nie podtrzymuje już tej hipotezy). Większość badaczy przychyła się jednak do zdania, że znaczenia ‘zły, wstrętny; nieprzyjemny’ przeważające w językach południowosłowiańskich są wynikiem rozwoju semantycznego¹⁷¹.

14A.2. *pyšbn̄

Znaczenie etymologiczne ‘związany z dmuchaniem; nadęty; dyszący’

Podstawą psł. **pychati* ‘dyszeć, sapać’ jest pie. **pū-*, zredukowana postać rdzenia **peu-* ‘dmuchać, dąć; nadymać się’ (obecnego w psł. **puchnōti* ‘puchnąć’).

Znaczenie strukturalne ‘związany z sapaniem; zadyszką’

Derywat od **pycha/pychъ*, co od **pychati* ‘dyszeć, sapać, np. przy dmuchaniu’ związanego z **puchnōti*.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘dumny’, ‘zarozumiały’

Problemem jest fakt, że znaczenia ‘wspaniały’ i ‘dumny’ lepiej tłumaczą się na podstawie znaczenia ‘przybierać dużą objętość’, które nie występuje przy kontynuantach formalnej podstawy **pychati*. Rozwiązaniem problemu jest uznanie znaczeń ‘dyszeć, sapać’ za wtórne wobec ‘dmuchać, nadymać’.

¹⁷¹ Derywatem utworzonym na podstawie **grdъ* jest też ros. dial. *горлѣвый*, poświadczony w nielicznych północnych gwarach (SRNG 7, 40) w znaczeniach ‘dumny; pyszny, butny’. Przymiotnik powstał z uproszczenia wcześniejszego *гордлѣвый*, derywatu od *гордыи* z nawarstwionym suf. *-liv-*, por. ros. *горделивый* ‘ts.’. Zgodność fonetyczna z kontynuantami zach. i pld. **gorlivъ* ‘pełen zapachu’ jest przypadkowa.

14A.3. **bujьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.6, s. 231)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘bujnie rosnący’ > ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie odnoszące się do samooceny przybrały stpol. *bujny* ‘pyszny, butny, zarozumiały’ i dłuż. *bujny* ‘pyszny, dumny; próżny’. Podstawą takiego rozwoju był zapewne jeden z podstawowych elementów znaczeniowych ‘nadmierny; nieopanowany’, a więc ‘mający zbyt wygórowane wyobrażenie o sobie’. Współwystępujące w staroruskim znaczenie ‘głupi’ dodatkowo wskazuje na negatywną ocenę cechy ‘zarozumiały’.

14A.4. **durьnъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący; związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘wzburzony; gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Wydaje się najbardziej prawdopodobne, że interesujące nas znaczenia powstały na podstawie znaczenia ‘wzburzony, gwałtowny, nieposkromiony’, skąd ‘mający zbyt wysokie mniemanie o sobie’. Sem nadmiaru, niezbyt widoczny we współczesnym polskim *durny* ‘głupi’, a obecny w całej rodzinie wyrazowej **durъ*¹⁷², **duriti*, jest wyraźny w znaczeniach ‘gwałtowny, wściekły; skłonny do gniewu; szalony’, spotykanych we wszystkich grupach języków słowiańskich. W dalszym rozwoju kasz. *děrnj* ‘pyszny, zarozumiały’ przez stadium ‘pewny siebie’ nabrało też znaczenia ‘stanowczy’, ‘energiczny’ (z melioratywizacją) oraz ‘krnąbrny’.

14A.5. **jarъ*

Znaczenie etymologiczne ‘wiosenny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.8, s. 233)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘wiosenny’; ‘gwałtowny, jurny’ (jw.)

¹⁷² SP 5, 107 uważa **durьnъ* za adi. z sufiksem *-ьnъ*, nawarstwionym na pierwotne **durъ*, nie wyklucza jednak motywacji przez czasownik **duriti*. Motywacja ta jest wyraźna na płaszczyźnie semantycznej.

Znaczenia innowacyjne

Staroruskie znaczenie ‘wyniosły’ powstało zapewne przez stadia ‘śmiały, odważny’ > ‘zuchwały’.

14A.6. *krǫtv

Znaczenie etymologiczne ‘związany z kręceniem’ (zob. SILNY, 6A.7, s. 185)

Znaczenie strukturalne ‘skręcony’ vs. ‘kręty’; ‘kręcący się’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘mocno skręcony’ > ‘sztywny; twardy’

Znaczenia innowacyjne

Podstawą znaczenia ‘dumny’ srb. oraz chrw. *krût* (podobnie jak znaczeń ‘surowy’, ‘okrutny’, również odnoszących się do cech psychicznych człowieka) jest najprawdopodobniej metaforyczne użycie znaczenia ‘twardy’.

14A.7. *bǫdrǫ

Znaczenie etymologiczne ‘czuwający; czujny’ (zob. SZYBKI, 9A.4, s. 221)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘czujny’; ‘rzeński’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Dawne ros. *бодрыи* ‘dumny’ jest prawdopodobnie oparte na znaczeniu ‘śmiały, odważny’, z czego ‘pewny siebie’.

14A.8. zach. i pld. *gyzdavǫ

Znaczenie etymologiczne ‘budzący wstręt’ (zob. BRZYDKI, 3B.4, s. 150)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ (ŁADNY, 3A.13, s. 145)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Podobnie jak w wypadku znaczenia ‘piękny’ (por. ŁADNY, 3A.13, s. 145), znaczenie innowacyjne ‘chełpiący się; dumny, pyszny’ (chrw. *gizdav*, podobnie słń. *gizdáv* ‘kiczowaty, fircykowaty; chełpliwy, zarozumiały’) powstało na poziomie czasowników o znaczeniu ‘chełpić się’, co ma motywację w semantyce związanej ze strojeniem się.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

14A.1 *gr̥d̥o

DUMNY psł. ← POWOLNY(?) etym.

14A.2. *pyš̥bn̥o

DUMNY psł. ← PYSZNY psł. ← *MAJĄCY DUŻĄ OBJĘTOŚĆ ← NADĘTY etym.

14A.3. *buj̥bn̥o

PYSZNY dłuż., ros. dial. ← ZUCHWAŁY stpol., dłuż., ros. dial. ← ŚMIAŁY strus., ros. dial. ← GWAŁTOWNY psł. ← OBFICIE ROSNĄCY psł.

14A.4. *dur̥bn̥o

PYSZNY pol. daw. i dial. ← NIEPOHAMOWANY pol., ros. ← SZALONY pol., ros. ← WZBURZONY psł. ← GWAŁTOWNY psł.

14A.5. *jar̥o

DUMNY strus. ← ŚMIAŁY strus. ← ZUCHWAŁY strus. ← GWAŁTOWNY psł. ← JURNY psł. ← WIOSENNY psł.

14A.6. *kr̥o̥t̥o

DUMNY srb., chrw. ← TWARDY/SZTYWNY psł. ← SKRĘCONY psł.

14A.7. *b̥odr̥o

DUMNY ros. dial. ← *PEWNY SIEBIE ← ODWAŻNY strus., ros. dial. ← CZUJNY psł.

14A.8. *gyzdav̥o

DUMNY chrw. ← CHEŁPLIWY słń., chrw. ← WYSTROJONY chrw. ← KICZOWATY słń. ← BRZYDKI zach., pld.

Motywacje pojęcia ‘pyszny’ to śmiałość bądź zuchwałość (*buj̥bn̥o, *jar̥o, *b̥odr̥o) z ewentualną motywacją dalszą przez gwałtowność (*jar̥o, *buj̥bn̥o), która jest motywacją bezpośrednią dla *dur̥bn̥o. Inną motywacją jest skłonność do chełpliwości spowodowanej pozytywnie ocenianym przez siebie wyglądem (*gyzdav̥o). Charakterystyczne są też motywacje oparte na takim wyglądzie, który przez otoczenie odbierany jest jako przejaw dumy: np. sztywności (*kr̥o̥t̥o) albo nabrzmiałości (*pyš̥bn̥o), choć ta ostatnia jest bardziej charakterystyczna dla derywatów utworzonych w poszczególnych językach (por. Jakubowicz 2010: 55–57).

14B. POKORNY

14B.1. *pokorъnъ

Znaczenie etymologiczne ‘karany’

Psł. *koriti ‘korzyć’ jest związane z *kara ‘kara’, *karati ‘karać’.

Znaczenia strukturalne ‘korzący się’, ‘przejawiający pokorę’

Przymiotnik *pokorъnъ jest derywatem z sufiksem -ъnъ od *pokoriti (sę) ‘ukorzyć (się)’ albo od *pokora. Oczekiwany derywat od nieprefigowanego *koriti (sę) – **korъnъ nie jest wystarczająco poświadczony (tylko pol. dawne od XVIII w. *korny*, ukr. dial. *кѳрне-пѳкѳрне* ‘pokornie’ i brus. dial. *кѳрны* ‘pokorny’, gdzie może z polskiego, a także srb. i chrw. *kōran* ‘ganiuny, upokarzany’, Sławski 2, 491¹⁷³).

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pokorny, uległy, potulny; uniżony’

Kontynuanty wskazujące na formę *pokorъnъ i znaczenie ‘pokorny; uniżony’ są powszechnie zaświadczone w językach słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Semantyka ‘pokorny, uniżony’ implikuje znaczenie ‘posłuszny’, zaświadczone w różnych językach (np. slń. *pokóren*, srb. *pōkōran*, ukr. *пѳкѳрний*). Rozwój od skutku do przyczyny jest widoczny w ros. dial. *пѳкѳрный* ‘mający jakąś wadę, niedostatek’. Bardziej złożony jest rozwój znaczeniowy od ‘pokorny’ do – obecnego także w dialektach rosyjskich – ‘potrzebny, konieczny’; prawdopodobnie pośrednim ogniwem było tu zaświadczone tylko w formie adverbialnej znaczenie ‘pasujący do czegoś’ (z niezasiadzonego ‘podporządkowany czemuś’). Taką rekonstrukcję można przyjąć tylko z zastrzeżeniami co do jej wiarygodności, jako że wymienione ogniwo pośrednie występuje w innym dialekcie niż znaczenie ‘konieczny’.

14B.2. *krotъkъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘bity’(?)

Psł. *krotiti ‘poskramiać; oswajać’ nie ma pewnej etymologii. Można w nim widzieć kontynuant kauzatywno-iteratywnej formy *krot- od rdzenia *kret- ‘trząść; bić, uderzać’, obecnej prawdopodobnie w grec. *κροτεῖν* ‘stukać, uderzać’, a z infiksem nosowym także w językach germańskich (Pokorny 621).

¹⁷³ Nie należy tu, zdaniem Sławskiego loc. cit., ros. dial. *кѳрный* : *кѳрной* ‘małego wzrostu, niewysoki, niski’, które jest derywatem od psł. *krynъ ‘obcięty; kaleki’.

Znaczenie strukturalne ‘ujarzmiony przez bicie; poskromiony’

Derywat z sufiksem *-ъкѣ* od **krotiti*. Znaczenie rekonstruowane zwykle jako podstawowe dla prasłowiańskiego ‘kastrować’ (np. Berneker 625; Boryś 718) jest realnie zaświadczone w starodolnołużyckim (XVI w.), jednak ani większość poświadczeń ze wszystkich grup języków słowiańskich, ani przypuszczalne odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich nie potwierdzają tej hipotezy. Za pierwotne znaczenie czasownika należy uznać ‘poskramiać; oswajać’, prawdopodobnie z wcześniejszego ‘ujarzmiać biciem’. Ślady znaczenia ‘bić’ są zachowane w ros. dial. *кромѣтъ* ‘o rybach, ogłuszać pałką’, słń. dial. *krotiti* ‘o jabłkach, strącać z drzewa’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘ujarzmiony; oswojony’ > ‘łagodny’

Znaczenia ‘okiełznany, ujarzmiony; oswojony’ są dobrze poświadczone w językach słowiańskich wszystkich grup. Prawdopodobnie już w prasłowiańskim powstały znaczenia wtórne ‘łagodny’ z ‘oswojony’, a ‘pokorny; potulny’ (np. kasz. *krotki*, czes. *krotký*, srb. *kròtak*, błg. *крòтък*) z ‘ujarzmiony’.

Znaczenia innowacyjne

Ze względu na brak zaświadczonych w rosyjskim ogniw pośrednich, które mogły doprowadzić do powstania przy ros. dial. *крòткѣи* znaczeń enancjosemicznych ‘surowy, zły, okrutny’, ‘wybuchowy, gwałtowny’, najbardziej prawdopodobny wydaje się wpływ bliskiego dźwiękowo przymiotnika ros. *крѣтѣи* o takich samych znaczeniach.

14B.3. *ъкротѣнѣ

Znaczenie etymologiczne ‘ucięty’ (zob. CHUDY, 5B.4, s. 174)

Znaczenie strukturalne ‘obcięty’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘umiarkowany; ograniczony; niewielki’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W stpol. *skromny* ‘pokorny’ rozwój od ‘umiarkowany w wymaganiach’ do ‘pokorny’.

14B.4. *mirѣнѣ

Znaczenie etymologiczne ‘miły, delikatny’ (zob. SPOKOJNY, 10B.1, s. 238)

Znaczenie strukturalne ‘spokojny; pokojowy’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontyuantach ‘spokojny’ > ‘łagodny’, ‘pokojowy’ > ‘zgodny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘potulny, pokorny’ powstało w głuź. *mirny*, srb. i chrw. *miran* jako kolejne ogniwo ciągu rozwojowego, czy to wprost ze ‘spokojny’, czy to z ‘łagodny’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

14B.1. **pokorъnъ*

POKORNY psł. ← KARANY etym.

14B.2. **krotъkъ*

POKORNY psł. ← UJARZMIONY psł. ← BITY etym.

14B.3. **sъkromъnъ*

POKORNY psł. ← UMIARKOWANY psł. ← OBCIĘTY etym.

14B.4. **mirъnъ*

POKORNY głuź., srb., chrw. ← ŁAGODNY głuź., ros. ← SPOKOJNY psł. ← MIŁY etym.

Motywacje pojęcia ‘pokorny’ są związane przede wszystkim z czynnościami wymuszającymi pokorę, a więc biciem (**krotъkъ*) czy ogólnie karaniem (**pokorъnъ*). Motywacja przez obcinanie (**sъkromъnъ*) polega prawdopodobnie nie na przemocy fizycznej, ale na ograniczeniu, umiarze. Podobny typ prezentuje motywacja przez łagodność (**mirъnъ*)¹⁷⁴.

15A. PILNY

15A.1. zach. i wsch. **pilnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘poruszający; wprawiający w ruch’ vs. ‘poruszany; wprawiany w ruch’

Psł. **piliti* jest formą iteratywną do **pelti pьlъ*, z wzdłużeniem wokalizmu tematu prezentalnego; **pelti pьlъ* pochodzi od pie. **pel-* ‘wpra-

¹⁷⁴ Zagadnienie motywacji etymologicznej wykładników pojęć ‘pokora’ i ‘pycha’ rozwija Renata Grzegorzczkova (Grzegorzczkova 1993).

wiać w ruch, poruszać’, por. łac. *pellere* ‘popędzać’, grec. *πέλειν* ‘wprawiać w ruch’ (Boryś 436).

Znaczenie strukturalne ‘popędzający’ vs. ‘popędzany’

Psł. **pilьnъ* jest derywatem od **piliti* ‘popędzać, ponaglać’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘pilny; gorliwy’, ‘starający się; przykładający się do czegoś’

Kontynuanty (np. głuź. *pilny*, czes. *pilný*, ros. *пильный*) w znaczeniach ‘pilny; gorliwy’ są potwierdzone we wszystkich językach północnosłowiańskich. Znaczenia innowacyjne, o których mowa niżej, wykazują, że w treści ‘przykładać się do czegoś, starać się o coś’ nacisk mógł być położony albo na pośpiech (w czym widać refleks znaczenia etymologicznego i strukturalnego), albo na staranność.

Znaczenia innowacyjne

W polskim oraz czeskim i słowackim obok znaczeń ‘pilny; gorliwy’, czyli ‘robiący coś z pośpiechem’, powstało znaczenie ‘wymagający szybkiego zrobienia’. Ponieważ wahania diatezy, które są podstawą tego typu zmian, były w początkach kodyfikacji języka częstym zjawiskiem (Buttler 1978: 119–124), nie ma potrzeby rekonstrukcji tego znaczenia dla prasłowiańskiego. Na bazie znaczenia ‘przykładający się do czegoś’ rozwinęły się znaczenia ‘baczny; uważny’ (daw. pol. *pilny*, czes. *pilný*, ukr. *пильний*) oraz ‘staranny; dbały, troskliwy’ (pol. daw. *pilny*, czes. *pilný*).

15A.2. **revьnъ* : **revьnivъ*

Znaczenie etymologiczne ‘ryczący’

Psł. **r’uti revъ* ‘ryczeć’ jest najprawdopodobniej pochodzenia dźwiękonaśladowczego, podobnie jak psł. **rykati* : **ryčati* o tym samym znaczeniu. Obie rodziny prasłowiańskie mogą być oparte na pie. rdzeniu **reμ-*, **rēμ-** **ru-* **rū-* (por. Boryś 527).

Znaczenie strukturalne ‘ryczący’

Derywaty z sufiksami *-bnъ* i nawarstwionym na to *-ivъ* od tematu odmiany osobowej czasownika **r’uti revъ* ‘ryczeć’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘ryczący’

Istnienie w prasłowiańskim znaczenia ‘ryczący’ wydaje się pośrednio potwierdzone przez kontynuanty pol.: *rzewny* i daw. *rzewniwy* (por. też stpol. *rzuć*, *rzwać*, *rzwieć* ‘ryczeć’) oraz przez mac. *ревлив* ‘wrzaskliwy; płaczący’.

Znaczenia innowacyjne

Prawdopodobnie niezależną innowacją w różnych językach jest znaczenie ‘gorliwy’, które jest powszechne, trudno jednak uznać jego prasłowiańskość, ponieważ jest obecne przy różnych derywatach odczasownikowych, tylko nieliczne z nich kontynuują psł. postaci **revьnъ/*rьvnъ* i **revьnivъ* (srb. i chrw. *rěvan/rěvan* ‘gorliwy, pracowity, pilny’, ukr. *рєвний* ‘staranny, sumienny’ – z dalszym rozwojem znaczenia, czes. *řevnivý* i brus. *раўнівы*). Inne przymiotniki o znaczeniu ‘gorliwy’ (srb. i chrw. *rěvnostan*, mac. *ревностен*, ros. *ревностный*) są oparte na derywacie od **revьnъ* z przyrostkiem *-ostъ*. Znaczeniem motywowanym przez ‘gorliwy’ jest ‘zazdrosny’ (np: czes. *řevnivý*, ros. *ревни́вый* ‘zazdrosny’, daw. ‘gorliwy’, por. też błg. i mac. *ревнів* ‘zazdrosny’ od *ревна -ии* ‘być zazdrosnym’). Inny kierunek rozwoju semantycznego można zaobserwować w ukraińskim, gdzie znaczenie ‘obfity, o deszczu’ ma prawdopodobnie podstawę ‘gwałtowny; silny’, a to pewnie, podobnie jak ‘gorliwy’, związane jest z natężeniem wydawanym przy ryku. Por. też SMUTNY, 11B.5, s. 250.

15A.3. zach. i wsch. **ščirъ* : **čirъ*

Znaczenie etymologiczne ‘oddzielony; niemający obcych domieszek’

Psł. **ščirъ* : **čirъ* pochodzi od pie. **(s)keĭ-ro-* ‘odcięty, wyraźnie oddzielony, bez domieszek’. W prasłowiańskim kontynuowana jest zarówno forma z *s-* mobile (np. stpol. *szczyry*, ros. dial. *щѣрый*), jak i bez niego (czes. *čírý* i ślc. *čírý*). Derywat nominalny z przyrostkiem *-ro-* wskazuje na już pie. znaczenie ‘oddzielony od obcych domieszek’ (por. goc. *skeirs* ‘wyraźny’, stnord. *skirr* ‘czysty, przezroczysty’, niem. *schier* ‘nierozcieńczony, bez dodatków’, stirl. *cir* ‘czysty’), innowacyjne względem pie. rdzenia **(s)keĭ-* : **(s)kēĭ-* ‘ciąć, oddzielać’ (Pokorny 919).

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘jednolity, bez domieszek’

Znaczenie ‘czysty, jednolity, bez domieszek’ jest poświadczony w językach wschodniosłowiańskich i w staropolskim, natomiast kontynuanty w innych językach są przez to znaczenie motywowane. Być może już w prasłowiańskim przymiotnik mógł być zastosowany do człowieka w metaforycznym znaczeniu psychologicznym ‘niczego nieukrywający; szczerzy’, na co wskazują zarówno języki wschodniosłowiańskie, jak i polski oraz dolnołużycki.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia wyrazu czeskiego i słowackiego ‘czysty, przezroczysty’, ‘autentyczny’ wywodzą się wprost ze znaczenia prasłowiańskiego i wyraźnie

na nie wskazują. Spośród znaczeń innowacyjnych najbardziej interesujące dla mej pracy są odnoszące się do człowieka, mianowicie dłuż. *ščiry* z rozwojem od ‘szczyry’ do ‘naiwny; prosty’ (ale także do ‘uczciwy’) i z dalszym nasileniem pejoratywizacji do ‘prostacki’, a także podobny rozwój w brus. *шчыры* do ‘ufny, prostoduszny’. W białoruskim i ukraińskim leksemy *шчыры*, *шчыры* rozwinęły też znaczenie ‘gorliwy’ i dalej ‘pilny’.

15A.4. *gorlivъ

Znaczenie etymologiczne ‘gorący’

Pśł. **goręti* – czasownik stanu jest oparty na pie. temacie perfektywnym **g^{uh}or-* (podobnie jak dokładny odpowiednik lit. *garėti gariū* daw. ‘płonać’, dziś ‘zmieniać się w parę’). Podstawą jest pie. **g^{uh}er-* ‘stawać się gorącym; płonać’, por. grec. *θέρειν* ‘grzać’, orm. *džeraw* ‘mieć gorączkę’.

Znaczenie strukturalne ‘palny’, ‘gorący’

Derywat z przyrostkiem *-livъ* od **goręti* ‘płonać’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘palny; gorący’, ‘gorliwy’

Znaczenie ‘palny’ jest poświadczane przez stczes. *horlivý* oraz chrw. i srb. *gòrljiv*. ‘Gorliwy’ jest znaczeniem metaforycznym, które powstało zapewne już w czasach prasłowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Na podstawie metaforycznego znaczenia ‘gorliwy’ powstały dalsze znaczenia odnoszące się do cech ludzkich: ‘pilny’ (pol. *gorliwy*, śłc. *horlivý*, srb. i chrw. *gòrljiv*), ‘staranny, troskliwy’ (srb. i chrw. *gòrljiv*), ‘szybki; ruchliwy’ (srb. i chrw. *gòrljiv*), ‘namiętny’ (czes. *horlivý*), ‘zazdrosny’ > ‘zaciekły’ pol. daw. *gorliwy*, ‘gniewny’ pol. dial. *gorliwy*, ‘gwałtowny’ (pol. dial. *gorliwy*, srb. i chrw. *gòrljiv*) ‘ambitny’ pol. dial. *gorliwy*, ‘uprzejmy; serdeczny; cenny’ (srb. i chrw. *gòrljiv*).

15A.5. *snažьnъ

Znaczenie etymologiczne – niejasne

Pśł. **snağa* nie ma pewnej etymologii (por. przegląd w ESUM 5, 332).

Znaczenie strukturalne ‘staranny’

Derywat od pśł. **snağa* ‘staranie, wysiłek’.

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘czysty’, ‘gorliwy’, ‘silny’

Pierwotne znaczenie prasłowiańskie trudne do ustalenia ze względu na znaczną rozbieżność semantyczną kontynuantów i nieznanie znaczenie

etymologiczne. Na znaczenie ‘czysty’ wskazuje pol. daw. i dial. *snażny*, słń. *snážen*, srb. i chrw. daw. *snážan* oraz strus. *снажныи*, jest więc poświadczone we wszystkich grupach języków. Znaczenie ‘silny’ jest poświadczone w językach południowo- (srb. i chrw. *snážan*, błg. i mac. *снажен*) i wschodniosłowiańskich (ukr. dial. *снажні́й*). Znaczenia ‘pilny, gorliwy; usilny’ są charakterystyczne dla języków zachodniosłowiańskich (stpol. *snažny*, czes. i słc. *snažný*).

Znaczenia innowacyjne

Brak możliwości ustalenia pierwotnego znaczenia prasłowiańskiego uniemożliwia również podjęcie decyzji, które ze znaczeń można uznać za innowacyjne i jaka jest kolejność powstawania poszczególnych znaczeń.

15A.6. zach. i wsch. **dělъnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘położony’

Psł. **dělo* jest derywatem z sufiksem *-lo* od verbum **děti*, co od pie. **dhē-* ‘kłaść’.

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’

Derywat od psł. **dělo* ‘praca; efekt pracy’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘związany z pracą’, zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’

W kontynuantach **dělъnъ* dobrze widoczne jest znaczenie strukturalne ‘związany z pracą’. Na zachodzie dominuje znaczenie ‘pracowity’ (np. głuz. *džělъny*, dłuż. *žělъny*, czes. *dělný*), na wschodzie zaś ‘zaradny’ (ros. *дѣльный*).

15A.7. **sporъ*

Znaczenie etymologiczne ‘udany, owocny’ (zob. GRUBY, 5A.5, s. 168)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wydajny, obfity’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘pilny, chętny do czegoś’ w dawnym polskim i dialektach, ‘chętny, gotowy’ w czeskim powstały w wyniku asocjacji skutek: ‘wydajny’ > przyczyna: ‘prędkie’, ‘sprawny’, ‘gorliwy’, ‘ochoczy’.

15A.8. wsch. **ęglъ*

Znaczenie etymologiczne ‘silny’ (zob. GWAŁTOWNY, 10A.1, s. 228)

Znaczenie strukturalne ‘szybki’, ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘gwałtowny’, ‘szybki’ > ‘gorliwy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Innowacją pochodzącą od znaczenia ‘gorliwy’ jest niezaświadczone bezpośrednio ‘aktywny, pracowity’, widoczne w przymiotniku z negacją ros. dial. *неяглый*.

15A.9. *dikō

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nieoswojony’ > ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘gorliwy; pilny; obrotny, pracowity’ występujące w dialektach północnorosyjskich są prawdopodobnie motywowane ruchliwością, a więc mogły powstać z wcześniejszego znaczenia ‘gwałtowny’.

15A.10. *skřbъnъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘cięty; tnący’(?) ‘zmarszczony, zwinęty’(?) (zob. SMUTNY, 11B.1, s. 247)

Znaczenie strukturalne ‘żałosny; smutny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘chory’, ‘smutny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia ‘troskliwy; staranny’ w zachodniej części grupy południowo-słowiańskiej (ślń. *skřben*, chrw. i srb. *skřban*) powstały przez stopniowe przenoszenie dominanty znaczeniowej: ‘smutny’ > ‘martwiący się o coś’ > ‘zabiegający o coś; troskliwy’. Prawdopodobnie od ‘smutny’, nie wprost, ale za pośrednictwem srb. i chrw. *skřbiti* ‘starać się; troszczyć się’ z dawniejszego ‘martwić się’, a więc z wtórną motywacją semantyczną odczasownikową.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

15A.1. *pilъnъ

15A.1.1.

PILNY zach., wsch. ← POPEŁDZAJĄCY strukt. ← WPRAWIAJĄCY
W RUCH etym.

albo

15A.1.2.

PILNY zach., wsch. ← POPEŁDZANY strukt. ← WPRAWIANY W RUCH
etym.

15A.2. **revbn̄b*, **revbniv̄b*

PILNY srb., chrw. ← GORLIWY srb., chrw. ← RYCZĄCY Z WYSIŁKU psł.
← RYCZĄCY etym.

15A.3. **ščir̄b*/**čir̄b*

PILNY wsch. ← SZCZERY zach., wsch. ← JEDNOLITY zach., wsch.
← ODDZIELONY etym.

15A.4. **gorliv̄b*

GORLIWY zach., srb., chrw. ← GORAĆCY etym.

15A.5. **snažbn̄b*

15A.5.1.

PILNY psł.(?) niejasne

albo

15A.5.2.

PILNY ← GORLIWY psł.(?) ← STARANNY strukt.(?)

15A.6. **dělb̄n̄b*

PILNY ← ZWIĄZANY Z PRACĄ strukt.

15A.7. **spor̄b*

GORLIWY pol., czes. ← WYDAJNY psł. ← OBFITY psł.

15A.8. **ęgl̄b*

*PILNY (= LENIWY z negacją) brus. ← GORLIWY ros. daw. ← GWAŁTOWNY
ros. dial. ← SILNY etym.

15A.9. **dik̄b*

PILNY ros. dial. ← GORLIWY ros. dial. ← *RUCHLIWY ← GWAŁTOWNY
psł. ← NIEOSWOJONY psł. ← NIEUŻYWANY PRZEZ LUDZI psł.

15A.10. **skrb̄bn̄b*

PILNY słu., chrw., srb. ← STARANNY słu., chrw., srb. ← TROSKLIWY słu.,
chrw., srb. ← SMUTNY pld., wsch.

Charakterystyczne dla pojęcia ‘pilny’ jest wchodzenie w ciąg znaczeniowy z pojęciem ‘gorliwy’ z jednej strony, a ‘staranny’ z drugiej. Gorliwość

stanowi bezpośrednią motywację znaczenia ‘pilny’ w rozwoju leksemów (**revьnъ*, **snažьnъ*, **gorlivъ*, **ščirъ*/**čirъ*, **sporъ*, **dikъ*), prawdopodobnie tę motywację miał również kontynuant **ěglъ*, zaświadczony tylko z negacją w antonimicznym znaczeniu. Znaczenie ‘staranny’ jest przeważnie wtórne wobec ‘pilny’, jednak możliwa jest też sytuacja odwrotna (**skъbnъ*, może też **snažьnъ* – motywacja pośrednia, niepewna). Motywacja pojęcia ‘pilny’ przez pracę (tu **dělbъ*) jest charakterystyczna dla wyrazów derywowanych w poszczególnych językach słowiańskich.

15B. LENIWIY

15B.1. **lěnъ*/**lěnivъ*

Znaczenie etymologiczne ‘luźny’

Pśł. **lěnъ* kontynuuje pie. **lě-no-*, formę nominalną od rdzenia **lě-* ‘rozluźniać; puszczać, zostawiać’, kontynuowanego przez czasowniki oparte na pie. formach rozszerzonych sufiksalnie: **lě-ъ-*-, np. goc. *lew-jan* ‘zdradzać’ < *‘zostawiać, porzucać’; **lě-d-*-, np. goc. *letan* ‘zostawiać’, alb. *lodh* ‘męczyć’ (LIV 1998: 358). Dokładne odpowiedniki w językach bałtyckich: lit. *lėnas* : *lėnas* ‘spokojny, cichy, łagodny; słaby, powolny’, łot. *leņš* : *lēns* ‘powolny, łagodny, spokojny; leniwy, opieszły’ i w łacinie *lēnis* ‘spokojny, łagodny; powolny, leniwy’ (Sławski 4, 158). Pśł. **lěnъ* jest kontynuowane reliktowo (zob. Sławski l.c.). We wszystkich językach, poza serbskim i chorwackim, funkcję przymiotnikową przejął przymiotnik z sufiksem *-ivъ* – **lěnivъ*.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘leniwy’

Znaczenie ‘leniwy’ jest poświadczane jako podstawowe we wszystkich językach słowiańskich.

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘powolny’ jest poświadczane w scs. *lěnъ*, czes. *líný*, głuź. *lěni*, ros. dial. *леной*, brus. *ланьі*.

15B.2. wsch. **vędlъ*

Znaczenie etymologiczne ‘marny, zwiędły’ (zob. SŁABY, 6B.8, s. 197)

Znaczenie strukturalne ‘zwiędły’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zwiędły’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘zwiądły’ metaforycznie przeniesione z roślin na człowieka przy zachowaniu dominanty znaczeniowej ‘pozbawiony siły vitalnej’, stąd ‘słaby’, ‘leniwy; powolny’.

15B.3. *gnusbnъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne (zob. BRZYDKI, 3B.1, s. 148)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę fizyczną’ > ‘wzbudzający odrazę psychiczną’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Pol. *gnuśny* w znaczeniu ‘leniwy’ jest rozszerzeniem znaczenia ‘wzbudzający odrazę psychiczną’.

15B.4. zach. i pld. *gyzdavъ

Znaczenie etymologiczne ‘budzący wstręt’ (zob. BRZYDKI, 3B.4, s. 150)

Znaczenie strukturalne ‘budzący wstręt’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wzbudzający odrazę, wstrętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Pol. dial. *gizdawy* w znaczeniu ‘leniwy’ jest rozszerzeniem znaczenia ‘wzbudzający odrazę psychiczną’.

15B.5. *dręchlъ

Znaczenie etymologiczne – ‘zgniły’(?) (zob. SMUTNY, 11B.2, s. 248)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘niedołęzny, słaby z powodu starości’, ‘smutny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

W staroruskim na bazie znaczenia ‘niedołęzny, słaby z powodu starości’ powstały znaczenia ‘powolny’ > ‘leniwy’.

15B.6. *chylъ

Znaczenie etymologiczne ‘zgięty’ (zob. SŁABY, 6B.4, s. 195)

Znaczenie strukturalne ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘pochylony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ros. *хíлый* ‘gnuśny, ospały; leniwy’ jest znaczeniem wtórnym, opartym na ‘słaby’.

15B.7. **mǫzъ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgniły, zbutwiały’ (por. NIEPRZYJEMNY, 2B.4, s. 134)

Znaczenie strukturalne ‘wstrętny’ (jw.)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘wstrętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Południowosłowiański przymiotnik dewerbalny z przyrostkiem *-livъ*: **mǫzlivъ* przybrał w bułgarskim (*мързелив*) i macedońskim (*мрзелив*) znaczenie ‘leniwy’. Podstawą jest znaczenie czasownika *м(ѣ)рзи ме*, ‘mam wstręt do czegoś, zwłaszcza o pracy’.

15B.8. **lochъ*/**lošъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘słaby’(?) ‘krzywy’(?) (zob. ZŁY, 1B.2, s. 114)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zły, zwłaszcza moralnie’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Dial. ros. *лѳиий* ‘leniwy’, obok którego występuje też subst. *лѳх* ‘leń; ga-moń’, jest zawężeniem znaczenia, powstałym w wyniku negatywnej oceny.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

15B.1. **lěno*/**lěnivъ*

LENIWY psł. ← LUŻNY etym.

15B.2. **vędlъ*

LENIWY wsch. ← ZWIĘDŁY wsch.

15B.3. **gnusъno*

LENIWY pol. ← BUDZĄCY WSTRĘT psł.

15B.4. **gyzdavъ*

LENIWY pol. dial. ← BUDZĄCY WSTRĘT psł.

15B.5. *dręchlǫ

LENIWY strus. ← POZBAWIONY SIŁY/NIEDOŁĘŻNY psł.

15B.6. *chylǫ

LENIWY ros. ← SŁABY wsch. ← POCHYLONY psł. ← ZGIĘTY etym.

15B.7. *mǫzǫ

LENIWY błg., mac. ← WSTRĘTNY psł.

15B.8. *lochǫ/*lošǫ

LENIWY ros. dial. ← ZŁY psł.

Motywacje pojęcia ‘leniwy’ są związane albo z jego przyczynami, albo ze skutkiem, który łączy się z negatywną oceną lenistwa, mianowicie ze wzbudzaniem wstrętu (*gnusǫnǫ, *gyzdavǫ) czy też z samą oceną (*lošǫ). Przyczyny bycia leniwym, będące podstawą nominacji, to wstręt do pracy (*mǫzlivǫ), brak sił, słabość (*dręselǫ : *dręchlǫ, *chylǫ) i cechy, które są objawami słabości: zwiędnięcie (*vędlǫ) i brak napięcia, wiotkość (*lěnǫ/*lěnivǫ).

16A. MĄDRY

16A.1 *mǫdrǫ

Znaczenie etymologiczne ‘myślący’

Psł. *mǫdrǫ jest wyprowadzane z pie. *mond^h-ro-, formy nominalnej z sufiksem -ro-, opartej na pie. *mend^h- ‘uczyc się’, uważanym za pie. złożenie z men- ‘umysł; myśl’ i d^h- ‘kłaść’. Dokładne odpowiedniki w językach bałtyckich: lit. *mandrùs* ‘dumny; śmiały; zuchwały, samowolny’, łot. *muōdrs* ‘żywy, energiczny’ i germańskich: np. stwniem. *muntar* ‘żwawy, energiczny; gorliwy’ (Heidermanns 416). W zestawieniu z nimi wyraz prasłowiański prezentuje znaczenie pierwotne.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘mądry’

W kontynuatach wszystkich języków słowiańskich podstawowym znaczeniem jest ‘mądry; cechujący się wiedzą; rozumny’ (por. np. łuz. *mu-dry*, słń. *móder*, błg. *мѡдрѣ*, brus. *мѡдрѣ*).

Znaczenia innowacyjne

Rzadkie są przypadki rozwoju ku znaczeniom odnoszącym się do cech charakteru, np. błg. *мѡдрѣ* ‘mądry, rozumny’ > ‘spokojny, łagodny’, chrw. daw. *mūdar* ‘ostrożny, uważny’. W tych wypadkach rozwój semantyczny polega na przesunięciu znaczenia w kierunku skutku ‘bycia mądrym’. Istot-

na innowacja semantyczna, przede wszystkim w dialektalnych odmianach języków, polega na przeniesieniu dominanty z umiejętności teoretycznych na praktyczne, też z dodatkowym elementem znaczeniowym „wykorzystujący swe zdolności ze szkodą dla innych” (pol. dial. *mądry* ‘sprytny; chytry’, czes. dial. *moudrý* ‘ts.’, srb. dial. *múdar* ‘ts.’, ros. dial. *мýдрый* ‘ts.’). Rozwój połączony z przeniesieniem określenia na obiekty nieożywione można zaobserwować także w dialektach, gdzie kontynuanty **mōdrь* nabrały znaczenia ‘dobrej jakości’ (np. pol. dial. *mądre* jabłka, ros. dial. *мýдрый* chleb, ukr. dial. *мýдриий* ‘smaczny’). Z całej struktury pojęciowej zachował się tu jedynie sem pozytywnego nacechowania.

16A.2. **umьnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘odczuwający; doznający zmysłowo’

Pśl. **umъ* ‘rozum’ kontynuuje pie. **aumō-* ‘ts.’. Najbliższym odpowiednikiem, opartym na temacie spółgłoskowym, jest lit. *aumiō* ‘rozum’. Praindoeuropejski rzeczownik jest oparty na rdzeniu werbalnym **au-* ‘doznawać zmysłowo; odczuwać’.

Znaczenie strukturalne ‘związany z rozumem’

Derywat z sufiksem *-ьnъ* od pśl. **umъ* ‘rozum’.

Znaczenie oparte na kontynuatach ‘mądry, rozumny’

Kontynuanty we wszystkich językach słowiańskich wskazują na znaczenia ‘mądry; rozumny; roztropny’ (np. śl. *umny*, śl. *úmen*, błg. *ýmen*, ros. *ýмный*).

Znaczenia innowacyjne

W poszczególnych językach znaczenie ‘rozumny’ uległo rozszerzeniu. W ten sposób powstało z jednej strony znaczenie ‘duchowy’ obok ‘umysłowy’ (scs. *umьnъ*), z drugiej zaś ‘związany ze zręcznością, ze zdolnościami manualnymi’ (czes. daw. i śl. *umny*).

16A.3. **kovarьnъ*

Znaczenie etymologiczne ‘związany z uderzaniem, rąbaniem’

Czasownik pśl. **kovati* wyprowadzany jest od pie. rdzenia **kāv-* ‘bić, rąbać, uderzać’ (Boryś 271, LIV 308).

Znaczenie strukturalne ‘właściwy kowalowi’

Derywat z suf. *-ьnъ* od **kovarь* ‘kował’; ‘sprawca’, co oparte na **kovati* ‘kuć’.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘zręczny, wprawny’ > ‘podstępny’

Znaczenia zaświadczone w językach słowiańskich dowodzą, że już w prasłowiańskim nastąpił rozwój od ‘zręczny, wprawny’ do ‘podstępny’, co może wskazywać na pozytywne wartościowanie pojęcia ‘podstępny’ i obecność w nim semu ‘mądry’. Może więc również znaczenie ‘mądry’, które wygląda na innowację języka rosyjskiego (*коварный*), należy rekonstruować jako pośrednie ogniwo rozwojowe między ‘zręczny, wprawny’ a ‘podstępny’.

16A.4. *chytrъ

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘przyswajający sobie’(?) (zob. SZYBK-I, 9A.3, s. 221)

Znaczenie strukturalne ‘zdolny do chwytania; chwytający’, ‘przyczepny’ (jw.)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘szybki’, ‘zręczny’, ‘sprytny; pojętny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Na bazie znaczenia ‘pojętny, zdolny’ powstały znaczenia o nacechowaniu zarówno pozytywnym – ‘mądry, rozumny, inteligentny’, jak i negatywnym – ‘przebiegły, podstępny’. Interesujące jest, że w dialekcie kaszubskim czy języku ukraińskim znaczenia ‘mądry’ i ‘podstępny’ występują obok siebie. Drugie polskie znaczenie leksemu *chytry* ‘zabiegający o dobra materialne, chciwy’ może kryć ślady pierwotnej motywacji znaczeniem ‘chwycić’. Z niego rozwinęły się dalsze znaczenia nacechowane negatywnie, zawierające sens ‘chwycić’ > ‘chcieć utrzymać coś dla siebie’: pot. ‘skąpy’ i dial. ‘zadzrosny’ (dial. również ‘wybredny’).

16A.5. *bystrъ

Znaczenie etymologiczne ‘gwałtowny; gwałtownie płynący’ (zob. SZYBK-I, 9A.2, s. 220)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘szybki, o nurcie rzeki’ > ‘czysty’, przen. ‘pojętny’, ‘żwawy’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘pojętny’, które można uznać za jeden z aspektów pojęcia ‘mądry’, powstało zapewne już w czasach prasłowiańskich jako znaczenie przenośnie odnoszące się do ludzi. Podstawą znaczenia metaforycznego może być zarówno szybkość, jak i przejrzystość, czystość.

16A.6. *zʙlʔ

Znaczenie etymologiczne ‘krzywy’ > ‘zły’ (zob. ZŁY, 1B.1, s. 113)

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘zły’ > ‘rozniewany’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenia innowacyjne ‘mądry, zdolny; sprytny, przebiegły, cwany’, ‘sprawny/zdolny’; przen. ‘o pamięci, bardzo dobry, chłonny’ pojawiają się w dialektach rosyjskich jako znaczenia leksemów *злой, зол* (< *zʙlʔjʙ, *zʙlʔ), obok znaczeń wyrażających intensywność (‘bardzo coś lubiący’, ‘silny, o mrozie’). Wydaje się, że to sem intensywności (ten sam, który jest obecny w prawdopodobnie już prasłowiańskim znaczeniu ‘gniewny’) odegrał zasadniczą rolę w ukształtowaniu się znaczeń związanych z możliwościami intelektualnymi. Do pewnego etapu z rozwojem tym zbieżny jest rozwój semantyczny psł. *chudʔ w języku słoweńskim (zob. ZŁY, 1B.3, s. 114).

16A.7. *dělʔnʔ

Znaczenie strukturalne ‘związany z pracą, z efektem pracy’ (zob. PILNY, 15A.6, s. 284)

Znaczenie oparte na kontynuantach zach. ‘pracowity’, wsch. ‘zaradny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Na podstawie znaczenia ‘zdolny do pracy; pracowity’ w niektórych językach powstały znaczenia odnoszące się do zdolności umysłowych (pol. daw. *dzielny* ‘rozsądny, roztropny’, ros. *дельный* ‘ts.’).

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

16A.1. *mʔdrʔ

MĄDRY psł. ← MYŚLĄCY etym.

16A.2. *umʔnʔ

MĄDRY psł. ← DOZNAJĄCY ZMYSŁOWO etym.

16A.3. *kovaʔnʔ

MĄDRY strus., rus.-csł. ← ZRĘCZNY psł. ← WŁAŚCIWY KOWALOWI strukt.

16A.4. *chytrʔ

MĄDRY psł. ← SPRYTNY psł. ← PRZEBIEGŁY psł. ← SZYBKI psł. ← CHWYTNY strukt.

16A.5. **bystrǫ*

16A.5.1.

MĄDRY psł. ← PRZEJRZYSTY psł. ← SZYBKI psł.

albo

16A.5.2.

MĄDRY psł. ← SZYBKI psł.

16A.6. **zǫlǫ*

MĄDRY ros. dial. ← *INTENSYWNY(?) ← ZŁY psł.

16A.7. **dǣlnǫ*

MĄDRY pol., ros. ← ZDOLNY DO PRACY psł. ← ZWIĄZANY Z PRACĄ strukt.

Motywacje pojęcia ‘mądry’ są związane ze wszystkimi sferami bytu człowieka: z myśleniem¹⁷⁵ (**mǫdrǫ*), z odczuwaniem (**umǫnǫ*) i wreszcie z różnymi rodzajami działalności fizycznej, gdzie przymioty fizyczne, jak szybkość (**bystrǫ*, **chyrǫ* – motywacja pośrednia), znajomość rzemiosła (**kovarǫnǫ* – motywacja pośrednia) czy w ogóle zdolność do pracy (**dǣlnǫ*) są przeniesione na sferę umysłową. Motywacją bezpośrednią jest zapewne w obu powyższych wypadkach wprawa, umiejętność, ale także przebiegłość, spryt. Próba objaśnienia pośredniej motywacji pojęcia ‘mądry’ przez ‘zły’ została przedstawiona powyżej.

16B. GŁUPI

16B.1. **glupǫ*

Znaczenie etymologiczne ‘zgnieciony; ściśnięty’

Najprawdopodobniej z postaci nominalnej **glou-po-* (podobnie jak **gluchǫ* < **glou-so-*), od pie. **g(a)leu-*, co od pierwotnego **gel-* ‘gnieść, ścisnąć, utykać’, rozszerzonego determinantem *-eu-*. Mniej prawdopodobny związek z psł. **glumǫ* ‘żart, szyderstwo’, opartym prawdopodobnie na pie. **g^hleu-* ‘weselić się; żartować’ (por. Sławski 1, 296). Oba ujęcia stara się połączyć Čop 1973: 45–46.

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘głupi’

Znaczenie ‘głupi’ zachowało się we wszystkich językach słowiańskich. Być może jako pierwotne należy rekonstruować znaczenie ‘ciemny’ (por.

¹⁷⁵ Ta oczywista sfera motywacyjna jest charakterystyczna przede wszystkim dla derywatów powstałych niezależnie w różnych językach słowiańskich.

ros. dial. *глу́ная* noc ‘ciemna noc’, podobnie w ukr. i brus.), oparte – jak w rozwoju semantycznym pokrewnego **gluchъ* ‘głuchy’ – na ograniczeniu możliwości doznań zmysłowych przez zatkanie, ścisnięcie, zgniecenie.

Znaczenia innowacyjne

Powszechnym znaczeniem innowacyjnym jest ‘szalony’ (np. pol. *głupi*, czes. dial. *hloupý*, ros. *глу́ный*) jako rozszerzenie sfery pojęciowej odnoszącej się do braku rozumu. Inny kierunek rozwoju jest widoczny w ‘nieważny’ (np. pol. *głupi*, ślc. *hlupý*, srb. *glûp*), skąd inne określenia człowieka o małej wartości, np. ros. dial. *глу́ный* ‘marny, lichy; słaby’, ‘prosty’ > ‘grubiański’; ‘naiwny’ > ‘niedojrzały’. Podobny przebieg miał zapewne rozwój znaczenia kontynuantu połabskiego *glajpě* ‘młody’.

16B.2. **topъ*

Znaczenie etymologiczne – niepewne

Formalnie najbardziej prawdopodobne wydaje się, że psł. **topъ* jest kontynuantem formy nominalnej do pie. **temp-* ‘naciągać’, por. lit. *tempti temptiù* ‘naciągać’, co jednak trudno uzasadnić semantycznie. Uderza identyczność znaczeniowa z pragerm. **stumpa-* (niem. *stumpf*, niderl. *stump*), które musi być jednak sprowadzane do formy praindoeuropejskiej ze spółgłoską dźwięczną. Bliskie semantycznie jest też pragerm. **stumma-* ‘niemy’, w którym zmiany asymilacyjne nie pozwalają na stwierdzenie pierwotnej barwy samogłoski¹⁷⁶. W obu wypadkach pozostaje jednak problem nagłosowego *s-* w germańskim, które, jeśli opowiemy się za pokrewieństwem z psł. **topъ*, należałoby potraktować jako *s-* mobile.

Znaczenia oparte na kontynuantach ‘tępy, nieostry’, ‘głupi(?)’

Podstawowym znaczeniem zachowanym powszechnie w językach słowiańskich jest ‘tępy, nieostry’ (np. pol. *tępy*, czes. *tupý*, śln. *tóp*, ros. *мыно́у*). Znaczenie ‘niezdolny; głupi’ także jest ogólnosłowiańskie. Trudno zdecydować, czy innowacja ta wytworzyła się jeszcze w prasłowiańskim, czy jako produktywna również poza granicami słowiańszczyzny powstała w późniejszych czasach. Ta sama metafora widoczna jest w powstaniu innych znaczeń, np. w języku czeskim odnoszących się do niskiego stopnia czegoś, zwłaszcza o zmysłach, np. ‘słaby, o słuchu, węchu, pamięci itp.’.

¹⁷⁶ Por. zestawienie z psł. **topъ* rekonstruowanej pragerm. formy obocznej ***stumba-* (Heidermanns 564).

16B.3. *dur̥/*dur̥n̥

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘wiejący, związany z wiatrem’(?) (zob. GWAŁTOWNY, 10A.5, s. 231)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘wzburzony, gwałtowny; porywczy’, płn. ‘szalony’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘szalony’ można uznać za wspólną innowację północnosłowiańską, wytworzoną jeszcze może za czasów wspólnoty. Później nastąpiło przeniesienia dominanty i zmiana znaczenia, np. pol. *durny* z ‘szalony’ > ‘głupi; ograniczony; niedorozwinięty umysłowo’.

16B.4. *bujb

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.6, s. 231)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘nadmiernie rozwinięty; gwałtownie rosnący; obfity’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie innowacyjne ‘głupi’, oparte na ogniwie poprzedzającym ‘szalony’, jest zanotowane już w najwcześniejszych stadiach języków: scs. *bujb* ‘głupi, szalony’, strus. *буйб* ‘śmiały; szalony; głupi’.

16B.5. *bolg̥

Znaczenie etymologiczne – niepewne ‘błyszczący, lśniący’(?) (zob. MIŁY, 2A.2, s. 127)

Znaczenia oparte na kontynuatach ‘dobry, miły, przyjemny’, ‘szczęśliwy, pomyślny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Ros. *благóу* (forma południowosłowiańska pochodzenia cerkiewnego zamiast *блогóу*) ‘głupi, narwany’ obok ‘dobry, zacny; szczęśliwy’. W grę wchodzi dwie możliwości. Albo pośrednictwo niezauważonego znaczenia ‘naiwny’ (por. czes. *bláhový* ‘ts.’, derywat od *blaho* < **bolgo* ‘dobro; szczęście, pomyślność’), albo rozwój od ‘szczęśliwy; błogosławiony’ do ‘szalony’, co niegdyś mogło być motywowane kulturowo, jednak dziś jest rozumiane raczej jako eufemizm.

16B.6. *dik̥

Znaczenie etymologiczne – niejasne (zob. GWAŁTOWNY, 10A.7, s. 232)

Znaczenie oparte na kontynuantach ‘nieużytkowany przez ludzi’ > ‘nie-oswojony’ > ‘gwałtowny’ (jw.)

Znaczenia innowacyjne

Znaczenie ‘głupi’ ros. dial. *дикуи* ma najprawdopodobniej za podstawę znaczenie ‘nieudomowiony; nieoswojony’, co jest umotywowane antropocentryczną oceną rzeczywistości. Jednak ze względu na powszechny rozwój semantyczny ‘szalony’ > ‘głupi’ należy wziąć też pod uwagę możliwość rozwoju: ‘dziki’ > ‘gwałtowny’ > ‘szalony’ > ‘głupi’.

PODSUMOWANIE ZMIAN ZNACZENIOWYCH

16B.1. **glupъ*

16B.1.1.

GŁUPI psł. ← NIEDOSTĘPNY etym. ← ZATKANY etym.

albo

16B.1.2.

GŁUPI psł. ← ŚMIESZNY etym.

16B.2. **topъ*

GŁUPI og. ← NIEOSTRY psł.

16B.3. **durъnъ*

GŁUPI płn. ← SZALONY pol., ros., ukr. ← GWAŁTOWNY etym.

← ZWIĄZANY Z WIATREM(?) etym.

16B.4. **bujъ*

GŁUPI strus., ros., ukr. ← SZALONY wsch. ← GWAŁTOWNY psł.

← NADMIERNIE ROZWINIĘTY psł.

16B.5. **bolgъ*

16B.5.1.

GŁUPI ros. ← *NAIWNY ← ŁAGODNY psł. ← LŚNIAĆCY(?) etym.

albo

16B.5.2.

GŁUPI ros. ← SZALONY ros. ← BŁOGOSŁAWIONY ← SZCZĘŚLIWY psł.

16B.6. **dikъ*

16B.6.1.

GŁUPI ros. dial. ← NIEOSWOJONY psł.

albo

16B.6.2.

GLUPI ros. dial. ← SZALONY ros. dial. ← GWAŁTOWNY psł.
← NIEOSWOJONY psł.

Wśród motywacji pojęcia ‘głupi’ wyraźnie wydziela się szaleństwo (**durьnъ*, **bujь*, **bolgъ*, **dikъ* – motywacja alternatywna), które w dwóch bądź trzech przypadkach (**durьnъ*, **bujь*, ewentualnie **dikъ*) jest motywowane przez gwałtowność. Wskazuje to wyraźnie na motywowanie głupoty brakiem rozważli. Zdecydowanie odróżniają się od tej motywacji motywacje związane z ograniczeniem¹⁷⁷, spowodowanym czy to brakiem dostępu (**glupъ*), czy odpowiedniego narzędzia (**topъ*). W jeszcze innym polu plasuje się motywacja oparta na naiwności jako skutku głupoty. Nazwy z tej grupy znaczeniowej mogą być wdzięcznym polem badań nad utrzymaniem się wartości etymologicznych w konotacjach wyrazu.

¹⁷⁷ Motywacja przez ograniczenie jest typowa dla późniejszych nieanalizowanych w pracy derywatów (por. Jakubowicz 2004: 96–100).

Rozdział siódmy

SŁOWNIK ZMIAN SEMANTYCZNYCH

Słownik zmian semantycznych jest z założenia indeksem onomazjologicznym, przy czym materiał zawarty w tym indeksie może być posegregowany albo z uwagi na pojęcia docelowe (tu podstawą porządku są znaczenia otrzymane – motywowane), albo z uwagi na pojęcia wyjściowe (podstawą układu są znaczenia motywujące, zwane inaczej motywacjami semantycznymi¹⁷⁸). Autorzy badań diachronicznych nad zmianami znaczeń decydują się na jeden z tych porządków, zwykle według znaczenia docelowego, o czym szerzej piszę w opisie dotychczasowych badań nad paralelami rozwoju znaczeniowego.

Niniejsza próbka słownika obejmuje w istocie dwa słowniki o układzie onomazjologicznym, jeden uporządkowany według pojęć docelowych, drugi według pojęć wyjściowych. Kolejność w słowniku uporządkowanym według pojęć docelowych jest analogiczna do kolejności rozdziałów materiałowych, która została tu zachowana ze względu na czytelnika owych rozdziałów. Jednakże uważam, że w słowniku opartym na większym korpusie zmian semantycznych korzystne będzie zrezygnowanie z przemiennego układu grup znaczeniowych (wyrazów o antonimicznych znaczeniach).

Słownik onomazjologiczny uporządkowany według pojęć wyjściowych, uzyskany na materiale mojej pracy, jest zbliżony z pozoru do słowni-

¹⁷⁸ Zgodnie z założeniem przyjętym na początku pracy, gdy używam terminu **pojęcie**, mam na myśli całą grupę wyrazów o jednym znaczeniu, natomiast terminu **znaczenie** używam w odniesieniu do poszczególnych leksemów.

ka semazjologicznego, ponieważ w roli pojęć wyjściowych w danej grupie stosunkowo często występują te same leksemy prasłowiańskie¹⁷⁹. Taki stan wynika z ograniczonej, siłą rzeczy, liczby leksemów, które weszły w skład słownika. Im większa będzie ich liczba, tym łatwiej będzie skomponować grupy pojęciowe. W obecnym kształcie grupy te są bardzo rozdrobnione, ponieważ nie motywacja wyjściowa, ale znaczenie docelowe decydowało o doborze leksemów.

W słowniku jako wyjściowe, to jest motywujące, umieszczam nie tylko znaczenia prasłowiańskie, ale także te, które motywowały kolejne ogniwa łańcucha znaczeniowego w całym procesie rozwojowym. Jest to zgodne z założeniami mojej pracy, a więc z rekonstrukcją kolejnych powstających znaczeń: od etymologicznego przez strukturalne do znaczeń rekonstruowanych na podstawie znaczeń kontynuantów i dalej, aż do znaczeń innowacyjnych powstałych po rozpadzie wspólnoty prasłowiańskiej. W słowniku są uwzględniane zarówno znaczenia motywujące bezpośrednio, jak i pośrednio. Stąd niejednokrotnie zaskakujące zestawienia typu: motywacje przez pojęcia antonimiczne, np. 'dobry' przez 'zły' czy 'ładny' przez 'wstrętny'. Zresztą właśnie tak paradoksalne zestawienia najlepiej uzasadniają tworzenie słowników paraleli semantycznych. Sama możliwość odśledzenia w nich motywacji wynikających z ciągów rozwojowych jest przydatna, ale nie wystarcza do rozwikłania najbardziej skomplikowanych zagadek etymologicznych. Najwięcej takich nieoczekiwanych motywacji wiąże się ze znaczeniami etymologicznymi, które w zastosowanym przeze mnie schemacie nietrudno znaleźć wśród pozostałych, ponieważ zostały zapisane w formie czasownikowej, a nie, jak pozostałe, w przymiotnikowej. Należy zauważyć, że w tej grupie znaczeń znajduje się najwięcej leksemów, którym towarzyszy znak zapytania. Oznacza on zwykle te przypadki, gdy rekonstrukcja znaczenia etymologicznego jest oparta na niepewnych czy wręcz wątpliwych podstawach. Innym powodem zastosowania znaku zapytania jest brak pewności co do przebiegu rozwoju semantycznego. W każdej z tych sytuacji powody użycia znaku zapytania można znaleźć w materiałowej części pracy.

Odrębnym problemem jest uporządkowanie pojęć w indeksie ułożonym według porządku nie alfabetycznego, ale onomazjologicznego. A po-

¹⁷⁹ W przedstawionym modelu słownika wszystkie leksemy zostały przytoczone w formie prasłowiańskiej. W słowniku, w którym materiał byłby bardziej zróżnicowany, celowe będzie podawanie realnie zaświadczonych form wyrazów.

nieważ autor indeksu zmian semantycznych boryka się z takimi samymi problemami jak autor każdego słownika onomazjologicznego, nie ma potrzeby szczegółowego przedstawiania tu tych problemów. Praktyczne rozwiązania, na które się zdecydowałam, są widoczne w obu częściach przedstawionego słownika, szczególnie zaś w słowniku ułożonym według pojęć wyjściowych, w którym pojęcia są znacznie bardziej zróżnicowane i wskutek tego trudniejsze do uporządkowania. Należy też dodać, że nie każde znaczenie uwypuklone w „podsumowaniach zmian znaczeniowych” znalazło się w słowniku. Zrezygnowałam z umieszczenia tam znaczeń, które były mało wyraziste i z trudem tylko dałyby się włączyć w schemat drugiego z indeksów – według pojęć wyjściowych. Mogłam sobie pozwolić na takie arbitralne rozwiązanie, ponieważ przedstawiony słownik jest próbą słownika motywacji semantycznych, inaczej: propozycją, która jest dana czytelnikowi pod rozwagę. Uwzględnienie w nim każdego ze znaczeń nie jest więc jego najważniejszym celem.

1. Słownik onomazjologiczny w układzie według znaczeń otrzymanych

Wielkimi literami są zapisane pojęcia **OTRZYMANE**, małymi literami **pojęcia wyjściowe**. Zapisane kursywą *leksemy prasłowiańskie*, które następują po pojęciach wyjściowych, realizują dany schemat rozwoju semantycznego.

1A. DOBRY

położenie

dopasowany **dobrǫ* **lěpǫ* **godbǫ*

ułożony po kolei **rǫdbǫ* **rědbǫ* **ladbǫ*

wygląd

ładny **krasbǫ*

kolorowy **krasbǫ*

łśniący **bolgǫ*(?)

cechy fizyczne

duży **bol'bjǫ* **drěčbǫ*

silny **bol'bjǫ* **drěčbǫ* **čilǫ*

zdrowy *čilʷ
sprawny *dělʷnʷ *chytrʷ
szybki *chytrʷ

cechy charakteru

pracowity *dělʷnʷ
dumny *grdʷ

ocena

przyjemny *bolgʷ
ładny *krasʷnʷ *bolgʷ
wspaniały *grdʷ

związek

z pniem drzewa *drěčʷnʷ
z pracą *dělʷnʷ

czynności i stany

chwycić *chytrʷ
przyklejać *lěpʷ

1B. ZŁY

wygląd

czerwony *rʷdʷavʷ
lśniący *bolgʷ(?)

cechy fizyczne

krzywy *zʷlʷ
płaski(?) *plochʷ
słaby *lochʷ *bolgʷ *slabʷ *chudʷ(?)
mały *chudʷ
nie trwały *marʷnʷ *polchʷ
ostry *bridʷkʷ
luźny *slabʷ

temperament

gwałtowny *durʷnʷ
szalony *bolgʷ *durʷnʷ
natchniony *bolgʷ

cechy charakteru

łagodny *bolgʷ
dumny *grdʷ

ocena

wstrętny *gnusɔnɔ *gadɔnɔ *bridɔkɔ
przykry *bridɔ/*bridɔkɔ
przyjemny *bolgɔ
wyróżniony *bolgɔ
głupi *durɔnɔ
prymitywny *durɔnɔ
bezwartościowy *marɔnɔ *darɔmɔnɔ *rɔd'avɔ *chudɔ
biedny *bɛdɔnɔ *chudɔ(?)
straszny *grozɔnɔ

inne

nieparzysty *lichɔ
pozostały *lichɔ
nieprawdziwy *marɔnɔ

związek

z wiatrem *durɔnɔ

czynności i stany

ruszać się *polchɔ
uciekać *polchɔ
ciąć *bridɔkɔ
marzyć *marɔnɔ
darować *darɔmɔnɔ
zmuszać *bɛdɔnɔ
psuć (się) *rɔd'avɔ *chabɔ(?)
rdzewieć *rɔd'avɔ

2A. MIŁY

położenie

dopasowany *godɔnɔ *dobrɔ *lɛpɔ
ułożony po kolei *lagodɔnɔ(?)

wygląd

kolorowy *krasɔnɔ
lśniący *bolgɔ(?)

cechy charakteru

spokojny *lagodɔnɔ
łagodny *nɛżɔnɔ

ocena

dobry *dobrɔ *lěpɔ *godɔnɔ

kochany *dorgɔ

ładny *lěpɔ

drogi *dorgɔ

czynności i stany

trzymać *jɔtɔnɔ *dorgɔ

dotykać *jɔtɔnɔ

2B. NIEPRZYJEMNY

położenie

położony naprzeciw *protivɔnɔ

cechy fizyczne

krzywy *zɔlɔ

stromy *prikɔ

brudny *skvŋnɔ

owrzodziały *vrědɔnɔ

temperament

gwałtowny *durɔnɔ

cechy charakteru

dumny *grɔɔ

ocena

zły *durɔnɔ *zɔlɔ

wstrętny *mŋzɔkɔ *skvŋnɔ *vrědɔnɔ

groźny *grozɔnɔ

wrogi *protivɔnɔ

trudny *prikɔ

inny *protivɔnɔ

związek

z wiatrem *durɔnɔ

czynności i stany

psuć *skvŋnɔ(?)

szkodzić *vrědɔnɔ

3A. ŁADNY

położenie

dopasowanie *lěpɔ *godɔnɔ

ułożenie po kolei *rędbnō *ladbnō

wygląd

czerwony *krasbnō

różnokolorowy *krasbnō *pěknō/*pěkrō

wystrojony *gyzdavō

gładki *gladōkō

brzydki *gyzdavō

cechy fizyczne

duży *zōlō *drěčbnō *grozbnō

wysoki *drěčbnō

cienki *drěčbnō

zgrabny *ladbnō

pulchny *kyprō

gładki *gladōkō

krzywy *zōlō

cechy charakteru

dumny *grdō

ocena

brzydki *gyzdavō

zły *zōlō

wspaniały *grdō

dobry *dělbnō

związek

z pniem drzewa *drěčbnō

z pracą *dělbnō

3B. BRZYDKI

cechy fizyczne

słaby *marbnō

chudy *chudō(?)

chory *chvorō

szorstki *grōbō

ostry *bridōkō

zgniły *mǫzōkō

temperament

gwałtowny *durbnō

cechy charakteru

dumny *grdɔ

ocena

wstrętny *bridɔkɔ *gnusɔnɔ *grozɔnɔ *grdɔ *gadɔnɔ *gydɔkɔ *gyzdavɔ
*mfzɔkɔ *rɔžɔnɔ

zły *marɔnɔ *chudɔ(?) *durɔnɔ

groźny *grozɔnɔ *grdɔ

śmieszny *rɔžɔnɔ

związek

z wiatrem *durɔnɔ

czynności

ciąć *bridɔ/*bridɔkɔ

kręcić *rɔɔɔ

4A. WYSOKI

położenie

na wierzchu *vysokɔ

cechy fizyczne

duży *bol'bjɔ *dɔžɔ *golɛmɔ *velɔ/*velikɔ

silny *bol'bjɔ *dɔžɔ *golɛmɔ *velikɔ

związek

z pniem drzewa *drɛčɔnɔ

czynności i stany

sięgać *dosɔžɔ

4B. NISKI

położenie

ułożony po kolei *rɔdɔnɔ

na dole *nizɔkɔ

cechy fizyczne

mały *malɔ *krɔɔɔ *kɔnɔ

krępy *krɔɔɔ

uszkodzony *kɔnɔ

ocena

odpowiedni *rɔdɔnɔ

czynności i stany

kurczyć się *krɔpɔ

ciąć *kɪnɔ

5A. GRUBY

położenie

w środku *jɛdrɔ(?)

cechy fizyczne

duży *jɛdrɔ(?)

silny *debelɔ *sporɔ *tɔgɔ *jɛdrɔ(?)

krępy *krɔpɔ/*krɔpɔnɔ

nabrzmiały *jɛdrɔ(?) *tɪstɔ

gładki *gladɔkɔ

szorstki *grɔbɔ *grubɔ

skurczony *krɔpɔ/*krɔpɔnɔ

tłusty *gladɔkɔ *rychlɔ

pulchny *rychlɔ

czynności i stany

kręcić *grɔbɔ(?) *grubɔ(?)

udać się sporɔ

5B. CHUDY

położenie

ułożony po kolei *lagodɔnɔ(?)

cechy fizyczne

słaby *libɔ *slabɔ *chudɔ(?)

mały *chudɔ(?)

pusty *tɔščɔ

chory *chvorɔ

delikatny *lagodɔnɔ

luźny *slabɔ

ocena

zły *chudɔ(?)

nędry *tɔščɔ *chudɔ(?) *sɔkromɔnɔ(?)

związek

z cienką gałązką *šibɔkɔ

czynności i stany

macać *ščuplǝ

szczypać *ščuplǝ

ciąć *ščuplǝ(?) *sǝkromǝnǝ(?)

6A. SILNY

położenie

w środku *jǝdrǝ(?)

cechy fizyczne

duży *drǝčǝnǝ

napięty *silǝnǝ tǝgǝ(?)

twardy *krǝpǝ/*krǝpǝkǝ *tǝgǝ(?) *krǝtǝ *storǝ *čǝfstǝ(?)

gęsty *čǝfstǝ(?)

gruby *jǝdrǝ(?)

zdrowy *sǝdorǝnǝ

sztwywny *storǝnǝ

wiek

młody *jarǝ

temperament

gwałtowny *polchǝ

jurny *jarǝ

szybki *chyrǝ *polchǝ

żwawy *bǝdrǝ *čilǝ *jarǝ

rześki *čilǝ

cechy charakteru

srogi *strogǝ

pracowity *dǝlǝnǝ

ocena

odpowiedni *dobǝ

nadmierny *lichǝ

groźny *strogǝ

inne

obfity/wydajny *sporǝ

związek

z pniem drzewa *drǝčǝnǝ

z pracą *dǝlǝnǝ

z dobrym drewnem *sǝdorǝnǝ

czynności i stany

chwycić *chyr̥t̥o

biec *p̥olch̥o

naciskać *d̥oʒ̥b̥

bić *č̥ř̥stv̥o(?)

splatać/skręcać *č̥ř̥stv̥o *kr̥oʦ̥o

kręcić *kr̥oʦ̥o

wytrzymać *kr̥ěp̥ok̥o *č̥ř̥stv̥o(?)

drętwieć *stor̥b̥o

udać się *spor̥o

odpoczywać *čil̥o

stać na straży *stroʒ̥o

dbać *stroʒ̥o

6B. SŁABY

położenie

ułożony po kolei *lagod̥bn̥o(?)

wygląd

łśniący *bol̥ʒ̥o(?)

wiek

stary *vet̥och̥o

cechy fizyczne

cienki *š̥ib̥ok̥o *vet̥och̥o

łuzny *slab̥o *kypr̥o *r̥ochl̥o *rychl̥o

kruchy *chud̥o(?)

chudy *chud̥o

pusty *oʦ̥tbl̥o

zmęczony *m̥oɖbl̥o

smak

kwaśny *chab̥o(?)

temperament

powolny *m̥oɖbl̥o

cechy psychiczne

łagodny *bol̥ʒ̥o *lagod̥bn̥o *něž̥bn̥o

ocena

zły *loš̥b̥ *chab̥o/*chab̥bn̥o *chud̥o(?)

nieważny *glup̥o *bol̥ʒ̥o

głupi *glupɔ

związek

z cienką gałązką *šibɔkɔ

czynności i stany

kipieć *kypɔ

próchnieć *ɔtɔɓɔ

gnić *drɛchlɔ(?)

więdnąć *vɛdlɔ

zwisać *slabɔ

chwiać się *rɔchlɔ *rychlɔ *klɛkavɔ

giąć się *chylɔ *klɛkavɔ

pochylać *chylɔ

7A. ZDROWY

położenie

ułożony po kolei *rɔdɔnɔ

wygląd

łśniący *bolɔɔ(?)

cechy fizyczne

silny *storɔɔ *rɔdɔɔ *krɛpɔkɔ

twardy *storɔɔ

sztywny *storɔɔ

cały *cɛɓɔ *čitavɔ

temperament

żwawy *rɔdɔɔ *čilɔ

rześki *čilɔ

ocena

odpowiedni *rɔdɔɔ

czynności

odpoczywać *čitavɔ

drętwieć *storɔɔ

związek

z dobrym drewnem *sɔdorvɔ

7B. CHORY

wygląd

łśniący *bolɔɔ(?)

cechy fizyczne

słaby *kypɾɔ *chudɔ *chylɔ *ɔtɨɨɔ *bolgɔ *slabɔ
luźny *slabɔ

temperament

szalony *durɔnɔ

ocena

zły *durɔnɔ *plochɔ *lošɔ *bědɔnɔ

czynności i stany

marszczyć (się) *skɾɔbɔnɔ(?)

kręcić *skɾɔbɔnɔ(?)

ciąć/ranić *skɾɔbɔnɔ(?) *chvorɔ

8A. MŁODY

położenie

w środku *jɛdrɔ(?)

cechy fizyczne

delikatny *moldɔ

miękki *moldɔ

sprawny *jɛdrɔnɔ

gruby *jɛdrɔnɔ(?)

cechy charakteru

głupi *glupɔ

temperament

jerny *jarɔ(?)

żwawy *jarɔ(?)

ocena

niedoświadczony *glupɔ

głupi *glupɔ

związek

z wiatrem *durɔnɔ

z wiosną *jarɔ

8B. STARY

wygląd

siwy *šɛdivɔ

lśniący *bolgɔ(?)

cechy fizyczne

duży *dosogō

silny *starō

słaby *dręchlō *bolgō *chylō

zgięty *chylō

zgniły *dręchlō(?)

wiek

dorośli *starō *dosogō

cechy charakteru

łagodny *bolgō

prosty *durōnō

głupi *durōnō

wprawny *dosogō

ocena

zły *durōnō

przyjemny *bolgō

związek

z wiatrem *durōnō

czynności

sięgać *dosogō

9A. SZYBKI

położenie

w środku *jēdrō(?)

cechy fizyczne

gruby *jēdrō(?)

silny *jēdrō

obfity *sporō

ostrzy *lutō

wydajny *sporō

temperament

gwałtowny *ēglō *šibōkō *bystrō *lutō *prōdō/*prōdōkō

żwawy *čilō *bōdrō

rześki *čilō

cechy charakteru

czujny *bōdrō

gorliwy *gorlivō

czynności i stany

ruszać (się) *rychlō *naglō(?)

chwycić *chytō

skakać *prōdō/*prōdōkō

płynąć *bystrō

ciąć *lutō

czuwać *bōdrō *budōnō

odpoczywać *čilō

9B. POWOLNY

cechy fizyczne

słaby *dręchlō

luźny *lěnb/*lěnivō

temperament

spokojny *tichō

cechy charakteru

leniwy *lěnivō

inne

swobodny *volōnō

czynności i stany

więdnąć *vędlō

10A. GWAŁTOWNY

cechy fizyczne

silny *ęglō *šibōkō

obfity *bujōnō

ostry *lutō

temperament

szybki *rychlō

żwawy *rychlō

wściekły *lutō

gorliwy *kyprō

cechy charakteru

śmiały *naglō(?)

ocena

straszny *grozōnō

nioswojony *divō/*dikō

związek

z wiosną *jarɔ(?)

z wiatrem *durɔ/*durɔnɔ(?)

czynności i stany

gniewać się *lutɔ

ruszać się *naglɔ(?)

kipieć *kyprɔ

kręcić *krɔtɔ

skakać *prɔdɔ/*prɔdɔkɔ

biec *pɔlchɔ

rosnąć *bujɔ *bujavɔ *bujɔnɔ

ciąć *lutɔ

10B. SPOKOJNY

położenie

ułożony po kolei *lagodɔnɔ(?)

ułożony porządnie *kludɔnɔ

cechy fizyczne

słaby *lagodɔnɔ(?)

czysty *kludɔnɔ

cechy charakteru

łagodny *mirɔnɔ *krotɔkɔ

płochliwy *plochɔ

cechy umysłowe

mądry *mɔdrɔ

związek

ze światem zwierzęcym

oswojony *jɔtɔnɔ

inne

cisza *tichɔ

czynności i stany

odpoczywać *pokoɔjɔnɔ

trzymać/brać *jɔtɔnɔ

bić *krotɔkɔ

11A. WESOŁY

położenie

ułożony po kolei *rɔdɔnɔ

cechy fizyczne

silny *dɔʒb *čʃstvb

zgrabny *drěčbnɔ

smukły *drěčbnɔ

wysoki *drěčbnɔ

zwały *bɔdrɔ/*budbnɔ *čilɔ *dɔʒb *čʃstvb *jarɔ *rɔdɔ

cechy charakteru

czujny *bɔdrɔ/*budbnɔ

ocena

dobry *veselɔ

odpowiedni *rɔdɔ

związek

z pniem drzewa *drěčbnɔ

z wiosną *jarɔ *veselɔ(?)

stany

bić *čʃstvb(?)

odpoczywać *čilɔ

11B. SMUTNY

cechy fizyczne

niedoleźny *dręselɔ *drěchlɔ(?)

ocena

groźny *grozbnɔ

związek

z jadem *ědbnɔ

czynności i stany

marszczyć (się) *skʃbbnɔ(?)

kręcić *skʃbbnɔ(?)

ciąć *skʃbbnɔ(?)

ryczeć/plakać *revbnɔ

mącić *sɔmɔtbnɔ

12A. SROGI

cechy fizyczne

ostry *bridɔkɔ *lutɔ

stromy *prikɔ

twardy *čʃstvb *krɔtɔ

krzywy *zɔlɔ

cechy charakteru

nieczuły *čřstṽ

zuchwały *gr̃d̃

dumny *gr̃d̃

dbały *strog̃

okrutny *kr̃t̃ *lut̃

temperament

gwałtowny *jar̃(?) *dur̃ñ *pr̃d̃

jurny *jar̃(?)

ocena

zły *z̃l̃

trudny *prik̃r̃

groźny *groz̃ñ *gr̃d̃

związek

z gadem *gad̃ñ

czynności i stany

gniewać się *z̃l̃

straszyć *groz̃ñ *gr̃d̃

stać na straży *strog̃

bić *brid̃/*brid̃k̃ *lut̃ *čřstṽ

kręcić *kr̃t̃

12B. ŁAGODNY

położenie

ułożony po kolei *lagod̃ñ(?)

wygląd

lśniący *bol̃(?)

cechy fizyczne

słaby *lagod̃ñ

delikatny *mil̃

temperament

spokojny *m̃odr̃ *lagod̃ñ *mir̃ñ

cechy charakteru

nieśmiały *polch̃

bojaźliwy *polch̃

pokorny *pokor̃ñ

cechy umysłowe

mądry *mōdrō

ocena

przyjemny *bolgō

miły *bolgō *milō *mirōnō

czynności

oswoić *krotōkō

trzymać *jōmōnō(?)

karać *pokorōnō

bić *krotōkō

uciekać *polchō

13A. ŚMIAŁY

cechy fizyczne

silny *bujō/*bujōnō *drēčōnō *dob'ō *lichō *lutō(?)

duży *drēčōnō

ostry *chorbrō(?) *lutō

temperament

gwałtowny *bujō *bystrō *jarō *prōdōkō

dziki *bujō/*bujōnō

szybki *rychlō

źwawy *rychlō

waleczny *dělōnō

cechy charakteru

zuchwały *gřdō

pyszny *gřdō

dumny *gřdō

srogi *chorbrō(?) *lutō

ocena

odpowiedni *dob'ō

zdatny *dělōnō

związek

z pniem drzewa *drēčōnō

z pracą *dělōnō

czynności

czuwać *bōdrō

bić *chorbrō(?) *lutō

13B. STRACHLIWY

temperament

gwałtowny *durɔnɔ *prɔdɔ
dziki *durɔnɔ *dikɔ *divɔ *pɔlchɔ
leniwy *lɛnivɔ
powolny *lɛnivɔ

ocena

zły *chabɔ

związek

z wiatrem *durɔnɔ

czynności i stany

skakać *prɔdɔ
biec *pɔlchɔ
ruszać się *pɔlchɔ

14A. DUMNY

cechy fizyczne

silny *bɔdrɔ
żwawy *bɔdrɔ
twardy *krɔtɔ
sztywny *krɔtɔ
nabrzmiały *pyšɔnɔ

cechy charakteru

śmiały *bujɔnɔ *jarɔ *bɔdrɔ
zuchwały *bujɔnɔ *jarɔ *bɔdrɔ

temperament

gwałtowny *bujɔnɔ *durɔnɔ *jarɔ
szalony *durɔnɔ
jurny *jarɔ(?)

związek

z wiatrem *durɔnɔ
z wiosną *jarɔ

czynności i stany

kręcić *krɔtɔ
czuć *bɔdrɔ
dmuchać *pyšɔnɔ

14B. POKORNY

cechy charakteru

umiarkowany *sɔkromɔnɔ(?)

łagodny *mirɔnɔ

czynności i stany

karąć *pokoɔnɔ

bić *krotɔkɔ

ciąć *sɔkromɔnɔ(?)

15A. PILNY

cechy fizyczne

gorący *gorlivɔ

silny *ɛglɔ

jednolity *ščirɔ

temperament

gwałtowny *ɛglɔ

gniewny *zɔlɔ

żwawy *bɔdrɔ *čilɔ

rześki *čilɔ

gorliwy *ɛglɔ *snažɔnɔ *revɔnɔ *gorlivɔ *ščirɔ *sporɔ

inne

wydajny *sporɔ

obfity *sporɔ

jednolity *ščirɔ/*čirɔ

cechy charakteru

szczerzy *ščirɔ

pracowity *dělɔnɔ

czujny *bɔdrɔ

staranny *snažɔnɔ *skɣbɔnɔ

troskliwy *skɣbɔnɔ

smutny *skɣbɔnɔ

ocena

zły *zɔlɔ

związek

z pracą *dělɔnɔ

czynności i stany

ryczeć *revbno/*revbniv

popędzać *pilbno

ciąć *ščir

marszczyć *skrbno(?)

kręcić *skrbno(?)

odpoczywać *čil

15B. LENIWY

wygląd

brzydki *gyzdav

cechy fizyczne

słaby *vędl

luźny *lęno/*lęniv

ocena

wstrętny *gnusbno *gyzdav

zły *loš

czynności

więdnąć *vędl

gnić *mǫzliv

16A. MĄDRY

cechy fizyczne

krzywy *zvl

szybki *chytr

zręczny *kovarbno

wprawny *kovarbno

cechy charakteru

sprytny *chytr

podstępny *kovarbno

ocena

zły *zvl

związek

z pracą *dělbn

z kowalem *kovarbno

czynności i stany

chwycić *chytr

bić *kovanɔnɔ
czuć *umɔnɔ
myśleć *mɔdrɔ

16B. GŁUPI

położenie

brak dostępu *glupɔ

wygląd

łśniący *bolgɔ(?)

cechy fizyczne

tępy *tɔpɔ

obfity *bujɔ

temperament

gwałtowny *durɔnɔ *bujɔ

szalony *durɔnɔ *bujɔ *bolgɔ(?)

cechy charakteru

naiwny *bolgɔ

stany ducha

szczęśliwy *bolgɔ

ocena

dobry *bolgɔ

błogosławiony *bolgɔ

śmieszny *glupɔ(?)

związek

z wiatrem *durɔ/*durɔnɔ(?)

czynności i stany

zatykać *glupɔ

rozwijać się *bujɔ

2. Słownik onomazjologiczny w układzie według znaczeń wyjściowych

Wielkimi literami są zapisane pojęcia **WYJŚCIOWE**, małymi literami **pojęcia otrzymane**. Zapisane kursywą *leksemy prasłowiańskie* realizują dany schemat rozwoju semantycznego.

POŁOŻENIE

NAPRZECIWIW

nieprzyjemny **protivъnъ*

W ŚRODKU

gruby **jędrъ(?)*

silny **jędrъ(?)*

młody **jędrъ(?)*

szybki **jędrъ(?)*

NA WIERZCHU

wysoki **vysokъ*

NA DOLE

niski **nizъkъ*

Z ZACHOWANIEM PORZĄDKU

dobry **dobrъ *lępъ *godъnъ *rъdъnъ *rędъnъ *ladъnъ*

miły **godъnъ *dobrъ *lępъ *lagodъnъ(?)*

ładny **lępъ *godъnъ *rędъnъ *ladъnъ*

niski **rъdъnъ(?)*

chudy **lagodъnъ(?)*

silny **dob'ъ*

słaby **lagodъnъ(?)*

zdrowy **rъdъnъ*

spokojny **lagodъnъ *kl'udъnъ*

wesoły **rъdъnъ*

łagodny **lagodъnъ(?)*

śmiały **dob'ъ*

BEZ PARY

zły **lichъ*

SWOBODNIE

powolny *volʙnʙ

CECHY PARAMETRYCZNE

STARY

słaby *vetʙchʙ

DOROSŁY

stary *starʙ *dosʙgʙ

MŁODY

silny *jarʙ

DUŻY

dobry *bol'ʙjb *drěčʙnʙ

ładny *zʙlʙ *drěčʙnʙ *grozʙnʙ

wysoki *bol'ʙjb *dʙžʙ *golěmʙ *velʙ/*velikʙ

gruby *jědrʙ(?)

silny *drěčʙnʙ

stary *dosʙgʙ

śmiały *drěčʙnʙ

OBFITY

głupi *bujʙ

gwaltowny *bujʙ/*bujavʙ/*bujʙnʙ

MAŁY

niski *malʙ *krʙpʙ *kʙnʙ

chudy *chudʙ(?)

zły *chudʙ

GRUBY

silny *jědrʙ(?)

młody *jědrʙ(?)

szybki *jědrʙ(?)

niski *krʙpʙ

ładny *kʙprʙ

PULCHNY

ładny *kʙprʙ

gruby *rychlʙ

CHUDY (i CIENKI)

brzydki *chudɔ(?)

słaby *chudɔ(?)

ładny *drěčbnɔ

słaby *šibɔkɔ

CECHY WYGLĄDU

ŁADNY

dobry *krasɔnɔ

BRZYDKI

ładny *gyzdavɔ

leniwy *gyzdavɔ

LŚNIĄCY

zły *bolgɔ(?)

dobry *bolgɔ(?)

miły *bolgɔ(?)

słaby *bolgɔ(?)

chory *bolgɔ(?)

stary *bolgɔ(?)

łagodny *bolgɔ(?)

głupi *bolgɔ(?)

KOLORY

KOLOROWY

dobry *krasɔnɔ

ładny *krasɔnɔ

CZERWONY

zły *rd'avɔ

SIWY

stary *šědivɔ

GŁADKI

ładny *gladɔkɔ

gruby *gladɔkɔ

CECHY WYDOLNOŚCI FIZYCZNEJ

SILNY

dobry *bol'bjb *drěčbn̄ *čil̄
wysoki *bol'bjb *dqžb *golēm̄ *velb/*velik̄
gruby *debel̄ *spor̄ *tqḡ *jēdr̄(?)
zdrowy *storb̄ *r̄qd̄ *krěp̄k̄
stary *star̄
gwaltowny *ēgl̄ *šib̄k̄
śmiały *bujb/*bujbn̄ *drěčbn̄ *dob'̄ *lich̄ *lut̄(?)
dumny *b̄odr̄

SPRAWNY

dobry *děl̄bn̄ *chyr̄
młody *jēdr̄bn̄

SŁABY

zły *loch̄ *bolḡ *chud̄(?)
brzydki *mar̄bn̄
chudy *lib̄ *slab̄ *chud̄(?)
chory *kypr̄ *chud̄ *chyl̄ *qt̄b̄ *bolḡ *slab̄
stary *dręchl̄ *bolḡ *chyl̄
powolny *dręchl̄
spokojny *lagod̄bn̄(?)
łagodny *lagod̄bn̄(?)
leniwy *v̄dl̄ *dr̄sel̄ *dręchl̄ *chyl̄

SZYBKI

dobry *chyr̄
silny *chyr̄ *polch̄
gwaltowny *rychl̄
śmiały *rychl̄
mądry *chyr̄

POWOLNY

słaby *m̄db̄l̄
strachliwy *l̄niv̄

CECHY TEMPERAMENTU

GWAŁTOWNY

zły *durɔnɔ
nieprzyjemny *durɔnɔ
brzydki *durɔnɔ
silny *pɔlchɔ
szybki *ɛglɔ *šibɔkɔ *bystrɔ *lutɔ *prɔdɔ/*prɔdɔkɔ
srogi *jarɔ(?) *durɔnɔ *prɔdɔ
śmiały *bujɔ *bystrɔ *jarɔ *prɔdɔkɔ
dumny *bujɔnɔ *durɔnɔ *jarɔ
pilny *ɛglɔ
głupi *durɔnɔ *bujɔ

SPOKOJNY

miły *lagodɔnɔ
powolny *tichɔ
łagodny *lagodɔnɔ *mɔdrɔ *mirɔnɔ

ŁAGODNY

zły *bolgɔ
miły *nežɔnɔ
słaby *bolgɔ *lagodɔnɔ *nežɔnɔ
stary *bolgɔ
spokojny *mirɔnɔ *krotɔkɔ

ŻWAWY

silny *bɔdrɔ *čilɔ *jarɔ
zdrowy *rɔdɔ *čilɔ
młody *jarɔ(?)
szybki *čilɔ *bɔdrɔ
gwałtowny *rychlɔ
wesoły *bɔdrɔ *budɔnɔ *čilɔ *dɔžɔ *čfstvɔ *jarɔ *rɔdɔ
śmiały *rychlɔ
dumny *bɔdrɔ
pilny *bɔdrɔ *čilɔ

JURNY

silny *jarɔ
młody *jarɔ(?)

srogi *jarǫ(?)
dumny *jarǫ(?)

SZALONY

zły *bolǫ *durǫnǫ
chory *durǫnǫ
dumny *durǫnǫ
głupi *durǫnǫ *bujǫ *bolǫ(?)

CECHY CHARAKTERU

ZUCHWAŁY

srogi *grǫǫ
śmiały *grǫǫ
dumny *bujǫnǫ *jarǫ *bǫdrǫ

ŚMIAŁY

dumny *bujǫnǫ *jarǫ *bǫdrǫ
gwałtowny *nagǫ(?)

DUMNY

dobry *grǫǫ
zły *grǫǫ
nieprzyjemny *grǫǫ
ładny *grǫǫ
brzydki *grǫǫ
srogi *grǫǫ
śmiały *grǫǫ

PRACOWITY

dobry *dǫǫnǫ

SPRYTNY

mądry *chytrǫ

LENIWY

powolny *lǫnǫ/*lǫnivǫ
strachliwy *lǫnivǫ

CECHY UMYSŁOWE

GŁUPI

zły *durɔnɔ
młody *glupɔ

NAIWNY

głupi *bolgɔ

MYŚLEĆ

mądry *mɔdrɔ

STANY PSYCHICZNE

SZCZĘŚLIWY

głupi *bolgɔ

CECHY FIZYCZNE PRZEDMIOTÓW

SZORSTKI

brzydki *grɔbɔ/*grubɔ
gruby *grɔbɔ/*grubɔ

OSTRY

zły *bridɔkɔ
brzydki *bridɔ/*bridɔkɔ
szybki *lutɔ
gwałtowny *lutɔ
srogi *bridɔ/*bridɔkɔ *lutɔ
śmiały *chorbrɔ(?) *lutɔ

TWARDY

silny *krɛpɔ/*krɛpɔkɔ *tɔgɔ(?) *krɔtɔ *storbɔ *čfstvɔ(?) *sɔdorvɔ
zdrowy *storbɔ *sɔdorvɔ
srogi *čfstvɔ *krɔtɔ
dumny *krɔtɔ

MIEKKI

młody *moldɔ

LUŻNY

zły *slab̃
chudy *slab̃
słaby *slab̃ *kypr̃ *r̃ochl̃ *rychl̃
chory *slab̃
powolny *l̃eniṽ
leniwy *l̃eniṽ

GEŚTY

silny *č̃fstṽ(?)

STROMY

nieprzyjemny *prik̃r̃
srogi *prik̃r̃

KRZYWY

zły *z̃obl̃
nieprzyjemny *z̃obl̃
ładny *z̃obl̃
srogi *z̃obl̃
mądry *z̃obl̃

PUSTY

chudy *t̃ošč̃b̃
słaby *q̃tbl̃
chory *q̃tbl̃

CAŁY

zdrowy *c̃ěl̃ *č̃itaṽ

OCENA

DOBRY

głupi *bolg̃b̃

ODPOWIEDNI

śmiały *dob̃'b̃

ZŁY

ładny *z̃obl̃
brzydki *mar̃b̃ñb̃ *chud̃b̃(?) *dur̃b̃ñb̃
słaby *loš̃b̃ *chab̃b̃/*chab̃b̃ñb̃ *chud̃b̃(?)

chory *durɔnɔ *ploɕɔ *loʂɔ *bɛdɔnɔ
srogi *zɔlɔ

WSTRĘTNY

brzydki *bridɔkɔ *gnusɔnɔ *grozɔnɔ *gɔdɔ *gadɔnɔ *gydɔkɔ *gyzdavɔ
*mɨzɔkɔ *rɔżɔnɔ
zły *gnusɔnɔ *gadɔnɔ *bridɔkɔ

ŚMIESZNY

wstrętny *rɔżɔnɔ
głupi *glupɔ(?)

NIEWAŻNY

słaby *glupɔ

TRUDNY

nieprzyjemny *prikrɔ
srogi *prikrɔ

NĘDZNY

chudy *tɔʂɔ

ZWIĄZKI ZE ZJAWISKAMI POGODOWYMI

Z WIATREM

zły *durɔnɔ(?)
nieprzyjemny *durɔnɔ(?)
brzydki *durɔnɔ(?)
chory *durɔnɔ(?)
stary *durɔnɔ(?)
gwałtowny *durɔ/*durɔnɔ(?)
strachliwy *durɔnɔ(?)
dumny *durɔnɔ(?)
głupi *durɔ/*durɔnɔ(?)

Z WIOSNĄ

silny *jarɔ(?)
młody *jarɔ(?)
gwałtowny *jarɔ(?)
wesoły *jarɔ(?)
śmiały *jarɔ(?)

dumny *jarʔ(?)
wesoły *veselʔ(?)

ZWIĄZKI ZE ŚWIATEM ROŚLINNYM

Z PNIEM DRZEWA

dobry *drěčʔnʔ
ładny *drěčʔnʔ
silny *drěčʔnʔ
wysoki *drěčʔnʔ
wesoły *drěčʔnʔ
śmiały *drěčʔnʔ

Z GAŁĄZKĄ

słaby *šibʔkʔ
chudy *šibʔkʔ

Z DREWNIEM

silny *szdorvʔ
zdrowy *szdorvʔ

ROSNĄĆ

gwałtowny *bujʔnʔ

ZWIĄZKI ZE ŚWIATEM ZWIERZĘCYM

Z JADEM

smutny *ědʔnʔ

RYCZEĆ

smutny *revʔnʔ/*revʔnivʔ/*revlivʔ

DZIKI

śmiały *bujʔ/*bujʔnʔ
tchórzliwy *durʔnʔ *dikʔ *divʔ *polchʔ

OSWOJONY

miły *jʔmʔnʔ
spokojny *jʔmʔnʔ *krotʔkʔ
łagodny *jʔmʔnʔ *krotʔkʔ
pokorny *krotʔkʔ

CZYNNOŚCI I PROCESY

NISZCZENIE

PSUĆ

chory *skʁbɔnɔ(?)

smutny *skʁbɔnɔ

BIC

silny *čʁstvɔ(?)

spokojny *krotɔkɔ

wesoły *čʁstvɔ(?)

srogi *čʁstvɔ(?)

łagodny *krotɔkɔ

pokorny *krotɔkɔ

mądry *kovarɔnɔ

KARAC

pokorny *pokorɔnɔ

STRASZYĆ

srogi *grozɔnɔ *gʁdɔ

wstrętny *grozɔnɔ *gʁdɔ

CISNAĆ

silny *dɔʒɔ

CIĄĆ

zły *bridɔkɔ

brzydki *bridɔ/*bridɔkɔ

niski *kʁnɔ

chudy *ščuplɔ(?) *sɔkromɔnɔ

silny *čʁstvɔ(?)

chory *skʁbɔnɔ(?)

szybki *lutɔ

gwałtowny *lutɔ

wesoły *čʁstvɔ(?)

smutny *skʁbɔnɔ(?)

srogi *bridɔ/*bridɔkɔ *lutɔ *čʁstvɔ(?)

śmiały *chorbrɔ(?) *lutɔ

pokorny *sɔkromɔnɔ

pilny *skʁbɔnɔ(?) *ščirɔ

MACAĆ

chudy *ščuplɔ

MAĆCIĆ

smutny *sɔmɔtɔnɔ

ULEGANIE NISZCZENIU

PRÓCHNIEĆ

słaby *ɔtɔlɔ

WIĘDNAĆ

powolny *vɛdlɔ

RDZEWIEĆ

zły *rɔd'avɔ

GNIĆ

nieprzyjemny *mǫzɔ/*mǫzɔkɔ

brzydki *mǫzɔkɔ

leniwy *mǫzlivɔ *drɛchlɔ(?)

słaby *drɛchlɔ(?)

stary *drɛchlɔ(?)

powolny *drɛchlɔ(?)

smutny *drɛselɔ(?) *drɛchlɔ(?)

DREŹWIEĆ

twardy *storɔɔ

KIPIEĆ

luźny *kypɔɔ

gwałtowny *kypɔɔ

NABRZMIEĆ

gruby *jɛdrɔ(?) *tǫstɔ

dumny *pyśɔnɔ

STANY

CZUWAĆ

śmiały *bɔdrɔ

dumny *bɔdrɔ

ODPOCZYWAĆ

zdrowy *čitavъ

MĘCZYĆ SIĘ

słaby *mъdblъ

RUCH

RUSZAĆ

zły *polchъ

silny *polchъ

łagodny *polchъ

gwałtowny *rychlъ *polchъ

śmiały *rychlъ

strachliwy *polchъ

SKAKAĆ

szybki *prōdъkъ

strachliwy *prōdъkъ

śmiały *prōdъkъ

strachliwy *prōdъkъ

BIEC

zły *polchъ

silny *polchъ

łagodny *polchъ

gwałtowny *polchъ

strachliwy *polchъ

CHWIAĆ SIĘ

słaby *rychlъ

luźny *rъchlъ

CZYNNOŚCI PRODUKCYJNE

PRACOWAĆ

dobry *dělъnъ

ładny *dělъnъ

silny *dělъnъ

śmiały *dělъnъ

pilny *dělъnъ

mądry *dělъnъ

KRĘCIC

brzydki *grɔbɔ(?) *rɔʒbɔ

gruby *grɔbɔ(?) *grubɔ(?)

silny *krɔtɔ

chory *skrɔbɔ

gwałtowny *krɔtɔ

smutny *skrɔbɔ

srogi *krɔtɔ

dumny *krɔtɔ

pilny *skrɔbɔ

PLEŚĆ

silny *čfstvɔ(?)

GIĄĆ

stary *chylɔ

NAPINAC

silny *silɔ tɔgɔ(?)

MARSZCZYĆ

smutny *skrɔbɔ

chory *skrɔbɔ(?)

CHWYTAĆ

mądry *chytrɔ

DAWAĆ

bezwartościowy *darɔtɔ

PODSUMOWANIE

1. Stopień pewności rekonstrukcji semantycznej

Zanim przystąpię do omawiania wniosków wynikających z materiałowej części pracy, chcę jeszcze raz zwrócić uwagę na konieczność ostrożności w związku z pracami na rekonstruowanym materiale. Efekty rekonstrukcji semantycznej cechują się dużym zróżnicowaniem co do stopnia jej prawdziwości. O pewności znaczenia prasłowiańskiego można decydować dopiero wtedy, gdy dysponujemy znaczeniami cząstkowymi. Ich wzajemny stosunek ukazuje, jaki jest stopień pewności ostatecznie przyjętego znaczenia. Najbardziej wiarygodne są te rekonstrukcje, w których znaczenie etymologiczne (bądź etymologiczne i strukturalne) pokrywa się ze znaczeniem odtworzonym na podstawie semantyki kontynuantów, a na to ostatnie kontynuanty wskazują w sposób niebudzący wątpliwości.

Poniżej klasyfikuję leksemy omówione w pracy z uwagi na stopień pewności ich rekonstruowanego znaczenia. Taka klasyfikacja jest istotna przy budowaniu korpusu paraleli semantycznych. W mojej pracy przedstawiam na razie ogólny zarys takiego korpusu, dlatego ograniczam się do oznaczenia znakiem zapytania (umieszczonym w nawiasach) znaczeń, które w trakcie analizy zostały ocenione jako niepewne.

Z najbardziej wiarygodną sytuacją mamy do czynienia, gdy jednolite znaczenie oparte na kontynuantach jest zgodne ze znaczeniem etymologicznym lub strukturalnym, np.:

**bystrǫ* ‘gwałtownie płynący; szybki, o nurcie rzeki’, **dǫzǫ* ‘śmiały’, **gladǫkǫ* ‘gładki’, **gadǫnǫ* ‘wstrętny’, **chylǫ* ‘zgięty, schylony’, **chvorǫ* ‘chory’, **junǫ* ‘młody’, **milǫ* ‘kochany; przyjemny’, **mogǫnǫ* ‘mocny’, **mǫdrǫ* ‘mądry’,

*radō ‘wesoły’, *revbnō ‘ryczący’, *šibōkō ‘ruchliwy’, *slabō ‘słaby’, *storbō ‘szybny’, *vetōchō ‘stary’, *zōlō ‘zły’.

Bardzo wysoki stopień wiarygodności występuje też w przypadku, gdy jednolite znaczenie oparte na kontynuantach jest bliskie znaczeniu etymologicznemu (albo strukturalnemu), to znaczy – może być z niego wyprowadzone za pomocą którejś z prostych operacji semantycznych. Przykładem kolejnych ogniw ciągu znaczeniowego są: ‘dobry’ < ‘odpowiedni’ (*dobrō), ‘właściwy’ < ‘trafny’ (*godbnō), ‘wielki’ < ‘silny’ (*golēmō), ‘słaby; zmęczony’ < ‘powolny’ (*mōdblō). Przykładami par znaczeń połączonych skojarzeniem zmysłowym są ‘nieprzyjemny’ < ‘ostry’ (*bridōkō) i ‘wstrętny’ < ‘zgniły’ (*mǫzōkō). Przykładem motywacji opartej na ocenie jest ‘zły’ < ‘krzywy’ (*zōlō). Operacja semantyczna może też polegać na wyciągnięciu wniosku ze znaczenia motywującego, np. ‘myślący’, czyli ‘mądry’ (*mōdrō), ‘chwyający’, czyli ‘szybki’ (*chytrō), ‘prawidłowy’, czyli ‘ułożony po kolei’ (*rēdbnō), ‘urojony’, czyli ‘bezwartościowy’ (*marbnō). Więcej wysiłku myślowego wymaga wysnucie wniosku, że ‘darowany’ (znaczenie strukturalne i etymologiczne) jest ‘mało warty’ (*darōmbnō). Mniej oczywisty, ale całkowicie do przyjęcia, jest związek pary znaczeń ‘krępy; niski, a zarazem gruby’ i ‘skurczony’ (*krōpō).

Stwierdzenie związku motywującego jednej pary znaczeń często znajduje paralełę w innym związku motywacyjnym, dotyczącym znaczenia, które może wchodzić w skład tego samego łańcucha semantycznego; np. motywacja znaczenia ‘słaby’ przez ‘obwisły’ (*slabō) ma paralełę w motywacji znaczenia ‘leniwy’ przez ‘luźny’ (*lēnō). Niekiedy znajomość takiego związku pomaga ustalić motywację pary antonimicznej, a więc znaczenia ‘silny’ przez ‘napięty’ (*silbnō).

Z łańcuchem przemian mamy do czynienia w wypadku wyrazu *drēčbnō ‘dobrze wyrośnięty’ < ‘taki jak jak pień drzewa’ (strukt.) < ‘wyciągnięty wzdłuż’ (etym.).

Sporadycznie spotykamy się z przymiotnikami, dla których jedynym czytelnym dla nas źródłem motywacji jest przymimek. Tak jest w wypadku psł. *vyšokō, przymiotnika opartego na przymimku pie. *up(o)- ‘na, na wierzchu; na wierzch’. Zrekonstruowane dla niego znaczenie etymologiczne ‘położony powyżej’ nie jest bezpośrednim źródłem znaczenia ‘wysoki’, ale może naprowadzić na nie badacza.

Jeżeli znaczenie rekonstruowane dla leksemu prasłowiańskiego jest oparte na całkowitej bądź prawie całkowitej zgodności kontynuantów,

rzadko dokonujemy jego korekty w celu zbliżenia go do znaczenia etymologicznego. Należy jednak mieć na uwadze i taką możliwość. Poza bardzo wieloma przypadkami, gdy uzasadnienie związku motywującego nie sprawia trudności, możemy spotkać się z sytuacją, gdy zarówno znaczenie oparte na kontynuantach, jak i etymologiczne są ustalone w sposób niebudzący wątpliwości, ale związek między nimi z pozoru wydaje się niemożliwy. Takim przykładem jest **starǫ* ‘stary’, którego etymologicznym znaczeniem jest ‘mocno stojący’. Analiza formalna wyraźnie wskazuje na pochodzenie od pie. *stā-ro-* ‘stojący’, formę nominalną do pie. *stā-* ‘stać’. W takim wypadku musimy przyjąć znaczenie wczesnoprasłowiańskie ‘stojący pewnie na nogach’ > ‘silny; dorosły’, które całkowicie zaginęło i zostało wyparte przez innowacyjne w prasłowiańszczyźnie ‘stary’. Prawdliwość rekonstrukcji znaczenia etymologicznego poświadczają innojęzyczne odpowiedniki: lit. *stóras* ‘gruby’ i stnord. *stórr* ‘wielki, silny, męski; ważny’.

Częściej mamy do czynienia z sytuacją, gdy możemy zrekonstruować znaczenie na podstawie kontynuantów, ale nie znajduje ono potwierdzenia w danych indoeuropejskich. W sukurs przychodzi niekiedy znaczenie strukturalne. W przypadku przymiotników, szczególnie tych z produktywnymi sufiksami, często dysponujemy znaczeniem strukturalnym, jednak niekoniecznie pomaga to w rozwiązaniu problemu pochodzenia wyrazu, bo najczęściej przymiotnik derywowany i jego formalna podstawa odpowiadają sobie semantycznie. Przykładami takich przymiotników są: **gnusьnъ* ‘wstrętny’ od **gnusъ* ‘wstręt’, **grozьnъ* ‘groźny’ od **groziti* ‘grozić’ albo **groza* ‘groza’, **něžьnъ* ‘łagodny’ od **něga* ‘łagodność’, **skъfbьnъ* ‘smutny’ od **skъfbiti* ‘martwić się’, **sъmělъ* ‘śmiały’ od **sъmēti* ‘być śmiałym’. Dalszymi przymiotnikami z jednolitym znaczeniem opartym na kontynuantach i niewyjaśnionym do końca znaczeniem etymologicznym są np.: **dъzvъ* ‘śmiały’, **chvorъ* ‘chory’, **pěkьnъ/pěkьrъ* ‘piękny’, **velъ* ‘duży’, **veselъ* ‘wesoły’.

Powyżej przedstawiłam sytuacje, gdy znaczenie rekonstruowane na podstawie kontynuantów nie budzi wątpliwości. Często znaczenia kontynuantów nie są zupełnie zgodne, ale biorąc pod uwagę ich datowanie, rozmieszczenie geograficzne, wreszcie samą treść, można bez problemu ustalić prawdopodobne znaczenie pierwotne. Przykładami przymiotników prasłowiańskich, które wykazują dużą zgodność znaczeń kontynuantów, a zarazem bliskość znaczenia etymologicznego, są: **debelъ* ‘silny, tęgi’: ‘tłusty, gruby’ (etym.), **dъgvъ*: **dъzvъ* ‘silny’: ‘naciągacz’ (etym.), **gorlivъ* ‘gorliwy, zazdrosny’: ‘płonący; palny’ (etym. i strukt.).

W powyżej przedstawionych przykładach znaczenie etymologiczne było tylko potwierdzeniem poprawnej rekonstrukcji znaczenia na podstawie kontynuantów. Inaczej jest, gdy zestawienie kontynuantów nie przekonuje jednoznacznie co do pierwotności któregoś ze znaczeń. W przedstawionej pracy koncentruję się na pochodzeniu znaczeń, nie mogę więc poprzestać na zrekonstruowaniu ciągu znaczeń polisemicznych (choć mogły one realnie istnieć przy badanym leksemie w czasach prasłowiańskich), lecz powinienam dążyć do ustalenia kolejności ich powstania. Dlatego istotna jest możliwość odwołania się do znaczenia strukturalnego i etymologicznego.

Gdy mamy do czynienia z wyrazami prasłowiańskimi, przy których semantyka kontynuantów uległa silnemu różnicowaniu, ale ich etymologia ze względu na wiarygodne odpowiedniki z innych języków może być uznana za pewną, możemy oprzeć się na znaczeniu etymologicznym i na jego podstawie ustalić pierwotne znaczenie prasłowiańskie. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku przymiotnika **lichъ*, dla którego jako znaczenie prasłowiańskie odtwarzamy 'nieparzysty' z uwagi na etymologiczne 'pozostający'. Dla **lěpъ* spośród znaczeń 'piękny' i 'dobry', rekonstruowanych na podstawie kontynuantów, wybieramy 'dobry', które jest oparte na 'dopasowany' (strukt.) < 'przyklejony' (etym.) i ma paralele motywacyjne w innych przymiotnikach wyrażających pojęcie 'dobry'. Nierzadko rolę czynnika rozstrzygającego odgrywa znaczenie strukturalne. Dla psł. **chytrъ* spośród znaczeń 'szybki; zwinny', 'pojętny', sprytny', 'podstępny', 'mądry' za pierwotne uznajemy 'zręczny; szybki w pracy' z uwagi na znaczenie strukturalne 'chwytający'. W wypadku **dosъžъ* 'zręczny, wprawny', 'pilny, pracowity, staranny; zdolny', 'duży, ogromny' wybieramy to ostatnie ze względu na strukturalne 'mogący czegoś osiągnąć'.

Niejednokrotnie rozbieżność znaczeń kontynuantów każe rekonstruować dwa różne znaczenia strukturalne: jedno w postaci imiesłowu o znaczeniu biernym, drugie czynnym lub zwrotnym. Przykładami są: **rychlъ* 'rozruszany' względem 'ruchliwy', **krъtъ* 'skręcony' względem 'kręcący (się)' > 'ruchliwy', **kyprъ* 'który wykipiał' wobec 'kipiący', **šibъkъ* 'taki, którym się macha' i 'wymachujący'. Znaczenia powstałych w ten sposób przymiotników są diametralnie różne, choć może się zdarzyć (jak w wypadku kontynuantów **krъtъ*), że niektóre można interpretować jako powstałe zarówno na podstawie znaczenia biernego, jak i zwrotnego.

Jest wreszcie wcale niemała grupa przymiotników, dla których ani znaczenie oparte na kontynuantach, ani znaczenie etymologiczne nie może być ustalone z wystarczającą pewnością. W wypadku umieszczenia tych znaczeń

w korpusie zmian semantycznych należy ich niejasny status bardzo wyraźnie zaznaczać, aby nie doprowadzać do objaśniania *obscurum per obscurum*.

2. Udział grup tematycznych w przebadanej leksyce

W pracy prześledziłam rozwój semantyczny ponad stu przymiotników pochodzenia prasłowiańskiego, co, jak się wydaje, pozwala wyciągnąć pewne wnioski dotyczące frekwencji poszczególnych grup tematycznych w zrekonstruowanym leksykonie. Nie brakuje opracowań, których autorzy badają leksykę pochodzenia prasłowiańskiego w ujęciu liczbowym: Tadeusz Lehr-Spławiński, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Warszawa 1938, s. 469–484; Lucyna A. Jankowiak, *Prasłowiańskie dziedzictwo leksykalne we współczesnej polszczyźnie ogólnej*, Warszawa 1997; Teresa Z. Orłoś, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie czeskim*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 3, 1958, s. 277–283; Sabina Radewa, *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie bułgarskim*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 4, 1963, s. 171–199; Barbara Pizłówna, *Element prasłowiański w słownictwie współczesnego języka serbsko-chorwackiego*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 12, 1971, s. 285–300 i I. P. Petleva, *Праславянский слой лексики сербохорватского языка I*, *Этимология* 1968, s. 114–156. Poruszają się oni jednak na pewniejszym gruncie, analizując leksykę występującą tylko w jednym z języków. Celem ich badań jest ocena udziału słownictwa odziedziczonego z prajęzyka w stosunku do całości leksyki. Takie badania (np. w ujęciu Lucyny Jankowiak) odnoszą się do udziału prasłowiańszczyzny w różnych stylach języka polskiego i, co bardziej dla mnie interesujące, w różnych grupach tematycznych języka polskiego. Zadanie podziału całości słownictwa na grupy tematyczne nie jest łatwe i nie należy się dziwić, że rezultaty budzą zastrzeżenia. Rodzi się też podstawowe pytanie, na ile reprezentatywna może być część leksykonu dla całego słownictwa (próba jest przeprowadzona na leksyce zawartej w siedmiu tomach *Słownika prasłowiańskiego*). Nie miejsce tu jednak na ocenę tego typu badań.

Próba „statystycznego” podejścia do materiału zgromadzonego w niniejszej pracy wyraźnie ukazuje, jak wielką przeszkodą w badaniach nad słownictwem prasłowiańskim jest brak opracowania całego leksykonu. Franowi Miklosichowi udało się opracować przegląd całości słownictwa prasłowiańskiego, jednak jego praca, wydana w 1886 roku, jest już bardzo przestarzała.

Nowocześniejszy w stosunku do niego słownik Bernekera jest doprowadzony do końca litery *M*, a ESSJ do *O*. Z leksykonów współcześnie opracowywanych jedynie jednotomowy słownik Ricka Derksena obejmuje cały alfabet, jednak, podobnie jak w przypadku Miklosicha, ma on charakter skrótowy, nieogarniający całego materiału. *Słownik prasłowiański* kończy się aktualnie na literze *G*. Sprawilo to, że łatwiej było dotrzeć do wyrazów z materiału dawnego i dialektalnego, nienotowanych w słownikach eksplikacyjnych, gdy zaczynają się one na literę z pierwszej połowy alfabetu, np. tych, które były podstawą rekonstrukcji psł. **ęglъ*, **chabъ*, **chylъ* i **libъ*.

Takie wyrazy, niewątpliwie istniejące i w dalszej części alfabetu, nie zostały znalezione i dlatego nie są uwzględnione w pracy. Już to stawia pod znakiem zapytania celowość wniosków statystycznych. Po drugie, sama rekonstrukcja semantyczna nie może dać pewności pozwalającej na formułowanie na jej podstawie danych liczbowych. Obok odtworzonych znaczeń prasłowiańskich, całkowicie lub bardzo dobrze uzasadnionych, jest też niemała liczba takich, których rekonstrukcja jest problematyczna, przy czym prawdopodobieństwo prawidłowej rekonstrukcji może być w każdym przypadku inne – była już o tym powyżej mowa. Z powyższych powodów możliwe są wnioski jedynie bardzo ogólne, a mianowicie takie, że większość znaczeń przymiotników prasłowiańskich, zrekonstruowanych na podstawie kontynuantów, odnosi się do cech fizycznych. Ich przewagę obrazuje już sama objętość rozdziałów materiałowych. Rozdziały przynoszące analizę leksemów, które odnoszą się do cech fizycznych, są obszerniejsze od innych, ponieważ, zgodnie z układem przyjętym w pracy, została w nich omówiona etymologia większości leksemów.

Do pewnego stopnia o liczbie leksemów z badanymi znaczeniami prasłowiańskimi można wnioskować ze stosunku hasel bez odsyłaczy do innych grup względem hasel, które takie odsyłacze mają. Jednak proporcje te (łatwe do ustalenia, gdyż hasła bez odsyłaczy z zasady poprzedzają hasła z odsyłaczami) nie udzielają pełnej informacji, na przykład w grupie GWAŁTOWNY stosunek hasel bez odsyłaczy do hasel z odsyłaczami wynosi 9 : 4. We wszystkich dziewięciu wypadkach uznałam za możliwą rekonstrukcję znaczenia ‘gwałtowny’ już dla okresu prasłowiańskiego. Zupełnie inna sytuacja zachodzi w grupie GRUBY, gdzie stosunek hasel bez odsyłaczy do hasel z odsyłaczami jest zbliżony (6: 3). Znaczenie ‘gruby’ jest tu rekonstruowane tylko dla czterech spośród sześciu leksemów. Pozostałe wypadki to leksemy, których rekonstruowane znaczenie prasłowiańskie nie należy do żadnej z grup omawianej w pracy (**sporъ* ‘wydajny, obfity’ i **gladъkъ* ‘gładki’), a które znalazły się w grupie GRUBY ze względu na znaczenia innowacyjne.

Reasumując: uważam, że wszelkie próby analiz statystycznych w moim materiale rzucają więcej światła na obiektywne trudności w badaniach prastarej leksyki, spowodowane niewystarczającym opracowaniem materiału źródłowego, niż na stosunki pojęciowe w nazwach cech człowieka. Aby pokusić się o efektywną analizę, trzeba przede wszystkim dysponować równomiernie przebadanym korpusem wyrazów prasłowiańskich, na co z pewnością przyjdzie jeszcze poczekać.

3. Przyczyny zmian znaczeń badanych przymiotników

Mówiąc o przyczynach zmian znaczeń, uczeni, w zależności od przyjętego stanowiska, podkreślają albo powody pozajęzykowe, związane ze zmianami realiów, albo, co charakterystyczne zwłaszcza dla strukturalistów, przyczyny wewnątrzjęzykowe, na które wskazują korelacje pojawiających się zmian. W mojej pracy nacisk położyłam oczywiście na przyczyny pozajęzykowe, a więc niezależne od systemu. Nie odważyłabym się analizować systemu języka prasłowiańskiego. Zbyt wiele jest w nim, i będzie zawsze, niewiadomych. Przedmiotem badań jest materiał językowy wchodzący w skład co najmniej kilkunastu odrębnych systemów. Ten fakt wymusza podejście do materiału z pozycji ekstralingwistycznej i zamierzone zignorowanie faktu, że każda zmiana semantyczna powoduje naruszenie danego systemu leksykalnego, a zatem może być przyczyną zmian kolejnych.

Problemem, na który pragnę zwrócić uwagę, jest rozróżnienie schematycznego rozwoju pewnych grup znaczeń¹⁸⁰ i indywidualnych zmian znaczeniowych. Te zjawiska umownie nazywam rozwojem pojęciowym i rozwojem znaczeniowym, zgodnie z zasadą, że terminu „znaczenie” używam wtedy, gdy odnoszę się do konkretnych wyrazów, a gdy mam na myśli znaczenie dotyczące grupy synonimów, używam też terminu „pojęcie”.

¹⁸⁰ Skłonność pewnych grup semantycznych przymiotników do rozszerzania zakresu znaczeniowego różni się od regularnej wieloznaczności przymiotników, której Apresjan (2000: 200–204) poświęca jeden z rozdziałów. Wśród omawianych przez niego przymiotników nie ma zajmujących mnie przypadków, nawet w grupie przymiotników parametrycznych, będącej obiektem zainteresowań zarówno Apresjana (op. cit.: 202), jak i moich, zob. poniżej. Na nieadekwatność metod Apresjana do badań nieopierających się na akcie mowy zwróciła już uwagę Krystyna Kleszczowa (1989: 97).

Cechą rozwoju pojęciowego jest to, że niektóre pojęcia – niezależnie od tego, jakim wykładnikiem są wyrażane – mogą przybierać inne, przewidywalne znaczenia. Zjawisko to dotyczy wielu grup pojęciowych i ma charakter ponadjęzykowy. Ze względu na swoją powszechność nie stanowi też problemu podczas interpretacji zmian znaczeniowych.

W ramach rozwoju semantycznego, ze względu na przyczynę zachodzenia zmian, można wyróżnić dwie wyraźne grupy.

3.1. Łańcuchy minimalnych zmian znaczeniowych

Pierwsza grupa to znaczenia powstałe w trakcie rozwoju ciągów znaczeniowych, które stanowią gros przypadków omówionych w materiałowej części pracy. Przyczyną pojawiania się ciągów znaczeń (określanych też w pracy jako łańcuchy znaczeniowe), to jest regularnego implikowania przez dane pojęcia pojęć kolejnych, różniących się od wyjściowych, jest podążanie języka za naturą. Obserwowanie współwystępowania w naturze pewnych cech powoduje rozszerzanie zakresowe znaczeń wyrazów. Na płaszczyźnie języka zjawisko to można opisać jako łańcuch minimalnych zmian znaczeniowych. Przejście od jednego znaczenia tego łańcucha do drugiego polega na przesunięciu dominanty semantycznej (inaczej centrum znaczeniowego). Danuta Buttler opisuje to w następujący sposób: „Podłoże przesunięcia centrum semantycznego stanowi mechanizm wnioskowania o właściwościach desygnatu na podstawie cech zawartych w znaczeniu tradycyjnym. Mówiąc innymi słowy – do zmodyfikowanej treści wchodzi elementy implikowane przez jej dawne cechy składowe” (Buttler 1978: 126). To przesunięcie nie zawsze powoduje całkowitą zmianę znaczenia. Często powstają w ten sposób wyrazy polisemiczne, które zachowują pierwotne znaczenie jako podstawowe, funkcjonując zarazem w znaczeniach wtórnych. Może jednak, co uwydatnia się na rozległej płaszczyźnie czasowej, dojść do całkowitej zmiany znaczenia, która przeważnie wiąże się z zanikiem przejściowych ogniw semantycznych i, jednocześnie, z utratą czytelności motywacji semantycznej leksemu. Dysponowanie całą serią łańcuchów znaczeniowych obrazujących analogiczne przemiany sprawia, że zrozumienie przeobrażenia znaczeniowego, które na przestrzeni wieków zatraciło swą motywację, okazuje się wręcz banalne.

Powstawaniu ciągów znaczeniowych często towarzyszą zmiany metonimiczne, polegające na zmianie określanego desygnatu. Są nazwy cech, które do pewnego etapu rozwoju języka odnoszą się do desygnatów nie-

osobowych, a określając osoby, funkcjonują metaforycznie¹⁸¹. W pewnym momencie metafora przestaje być odczuwana i kolejne ogniwa ciągu znaczeniowego odnoszą się do ludzi. Takim „punktem zwrotnym” bywa na przykład pojęcie ‘miękki’, w odniesieniu do człowieka znaczące ‘łagodny, uległy’.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na nadrzędność przesunięć semantycznych w ciągach znaczeń w stosunku do innych oczekiwanych mechanizmów. Jeżeli przystępując do pracy nad książką, liczyłam się z możliwością pewnej zależności rozwoju semantycznego pojęć antonimicznych, to materiał wykazał, że tego typu wpływy rzadko się pojawiają. Na temat asymetrii rozwoju pojęciowego antonimów zwraca uwagę także Oleksandr O. Taranenko (1980: 68). Wyraźną asymetrię można zaobserwować, na przykład zestawiając ze sobą i śledząc zawartość rozdziałów materiałowych: 10: A. GWAŁTOWNY : B. SPOKOJNY; 12: A. SROGI : B. ŁAGODNY; 14: A. DUMNY : B. POKORNY. O ile pojęcia należące do grup B: ‘spokojny’, ‘łagodny’ i ‘pokorny’ najczęściej są określane leksemami, które kontynuują te same wyrazy prasłowiańskie, to wśród pojęć z grup A: ‘gwałtowny’, ‘srog’ i ‘dumny’ zależności takiej nie da się zaobserwować. Przytoczony przykład jest najbardziej wyrazisty, ale podobną asymetrię można zaobserwować również w innych grupach pojęć analizowanych w mojej pracy.

3.2. Zmiany metaforyczne

Druga grupa zjawisk została bardziej wyczerpująco opisana przez językoznawców, czemu nie należy się dziwić, gdyż, jako nie tak oczywista, skupiła na sobie ich uwagę. Chodzi o zjawisko metaforycznego odnoszenia się określonych pojęć do desygnatów wykraczających poza ich podstawowy zakres. Sytuacja ta z reguły odnosi się do określania desygnatów niefizycznych leksemami z dziedziny fizycznej.

Jest wiele grup semantycznych, w których można zaobserwować to zjawisko. Jego cechą charakterystyczną jest to, że nie ogranicza się do zmian

¹⁸¹ Często wskutek zaniku motywacji etymologicznej zanika świadomość metaforycznego pochodzenia znaczeń. Wyjście od użycia imiesłowu terażniejszego biernego na *-mъ* spowodowało, że etymologiczne znaczenie pol. *łakomy* ‘smaczny’ stało się nieczytelne. W odczuciu użytkowników języka zastosowanie tego przymiotnika do człowieka jest pierwotne, a do potraw wtórne, podczas gdy z genetycznego punktu widzenia rzecz ma się odwrotnie. Podobnie jest z przymiotnikiem *szczery*, który jeszcze w okresie staropolskim był synonimem *czystego*.

w obrębie leksemów, ale obejmuje również na pierwszy rzut oka bardziej zauważalne związki wyrazowe. Dlatego jest ośrodkiem zainteresowania różnych grup badaczy, wśród nich kognitywistów i etnolingwistów¹⁸². Typowym obszarem, w którym regularnie zachodzą metaforyczne związki znaczeń, są nazwy odczuć fizycznych i emocji. Na związki tych pól semantycznych zwracają uwagę wszyscy badacze zajmujący się nazwami emocji, jednym z najpowszechniejszych tematów badań kognitywnych¹⁸³.

Kolejnym polem semantycznym, w którym szczególnie ujawnia się serijność zmian metaforycznych, są przymiotniki parametryczne, czyli dotyczące wymiarów. Na przykład wyrazy z pola leksykalno-semantycznego ‘duży’ przy określaniu ludzi mają tendencję do przybierania znaczeń odnoszących się do rangi człowieka. Przykłady, w których wyrazy o znaczeniu ‘duży’ mogą mieć znaczenia ‘znany’, ‘ceniony’, można znaleźć w różnych językach, nie tylko indoeuropejskich.

Wyrazy nazywające wymiar wertykalny oznaczają również napięcie, tony w muzyce, co wchodzi w zakres zmian synestetycznych. Z drugiej strony, wraz z przymiotnikami parametrycznymi odnoszącymi się do ogólnie ujętego znacznego rozmiaru (‘wielki, duży’) są powszechnie używane do określania pojęć związanych z oceną, ze stanowiskami. W zakresie pojęć wykazujących rozwój w takim kierunku wchodzą też pojęcia związane z wiekiem. Warto zauważyć, że w tym wypadku wyrazy odnoszące się do osoby „większej” wiekiem rozwijają się zgodnie z ogólnym kierunkiem przenośnego rozwoju pojęć parametrycznych. „Starszy” w różnych językach dotyczy osoby o randze ważniejszej niż „młodszy”, a więc wartościowanie pojęć ‘stary’ : ‘młody’ jest przeciwne niż w ogólnym obrazie. Oczywiście fakt ten nie wymaga specjalnego uzasadnienia. Po pierwsze, nazwy te są związane z faktycznym postępowaniem kariery zawodowej, język

¹⁸² Por. np. Tomasz P. Krzeszowski, *Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych*, „Etnolingwistyka” 1994, nr 6, s. 29–51 i Anna Pajdzińska, *Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących*, „Etnolingwistyka” 1995, nr 7, s. 5–20.

¹⁸³ Zoltan Kövecses, *Metaphors of Anger, Pride and Love. A Lexical Approach to the Structure of Concepts*, [w:] *Pragmatics and Beyonds, An Interdisciplinary Series of Language Studies VI*, 8, Amsterdam–Philadelphia 1986, s. 2–145; Agnieszka Mikołajczuk, *Objawy emocji gniewu utrwalone w polskich metaforach potocznych*, „Poradnik Językowy”, 7, 1994, s. 20–29; Iwona Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa 1995; Anna Pajdzińska, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1990, s. 87–107; Katarzyna Tomczak, *Frazeologizmy nazywające strach w języku polskim*, „Poradnik Językowy”, 9, 1994, s. 26–33 i in.

podąża tu więc za rzeczywistością, po drugie, co także bardzo istotne, pojęcie ‘starszy’ ma obraz wartościujący zupełnie inny niż pojęcie ‘stary’ (do pojęć ‘młody’ : ‘młodszy’ odnosi się to w znacznie mniejszym stopniu).

Choć tendencja metaforycznego rozwoju przymiotników parametrycznych w przedstawionym kierunku występuje powszechnie, dystrybucja zakresu użycia poszczególnych przymiotników parametrycznych nie jest całkowicie swobodna, ale ogranicza się do pewnych kręgów semantycznych, przy czym kolokacje te nie pokrywają się całkowicie w różnych językach. Bywa to tematem badań konfrontatywnych (por. np. artykuły zawarte w *Studiach z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, pod red. Renaty Grzegorzczukowej i Krystyny Waszkowej, Warszawa 2000).

Tendencję do poszerzania zakresu użycia obserwujemy także w grupie przymiotników odnoszących się do odczuć sensorycznych¹⁸⁴. Zjawisko to jest zwykle określane mianem synestezji i występuje powszechnie w językach indoeuropejskich. Sam termin „synestezja” pochodzi z psychologii. Zakłada się, że rozszerzenia znaczeń mają podłoże psychologiczne¹⁸⁵. Gdyby tak było rzeczywiście, należałoby je zaliczyć raczej do ciągów zmian znaczeniowych, polegających na odwzorowywaniu przez język związków pozajęzykowych. Nie dysponując danymi naukowymi, które pozwoliłyby mi określić, w jakim zakresie zjawiska synestetyczne znajdują oparcie w uwarunkowaniach fizjologicznych, wolę zachować ostrożność i określić związane z nimi nominacje językowe jako wynikające – że ucieknę się do terminologii starożytnej – raczej z umowy *θέσει* niż z natury *φύσει*.

Istotne dla mojej pracy pozostaje zagadnienie, które z tendencji rozwoju pojęciowego możemy uznać za działające już w okresie prasłowiańskim, a które należy przypisać kontaktom kulturowym. Obawiam się, że na to pytanie trudno dać ostateczną odpowiedź. Właśnie ze względu na powszechność owych zmian w części materiałowej nie omawiałam szczegółowo znaczeń innowacyjnych, które powstały wskutek seryjnego rozwoju semantycznego. Jest to zjawisko niezmiernie ciekawe, wymaga jednak specjalnego opracowania na materiale szerszym niż jedna grupa językowa.

¹⁸⁴ Por np. artykuł Anny Pajdzińskiej, „*Temperatura*” jako domena źródłowa metafor językowych, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. XVIII, Sectio FF, 2000, s. 201–212.

¹⁸⁵ Szczegółowo na temat synestezji w języku pisze Irmina Judycka w artykule *Synestezja w rozwoju znaczeniowym wyrazów*, „Prace Filologiczne”, 18, cz. 1, Warszawa 1963, s. 59–78.

Po lekturze powyższego rozdziału czytelnik może odnieść wrażenie, że zmiany znaczeń omówione w pracy są przede wszystkim przykładami rozwoju pojęciowego, a więc seryjnego. Nie odbiega to od prawdy. Wiadomo, że w każdym zbiorze paraleli semantycznych znajdują się przejścia pojęciowe, o których była tu mowa. Nie one jednak są najważniejsze. Głównym celem słownika zmian znaczeniowych jest zebranie przejść semantycznych mniej typowych, takich, które budzą wątpliwości wśród badaczy.

4. Perspektywy badawcze

Żaden problem naukowy nie jest opracowany tak, aby nie pozostawiał zadań, które pozostają jeszcze do wykonania, a z drugiej strony możliwości budowania kolejnych prac na podstawie tego, co zostało w nim zrobione. Poniżej krótko przedstawiam oba zakresy perspektyw badawczych.

4.1. Dalsza praca nad modelem słownika zmian semantycznych

Podstawową potrzebą jest udoskonalanie i rozszerzanie przedstawionych tu modeli słownika onomazjologicznego. Moją ideą jest opracowanie modelu w ten sposób, by można było umieszczać w nim dowolne przemiany znaczeniowe. Choć w niniejszej próbie nadrzędne stało się kryterium gramatyczno-tematyczne (przymiotniki, którymi można opisać cechy człowieka), nie uważam, aby było ono istotne w szerszej zakrojonym słowniku. Fakt przynależności gramatycznej ma dla przemian znaczeniowych znikome znaczenie i już na przedstawionym materiale było widoczne, że nie zawsze da się określić, który wyraz z rodziny, gdzie zaszła zmiana semantyczna, był jej siedliskiem. Kryterium jeszcze bardziej umownym było tematyczne ograniczenie badanego materiału.

Zagadnienia związane z zasięgiem języków, jakie słownik miałby obejmować, omówiłam w rozdziale czwartym, poświęconym historii badań. Tu chcę tylko zaznaczyć, że dla poszerzenia badań należałoby zmienić język używany przy opracowywaniu haseł. Przy ograniczeniu do języków słowiańskich wystarczyłby zapewne język rosyjski, przy otwarciu

na inne języki europejskie należałoby chyba hasła słownikowe przedstawiać w kilku językach (może angielski, francuski, niemiecki, rosyjski). Na uwzględnienie języków spoza kręgu kultury europejskiej jest prawdopodobnie za wcześnie. Postulat taki był wprawdzie zgłaszany już przez Jana Rozwadowskiego, a następnie podtrzymywany przez innych językoznawców, ale nie wzięto pod uwagę różnic w pojęciowym dzieleniu świata na gruncie różnych kultur. Prace Anny Wierzbickiej – żeby wymienić tylko najbardziej dziś znaną autorkę – pokazują wyraźnie, że europejski system pojęciowy nie jest systemem uniwersalnym, a więc tworzenie wspólnego słownika onomazjologicznego wymaga dużej ostrożności i wsparcia w innych badaniach.

Zaproponowany model został tu przedstawiony w postaci książkowej. Jestem przekonana, że przy możliwościach, które daje współczesna technika, celowe jest opracowanie komputerowej wersji słownika onomazjologicznego z odsyłaczami, w którym od poszczególnych pojęć otrzymanych (zob. słownik onomazjologiczny według znaczeń otrzymanych, umieszczony na końcu mojej pracy) można by przejść do schematycznych słowników onomazjologicznych jednego pojęcia, w niniejszej pracy umieszczonych pod poszczególnymi rozdziałami materiałowymi, czyli jako „Podsumowanie zmian semantycznych”. Analogiczną możliwość powinien mieć czytelnik słownika onomazjologicznego według znaczeń wyjściowych. Z kolei poszczególne leksemy (w mojej pracy są to rekonstruowane leksemy prasłowiańskie) dawałyby możliwość przejścia do ich historii rozwoju semantycznego, która w mojej pracy została umieszczona w rozdziałach materiałowych w poszczególnych rozdziałkach hasłowych. Słownik w takiej postaci byłby czytelniejszy, ponieważ nie zmuszałby czytelnika do ciągłego wertowania książki w poszukiwaniu uzasadnienia umieszczenia konkretnego leksemu w danym miejscu słowników onomazjologicznych.

4.2. Prace związane ze słownikiem

Rysują się także inne możliwości badawcze opierające się na tych samych wyjściowych założeniach, które zostały przedstawione w tej pracy, czyli mające na celu rozpatrywanie modeli rozwoju semantycznego. Metodą, która budzi duże zainteresowanie wśród etymologów, są analizy całych gniazd wyrazowych (por. Varbot 1986: 33–40; 2008: 84–95; Šivic-Dular 1999). Badanie rodzin (gniazd) wyrazowych powinno być uzupełnieniem

słownika onomazjologicznego, nastawionego na systematyzację modeli rozwoju semantycznego. Uzupełnienie nie może kojarzyć się w tym wypadku z pracą mniejszego rozmiaru. Z uwagi na mnogość derywatów badanie zmian semantycznych, które zachodzą w jednej rodzinie wyrazowej, wymaga znacznie więcej pracy niż przebadanie rozwoju semantycznego pojedynczych leksemów. Zadaniem twórcy słownika paraleli semantycznych będzie w tym przypadku wybranie spośród zmian semantycznych dotyczących wszystkich derywatów tylko tych, które nie powstały ze względu na funkcję przyrostka i ze względu na przejście derywatu do innej klasy słów. Eliminacja zmian semantycznych, jakie zaszły pod wpływem sufiksacji, jest zadaniem dość prostym, natomiast ocena wpływu zmiany klasy na treść derywatu wymaga znajomości różnych kontekstów i może być dalece subiektywna, uzależniona od uprzednich przekonań badacza. Uzupełnieniem słownika przejść semantycznych mogą być zmiany zaistniałe w treści derywatów formalnych, które teoretycznie mogły zaistnieć na drodze samej derywacji. O ile sformułowanie tego warunku jest dość łatwe, o tyle ocena, czy jest on spełniony w konkretnym przypadku, to rzecz bardzo subiektywna.

Badania rozwoju semantycznego poszczególnych rodzin wyrazowych, a więc wychodzące od wybranego leksemu, mogą być kombinowane z badaniami onomazjologicznymi. Przykłady badań paralelizmu rozwojowego rodzin opartych na synonimicznych czy quasi-synonimicznych podstawach werbalnych omówiłam już w rozdziale czwartym poświęconym historii badań na s. 80.

Analizami porównawczymi rodzin wyrazowych mających wspólną podstawę pojęciową zajmuje się Svetlana M. Tolstaja (Tolstaja 2000; 2002; 2007: 409–419; 2009). Choć autorka ta uwzględnia również etymologię poszczególnych leksemów, jej badania koncentrują się na dokładnym badaniu powstałych znaczeń z uwzględnieniem kontekstów, w jakich występują. Badaczkę interesują przede wszystkim konteksty historyczne i dialektalne, zwłaszcza z gwar najbardziej zachowawczych, jej prace są więc niezmiernie cenne również dla etymologii. Dla uwypuklenia różnic w znaczeniach pochodzących od jednego leksemu autorka posługuje się metodą zestawiania kontyuantów reprezentujących poszczególne znaczenia z wyrazami synonimicznymi, przez co niejednokrotnie wydobywa związki znaczeń, których semantyczna więź została zerwana. Por. studium dotyczące wyrazów z wyjściową semantyką braku, niedostatku, gdzie przeprowadziła analizę rozwoju wyrazów prasłowiańskich: **suchъ*, **prěsъnъ* i **pustъ* (Tolstaja 2006:

363–380; przedruk 2008a: 50–98), **trudъ* i **тѣка* (Tolstaja 2008a: 114–120). W innych pracach Tolstaja ogranicza się do konfrontacji rozwoju dwóch rodzin wyrazowych o zbliżonej lub zbieżnej semantyce (por. Tolstaja 2000: 164–171; przedruk 2008a: 102–113), **играть* i **гулять*, **крас-* i **квѣт-* (Tolstaja 2008a: 121–133), **глухъ* i **слѣпъ* (Tolstaja 2008a: 134–172). O innym podejściu, również skierowanym ku etnolingwistyce, wspominałam już, omawiając badania nad poszczególnymi polami pojęciowymi. W odróżnieniu od prac Svetlany M. Tolstej, prace te cechuje podejście onomazjologiczne, a więc koncentracja nie na rodzinach wyrazowych, ale na docelowych znaczeniach, mieszczących się w danym polu semantycznym, por. np. Marina A. Eremina, *Лексико-семантическое поле „отношение человека к труду” в русских народных говорах. Этнолингвистический аспект*, 2003; Ljubov' A. Feokistova, *Номинативное воплощение абстрактной идеи (на материале русской лексики со значением ‘пропасть, исчезнуть’)*, 2003; Anna A. Kubasova, *Семантико-мотивационное поле „отношение человека к труду” в русских народных говорах. Этнолингвистический аспект*, 2004; Ksenia V. P'jankova, *Лексика обозначающая категориальные признаки пищи в русской языковой традиции. Этнолингвистический аспект*, 2008). Wymienione prace powstały na Uniwersytecie Uralskim w Jekaterynburgu pod kierownictwem Eleny L'vovny Berezovič.

4.2.1. Językowy obraz świata. Badania aksjologiczne

Skatalogowanie zmian semantycznych w słowniku o układzie onomazjologicznym pozwala na porównywanie baz motywacyjnych różnych pojęć. Z tej możliwości chętnie skorzystają zapewne językoznawcy, którzy zajmują się odtwarzaniem różnych aspektów językowego obrazu świata, wykorzystując do tego celu dane etymologiczne. Takie próby były już niejednokrotnie podejmowane (np. Małgorzata Brzozowska, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin 2009; Anna B. Burzyńska, Jan Kamieniecki, *Wpływ przeszłości na językowy obraz śmierci ludzi i zwierząt w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” 1998, t. 9/10, s. 81–91). Na szczególną uwagę zasługuje artykuł Aleksandry Niewiary (Niewiara 2000: 97–105), w którym autorka próbuje odtworzyć wycinek językowego obrazu świata na podstawie danych etymologicznych pochodzących z różnych języków indoeuropejskich. Zebrane przez nią przymiotniki odnoszą się do niektórych cech człowieka, mianowicie do wieku, wzrostu

i oceny aksjologicznej. Przedstawiony przez nią materiał jest zbyt szczupły, by wyciągnąć daleko idące wnioski, dlatego autorka ogranicza się do ukazania przykładów najwyraźniejszych, które mają uzasadnić celowość takich badań.

Z badaniem językowego obrazu świata na podstawie etymologii łączy się próba dotarcia do pierwotnych ocen aksjologicznych¹⁸⁶. Motywacja zawsze polega na asocjacji między pojęciem motywującym a motywowanym, wskazuje zatem również na stosunki wartościujące, które istnieją między stojącymi za nimi desygnatami. Najbardziej obiecująca wydaje się analiza zmian semantycznych, prowadzących do powstania pojęć najsilniej nacechowanych aksjologicznie, czyli ewaluatorów ‘dobry’, ‘zły’, ‘przyjemny’, ‘nieprzyjemny’, ‘ładny’, ‘brzydki’. Badanie podstaw motywacyjnych tych pojęć pozwala odpowiedzieć na pytanie, które z realiów w momencie zaistnienia danej motywacji były wartościowane pozytywnie bądź negatywnie. Materiał dotyczący pojęcia ‘dobry’ pokazuje, że w hierarchii cech pozytywnie wartościowanych najwyżej znajduje się porządek, usytuowanie na właściwym miejscu, precyzyjne dopasowanie. Można na tej podstawie wnioskować, że podstawowe dla pojęcia ‘dobry’ jest znaczenie aksjologiczne ‘taki, jaki powinien być’, a nie psychologiczne ‘ten, który jest dobry dla innych’. Analiza podstaw motywacyjnych wskazuje także na wysokie wartościowanie podstawowych cech fizycznych, jak zręczność czy siła, niezbędnych dla codziennego funkcjonowania. Oczywiście równie wartościowe może okazać się poszukiwanie pojęć, dla których przymiotniki wartościujące są podstawą motywacyjną. Do tego celu będzie przydatny słownik onomazjologiczny, uporządkowany według znaczeń wyjściowych.

Nie zawsze proponowana analiza daje oczekiwane wyniki. Na przykład przegląd motywacji pojęcia ‘ładny’ nie daje wyraźnej odpowiedzi na pytanie o typ urody preferowany w momencie kolejnych nominacji. Najbardziej charakterystyczne są motywacje przez znaczenia, które odnoszą się do porządku, co może oznaczać, że harmonijna budowa ciała albo regularne rysy twarzy były cenione wyżej niż jakieś wybijające się cechy urody. W sprzeczności z tym stwierdzeniem pozostaje fakt, że w motywacjach po-

¹⁸⁶ Prekursorką wykorzystywania danych etymologicznych w badaniach aksjologicznych jest w polskim językoznawstwie Renata Grzegorzyczkowa. Problem ten autorka porusza w wielu artykułach (np. Grzegorzyczkowa 1993, 1995, 1996, 2003). Podobne stanowisko reprezentuje Jerzy Bartmiński, który niejednokrotnie zwraca uwagę na wagę odkrywania podstaw onomazjologicznych nowych nazw dla uzyskania pełnego obrazu badanych pojęć (por. np. Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2007, s. 13).

jęć ‘ładny, piękny’ ważna wydaje się intensywność cechy i wywierane przez nią wrażenie, czego dowodzą motywacje oparte na pojęciach ‘ogromny’ i ‘przeróżający’¹⁸⁷.

Z punktu widzenia aksjologicznego ciekawa jest motywacja pojęć odnoszących się do wieku. Wbrew oczekiwaniom podstawowy leksem prasłowiański dla pojęcia ‘stary’ jest związany z siłą (por. **starǫ*, STARY, 8B.2, s. 216), analogicznie podstawowy leksem dla pojęcia ‘młody’ opiera się na pojęciu miękkości, które można w pewnym sensie uznać za przeciwstawne pojęciu siły.

Z ciekawych drobiazgów związanych z wartościowaniem można zwrócić jeszcze uwagę na połabski kontynuant psł. **glupǫ*, użyty w tym języku w znaczeniu ‘młody’. Obok znaczenia przymiotnikowego występuje też znaczenie zsubstantywowane ‘człowiek mieszkający z rodzicami’, można więc sądzić, że powodem negatywnego wartościowania ‘młodości’ jest niesamodzielnosc. Przegląd motywacji wykładników pojęcia ‘mądry’, takich jak **chytrǫ*, **kovarǫnǫ*, ujawnia, że semem decydującym o motywacji jest w nich doświadczenie, co skłania do interpretowania opozycji ‘mądry’ : ‘głupi’ jako ‘doświadczony’ : ‘niedoświadczony’. Co ciekawe, materiał wykazuje wyraźne związki motywacyjne między pojęciem ‘mądry’ a pojęciami nacechowanymi negatywnie: ‘przebiegły; podstępny’.

Jak wspomniałam wyżej, przy wyciąganiu z danych etymologicznych wniosków o charakterze aksjologicznym należy zachować daleko idącą ostrożność. Powodem jest między innymi ogromne zróżnicowanie chronologiczne materiału. Nacechowanie desygnatów może ulegać znacznym przewartościowaniom, a motywacja z czasów prasłowiańskich odzwierciedla nacechowanie charakterystyczne właśnie dla tamtej epoki. Oczywiście stwarza to nowe pole do badań porównawczych, jeżeli dla danego pojęcia uda się znaleźć dostateczną liczbę przykładów z różnych czasów, które mogą świadczyć o zmianach w wartościowaniu.

Inne podejście do kwestii wartościowania może być związane z badaniem liczby wykładników wyrażających dane pojęcie. Porównując te liczby, można się zorientować, które pojęcia były bardziej, a które mniej ważne dla danej wspólnoty. Z tego punktu widzenia wyjątkową pozycję ma pojęcie ‘silny’. Badania ukazują, że jeszcze przed wyłonieniem się wspólnoty prasłowiańskiej spośród języków indoeuropejskich wyróżniało się ono dużą

¹⁸⁷ Ten przykład pokazuje, że wnioski z badań etymologicznych można wyciągać tylko z dużą ostrożnością.

liczbą mogących je oddać leksemów, a stan ten utrzymał się też w czasach prasłowiańskich. Z kolei leksemy odnoszące się do zdolności intelektualnych w zdecydowanej większości powstawały już w czasach kultury piśmiennej, choć są wśród nich i takie, które mają źródła praindoeuropejskie.

Poszukiwania aksjologiczne oparte na wynikach badań nad najstarszymi warstwami leksykalnymi podlegają istotnym ograniczeniom. Trzeba mieć świadomość, jak bardzo jesteśmy skłonni opierać się na naszym własnym systemie pojęciowym, który w nieunikniony sposób przyswoiliśmy sobie wraz z językiem. Obracając się w jednolitym kręgu kulturowym, nie zauważamy zwykle, że jest to tylko jeden z możliwych sposobów widzenia świata. Jest całkiem prawdopodobne, że system pojęciowy Prasłowian czy Praindoeuropejczyków w swej strukturze bardziej przypominał systemy dzisiejszych ludów pozostających na etapie kultury plemiennej (a więc genetycznie zupełnie odmienne) niż wywodzące się od praindoeuropejskiego w prostej linii systemy języków europejskich. Jest to jednak tylko przypuszczenie, które należałoby poprzeć badaniami, jednak podstawy materiałowe do takich badań zdobędziemy nieprędko, o ile w ogóle jest to realne.

INDEKS WYRAZÓW PRASŁOWIAŃSKICH

Indeks zawiera wszystkie zrekonstruowane przymiotniki prasłowiańskie omówione w pracy, z lokalizacją w danej grupie semantycznej i numerem strony. Wyfuszczonym drukiem podany jest odsyłacz do miejsca, gdzie można znaleźć uzasadnienie rekonstrukcji znaczenia etymologicznego, strukturalnego i opartego na kontyuantach. Formy oboczne są oddzielone znakiem „:”, np. *grǫbъ : *grubъ; formy z różnymi sufiksami – przecinkiem, np. *divъ, *dikъ, natomiast ze znakiem „/”, np. *bridъ/*bridъkъ, *durъ/*durъnъ, *lochъ/*lošъ, są zapisane postaci z wtórnym nawarstwieniem sufiksu.

*bědъnъ **ZŁY**, **1B.10.** (119)

*bolgъ **DOBRY**, 1A.9. (109); **ZŁY**, 1B.14. (121); **MIŁY**, **2A.2.** (127); **SŁABY**, 6B.16. (200); **CHORY**, 7B.11. (210); **STARY**, 8B.8. (218); **ŁAGODNY**, 12B.4. (258); **GŁUPI**, 16B.5. (296)

*bol'ъjb **DOBRY**, **1A.6.** (107); **WYSOKI**, 4A.6. (160)

*bridъ/*bridъkъ **ZŁY**, 1B.15. (122); **BRZYDKI**, **3B.5.** (150); **SROGI**, 12A.10. (255)

*bujъ/*bujъnъ **GWAŁTOWNY**, **10A.6.** (231); **ŚMIAŁY**, 13A.4. (263); **DUMNY**, 14A.3. (275); **GŁUPI**, 16B.4. (296)

*bъdrъ **SILNY**, 6A.10. (187); **SZYBKI**, **9A.4.** (221); **WESOŁY**, 11A.3. (244); **ŚMIAŁY**, 13A.9. (265); **DUMNY**, 14A.7. (276)

*bystrъ **SZYBKI**, **9A.2.** (220); **ŚMIAŁY**, 13A.6. (264); **MĄDRY**, 16A.5. (292)

*cělъ **ZDROWY**, **7A.2.** (204)

*čilъ **DOBRY** 1A.14. (111); **SILNY**, 6A.14. (188); **ZDROWY**, **7A.4.** (205); **WESOŁY**, 11A.4. (244)

*čitъ/*čitavъ **ZDROWY**, **7A.3.** (204)

*čřstvъ **SILNY**, **6A.6.** (183); **WESOŁY**, 11A.6. (245); **SROGI** 12A.6. (254)

*darъmъnъ **ZŁY**, **1B.8.** (118)

- **debelʹ* **GRUBY, 5A.1.** (164)
- **dělbnoʹ* DOBRY, 1A.11. (110); ŁADNY, 3A.14. (146); SILNY, 6A.22. (190); ŚMIAŁY, 13A.11. (265); **PILNY, 15A.6.** (284); MAŁDZY, 16A.7. (293)
- **divʹ*, **dikʹ* WYSOKI, 4A.8. (161); CHUDY, 5B.8. (176); **GWAŁTOWNY, 10A.7.** (232); STRACHLIWY, 13B.2. (270); PILNY, 15A.9. (285); GŁUPI, 16B.6. (296)
- **dobrʹ* **DOBRY, 1A.1.** (103); MIŁY, 2A.7. (130)
- **dobʹ* **SILNY, 6A.9.** (186); ŚMIAŁY, 13A.12. (266)
- **dorgʹ* **MIŁY, 2A.6.** (129)
- **dosqʹ*/**dosqʹzʹ* **WYSOKI, 4A.3.** (158); STARY, 8B.7. (218)
- **dqʹzʹ* WYSOKI, 4A.7. (160); **SILNY, 6A.5.** (182); WESOŁY, 11A.5. (244)
- **drěčbnʹ* DOBRY, 1A.13. (110); ŁADNY, 3A.8. (144); **WYSOKI, 4A.2.** (157); SILNY, 6A.11. (187); WESOŁY, 11A.7. (245); ŚMIAŁY, 13A.10. (265)
- **dręchlʹ* : **drqchlʹ*, **dręselʹ* SŁABY, 6B.15. (199); STARY, 8B.3. (216); POWOLNY, 9B.3. (227); **SMUTNY, 11B.2.** (248); LENIWY, 15B.5. (288)
- **dřzʹ*/**dřzʹkʹ* **ŚMIAŁY, 13A.3.** (262)
- **durʹ*/**durʹbnʹ* ZŁY, 1B.11. (120); NIEPRZYJEMNY, 2B.8. (136); BRZYDKI, 3B.13. (154); CHORY, 7B.3. (208); STARY, 8B.5. (217); **GWAŁTOWNY, 10A.5.** (231); STRACHLIWY, 13B.3. (270); DUMNY, 14A.4. (275); GŁUPI, 16B.3. (296)
- **ědbnoʹ* **SMUTNY, 11B.4.** (249)
- **ęglʹ* SZYBKI, 9A.6. (222); **GWAŁTOWNY, 10A.1.** (228); PILNY, 15A.8. (284)
- **gadʹbnʹ* ZŁY, 1B.13. (121); **BRZYDKI, 3B.2.** (149)
- **gladʹkʹ* ŁADNY, 3A.9. (144); **GRUBY, 5A.6.** (169)
- **glupʹ* SŁABY, 6B.13. (199); MŁODY, 8A.5. (214); **GŁUPI, 16B.1.** (294)
- **gnusʹbnʹ* ZŁY, 1B.12. (120); **BRZYDKI, 3B.1.** (148); LENIWY, 15B.3. (288)
- **godʹbnʹ* **DOBRY, 1A.3.** (104); MIŁY, 2A.9. (130); ŁADNY, 3A.6. (142)
- **golěmʹ* **WYSOKI, 4A.5** (159)
- **gorlivʹ* SZYBKI, 9A.11. (224); **PILNY, 15A.4.** (283)
- **grozʹbnʹ* ZŁY, 1B.17. (122); NIEPRZYJEMNY, 2B.7. (136); ŁADNY, 3A.10. (144); BRZYDKI, 3B.8. (152); SILNY, 6A.17. (189); **GWAŁTOWNY, 10A.12.** (236); **SMUTNY, 11B.6.** (250); **SROGI, 12A.4.** (253)
- **grqʹbʹ* : **grubʹ* **NIEPRZYJEMNY, 2B.3.** (133); BRZYDKI, 3B.12. (154); **GRUBY, 5A.8.** (170)

- **grdō* DOBRY, 1A.12. (110); ZŁY, 1B.18. (123); NIEPRZYJEMNY, 2B.10. (137); ŁADNY, 3A.12. (145); BRZYDKI, 3B.9. (153); SROGI, 12A.7. (254); ŚMIAŁY, 13A.8. (264); **DUMNY, 14A.1.** (273)
- **gydōkō* **BRZYDKI, 3B.3.** (150)
- **gyzdavō* ŁADNY, 3A.13. (145); **BRZYDKI, 3B.4.** (150); DUMNY, 14A.8. (276); LENIWY, 15B.4. (288)
- **chabō*/**chabōnō* **ZŁY 1B.7.** (118); SŁABY, 6B.14. (199); CHORY, 7B.10. (209); STRACHLIWY, 13B.5. (271)
- **chorbrō* **ŚMIAŁY, 13A.2.** (262)
- **chudō* **ZŁY, 1B.3.** (114); BRZYDKI, 3B.10. (153); CHUDY, 5B.6. (175); SŁABY, 6B.10. (198); CHORY, 7B.4. (208)
- **chvorō* BRZYDKI, 3B.14. (154); CHUDY, 5B.7. (176); **CHORY, 7B.1.** (207)
- **chylō* **SŁABY, 6B.4.** (195); CHORY, 7B.6. (208); STARY, 8B.6. (217); LENIWY, 15B.6. (288)
- **chytrō* DOBRY, 1A.10. (109); **SZYBKI, 9A.3.** (221); MĄDRY, 16A.4. (292)
- **jarō* SILNY, 6A.15 (188); MŁODY, 8A.3. (213); **GWAŁTOWNY, 10A.8.** (233); WESOŁY, 11A.8. (245); ŚMIAŁY, 13A.13. (266); DUMNY, 14A.5. (275)
- **jēdrō*/**jēdrōnō* **GRUBY, 5A.3.** (166); SILNY, 6A.12. (187); MŁODY, 8A.4. (213); SZYBKI, 9A.5. (222)
- **junō* **MŁODY, 8A.1.** (212)
- **jōmōnō* **MIŁY, 2A.4.** (128); SPOKOJNY, 10B.7. (240); ŁAGODNY, 12B.10. (260)
- **klēkanō* : **klēcavō* **SŁABY, 6B.3.** (195)
- **klūdōnō* **SPOKOJNY, 10B.3.** (239)
- **kovarōnō* **MĄDRY, 16A.3.** (291)
- **krasōnō* DOBRY, 1A.8. (108); **ŁADNY, 3A.1.** (139)
- **krēpō*/**krēpōkō* **SILNY, 6A.3.** (179); ZDROWY, 7A.7. (206)
- **krotōkō* SPOKOJNY, 10B.8. (241); ŁAGODNY, 12B.5. (259); **POKORNY, 14B.2.** (278)
- **krōpō*/**krōpōnō* NISKI, 4B.4. (163); **GRUBY, 5A.4.** (167)
- **krōtō* **SILNY, 6A.7.** (185); GWAŁTOWNY, 10A.10. (235); SROGI, 12A.9. (255); DUMNY, 14A.6. (276)
- **kyrō* **NISKI, 4B.3.** (163)
- **kyprō* ŁADNY, 3A.7. (142); SŁABY, 6B.9. (198); CHORY, 7B.5. (208); **GWAŁTOWNY, 10A.9.** (234)

- **ladbn̄* DOBRY, 1A.7. (107); **ŁADNY**, 3A.3. (140)
- **lagodbn̄* MIŁY, 2A.3. (127); CHUDY, 5B.9. (176); SŁABY, 6B.18. (200); SPOKOJNY, 10B.6. (240); ŁAGODNY, 12B.2. (258)
- **l̄en̄*/**l̄eniv̄* POWOLNY, 9B.4. (227); STRACHLIWY, 13B.6. (271); **LENIWY**, 15B.1. (287)
- **l̄ǣp̄* DOBRY, 1A.2. (104); MIŁY, 2A.8. (130); ŁADNY, 3A.4. (141)
- **lib̄* CHUDY, 5B.1. (172)
- **lich̄* ZŁY, 1B.4. (116); SILNY, 6A.19. (189); ŚMIAŁY, 13A.16. (267)
- **loch̄*/**loš̄b̄* ZŁY, 1B.2. (114); SŁABY, 6B.11. (198); CHORY, 7B.9. (209); LENIWIY, 15B.8. (289)
- **lut̄* SZYBKI, 9A.12. (224); GWAŁTOWNY, 10A.11. (235); **SROGI**, 12A.1. (252); ŚMIAŁY, 13A.15. (266)
- **mal̄* NISKI, 4B.2. (162)
- **marbn̄* ZŁY, 1B.6. (117); BRZYDKI, 3B.11. (153)
- **mil̄* MIŁY, 2A.1. (126); ŁAGODNY, 12B.6. (259)
- **mirbn̄* SPOKOJNY, 10B.1. (238); ŁAGODNY, 12B.3. (258); POKORNY, 14B.4. (279)
- **mogtbn̄* SILNY, 6A.1. (178)
- **mold̄* MŁODY, 8A.2. (212)
- **mōdr̄* SPOKOJNY, 10B.9. (241); ŁAGODNY, 12B.7. (259); **MĄDRY**, 16A.1. (290)
- **m̄f̄z̄*/**m̄f̄z̄k̄*, **m̄f̄z̄liv̄* NIEPRZYJEMNY, 2B.4. (134); BRZYDKI, 3B.7. (152); LENIWIY, 15B.7. (289)
- **mōdbl̄* SŁABY, 6B.2. (194)
- **nagl̄* SZYBKI, 9A.9. (223); GWAŁTOWNY, 10A.3. (229); ŚMIAŁY, 13A.5. (263)
- **n̄ž̄bn̄* MIŁY, 2A.5. (129); SŁABY, 6B.19. (201); ŁAGODNY, 12B.1. (257)
- **niz̄k̄* NISKI, 4B.1. (162)
- **q̄tbl̄* SŁABY, 6B.7. (197); CHORY, 7B.7. (209)
- **p̄ǣkn̄*, **p̄ǣkr̄* ŁADNY, 3A.2. (140)
- **pilbn̄* PILNY, 15A.1. (280)
- **ploch̄* ZŁY, 1B.5. (116); CHORY, 7B.8. (209); SPOKOJNY, 10B.5. (240)
- **pokojb̄n̄* SPOKOJNY, 10B.2. (238)
- **pokorbn̄* ŁAGODNY, 12B.9. (260); POKORNY, 14B.1. (278)

- **polchʼ* ZŁY, 1B.16. (122); SILNY, 6A.16. (188); GWAŁTOWNY, 10A.13. (236); ŁAGODNY, 12B.8. (259); **STRACHLIWY, 13B.1.** (269)
- **prikrʼ* **NIEPRZYJEMNY, 2B.1.** (132); SROGI, 12A.8. (255)
- **protivnʼ* **NIEPRZYJEMNY, 2B.2.** (133)
- **prɔdʼ*/**prɔdʼkʼ*/**prɔdʼnʼ* SZYBKI, 9A.8. (223); **GWAŁTOWNY, 10A.2.** (229); ŚMIAŁY, 13A.14. (266); STRACHLIWY, 13B.4. (271)
- **pyśbnʼ* **DUMNY, 14A.2.** (274)
- **radʼ* **WESOŁY, 11A.2.** (243)
- **revbnʼ* SMUTNY, 11B.5. (250); **PILNY, 15A.2.** (281)
- **rɛdbnʼ* **DOBRY, 1A.5.** (106); ŁADNY, 3A.5. (142)
- **rɔdʼ*/**rɔdbnʼ* **DOBRY, 1A.4.** (105); NISKI, 4B.5. (163); ZDROWY, 7A.6. (205); WESOŁY, 11A.9. (245)
- **rɔžbnʼ* **BRZYDKI, 3B.6.** (151)
- **rʼdʼavʼ* **ZŁY, 1B.9.** (119)
- **rʼchlʼ* **SŁABY, 6B.6.** (196)
- **rychlʼ* GRUBY, 5A.9. (171); SŁABY, 6B.5. (196); **SZYBKI, 9A.1.** (219); ŚMIAŁY, 13A.7. (264)
- **silbnʼ* **SILNY, 6A.2.** (179)
- **skʼfʼbnʼ* CHORY, 7B.2. (207); **SMUTNY, 11B.1.** (247); PILNY, 15A.10. (285)
- **skʼfʼbnʼ* **NIEPRZYJEMNY, 2B.6.** (135)
- **slabʼ* ZŁY, 1B.19. (123); CHUDY, 5B.10. (176); **SŁABY, 6B.1.** (193); CHORY, 7B.12. (210)
- **snažbnʼ* SILNY, 6A.21. (190); **PILNY, 15A.5.** (283)
- **sorgʼ* **SROGI, 12A.3.** (253)
- **sporʼ* **GRUBY, 5A.5.** (168); SILNY, 6A.13. (188); SZYBKI, 9A.10. (224); PILNY, 15A.7. (284)
- **starʼ* **STARY, 8B.2.** (216)
- **storbʼ* **SILNY, 6A.8.** (186); ZDROWY, 7A.5. (205)
- **strogʼ* DOBRY, 1A.15. (111); SILNY, 6A.18. (189); **SROGI, 12A.2.** (252)
- **sʼdorvʼ* SILNY, 6A.20. (189); **ZDROWY, 7A.1.** (203)
- **sʼkrombnʼ* **CHUDY, 5B.4.** (174); POKORNY, 14B.3. (279)
- **sʼmɛlʼ* **ŚMIAŁY, 13A.1.** (262)
- **sʼmɔtbnʼ* **SMUTNY, 11B.3.** (249)

- *šad̥ : *šēdiv̥ **STARY, 8B.4.** (217)
- *ščir̥, *čir̥ **PILNY, 15A.3.** (282)
- *ščupl̥ **CHUDY, 5B.2.** (173)
- *šib̥ok̥ **CHUDY, 5B.5.** (175); **SŁABY, 6B.17.** (200); **SZYBKI, 9A.7.** (223);
GWAŁTOWNY, 10A.4. (230)
- *tich̥ **POWOLNY, 9B.5.** (227); **SPOKOJNY, 10B.4.** (239)
- *t|st̥ **GRUBY, 5A.2.** (165)
- *tɔg̥ **GRUBY, 5A.7.** (170); **SILNY, 6A.4.** (181)
- *tɔp̥ **GŁUPI, 16B.2.** (295)
- *t̥šč̥ **CHUDY, 5B.3.** (174)
- *um̥bn̥ **MĄDRY, 16A.2.** (291)
- *vel̥/*velik̥ **WYSOKI, 4A.4.** (159)
- *verd̥bn̥ **NIEPRZYJEMNY, 2B.5.** (135)
- *vesel̥ **WESOŁY, 11A.1.** (242)
- *vet̥ch̥ **SŁABY, 6B.12.** (199); **STARY, 8B.1.** (215)
- *vędl̥ **SŁABY, 6B.8.** (197); **POWOLNY, 9B.2.** (226); **LENIWY, 15B.2.** (287)
- *vol̥bn̥ **POWOLNY, 9B.1.** (226)
- *vysok̥ **WYSOKI, 4A.1.** (156);
- *z̥l̥ **ZŁY, 1B.1.** (113); **NIEPRZYJEMNY, 2B.9.** (136); **ŁADNY, 3A.11.** (145);
SROGI, 12A.5. (254); **MĄDRY, 16A.6.** (293)

SKRÓTY

ags.	– anglosaski	pie.	– praindoeuropejski
alb.	– albański	płd.	– południowy
ang.	– angielski	płn.	– północny
awest.	– awestyjski	pol.	– polski
bałt.	– bałtycki	poł.	– połabski
błg.	– bułgarski	pragerm.	– pragermański
brus.	– białoruski	psł.	– prasłowiański
chrw.	– chorwacki	ros.	– rosyjski
csł.	– cerkiewnosłowiański	scs.	– staro-cerkiewno- -słowiański
czes.	– czeski	śl.	– słowacki
daw.	– dawny	ślń.	– słoweński
dial.	– dialektalny	srb.	– serbski
dłuż.	– dolnołużycki	stang.	– staroangielski
etym.	– etymologiczny	stczes.	– staroczeski
fr.	– francuski	stind.	– staroindyjski
germ.	– germański	stirl.	– staroirlandzki
głuż.	– górnołużycki	stnord.	– staronordycki
goc.	– gocki	stpol.	– staropolski
grec.	– grecki	stprus.	– staropruski
irl.	– irlandzki	strus.	– staroruski
kaszb.	– kaszubski	strukt.	– strukturalny
lit.	– litewski	stwalij.	– starowalijski
łac.	– łaciński	stwniem.	– staro-wysoko-niemiecki
łot.	– łotewski	śrdniem.	– średnio-dolno-niemiecki
mac.	– macedoński	śrwniem.	– średnio-wysoko-niemiecki
niderl.	– niderlandzki	ukr.	– ukraiński
niem.	– niemiecki	walij.	– walijski
og.	– ogólny	wsch.	– wschodni
orm.	– ormiański	zach.	– zachodni
pers.	– perski		

SPIS LITERATURY

Poniższy „Spis literatury” zawiera pozycje dotyczące zagadnień omawianych w pracy: języka prasłowiańskiego, rekonstrukcji znaczenia, zmian znaczeń i motywacji semantycznej. System ten wprowadziłam, by był on przydatny dla czytelnika zainteresowanego poruszaną przeze mnie problematyką. Z tego powodu za niecelowe uznałam uwzględnianie tytułów, które nie są związane merytorycznie z moją pracą, a zostały w niej zasygnalizowane jako inny sposób podejścia do tematu, a także tych, które odnoszą się do semantyki w ogólności, bez specjalnego uwzględnienia zmian semantycznych. Adresy bibliograficzne tych pozycji zostały w całości podane w miejscach, gdzie były wprowadzone, bądź w tekście ciągłym, bądź w przypisach.

SŁOWNIKI CYTOWANE W PRACY

- Bańkowski – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–, Warszawa 2000–.
- BER – *Български етимологичен речник*, ред. В. Георгиев, т. 1–, София 1962–.
- Berneker – Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1, Heidelberg 1908–1913.
- Bezłaj – France Bezłaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. 1–5, Ljubljana 1977–2007.
- Boryś – Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Brückner – Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1970, wyd. 2; przedruk z wyd. 1, Kraków 1927.
- Buck – Carl D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago 1949.

- Dal – Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Санкт-Петербург–Москва 1880–1882.
- Derksen – Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008.
- EJO – *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1999.
- ERSJ – *Этимолошки речник српског језика*, ред. А. Лома, т. 1–, Београд 2003–.
- ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, red. E. Havlová, z. 1–, Praha 1989–.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков*, ред. О. Н. Трубачев, т. 1–, Москва 1974–.
- ESUM – *Этимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, Київ 1982–.
- EWJP – *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1978.
- Gebauer – Jan Gebauer, *Slovník staročeský*, t. 1–2, wyd. 2, Praha 1970.
- Gerov – Найден Геров, *Речник на български език*, т. 1–5, Пловдив 1895–1904.
- Heidermanns – Frank Heidermanns, *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*, Berlin–New York 1993.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. А. І. Жураўскі, Мінск 1982–.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, Bratislava 1991–.
- ISUJ – *Историчний словник українського языка*, ред. Е. Тимченко, Харків–Київ 1930–.
- Jungmann – Josef Jungmann, *Slovník česko-německý*, t. 1–5, Praha 1835–1839.
- Кореčný – František Кореčný, *Základní všeslovenská slovní zásoba*, Praha 1981.
- Linde – Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2, Warszawa 1854–1860.
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstamm-bildungen*, red. H. Rix, Wiesbaden 1998.
- Machek – Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.
- Machek² – Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. opr. a doplň. vyd., Praha 1968.
- Miklosich – Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.
- Miklosich² – Franz Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Wien 1862–1865.
- Muka – Arnošt Muka, *Slovník dolnosérbskeje řeči a jeje narečow*, t. 1–3, Petrohrad–Praha 1911–1928.

- Mühlenbach, Endzelins – Karl Mühlenbach, *Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-deutsches Wörterbuch*, red., ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelins, t. 1–4, Riga 1923–1932.
- Pleteršnik – Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, t. 1–2, Ljubljana 1894–1895.
- Pokorny – Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1–2, Bern–München 1959–1969.
- Rejzek – Jiří Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- RJAZ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. 1–23, Zagreb 1880–1976.
- RSAN – *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, t. 1–, Beograd 1959–.
- Schuster-Šewc – Heinz Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1978–1989.
- SEK – Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. 1–6, Warszawa 1994–2010.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, t. 1–4, Praha 1958–1997.
- Skok – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. 1–4, Zagreb 1971–1974.
- Sławski – Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków 1952–1982.
- Słstpol. – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa–Kraków 1953–2003.
- Smoczyński – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.
- Snoj – Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- Snoj² – Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2003.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*, ред. Ф. П. Филин, т. 1–, Москва–Ленинград 1965–.
- SP – *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, t. 1–, Wrocław 1974–.
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966–.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С. Г. Бархударов, т. 1–, Москва 1975–.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí*, t. 1–, Bratislava 1994–.
- Sychta – Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Warszawa 1967–1976.
- Vasmer – Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, t. 1–3, Heidelberg 1950–1958.
- Vasmer² – Мах Фасмер, *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева*, т. 1–4, Москва 1964–1973.

POZOSTAŁA LITERATURA

- Adrados 1992 – Francisco R. Adrados, *The New Image of Indo-European*, „Indogermanische Forschungen”, 97, s. 1–28.
- Adrados 2007 – Francisco R. Adrados, *Must we Again Postulate a Unitary and Uniform Indo-European?*, „Indogermanische Forschungen”, 112, s. 1–25.
- Anikin 1985 – Александр Е. Аникин (rec.): *Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre. Onomasiologie. Red. J. Schröpfer, A. Hönig, t. 1, z.1–8, Heidelberg 1980–1989*, „Этимология” 1982, s. 173–176.
- Apresjan 2000 – Jurij D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, wyd. 2, Wrocław.
- Benveniste 1954 – Émile Benveniste, *Problèmes sémantiques de la reconstruction*, „Word”, 10, 2–3, s. 251–264 [przedruk w: É. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, s. 289–307].
- Benveniste 1969 – Émile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, t. 1–2, Paris.
- Birnbaum 1973 – Henryk Birnbaum, *O możliwości odtworzenia pierwotnego stanu języka prasłowiańskiego za pomocą rekonstrukcji wewnętrznej i metody porównawczej (Kilka uwag o stosunku różnych podejść)*, [w:] *American Contribution to the Seventh International Congress of Slavists*, The Hague, s. 33–58.
- Birnbaum 1975 – Henrik Birnbaum, *Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstructions*, University of Michigan.
- Birnbaum 1998 – Henryk Birnbaum, *Jak długo trwał okres prasłowiański*, [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. J. Rusek, W. Boryś, Warszawa, s. 21–27.
- Blanár 1984 – Vincent Blanár, *Lexikálno-semantická rekonštrukcia*, Bratislava.
- Boryś 1980 – Wiesław Boryś, *O rozwoju znaczenia psł. *piti, *pojiti*, „Rocznik Slawistyczny”, XL, s. 39–42.
- Boryś 1981a – Wiesław Boryś, *Archaiczny słowiański przymiotnik rądi*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 20, s. 7–10.
- Boryś 1981b – Wiesław Boryś, *Psł. przymiotniki dewerbalne z apof. o : ь (dial. *dropъ, *stromъ, *tromъ)*, „Rocznik Slawistyczny”, XLI, s. 35–41.
- Boryś 1991 – Wiesław Boryś, *Etymologie polskie*, „Język Polski”, 71, s. 22–34.
- Boryś 1998a – Wiesław Boryś, *Kształtowanie się klasy przymiotników w epoce prasłowiańskiej*, „Rocznik Slawistyczny”, LI, s. 9–16.
- Boryś 1998b – Wiesław Boryś, *Prasłowiański – poprasłowiański. Na granicy dwóch epok*, [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. J. Rusek, W. Boryś, Warszawa, s. 29–33.

- Boryś 2001 – Wiesław Boryś, *Rozpad wspólnoty prasłowiańskiej w świetle słownictwa*, [w:] *Słowianie, Słowiańszczyzna – pojęcie i rzeczywistość dawniej i dziś*, red. K. Handke, Warszawa, s. 25–33.
- Boryś 2007 – Wiesław Boryś, *Etymologie polskie i słowiańskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. W. Sędzik, Warszawa.
- Bréal 1897 – Michel Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations*, Paris.
- Brodowska-Honowska 1960 – Maria Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo prymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Kraków–Wrocław–Warszawa.
- Brozović 1988 – Далибор Брозович, *Класификация названий луны в языках Европы*, [w:] *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. 1984, с. 9–23.
- Brzozowska 2000 – Małgorzata Brzozowska, *Derywaty onomazjologiczne (asocjacyjne) w językowym obrazie świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 13, *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław.
- Buttler 1978 – Danuta Buttler, *Zmiany semantyczne wyrazów polskich*, Warszawa.
- Chelimskij 2000 – Евгений А. Хелимский, *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи*, Москва.
- Cychun 1998 – Генадзь Цыхун, *Арэальная структура праславянішчыны*, [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. J. Rusek, W. Boryś, Warszawa, s. 73–77.
- Cychun 2000 – Генадзь Цыхун, *Арэальныя аспекты семантычнай рэканструкцыі*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 201–207.
- Černyš 1998 – Тэтяна О. Черниш, *Компаративно-зіставне дослідження слов'янської лексики у контексті етимологічних гнізд із близькозначними коренями*, „Мовознавство”, 2–3, с. 168–179.
- Černyš 2003 – Тетяна О. Черниш, *Слов'янська лексика в історико-етимологічному взвітленні*, Київ.
- Čop 1973 – Bojan Čop, *Prispevek k zgodovini labialnih pripon v indoevropskih jezikih*, Ljubljana.
- Darmesteter 1887 – Arsène Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leur significations*, Paris.
- Dejkova 2000 – Христина Дейкова, *Към славянските названия на птиците*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 235–245.
- Dokulil 1979 – Miloš Dokulil, *Teoria derywacji*, Wrocław.
- Dolník 1990 – Juraj Dolník, *Lexikálna sémantika*, Bratislava.
- Dronova 2005 – Любовь П. Дронова, *Прилагательное благой в историко-культурном контексте*, [w:] *Известия Уральского государственного университета*, т. 39, с. 175–190.

- Dronova 2007 – Любовь П. Дронова, *Прекрасный красный*, „Этимология” 2003–2005, с. 73–86.
- Erhart, Večerka 1981 – Adolf Erhart, Radoslav Večerka, *Úvod do etymologie*, Praha.
- Furdík 2000 – Juraj Furdík, *Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej*, Katowice, s. 59–62.
- Gołąb 2004 – Zbigniew Gołąb, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków.
- Grzegorzczkova 1993 – Renata Grzegorzczkova, Pokora, *pycha i pojęcia pokrewne*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin, s. 23–39.
- Grzegorzczkova 1995 – Renata Grzegorzczkova, *Wpływ etymologii na współczesne rozumienie wyrazów*, [w:] *Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ*, nr 14, Kraków, s. 59–62.
- Grzegorzczkova 1996 – Renata Grzegorzczkova, *Badania semantyczno-porównawcze w aspekcie diachronicznym*, [w:] *Semantyka a konfrontacja językowa*, red. V. Koseska-Toszeza, D. Rytel-Kuc, Warszawa, s. 217–226.
- Grzegorzczkova 2003 – Renata Grzegorzczkova, *Jeszcze w sprawie rozumienia dobra i dobroci*, [w:] *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 261–272.
- Havlová 1965 – Eva Havlová, *O potřebě slovníku sémantických změn*, „Jazykovědné aktuality”, 4, s. 3–4.
- Havlová 1978 – Eva Havlová, *K aktuálním otázkám etymologie*, „Slovo a slovesnost”, 39, s. 308–309.
- Havlová 1994 – Eva Havlová, *Slovanská etymologie a homonymie*, „Slavia”, 63, s. 141–148.
- Havlová 1995 – Eva Havlová, *Úloha rekonstrukce v etymologii a etymologie v rekonstrukci*, [w:] *Pocta Dušanu Šlosarovi*, red. P. Karlík, J. Pleskalová, Z. Rusínová, Boskovice, s. 249–255.
- Havlová 1998 – Eva Havlová, *Benennungen des Keulen-Bärlapps in den slavischen Sprachen*, „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university”, A 46, s. 27–38.
- Havlová 1999 – Eva Havlová, *Komplexní situace jako sémantické východisko při vzniku slovanských slov (na příkladu sémantického východiska ‘chřadnout’)*, „Slavia”, 68, s. 287–294.
- Havlová 2002 – Eva Havlová, *Etymologie a praslovanské reálie*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków, s. 121–124.
- Havlová 2002a – Eva Havlová, *Paluba*, „Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity”, A 50, s. 61–66.

- Holzer 1996 – Georg Holzer, *Das Erschließen unbelegter Sprachen. Zu den theoretischen Grundlagen der genetischen Linguistik*, Frankfurt am Main.
- Holzer 2001 – Georg Holzer, *Rekonstruowanie języków niepoświadczonych*, Kraków.
- Пјинский 1904 – Григорий А. Ильинский, *Чешское hezký „красивый”*, „Известия”, 9, т. 2, с. 279–282.
- Jaberg 1901 – Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung in Französischen*, „Zeitschrift für Romanische Philologie”, 25, s. 561–601.
- Jaberg 1903 – Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung in Französischen*, „Zeitschrift für Romanische Philologie”, 27, s. 25–71.
- Jaberg 1905 – Karl Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung in Französischen*, „Zeitschrift für Romanische Philologie”, 29, s. 57–71.
- Jakubowicz 1992 – Mariola Jakubowicz, *Czy straszliwy też się boi?*, „Język Polski”, 72, s. 283–285.
- Jakubowicz 2000 – Mariola Jakubowicz, *Indogermanische Etymologien in einem Wörterbuch der semantischen Parallelen*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 209–215.
- Jakubowicz 2004 – Mariola Jakubowicz, *Die Bezeichnungen für ‘dumm’ und ‘klug’ in den slavischen Sprachen und ihre etymologische Motivation*, „Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav)”, t. 7, „Die Welt der Slaven”, 25, München, s. 96–100.
- Jakubowicz 2009 – Mariola Jakubowicz, *O rekonstrukcji pewnego przymiotnika psł.: *dužъ czy *dōžъ?*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 6*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 135–138.
- Jakubowicz 2010 – Mariola Jakubowicz, *Badania nad motywacjami semantycznymi w językoznawstwie słowiańskim*, „Slavia”, 79, s. 51–60.
- Janyšková 2008 – Iлона Janyšková, *K některým aktuálním otázkám slovanské etymologie*, „Slavia”, 77, 1–3, s. 77–84.
- Karlíková 1998 – Helena Karlíková, *Typy a původ sémantických změn výrazů pro pojmenování citových stavů a jejich projevů ve slovanských jazycích*, „Slavia”, 67, s. 49–56.
- Karlíková 2005 – Helena Karlíková, *Hněv ve staročeském lexiku*, [w:] *Verba et historia*, red. P. Nejedlý, M. Vajdlová, Praha, s. 161–165.
- Karlíková 2008 – Helena Karlíková, *Úloha principu sémantických paralel v etymologickém výzkumu*, „Slavia”, 77, 1–3, s. 85–92.
- Кęпа 1999 – Danuta Kępa, *Pochodzenie wyrazu a współczesny obraz językowy odpowiadającego mu desygnatu (na przykładzie nazw gatunkowych ptaków)*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 137–148.

- Klein 2002 – Franz-Josef Klein, *Von Anspruch und Problematik einer universalen Onomasiologie. Anmerkungen zum Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre* (rec.): *Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre. Onomasiologie*. Red. J. Schröpfer, A. Hönig, t. 1, z. 1–8, Heidelberg 1980–1989, „*Studii și Cercetari Lingvistice*”, 18, 1–4, s. 1–13.
- Kleparski 1990 – Grzegorz Kleparski, *Semantic Change in English: A Study of Evaluative Developments in the Domain of HUMANS*, Lublin.
- Kleparski 1997 – Grzegorz Kleparski, *Theory and Practice of Historical Semantics: The Case of Middle English and Early Modern English Synonyms of Girl/Young Women*, Lublin.
- Kleparski 2000 – Grzegorz Kleparski, *Kierunki typologiczne w badaniach nad zmianą znaczeniową wyrazów*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*”, 55, 1999, s. 77–91.
- Kleparski, Malicka-Kleparska 1994 – Grzegorz Kleparski, Anna Malicka-Kleparska, *Panchroniczne zagadnienia onomazjologii w ujęciu gramatyki kognitywnej*, [w:] *Podstawy gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela, Lublin, s. 219–242.
- Kleszczowa 1989 – Krystyna Kleszczowa, *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice.
- Kleszczowa 2001 – Krystyna Kleszczowa, *<Moralny> po staropolsku. Studium leksykalno-aksjologiczne*, [w:] *Prace Językoznawcze*, t. 26, red. A. Kowalska, O. Wołińska, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2022*, Katowice, s. 93–101.
- Kleszczowa 2002 – Krystyna Kleszczowa, *Zmiany w klasie polskich przymiotników ocen estetycznych*, [w:] *O doskonałości. Materiały z konferencji 21–23 maja 2001*, cz. 1, Łódź, s. 207–218.
- Kleszczowa 2003 – Krystyna Kleszczowa, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.
- Koleva-Zlateva 1998 – Живка Колева-Златева, *Семантична реконструкция: методологични аспекти*, Велико Търново.
- Korečný 1981 – František Korečný, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha.
- Králík 2000 – Lubor Králík, *Urslavisch *gъrdъ und seine baltischen Parallelen*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 305–310.
- Kronasser 1952 – Heinz Kronasser, *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*, Heidelberg.
- Kurkina 1992 – Любовь В. Куркина, *Славянские этимологии (*skovorda, *pařьskati)*, „*Этимология*”, 1988–1990, с. 57–62.
- Kurkina 1994 – Любовь В. Куркина, *Славянские этимологии (ю.-слав. *trap, слав. *šerati, *pelest’)*, „*Этимология*”, 1991–1993, с. 32–45.

- Kurkina 2000a – Любовь В. Куркина, *Понятие границы в системе пространственных представлений древних славян*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janušková, H. Karlíková, Praha, s. 127–136.
- Kurkina 2000b – Любовь В. Куркина, *Еще раз к этимологии рус. рамень*, „Этимология”, 1997–1999, с. 77–86.
- Kurkina 2002 – Любовь В. Куркина, *К реконструкции динамики диалектных отношений на карте праславянского языка*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, red. J. Rusek, W. Boryś, L. Bednarczuk, Kraków, s. 153–159.
- Lehr-Spławiński 1946 – Tadeusz Lehr-Spławiński, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań.
- Łozowski 1999 – Przemysław Łozowski, *Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 25–50.
- Machek 1938–1939 – Václav Machek, *Untersuchungen zum Problem des anlautenden ch- im Slavischen*, „Slavia”, 16, s. 161–219.
- Mańczak 1981 – Witold Mańczak, *Praojczyzna Słowian*, Wrocław.
- Mańczak 2001 – *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi pod redakcją Witolda Mańczaka*, Kraków.
- Mańczak 2004 – Witold Mańczak, *Przedhistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Kraków.
- Masłowska 1988 – Ewa Masłowska, *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*, Warszawa.
- Meillet 1958 – Antoine Meillet, *Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego*, Kraków.
- Melničuk 1968 – Александр С. Мельничук, *Корень kes- и его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков*, „Этимология”, 1966, с. 194–240.
- Merkulova 1988 – Валентина А. Меркулова, *Проблема семантической реконструкции в этимологическом словаре*, [w:] *Этимологические исследования*, Свердловск, с. 4–5.
- Merkulova 1989a – Валентина А. Меркулова, *Народные названия болезней (на материале руссконо языка)*, IV, „Этимология”, 1986–1987, с. 140–152.
- Merkulova 1989b – Валентина А. Меркулова, *К вопросу о семантической реконструкции*, [w:] *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*, 1985–1987, Москва, с. 226–228.
- Merlingen 1978 – Weriand Merlingen, *Über eine Bedeutungsverzweigung im indogermanischen Lexikon*, „Indogermanische Forschungen”, 83, s. 40–106.
- Moszyński 1957a – Kazimierz Moszyński, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wrocław.

- Moszyński 1957b – Kazimierz Moszyński, *Uwagi do 5. zeszytu „Słownika etymologicznego języka polskiego” Fr. Sławskiego*, „Język Polski”, 37, s. 292–299.
- Moszyński 1980 – Leszek Moszyński, *Najstarsze zróżnicowanie dialektyczne prasłowiańszczyzny*, „Slavia Orientalis”, 29, 1–2, s. 195–200.
- Moszyński 1998 – Leszek Moszyński, *Językowe i pozajęzykowe kryteria dotyczące podziału dialektycznego prasłowiańszczyzny*, [w:] *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, red. J. Rusek, W. Boryś, Warszawa, s. 79–85.
- Moszyński 2006 – Leszek Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, wyd. 2, Warszawa.
- Mur’janov 1982 – Михаил Ф. Мурьянов, *Сила (понятие и слово)*, „Этимология”, 1980, с. 50–56.
- Nejedlý 2000 – Petr Nejedlý, *Rekonstrukce sémantického vývoje a etymologie*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 223–226.
- Niewiara 2000 – Aleksandra Niewiara, *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata*, [w:] *Język a kultura*, t. 13, *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, s. 97–105.
- Niewiara 2003 – Aleksandra Niewiara, *Zmiany semantyczne w ujęciu panchronicznym*, [w:] *Śląskie studia lingwistyczne*, red. K. Kleszczowa, J. Sobczykowa, Katowice, s. 115–122.
- Němec 1980 – Igor Němec, *Rekonstrukce lexikálního vývoje*, Praha.
- Němec 1995 – Igor Němec, *Diachronní lexikografie*, [w:] *Manuál lexikografie*, Praha, s. 182–207.
- Непокупный 1989 – Анатолий П. Непокупный, Н. Н. Биховец, И. Р. Бунятова и др., *Общая лексика германских и балто-славянских языков*, ред. А. П. Непокупный, Київ.
- Osten-Sacken 1911 – W. Frhr. v.d. Osten-Sacken, *Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. -oba*, „Indogermanische Forschungen”, 28, s. 416–24.
- Pałka 2004, Patrycja Pałka, *Rozwój i zmiany semantyczne leksemów godny, grzeczny i przystojny w perspektywie kognitywnej*, „Język Polski”, 84, s. 174–183.
- Paul 1880 – Herman Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle.
- Petleva 1981 – Ирина П. Петлева, *Этимологические заметки по славянской лексике. X (слав. *lŭtŭ)*, „Этимология”, 1979, с. 42–50.
- Petleva 1992 – Ирина П. Петлева, *Этимологические заметки по славянской лексике. XVII*, „Этимология”, 1988–1990, с. 52–57.
- Popowska-Taborska 1989 – Hanna Popowska-Taborska, *O potrzebie słownika semantycznych paralelizmów*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa, s. 19–26.

- Popowska-Taborska 1991 – Hanna Popowska-Taborska, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Wrocław.
- Račeva 2003 – Мария Рачева, *Към проблематиката на семантичната имплицитност*, [w:] *Studia etymologica Brunensia* 2, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 163–178.
- Rejzek 2008 – Jiří Rejzek, *The Proto-Slavic Word-Initial x-*, Praha.
- Rozwadowski 1903 – Jan Rozwadowski, *Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania*, Lwów.
- Rusek 2000 – Jerzy Rusek, *Nazwy dla 'piękny' w językach słowiańskich*, [w:] *Studia etymologica Brunensia* 1, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 137–143.
- Schuster-Šewc 1975 – Heinz Schuster-Šewc, *Modellierung semantischer Prozesse und Etymologie*, [w:] *Slawische Wortstudien*, Bautzen, s. 12–19.
- Shevelov 1964 – George Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*, Heidelberg.
- Siatkowski 1989 – Janusz Siatkowski, *Europejskie paralele motywacyjne słownictwa słowiańskiego (na marginesie „Atlasu języków Europy”)*, [w:] *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, red. H. Popowska-Taborska, Warszawa, s. 39–49.
- Sierociuk 2001 – Jerzy Sierociuk, *Czy istniał prasłowiański język poetycki*, [w:] *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 8, Poznań, s. 127–137.
- Skalka 2000 – Boris Skalka, *Problematika etymologizování slangových a argotických výrazů*, [w:] *Studia etymologica Brunensia* 1, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 271–276.
- Skrzypczak 1995 – Waldemar Skrzypczak, *Cognitive Linguistics and Paradigmatic Change*, [w:] *Acta Universitatis Nicolai Copernici. English Studies VI. Humanities and Social Sciences*, 301, s. 13–35.
- Sławski 1958 – Franciszek Sławski, *Uwagi o badaniach etymologicznych nad słownictwem słowiańskim*, Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo: prace na IV MKS w Moskwie, Warszawa, s. 99–107.
- Sławski 1968 – Franciszek Sławski, *Z zagadnień rekonstrukcji słowotwórstwa prasłowiańskiego*, Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo: prace na VI MKS w Pradze, Warszawa, s. 35–41.
- Sławski 1977 – Franciszek Sławski, *Zgodności leksykalne słowiano-germańskie*, „Kwartalnik Neofilologiczny”, 24, 2–3, s. 399–402.
- Sławski 1980 – Franciszek Sławski, *Praojczyzna Słowian w świetle etymologii*, [w:] *Etnogeneza i topogeneza Słowian*, red. I. Kwilecka, Poznań, s. 23–28.
- Sławski 1982 – Franciszek Sławski, *O bałto-słowiańskich przymiotnikach z sufiksem -ra- o zredukowanym wokalizmie pierwiastka*, „Acta Baltico-Slavica”, 14, s. 207–209.

- Sławski 1989 – Franciszek Sławski, *Wybrane studia z językoznawstwa słowiańskiego*, „Slavica”, red. W. Sędzik, Wrocław.
- Smoczyński 2000 – Wojciech Smoczyński, *Untersuchungen zum deutschen Lehn- gut im Altpreussischen*, Kraków.
- Smolina 1978 – Ксения П. Смолина, *К изучению семантической истории при- лагательного великий*, [w:] *Экспурсы в историю русской лексики*, ред. Е. Т. Черкасова, Москва, с. 109–127.
- Stieber 1961 – Zdzisław Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiań- skich*, Warszawa.
- Syročkin 1997 – В. В. Сырочкин, *Этимологические заметки. II*, „Этимология”, 1994–1996, с. 75–78.
- Szemerényi 1962 – Oswald Szemerényi, *Principles of Etymological Research in the Indo-European Languages*, [w:] *II Fachtagung für indogermanische und allge- meine Sprachwissenschaft*, Innsbruck, s. 175–212.
- Szemerényi 1967– Oswald Szemerényi, *Славянская этимология на индоевропей- ском фоне*, „Вопросы языкознания”, т. 4, с. 3–25.
- Šarapatková 1996 – Žofie Šarapatková, *Sémantický vývoj psl. jędrъ*, „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university”, A 44, s. 21–22.
- Šivic-Dular 1999 – Alenka Šivic-Dular, *Besedna družina iz korena *god- v slovan- skih jezikih*, Ljubljana.
- Taranenko 1980 – Олександр О. Тараненко, *Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії*, Київ.
- Tokarski 1981 – Ryszard Tokarski, *Derywacja semantyczna jako jedno ze źródeł polisemii wyrazowej*, [w:] *Pojęcie derywacji w lingwistyce*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 91–105.
- Tokarski 1983 – Ryszard Tokarski, *Teorie pól znaczeniowych a analiza semowa*, „Język Polski”, 63, s. 179–188.
- Tokarski 1987 – Ryszard Tokarski, *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin.
- Tokarski 1999 – Ryszard Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocz- nych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 65–78.
- Tolstaja 2008a – Светлана М. Толстая, *Пространство слова. Лексическая се- мантика в общеславянской перспективе*, Москва.
- Tolstaja 2008b – Светлана М. Толстая, *Семантическая реконструкция и про- блема многозначности праславянского слова*, [w:] *Славянское языко- знание, 14, XIV Международный съезд славистов, Охрид, 10–16 сентября 2008 г. Доклады российской делегации*, Москва, с. 451–474.

- Tolstaja 2009 – Светлана М. Толстая, ‘Кормить’ и ‘хоронить’ (к семантической реконструкции славянской погребальной лексики), [w:] *Studia etymologica Brunensia* 6, red. I. Janýšková, H. Karlíková, Praha, s. 341–355.
- Tolstoj 1976 – Никита И. Толстой, *Из географии славянских слов: 8. ‘радуга’, ‘Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования’*, 1974, с. 22–76.
- Trubačev 1964 – Олег Н. Трубачев, *‘Молчать и таять’*. О необходимости семиологического словаря нового типа, [w:] *Проблемы индоевропейского языкознания: Этюды по сравнительно-исторической семантике индоевропейских языков*, Москва, с. 100–105.
- Trubačev 1980 – Олег Н. Трубачев, *Реконструкция слов и их значений*, „Вопросы языкознания”, т. 3, с. 3–14.
- Trubačev 1988 – Олег Н. Трубачев, *Приемы семантической реконструкции*, [w:] *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции*, Москва, с. 197–222.
- Trubačev 2002 – Олег Н. Трубачев, *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, wyd. 2, Москва.
- Ullmann 1957 – Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics*, wyd. 2, Oxford.
- Valčáková 1995 – Pavla Valčáková, *Die slawischen Namen der Fleischfüllen und der mit ihnen gefüllten Erzeugnisse*, „Slavia”, 64, s. 409–419.
- Varbot 1984 – Жанна Ж. Варбот, *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва.
- Varbot 1986 – Жанна Ж. Варбот, *О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях*, „Этимология”, 1984, с. 33–40.
- Varbot 1992a – Жанна Ж. Варбот, *К этимологии славянских прилагательных со значением ‘быстрый’*. I, „Этимология”, 1988–1990, с. 44–49.
- Varbot 1992b – Жанна Ж. Варбот, *Связи значений и семантическая реконструкция в этимологии*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch”, т. 38, s. 233–241.
- Varbot 1994 – Жанна Ж. Варбот, *К этимологии славянских прилагательных со значением ‘быстрый’*. II, „Этимология”, 1991–1993, с. 54–57.
- Varbot 1997 – Жанна Ж. Варбот, *К этимологии славянских прилагательных со значением ‘быстрый’*. III, „Этимология”, 1994–1996, с. 35–46.
- Varbot 2000 – Жанна Ж. Варбот, *Слав. *pilyъpъ(jь)*, [w:] *Балто-славянские исследования 1998–1999. XIV*, ред. А. Брейдак и др., Москва, с. 24–26.
- Varbot 2008 – Жанна Ж. Варбот, *Этимологические гнезда и лексико-семантические поля в диахронии и синхронии*, [w:] *Славянское языкознание, 14, XIV Международный съезд славистов, Охрид, 10–16 сентября 2008 г. Доклады российской делегации*, Москва, с. 84–95.

- Večerka 2006 – Radoslav Večerka a kolektiv, *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*, Praha.
- Vlajić-Popović 2000 – Jasna Vlajić-Popović, *Some Slavic Etymologies reconsidered – Formal and Semantics Guidelines*, [w:] *Studia etymologica Brunensia 1*, red. I. Janyšková, H. Karlíková, Praha, s. 191–200.
- Vlajić-Popović 2002 – Jasna Vlajić-Popović, *Istorijska semantika glagola udaranja u srpskom jeziku. Preko etimologije do modela semasiološkog rečnika*, Beograd.
- Wojtyła-Świerzowska 1991 – Maria Wojtyła-Świerzowska, *Dlaczego głuchy nie słyszy? Rozważania o etymologii psł. глухъ*, „Južnoslovenski filolog”, 47, s. 209–220.
- Wojtyła-Świerzowska 1992 – Maria Wojtyła-Świerzowska, *Prasłowiańskie abstraktum. Słowotwórstwo. Semantyka. I. Formacje tematyczne*, Warszawa.
- Wojtyła-Świerzowska 1999 – Maria Wojtyła-Świerzowska, *Od homonimii do polisemii (na marginesie drobiazgów etymologicznych)*, [w:] *Kieleckie Studia Filologiczne*, red. M. Marcjanik, t. 13, Kielce, s. 149–155.
- Wundt 1900 – Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie. Die Sprache*, Leipzig.
- Zwiegincew 1962 – Włodzimierz Zwiegincew, *Semazjologia*, Warszawa.

WYKAZ PUBLIKACJI
SLAWISTYCZNEGO OŚRODKA WYDAWNICZEGO (SOW)

PERIODYKI:

Acta Baltico-Slavica

t. 21, 1994; t. 22, 1996; t. 23, 1997; t. 24, 1999; t. 25, 2000; t. 26, 2001/2002; t. 27, 2003;
t. 28, 2004; t. 29, 2005; t. 30, 2006; t. 31, 2007; t. 31, 2007; t. 32, 2008; t. 33, 2009

Slavia Meridionalis

t. 1, 1994; t. 2, 1999; t. 3, 2000; t. 4, 2004; t. 5, 2005; t. 6, 2006; t. 7, 2007; t. 8, 2008; t. 9,
2009; t. 10, 2010

Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej

t. 31, 1993; t. 32, 1995; t. 33, 1996; t. 34, 1998; t. 35, 1999; t. 36, 2000; t. 37, 2001; t. 38,
2003; t. 39, 2004; t. 40, 2005; t. 41, 2006; t. 42, 2007; t. 43, 2008; t. 44, 2009; t. 45, 2010

Cognitive Studies | Études Cognitives

t. 1, 1996; t. 2, 1997; t. 3, 1999; t. 4, 2001; t. 5, 2003; t. 6, 2004; t. 7, 2006; t. 8, 2007; t. 9,
2009; t. 10, 2010

Studia Litteraria Polono-Slavica

t. 1, 1993; t. 2, 1996; t. 3, 1999; t. 4, 1999; t. 5, 2000; t. 6, 2001; t. 7, 2002; t. 8, 2008

Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa

t. 24-25, 2004; t. 26 i 27, 2005; t. 28 i 29, 2006; t. 30 i 31, 2007; t. 32 i 33, 2008; t. 34 i 35,
2009; t. 36, 2010

SERIE WYDAWNICZE:

Bibliografia językoznawstwa slawistycznego

... za rok 1992, 1995; ... za rok 1993, cz. 1, 1995; ... za rok 1993, cz. 2, 1996; ... za rok
1994, 1997; ... za rok 1995, 1999; ... za rok 1996, 2001; ... za rok 1997, 2003

(Wszystkie tomy pod redakcją Z. Rudnik-Karwatowej)

Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska

- M. Korytkowska, t. 5, cz. 1, *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*, 1992
- V. Koseska-Toszeva, V. Maldżieva, J. Penčev, t. 6, cz. 1, *Modalność, problemy teoretyczne*, 1996
- M. Korytkowska, R. Roszko, t. 6, cz. 2, *Modalność imperceptywna*, 1997
- V. Maldżieva, t. 6, cz. 3, *Modalność: hipotetyczność, irrealność, optatywność, imperatywność, warunkowość*, 2003
- M. Korytkowska, t. 6, cz. 4, *Modalność interrogatywna*, 2004
- V. Koseska-Toszeva, t. 7, *Semantyczna kategoria czasu*, 2006
- S. Karolak, t. 8, *Semantyczna kategoria aspektu*, 2008
- V. Maldijeva, t. 9, *Słowotwórstwo*, 2009

Język na pograniczach

- Słowiańskie pogranicza językowe*, red. K. Handke, (1) 1992
- Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages*, red. I. Sawicka, A. Holvoet, (2) 1991
- E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*, (3) 1991
- Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej*, red. W. Boryś, W. Sędzik, (4) 1992
- W. Szulowska, *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*, (5) 1992
- K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, (6) 1992
- R. Roszko, *Wykładniki modalności imperceptywnej w języku polskim i litewskim*, (7) 1993
- J. Mindak, J. Sawicka, *Zarys gramatyki języka albańskiego*, (8) 1993
- E. Wolnicz-Pawłowska, *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*, (9) 1993
- Z. Greń, *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, (10) 1994
- Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, red. E. Wrocławska, (11) 1994
- E. Kędelska, *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku*, (12) 1995
- K. Handke, *Polski język familijny*, (13) 1995
- T. Lewaszkievicz, *Łużyckie przekłady Biblii (Przewodnik bibliograficzny)*, (14) 1995
- H. Popowska-Taborska, W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, (15) 1996
- E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych*, (16) 1996
- A. Zielińska, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, (17) 1996
- Z historii języków łużyckich*, red. H. Faßke i E. Wrocławska, (18) 1996
- Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*, red. J. Zieniukowa, (19) 1997

- L. A. Jankowiak, *Prasłowiańskie dziedzictwo leksykalne we współczesnej polszczyźnie ogólnej*, (20) 1997
- W. Boryś, *Czakawskie studia leksykalne*, (21) 1999
- A. Zielińska, *Mniejszość polska na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne* (22) 2002
- I. Grek-Pabisowa, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, (23) 2002
- Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, (24) 2003
- R. Roszko, *Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności w języku litewskim*, (25) 2004
- Z. Greń, *Tradycja i współczesność w językowym i kulturowym obrazie świata na Śląsku Cieszyńskim*, (26) 2004
- L. A. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza. Studium początków polskiej renesansowej terminologii medycznej*, t. 1, (27) 2005
- H. Krasowska, *Górale polscy na Bukowinie Karpackiej. Studium socjolingwistyczne i leksykalne*, (28) 2006
- D. Roszko, *Funkcjonalne odpowiedniki litewskiego perfectum w litewskiej gwarze puńskiej i w języku polskim*, (29) 2006
- D. Rembiszewska, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*, (30) 2006
- L. A. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza. Studium początków polskiej renesansowej terminologii medycznej*, t. 2, Słownik, (31) 2006
- K. Pastusiak, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, (32) 2007
- I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, B. Biesiadowska-Magdziarz, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona*, (33) 2008
- E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma, *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie*, t. I, A–O, (34) 2008
- I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, B. Biesiadowska-Magdziarz, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, (35) 2008
- Z. Greń, H. Krasowska, *Słownik górali polskich na Bukowinie*, (36) 2008
- M. Jankowiak, *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim*, (37) 2009
- H. Popowska-Taborska i E. Rzetelska-Feleszko, *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych. Prezentacja i opracowanie kaszubskich materiałów językowych zebranych przez Georga Wenkera w latach 1879–1887*, (38) 2009

Literatura na pograniczach

- Literatura rosyjska XX wieku. Nowe czasy, nowe problemy*, red. G. Bobilewicz, A. Drawicz, (1) 1992
- Antologia wolnej literatury rosyjskiej*, red. A. Drawicz, (2) 1992

- J. Wierzbicki, *Pożegnanie z Jugosławią. Szkice i portrety literackie*, (3) 1992
J. Rapacka, *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka*, (4) 1993
G. Bobilewicz, *Wyobraźnia poetycka. Władimir Iwanow w kręgu sztuk*, (5) 1995
Włodzimierz Majakowski i jego czasy, red. W. Olbrych, J. Szokalski, (6) 1995
J. Szokalski, *Czas w poezji Sergiusza Jesienina*, (7) 1995
J. Sujecka, *Obraz wielkiej przemiany w poezji bułgarskiej 1918–1925*, (8) 1996
Stepowa legenda. Antologia ukraińskiej małej formy prozatorskiej lat 1890–1930, red. O. Hnatiuk, L. Szost, (9) 2001
W kręgu Jesienina, red. J. Szokalski, (10) 2002
M. Stefański, *Czeska krytyka katolicka lat 1918–1938*, (11) 2007

Kultura na pograniczach

- Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*, red. W. Burszta, K. Jaskułowski, J. Nowak, (1) 2005
A. Gucka, *Obraz emigracji polskiej na łamach „Dziennika Poznańskiego” (1859–1939) i „Kurierza Poznańskiego” (1872–1932)*, (2) 2005
J. Nowak, *Duchowe piękno społeczeństw. Złożoność i przeobrażenia polskiej refleksji nad narodem w XIX wieku*, (3) 2008
Tożsamość – Język – Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim, red. A. Engelking, E. Golachowska, A. Zielińska, (4) 2008
Przemilczenia w relacjach międzykulturowych, red. J. Goszczyńska, G. Szwat-Gylybowa, (5) 2008
I. Bielińska-Gardziel, *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*, (6) 2009

Polszczyzna regionalna Pomorza

- t. IV, 1991; t. V, 1993; t. VI, 1994; t. VII, 1996; t. VIII, 1998
Wszystkie tomy pod redakcją K. Handke

Prace Slawistyczne „Slavica”

- Problemy teoretyczno-metodologiczne badań konfrontatywnych języków słowiańskich*, red. H. Běličova, G. Neščimenko, Z. Rudnik-Karwatowa, (89) 1991
L. Moszyński, *Cerkiewnosłowiańskie tytuły ewangelijne*, (90) 1990
Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. IV, Modalność a inne kategorie językowe, red. V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska, (91) 1991
H. Dalewska-Greń, *Selektywna kategoria rodzaju w języku polskim i serbsko-chorwackim (analiza konfrontatywna)*, (92) 1991
V. Koseska-Toszewa (with cooperation of G. Gargov), *The Semantic Category of Definiteness/Indefiniteness in Bulgarian and Polish*, (93) 1991
W. Budziszewska, *Zapożyczenia słowiańskie w dialektach nowogreckich*, (94) 1991

- A. Holvoet, *Transitivity and Clause Structure in Polish, A Study in Case Marking*, (95) 1991
- M. Wojtyła-Świerzowska, *Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka. (Formacje tematyczne)*, (96) 1992
- Synchroniczne badania porównawcze systemów gramatycznych języków słowiańskich*, red. I. Grek-Pabisowa, L. N. Smirnow, (97) 1992
- G. Szwat-Gyłybow, *W kręgu bułgarskiej groteski. O twórczości Jordana Radiczkowa*, (98) 1991
- Procesy rozwojowe w językach słowiańskich*, red. J. Zieniukowa, (99) 1992
- Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. V–VI, Konfrontacja językowa. Słowotwórstwo. Wybrane kategorie semantyczne*, red. V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska, (100) 1993
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. V, Leksyka 1*, red. I. Maryniakowa, (102) 1995
- Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian, Zeszyt III, Seria grecka*, red. A. Brzostkowska, W. Swoboda, (103) 1995.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. VI, Leksyka 2*, red. I. Maryniakowa, (104) 1996
- Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*, red. H. Popowska-Taborska, (105) 1997
- Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian, Zeszyt IV, Seria grecka*, red. A. Brzostkowska, W. Swoboda, (106) 1997
- Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, (107) 1998
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. VII, Leksyka 3*, red. I. Maryniakowa, (108) 1999
- J. Turonek, *Książka białoruska w II Rzeczypospolitej*, (109) 2000
- Słowiańskie słowniki gwarowe*, red. H. Popowska-Taborska, (110) 2000
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, t. VIII, Leksyka 4*, red. I. Maryniakowa, (111) 2002
- M. Wojtyła-Świerzowska, *Prasłowiańskie abstractum. Sufiksalne nomina actionis*, (112) 2003
- Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. VII, Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, red. V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska, (113) 2003
- Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*, red. Z. Rudnik-Karwatowa, (114) 2003
- Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, (115) 2003
- M. Trawińska, *Fonetyka wielkopolskich rot sądowych*, (116) 2005
- K. Morita, *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (region trocki) i Białorusi (region iwieniecki)*, (117) 2006
- K. Kotyńska, *Eseiści o Lwowie. Pamięć, sąsiedztwo, mity*, (118) 2006

- B. Raszewska-Żurek, *Kształtowanie się nazwisk równych imionom w Polsce (wiek XII–XVI)*, (119) 2006
- E. Golachowska, *Język i kultura wsi włościańskich i szlacheckich dawnej ziemi drohickej na Podlasiu*, (120) 2006
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. IX, *Leksyka 5*, red. I. Maryniakowa, (121) 2007
- L. Bednarczuk, *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*, (122) 2007
- Materiały do bibliografii do łacińskiej serii testimoniów najdawniejszych dziejów Słowian*, ułożył i wstępem poprzedził Ryszard Grzesik, (123) 2007
- Słowotwórstwo i tekst*, red. V. Maldjewa i Z. Rudnik-Karwatowa, (124) 2007
- Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich*, red. Z. Rudnik-Karwatowa, (125) 2008
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. X, *Leksyka 6*, red. I. Maryniakowa, (126) 2009
- Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian*, przekład i opracowanie Alina Brzostkowska, (127) 2009
- M. Trawińska, *Indeksy do wielkopolskich rot sądowych z XIV i XV wieku (z płytą CD)*, (128) 2009
- J. Satoła-Stąskowiak, *Polsko-bułgarskie odpowiedniości przekładowe czasów przeszłych*, (129) 2010
- M. Duszkin, *Wykładowiki przybliżoności adnumeratywnej w języku polskim i rosyjskim*, (130) 2010
- M. Jakubowicz, *Drogi słów na przestrzeni wieków*, (131) 2010

Semantyka a konfrontacja językowa

- t. 1, red. V. Koseska-Toszeza, D. Rytel-Kuc, 1996
- t. 2, red. V. Koseska-Toszeza, Z. Greń, 1999
- t. 3, red. V. Koseska-Toszeza, R. Roszko, 2006
- t. 4, red. V. Koseska-Toszeza, R. Roszko, 2009

POZA SERIAMI:

monografie

- I. Dulewiczowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska, Fonetyka i fonologia. Grafia i ortografia*, 1993
- I. Maryniakowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Morfologia ze słowotwórstwem*, 1993
- V. Koseska-Toszeza, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Składnia*, 1993
- H. Popowska-Taborska, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, 1993

- Skupiska staroobrzędowców w Europie, Azji i Ameryce, ich miejsce i tradycje we współczesnym świecie*, red. I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, R. A. Morris, 1994
- I. Maryniakowa, I. Grek-Pabisowa, A. Zielińska, *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich*, 1996
- K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom*, 1996
- Z. Kaleta, *The surname as a cultural value and an ethnic heritage*, 1997
- K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze*, 1997
- J. Rapacka, *Leksykon tradycji chorwackich*, 1997
- E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, *Antroponimia polska na kresach płdn.-wsch.*, 1998
- I. Grek-Pabisowa, K. Handke, M. Ostrówka, A. Zielińska, *Bohatyrowicze sto lat później*, 1998
- I. Grek-Pabisowa, *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, 1999
- I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich*, 1999
- S. Rudnicki, *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza. Fonetyka. Fleksja*, 2000
- Z. Greń, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, 2000
- H. Owsiany, *Polacy w łagrach rosyjskiej Północy. W świetle relacji, listów i dokumentów*, 2000
- S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki*, 2001
- J. Sujecka, *Ikona domu*, 2001
- S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, 2002
- K. Feleszko, *Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku*, 2002
- L. Grzelak, P. Głogowski, M. Stefański, *Bibliografia słowianoznawstwa polskiego za lata 1996–2000*, 2002
- K. Feleszko, *Bukowina moja miłość. Słownik*, 2003
- R. Grzesik, *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 r.)*, 2003
- I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, 2003
- K. Handke, *O języku dobrze i źle*, 2004
- H. Popowska-Taborska, *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, 2004
- K. Niewiarowska-Bogucka, *Mecenat rodziny Ossolińskich w XVIII i XI wieku na Podlasiu*, 2004
- G. Szwat-Gyłybow, *Haeresis bulgarica w bułgarskiej świadomości kulturowej XIX i XX wieku*, 2005
- J. Zieniukowa, *Język mniejszości w komunikowaniu społecznym. Studia nad funkcjonowaniem języków łużyckich w XIX i XX wieku*, 2006
- Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, tom I, 2007

Z. Kowalik-Kaleta, L. Dacewicz, B. Raszevska-Żurek, *Słownik najstarszych nazwisk polskich – pochodzenie językowe nazwisk omówionych w „Historii nazwisk polskich”*, tom I, 2007

W. Boryś, *Etymologie słowiańskie i polskie*, 2007

Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej*, 2007

V. Koseska-Toszewa, A. Mazurkiewicz, *Time flow and tenses*, 2010

H. Popowska-Taborska, *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia*, 2010

prace zbiorowe

Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria, t. 13, 1992

Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość, red. K. Handke, 1993

Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku, red. K. Handke, H. Dalewska-Greń, 1994

Frido Michałk, Studia o języku łżyckim, red. H. Faska, E. Rzetelska-Feleszko, 1994

Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej, t. VI, red. M. Basaj, D. Rytel-Kuc, 1994

Symbolae Slavisticae, red. E. Rzetelska-Feleszko, 1996

Antroponimia słowiańska, red. E. Wolnicz-Pawłowska, J. Duma, 1996

Kresy – pojęcie i rzeczywistość, red. K. Handke, 1997

Onomastyka i dialektologia, red. H. Popowska-Taborska, J. Duma, 1997

Historia i współczesność języka polskiego na kresach wschodnich, red. I. Grek-Pabisowa, 1997

Myśl białoruska XX wieku. Antologia, red. J. Garbiński, 1998

Semantyka milczenia. Zbiór studiów, red. K. Handke, 1999

Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków, red. R. Bobryk, J. Faryno, 2000

The National Idea as a Research Problem, red. J. Sujecka, 2002

Słowianie, Słowiańszczyzna – pojęcia i rzeczywistość dawniej i dziś, red. K. Handke, 2002

Ukraińskie życie kulturalne na ziemiach II Rzeczypospolitej (płyta CD), red. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, 2002

Semantyka milczenia 2, red. K. Handke, 2002

Prolog nie epilog... Poezja ukraińska w polskich przekładach (pierwsza połowa XX wieku), red. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, 2002

Adam M-ski. Zofia Mańkowska, Dzisiaj i na wieki, red. J. Garbiński, W. Marchel, 2004

The National Idea as a Research Problem (płyta CD), red. J. Sujecka, 2006

Polska refleksja nad Europą. Wybór tekstów, red. J. Nowak, R. Owadowska, K. Wrześcińska, 2007

Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu. Tom 1 i Tom 2, red. A. Wędzki, 2008

Representing Semantics In Digital Lexicography. Innovative Solutions for Lexical Entry Content in Slavic Lexicography. MONDILEX Fourth Open Workshop. Warsaw, Poland, 29 June – 1 July 2009. Proceedings, red. V. Koseska-Toszewa, L. Dimitrova i R. Roszko, 2009

Europa – Slavia – Germania. W poszukiwaniu tożsamości, red. W. Burszta, M. Dudziak, R. Piotrowski, 2009

SŁOWNIKI:

W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*: t. 1, A–C, 1994; t. 2, D–J, 1997; t. 3, K–O, 1999; t. 4, P–S, 2002, t. 5, Š–Ž i Suplement, 2006, t. 6, Indeksy wyrazowe do tomów 1 – 5. (Z płytą CD), 2010

Z. Sobierajski, M. Trawińska, *Słownik gwarowy tzw. Słowińców kaszubskich*, t. 1, A–C, 1997

K. Handke, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, 1998

E. Kędelska, I. Kwilecka, A. Łuczak, *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy*, t. 1, A–G, 1999; t. 2, H–M, 2003, t. 3, N–Pleć, 2005, t. 4, (Plemię-Pytłowany), 2009

Z. Rudnik-Karwatowa, H. Karpińska, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*, 1999

A. Aksamitow, M. Czurak, *Słownik frazeologiczny białorusko-polski*, 2000

J. Garbiński, J. Turonek, *Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny*, 2003

Z. Rudnik-Karwatowa, H. Karpińska, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego* (płyta CD), 2006